

અને પુત્રીઓ એ સર્વે એકજ કુટુંબમાં વસનારાઓની મનોવૃત્તિઓ જુદા જુદા દોર ઉપર મરણ પ્રમાણે ચાલે છે; એવા વિવિધ પ્રકૃતિઓના સંમેલનથી કુટુંબના વર્તનમાં વિવિધ પરિવર્તન થયા કરે છે જ અને તેથી વિપરીત પરિણામનાં દર્શનો થયા કરે છે. આમ વિવિધ વિચારવાળા મનુષ્યો એક ઘરમાં લેગા મળવાથી કુટુંબમાં ભક્તિભાવ અને એક્યની થોડી ઘણી પણ ન્યુનતા થવા માંડે છે, એ ન્યુનતાને લઈને ગૃહરાજ્યની પ્રવૃત્તિમાં અનેક જાતના ઉપદ્રવો ઉભા થાય છે. પિતા-પુત્ર, ભાઈ-ભગિની, માતા-પુત્રી, પતિ-પત્નિ આદિના સંબંધો પરસ્પર તેમ એક એક સાથેના લિન્ન લિન્ન વિચારના હોય તો તેમના સ્નેહમાં શિથિલતા થઈ જાય છે, જેથી કરીને શ્રાવક સંસારનું શકટ લિન્ન છિન્ન બની અટકી પડે છે. ઘણાક અનર્થી, કુચેદાઓ અને ઉચ્છૃંખલપણાના પ્રસિદ્ધ તેમ ગુપ્ત દૃષ્ટાંતો જે આપણે સાંભળીએ છીએ તેનું કારણ લેગા જોડાયલાં સ્ત્રી-પુરૂષના વિચારમાં આવી લિન્નતા સિવાય બીજું કંઈતજ હોય છે. પિતા-પુત્રનો સંબંધ કે જે જૈન વ્યવહારથી ઘણો ઉચ્ચતા ભરેલો છે તે સંબંધ લિન્ન લિન્ન વિચારોને લઈને તુટી જાય છે. સ્વતંત્રતાના પ્રવાહમાં તણાતો તરૂણ પુત્ર પોતાના માતા પિતાના અપાર ઉપકારોને ભૂલી જાય છે અને તેનો અનાદર કરવાને ઉભો થાય છે. પિતા-પુત્રના કલેશો આપણા સાંભળવામાં વારંવાર આવે છે એવા કલેશ પૂર્વેકાળે હતાજ નહિ; તેવી રીતે જેમના આધારે આ સંસાર શકટ ચાલે છે અને જેમની ઉપર કુટુંબની ધુરા રહેલી છે તેવા સ્ત્રી-પુરૂષ કે જેમણે પોતપોતાના સ્વાતંત્ર્યમાં સુખ માનેલું છે, તે જેમ બને તેમ કોઈને પોતાથી અધિક ગણવા પ્રસન્ન રહેતા નથી. અને જેમ બને તેમ પોતાનું સ્વાતંત્ર્ય સચવાય તેવા માર્ગે ચોંટી ગુરૂભક્તિથી, ભાતૃભાવથી, માતા-પિતાના સ્નેહથી અને પ્રેમમાર્ગથી ભ્રષ્ટ થવાનો માર્ગ કંઈતજ કંઈતજ લે છે.

જેને પ્રાચીન સમયમાં મર્યાદા કહેતા હતા. જેના આધારે આર્થ સંસારની પૂર્ણ શુદ્ધિ રહેલી હતી, તે મર્યાદાનો ઘણો ભાગે આ સમયમાં લાય થતો જાય છે. વૃદ્ધ અથવા વડીલ, વિદ્વાન અથવા પંડિત. કોઈની મર્યાદા રાખવી તે વાત પણ આજકાલના ઉચ્છૃંખલ યુવાનોમાં એક બંધનરૂપ અથવા વડેમરૂપ મનાય છે. તેથી તેની તરફ પૂર્ણ રીતે અણગમો બતાવવામાં આવે છે. નાની વયના છોકરાઓ જમાનાના તેવા નઠારા સંસ્કારને લઈને પોતાના માળાપ અથવા વૃદ્ધ વડીલો તરફ વિચિત્ર રીતે વર્તે છે. અને ક્ષણે ક્ષણે મર્યાદાનો ભંગ કરે છે. તેમજ સુગંધ વયમાં રહેલા છે છતાં જાણે પ્રાઢ થઈ ગયા હોય, તેમ વર્તવા પ્રયત્ન કરે છે. તેમની મનોવૃત્તિમાં હલકા વિચારનો જ પ્રાદુર્ભાવ થયા કરે છે. તેઓ સ્વતંત્રતાની તિવ્ર ઈચ્છા રાખે છે અને સ્વતંત્રતાના એટલા બધા આગ્રહી બને છે કે કદી કોઈવાર માળાપ કે વડીલ તેમને હીત વચનો કહેવા જાય તો તેઓ એમ જાણે છે કે આ સર્વે આપણી સ્વતંત્રતાને તોડી નાખવા માગે છે, આથી તેઓ તેમના હિતવચનનો તિરસ્કાર પૂર્વક અનાદર કરે છે; જે અનાદર મર્યાદાનો તદ્દન ભંગ કરી નાખે છે. જ્યારે મર્યાદાનો

લોપ થયો તો પછી સંતાનોના વર્તનમાં કોઈ જાતનો સુધારો થઈ શકતો નથી. નિર્મર્યાદા પ્રજા પ્રતિદિન ઉન્માર્ગ—ગામી થતી જાય છે. અને તેથી અનેક જાતની હાની ઉત્પન્ન થાય છે. શ્રાવક સંસાર અથવા આગળ વધીને આર્ય સંસારનો મુખ્ય આધાર મર્યાદા ઉપર છે. મર્યાદારૂપી કલ્પલતાના આશ્રયથી સંસારના વિવિધ વાંછીતો પુરા થાય છે અને સંસારની વ્યવસ્થા દૃઢ રીતે પ્રતિબદ્ધ રહે છે જે વ્યવસ્થાને લઈને સંસાર, ધર્મ, નિતિ અને શુદ્ધ વ્યવહારના તત્વોથી સુશોભીત બને છે. અને તેથી ગૃહસ્થાવાસની જે સાર્થકતા કહેવાય છે તે સર્વ રીતે પરીપૂર્ણ થાય છે.

જ્યારે એ વ્યવસ્થાનો ભંગ થઈ જાય છે તો ગૃહાવાસની સ્થિતિ વિચિત્રતામાં આવી પડે છે. એ વિચિત્રતાનું મૂળ કારણ મર્યાદાનો ભંગ છે, જ્યારે ગુરુવર્ગ તરફથી મર્યાદાનો ભંગ થાય છે, ત્યારે નાના છોકરા, માળાપ અથવા બીજા કોઈ વયોવૃદ્ધ કે જ્ઞાનવૃદ્ધ આગળ વીના પ્રયોજને અણપૂછે વચમાં ટાયલું કરવા આવે તેમને દેખીને પંજી પોતાનો કોઈ સહજ અનાચારના આચરણમાં લાજ ન પામે, જસ અમારા મનમાં એમ સત્ય લાગ્યું તો એમ કર્યું તેમાં તેનું શું લીધું! એવી દલીલથી પોતાને છેતરે છે. એ જાણે પ્રભાવ અપૂર્ણ નવીન શિક્ષણના રૂપ છે, અથવા પોતાને પ્રાપ્ત થયેલ અંપૂર્ણ કેળવણીનો મહીમા છે, આવા વર્તનથી ગૃહસ્થાવાસની મર્યાદાનો તદ્દન ભંગ થઈ જાય છે, હું, માંડું, મારો અભિપ્રાય—મારો વીચાર છત્યાદિ જે હું પણાનું અભિમાન સર્વ વાતમાં જણાય છે, તે આપણા વ્યવસ્થીત ગૃહાવાસને તોડનારા સાધનો છે એમાં ક્ષણે ક્ષણે વિનયનો ભંગ થતો જોવામાં આવે છે, કેટલાક કુટુંબોમાં તો ઘરમાં જેટલા માણસો હોય, તે જાધાના જુદા જુદા મત જોવામાં આવે છે, અને ક્ષણે ક્ષણે તેઓ એક બીજાથી જુદા પડતા માણસ પડે છે, તેઓ સર્વમાં આત્મીયભાવ ધારણ કરી અહંભાવ સાથે મમત્વભાવમાં વધી જાય છે અને તેથી ગૃહસંસારની અવ્યવસ્થા વારંવાર થયા કરે છે.

વર્તમાનકાળે આવા વર્તનો કેવી રીતે અટકે તેવા ઉપાયો યોજવાની જરૂર છે જેથી શ્રાવક સંસારની દશામાં મોટો સુધારો થયા વીના રહેશે નહિ, જ્યાંસુધી એ સુધારો કરવામાં આવશે નહિ ત્યાંસુધી જૈન કોમમાં હિંમત, સાહસ, પરાક્રમ, અને આત્માર્પણ કરવાની શક્તિઓ જાગૃત થશે નહિ, અનુભવી વિદ્વાનો એમ માને છે કે, યોગ્ય વય અને યોગ્ય અનુભવ થયા પછી અમુક મર્યાદાસુધી વ્યક્તિનું પ્રાધાન્ય હોય તો જ લાભ છે, બાકી તો ઉચ્છૃંખલતા અને સ્વતંત્રતા, કદાચક અને કૂરતા વગેરે દુર્ગુણો સ્વતઃ અવિભાવ પામે છે, તેમને નિયમમાં રાખનારા ગુણો મેળવવામાં જ પ્રવૃત્તી કરવાની જરૂર છે, તે મેળવવાથી જ સાસારીક દશામાં મોટો ફેરફાર થઈ જાય છે, જે પરિણામે શૌર્ય, ઉદારતા અને એકાત્મભાવ આદિ સદ્ગુણોનો સંપાદક બને છે.

ગાંધી વલ્લભદાસ ત્રિભુવનદાસ.

આત્માનંદ પ્રકાશ.

તત્ત્વવેદિષ્યાત્મનોન્તર્ભાવમભિલપતા સકલકાલં સર્વેણ સ્વ-
વિકલ્પજલ્પાચરણાનાં સાર્થકત્વં યત્નતઃ પરિચિન્તનીયમ્,
તદ્વેદિનાં ચ પુરતઃકીર્તનીયમ્, તે હિ નિરર્થકે-
ષ્વપ્યાત્મવિકલ્પજલ્પવ્યાપારેષુ સાર્થકત્વયુદ્ધિં કુર્યા-
ણમનુકમ્પયા વારયેયુઃ ।

પુસ્તક ૨૦] વીર સંવત્ ૨૪૪૮ શ્રાવણ. આત્મ. સંવત્ ૨૭. [અંક ૧ લો.

નૂતન્ વર્ષ પ્રારંભ.

હરિગીત.

માંગલિક ચતુષ્ક—

(૧)

વંદન કર્ણં ત્રિવિધે પ્રભુ માંગલ્યકારક વીરને,
સાથે નમું શુર ગોતમ સ્થુલભદ્ર આદિ મુનિંદ્રને,
તપ દાનશિયલને ભાવ સંયુત જૈનધર્મ શિરોમણી,
ઘટ ઘટ વિષે વ્યાપક થવા ણળ અર્પણે ત્રિભુવન ધણી,

સદ્ગુરુ વંદન—

(૨)

વળી નવિન વર્ષારંભમાં શુરરાયને વંદન કર્ણં,
આનંદવિજય સૂરિશની પ્રતિમા હૃદય પટ્ટપર ધરું,
ભવિજન કુમુદ વિકસાવવા શશિ જૈનવ્યોમ વિષે હતા,
વરસાવતા સદ્બોધ અમૃત આત્મ શીતલ કર હતા.

ઔશિર્વેચન—

(૩)

ઉત્કર્ષ જૈન સમાજનો કરવા પ્રતિ દિન કર્મથી,
મિથ્યાત્વ ભાવ નિવારવા સ્વાદ્વાદ ચર્ચિશ મર્મથી;
ત્યા પ્રથમ વિશિ પ્રવેશતા માગત્ય માલા અર્પતી,
આશિરૂ આત્માનંદની સફલી હોને શ્રાહક પ્રતિ.

વેલચંદ ધનશ.

॥ નૂતન વર્ષારંભના ઉદ્ગારો ॥

જે સમયે ભારત વર્ષની જનતાનું જીવન સ્વરાજ્યની ભાવનામાં ઓતપ્રોત થઈ ગયેલું છે, મહાત્મા ગાંધીજી જેવા કર્મ વીરો અહિંસા પરમો ધર્મઃ એ જૈન સિદ્ધાંતના ત્રિકાલબાધિત સૂત્રનું અવલંબન લઈ જેલને મહેલ માની નીડરપણે અનેક યાતનાઓ સહી રહ્યાં છે, પાશ્ચાત્ય જગત્ જે જડવાદને પ્રધાન માની આત્માની જેવી વસ્તુની હયાતી માનવામાં ઇનકાર કરતું હતું તે ‘અનંત શક્તિમાન આત્મા છે’ તેવું સમજવા લાગ્યું છે, પ્રાચીન આર્યોના આત્માના દિવ્ય મંદિરનો ઘંટનાદ રેવં હોમ્સ જેવા ધર્માચાર્ય પોતાના અમેરિકાના દેવલમાં પ્રતિઘોષ કરી રહ્યા છે, જૈન જગતમાં પ્રાચીન આચાર્યોએ વારસામાં આપેલી અમૂલ્ય ગ્રંથ સમૃદ્ધિ પ્રકાશિત થતાં વિશ્વ ચક્ષિત થઈ રહ્યું છે, અને સામાન્ય રીતે તે મનુષ્યો વિચાર અને સમજણની ભૂમિકાથી આગળ વધી પોતાનું જીવન કર્તવ્યમાં મૂકવા ઉત્સાહિત થઈ રહ્યાં છે તે મંગલ સમયે શ્રીમાન પૂજ્ય પાદ વિજયનાનંદ સૂરિજીના સૂક્ષ્મ દેહની શીતળ છાંયા નીચે વૃદ્ધિ પામતું અને આધ્યાત્મિક પ્રકાશના કિરણો ફેલાવતું “આ આત્માનંદ પ્રકાશ” આજે વીશમા વર્ષમાં પ્રવેશ કરે છે.

પ્રસ્તુત માસિકનું વીશમું વર્ષ વીશ સ્થાનકના અંતિમ ‘તીર્થ’ પદની સંજ્ઞાને સૂચવતું હોવાથી એવી ભાવના ધારણ કરે છે કે જેમ સ્થાવર અને જંગમ તીર્થોને મન વચન અને કાયાથી સેવન કરનારા મનુષ્યો ભવસમુદ્રનો પાર જલ્દી પામે છે તેમ વર્તમાન વર્ષમાં વાચક વર્ગને એવી બોધદાયક સામગ્રી રજૂ કરવી, કે જેથી તે પોતાના જીવન સંગ્રામના કલેશો ભુલી જઈ મોહાંધકાર દૂર કરી જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રનું યથાર્થ પાલન કરી ભવસમુદ્રને તરવાની ચાવી પ્રાપ્ત કરે.

અત્યાર સુધી આ માસિક આદ્ય વયને ઉચિત ચેષ્ટા ધારણ કરતું હતું. હવે તેથી આગળ વધી જ્ઞાનાનંદ રૂપ મસ્તીના-યુવાનીના-વિવિધ મનોરથો ઉત્પન્ન કરવાની ઉચિત વયમાં આવી પહોંચ્યું છે. જેથી જે જે સુવિચારો જનતા સમક્ષ આજ દીન પર્યંત મૂકેલા હતા, તે હવે સમયને અનુકૂળ વાતાવરણ ઉત્પન્ન કરી વધારે ઉચ્ચ કોટિમાં આગળ વધવા પ્રેરવાની ઇચ્છા ધરાવે છે અને તે કેટલે અંશે સફળ થયું છે તેની પરીક્ષા સુરત વાંચકો પાસે સૂક્ષ્મ બુદ્ધિવડે તપાસ કરાવવા અભિલાષા ધરાવે છે.

પ્રસ્તુત માસિકને પુષ્ટ કરનાર મુનિવરો અને સાક્ષરોના લેખો એ વાસ્તવિક રીતે પૂર્વાચાર્ય પ્રણીત મહાનદીઓનાં નિઝરણાં છે. એ ઝરણોમાંથી સહુદય મનુષ્યો પોત પોતાના ક્ષયોપશમ દ્વારા પોતાની જડતા દૂર કરી શકે છે તેમ જ મૃત્યુને જીતવા સુધીની નીડરતા, આત્મ સ્વાતંત્ર્ય અને ઉત્કટ ભાવનાઓ પ્રકટાવી

શકે છે, પ્રહાયર્થ દ્વારા પોતાના તેજની રક્ષા કરી શકે છે, ક્રોધાદિ અંતરંગ શત્રુઓને ઓળખી તેથી દૂર રહેવા પ્રયત્ન કરે છે, પાપથી ડરે છે, અને મૈત્રી આદિ ભાવનાઓમાં આગળ વધી વૈરાગ્ય વાસિત થઈ આત્મજ્ઞાન ઉપર નિર્ભર બને છે, જેથી હવે પછી તે તે સહાય અર્પનાર વ્યક્તિઓને તેમજ જૈન સમાજના નૂતન યુવક સાક્ષરોને પ્રસ્તુત માસિક દ્વારા સ્વજ્ઞાનનો સંદુપયોગ કરવા નવ્ર વિનંતી કરીએ છીએ.

જેટલી જેટલી જ્ઞાનની કળાઓ છે તેટલા વિશ્વ છે—અર્થાત્ સ્થૂળ વિશ્વ તેનું તેજ રહેવા છતાં જેમ અજ્ઞાનનાં આવરણો છેદાતાં જાય છે, તેમ તેમ તે નવા પ્રાપ્ત થયેલ જ્ઞાનનાં પ્રકાશમાં વિશ્વ નવું રૂપ ધારણ કરે છે. વિશ્વ બદલાતું નથી—અને એજ હિસાબે, સર્વજ્ઞને સર્વ વ્યાપક ગણવામાં આવ્યા છે—પણ ક્ષયોપશમવાળા મનુષ્યનો આત્મા—તેનું જ્ઞાન—બદલાય છે. જેથી જેમ જેમ જ્ઞાનમાં ક્રમ વધતો જાય છે અને તે વધારે પ્રકાશિત થતું જાય છે તેમ તેમ જન્મ જરા મરણ વ્યાધિ દુઃખને વાસ્તવિક રીતે મનુષ્ય ઓળખે છે, તેનાથી નિર્ભય થતા શીખે છે, અનેક જન્મોના સંસ્કાર એ પ્રાપ્ત કરાવી આપે છે એ ખેડું; પરંતુ એ સંસ્કારો બીજા ઉત્તમ પ્રકારના વાંચનથી પ્રકુલ્લિત થતાં ફળરૂપતા ધારણ કરે છે.

ધર્મકાર્યમાં જીવન પસાર કરનાર વ્યક્તિઓના ભૂતકાળના સંસ્મરણો જેમ આનંદજનક હોય છે અને ભવિષ્યમાં ઉત્સાહ અને આવેગ પ્રેરી શકે છે તેમ ગતવર્ષના લેખોનું સિંહાવલોકન સંક્ષિપ્તમાં કરી જવા આ માસિક યોગ્ય ધારે છે તેમજ ભવિષ્ય કાળની કાર્યરેખા વાંચકો સમક્ષ સહૃદય લેખકોની સહાય સાથે સ્પષ્ટપણે વિવિધરંગી બનાવવા તેમજ શારીરિક માનસિક અને આધ્યાત્મિક ઉન્નતિ તરફ પ્રયાણ કરવા અધિષ્ઠાયક દેવને પ્રાર્થના કરે છે.

ગતવર્ષમાં નાના મોટા મળી ગદ્ય પદ્યાત્મક ૧૦૮ લેખો સુન્ન વાંચકો સમક્ષ રજુ કરવામાં આવેલા છે જેમાં ૨૯ પદ્ય લેખો અને ૮૭ ગદ્ય લેખોનો સમાવેશ થાય છે. સુનિરાજ શ્રી કપૂરવિજયજીએ ઓગણીશ લેખો લખી જૈનસમાજને અવનવી જાગૃતિ આપી છે. જેમાં સાધુ સાધ્વીઓ પ્રતિ હિતકારક શબ્દોથી કર્તવ્ય દિશા બતાવી સુંદર ભવિષ્ય ઘડવાની ભલામણ કરેલી છે; તેમજ કેળવણીનો પ્રશ્ન પણ વ્યવહારૂ રીતે યોગ્ય અને અસરકારક શબ્દોમાં પ્રતિપાદન કરેલો છે; આપણો ઉદ્દેશ શી રીતે થાય ? તેમજ નિશ્ચિત લક્ષ-હિમ્મત અને ધૈર્ય શક્તિ વિગેરે તેજસ્વી લેખો દ્વારા જૈન સમાજ ઉપર નવીન પ્રકાશ પાડ્યો છે. શા. છોટાલાલ મગનલાલે ઐતિહાસિક દૃષ્ટિબિંદુથી લગભગ સાત લેખો આપી જૈન દર્શનના પ્રાચીન ઇતિહાસના સંસ્મરણો સુંદર રીતે રજુ કર્યા છે. જેમાં ‘ નર નસાયણાનંદ કાવ્ય ’ અને ‘ વસંત વિલાસ ’ કાવ્યો મુખ્ય છે. એ બંધુને વર્તમાન વર્ષમાં જૈન દર્શનના ભૂતકાલીન ઇતિહાસનું વધારે સારા સ્વરૂપ

પમાં દર્શન કરાવવા વિનંતી કરીએ છીએ. શાહ વિકૃલદાસ મુળચંદના 'ઉદ્દેશની એકતા' 'સ્વાવલંબન' તથા 'ઉત્તમશીલ' વિગેરે આઠ લેખોએ આ માસિકના કિંમતી પૃષ્ઠો રોકેલા છે. જે વાંચવાથી આત્માના સ્વાતંત્ર્ય વિગેરે ગુણોની ખીલવણી થાય છે. મી. મનસુખલાલ કિરતચંદ મહેતાએ રાષ્ટ્રીયશાળાના અભ્યાસક્રમની રૂપરેખાનો સમયાનુકૂળ લેખ લગલગ ચાર માસિકમાં પૂર્ણ કર્યો છે જે સ્વરાજ્યસ્થાપનાના વર્તમાન યુગધર્મમાં જૈન સાક્ષરોએ ઉહાપોહ કરી પાઠશાળાઓ માટે કયો ક્રમ ઘડવો જેને માટે વિચારો બહાર મુકવાની જરૂર છે.

જીવનમાં વિશુદ્ધમય વાતાવરણ, વર્તમાન જગતને કેવા મનુષ્ય જોઈએ, નિર્વિકલ્પદશાનું સામર્થ્ય અને પરમપદના અભિલાષિની વ્યાધીરૂપે યુક્તિ એક ગદ્ય અને ત્રણ પદ્ય લેખો શાહ કૃતેચંદ ઝવેરભાઈના છે. તેઓ જૈન ધર્મના અભ્યાસી હોઈ આ દિશામાં તેમણે વધારે પ્રયત્ન કરવાની જરૂર છે. અગ્યાર લેખો આ સભાના સેક્રેટરી ગાંધી વલ્લભદાસ ત્રિલોચનદાસના છે તે સઘળા અનેક દૃષ્ટિબિંદુથી લખાયેલ હોઈ સમાજ ઉપયોગી છે. તે માટે વિશેષ કાંઈ પણ લખવું તે આત્મસંલાધા કરવા જેવું છે.

મનોભાવ, પાર્શ્વજન સ્તુતિ એ જે લેખો શાહ કલ્યાણચંદ કેશવલાલના, ચેતનને, પ્રભુપ્રાર્થના, એ જે હરગોવિન્દદાસનાગરદાસ મહાજનીના તથા સામાયક કરવા વિષે, શ્રી મહાવીર પ્રભુનો જન્મ મહોત્સવ એ જે લેખો શા મનસુખલાલ ડાહ્યાભાઈ તથા શ્રી વીર જયંતી, એ નગીનદાસ ડાહ્યાભાઈ વૈદના મળી સાત લેખો પદ્યમાં છે. શ્રી જિન સ્તુતિનો પદ્ય લેખ પારેખ પ્રભુદાસ બેચરદાસનો સંસ્કૃતમાં છે. આ બંધુ વર્તમાન સમયને જાણનારા હોઈ સમયાનુકૂળ ગદ્ય લેખો પણ તેઓએ આગલા વર્ષમાં આ માસિકમાં આપ્યા હતા, તેવીજ રીતે તે દિશામાં પ્રયાસ કરવાની તેમને જરૂર છે.

સંઘવી વેલચંદ ધનજીના લગલગ સાત પદ્યાત્મક લેખો ભાવવાહી છે અને વાંચકોને રસ ઉત્પન્ન કરાવવા સાથે આધ્યાત્મિક ગૂઢ રહસ્યો સરળ બનાવનારાં છે ખીન્ત પણ ગદ્ય પદ્યાત્મક લેખો કવિ સાંકળચંદ પીતાંબરદાસ વિગેરેના છે. જે જૂદાં જૂદાં દૃષ્ટિબિંદુઓ સમાજ સમક્ષ રજુ કરે છે. વકીલ નંદલાલ લલ્લુભાઈએ ફક્ત એકજ લેખ 'સ્વ ઓળખાણ સંબંધી વિચારણા' નો આ વર્ષમાં આપેલ છે, જેથી આ માસિક તરફની તેમની લેખન પ્રવૃત્તિ વિસ્તારવા વિનંતી કરીએ છીએ અને ગત વર્ષની લેખમાળાની સારાસારતાની ચિંતવના સજ્જન વાંચકોની નિષ્પક્ષપાત તુલનામાટે સાદર કરીએ છીએ.

સંક્ષિપ્તમાં આટલું અવલોકન કરી આ માસિકના ચતુર્થ પોષણ કરનાર મહાત્માઓનો તેમજ અન્ય લેખક બંધુઓનો આભાર માનવા સાથે આ નવા

વર્ષમાં સવિશેષપણે જૈન સમાજને લેખો દ્વારા નૂતન ભાવનાઓના દર્શનની આ માસિક દ્વારા અલિલાપા રાખીએ છીએ—

વિશેષ વિવેચનમાં નહિ ઉતરતાં પ્રસ્તુત માસિકના યોગક્ષેમનો પરમાત્માના અધિકાયકના હાથમાં સોંપી જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રના અંતિમ ઉત્કર્ષરૂપ ચરમ શાસન નાયક વીર પરમાત્માને મંગલમય પ્રાર્થના દ્વારા સંબોધીએ છીએ કે:—હે વિશ્વવ્યાપી ત્રિદેવ ! સર્વ પ્રકાશમાં ઉત્તમ આત્મિક પ્રકાશ એ જગતનું સુધા છે તે વડે જ જગત ખરેખરી રીતે જીવી શકે છે, અને મૃત્યુને ભારીનાં ખવાનો તેજ પરમ મંત્ર છે—એ પરમ મંત્રને અમારા હૃદયમાં રેડી તે પ્રકાશના કિરણોથી આ સ્વર્ગ વિશ્વની ભૂમિકાને અજવાળી અનાદિ કાળથી અજ્ઞાનાંધકારમાં અટવાતાં અમોને દિવ્ય ભૂમિકાનું દર્શન-સ્પર્શન કરવા બળ આપો.

નિઃસ્વાર્થ સેવા કોણ કરી શકે?

નિઃસ્વાર્થ સેવાથી જ ખરો આત્મ સંતોષ થાય છે.

સ્વાનુભવથી તેની ખાત્રી કરી લેવાની જરૂર.

૧ જ્યાંસુધી આપણે મન અને ઈન્દ્રિયોને પરવશ પડી રહી તે આપણને ગમે તેવા ઉન્માર્ગે દોરી જાય તેમ દોરાયા કરીએ અને લગભગ બધી જ પ્રવૃત્તિ કેવળ આપણા કંટપેલા ક્ષણિક અને તુરંચ વિષયસુખને જ સાધવામાં કર્યા કરીએ ત્યાંસુધી નિઃસ્વાર્થ વૃત્તિ આદરવાનું બને જ ક્યાંથી ?

૨ તુરંચ વિષય સુખને વિષ સમાન સમજીને તેમાં લાગેલી આસક્તિ-લોભ-પતા તેજ દઈને, ખરા પારમાર્થિક સુખની આહવા જાગૃત થાય નહીં ત્યાંસુધી નિઃસ્વાર્થ વૃત્તિ આદરવાનું ક્યાંથી બને ?

૩ વિષય તૃષ્ણા સમાન કોઈ પ્રબળ વ્યાધિ નથી અને સંતોષ વૃત્તિ સમાન કોઈ ઉત્તમ સુખ નથી, એ જ્યાંસુધી અંતરમાં ઠીક ન સમજાયું હોય ત્યાંસુધી નિઃસ્વાર્થ સેવા કરવાની ગમે એવી ઉત્તમ તકો મળે તોપણ તેનો લોભ લેવા ભાગ્યશાળી નજ થવાય.

૪ દેહાકાંક્ષા—શરીર મમતા તજ્યા વગર નિઃસ્વાર્થ સેવાનો અમૂલ્ય લાભ શી રીતે લઈ શકાય ?

૫ શરીર મમતાવડે જીવ તુરંચ કલ્પિત વિષય સુખ મેળવવા મુગ્ધજનો જીવતોડ મેહનત કર્યા કરે છે, તે મળતાં હર્ષ-આનંદ સોને છે અને નાશ પામતાં પૂરાવાર ખેદ-ગ્રોહ કરે છે, આવી ઘટમાળમાં દુર્લભ આનંદભવ એણે શુભાવે છે, તેની સાર્થકતા-સફળતા કરી શકતા નથી.

૬ દરેક જીવ સુખની ચાહના કરે છે, તેમ છતાં સુખનો ખરો ઉપાય યથાર્થ નહીં સમજવાથી અને બ્રાન્તિવશ ખોટા દુઃખના માર્ગે જ ગમન કરવાથી અંતે તે દુઃખીજ થાય છે.

૭ વિષય સુખ ભોગવતાં શરૂઆતમાં મીઠાં લાગે છે, પરંતુ પરિણામે કિંપા-કનાં ફળની પેઠે મરણાંત કષ્ટ આપે છે, એવી સાચી સમજ પામેલા ભવ્યાત્માઓ તેમાં લુપ્થ-આસક્ત નજ થાય, મુગ્ધ-અજ્ઞાન જનોજ તેમાં રાચી માચી, ખરા પારમાર્થિક સુખથી વંચિત રહે છે ?

૮ મોહ—અજ્ઞાનવશ પ્રાપ્ત થએલ ચક્ષુ વિગેરે ઇન્દ્રિયનો ગેરઉપયોગ કરાય છે, તેજ મોહ—અજ્ઞાન દૂર થતાં દરેક ઇન્દ્રિયનો કેવળ સહુપયોગજ કરી શકાય છે.

૯ ચપળ—ઉદ્વત ઘોડા જેવી ઇન્દ્રિયોને ઉન્માર્ગે જતી અટકાવવા માટે સર્વજ-વીતરાગના વચનાનુસારે દમી, લગામમાં રાખી હોય તો તે સહાયરૂપ થવા પામે છે.

૧૦ એક ક્ષણ માત્ર વિષય સુખમાં લુપ્થ થવાથી, ઘણા લાંબા કાળસુધી પારાવાર દુઃખ ભોગવવું પડે છે, એમ સમજી સુજ જનોએ તેમાં મુંઝામ્મ રહેવું ઘટતું નથી.

૧૧ જેટલો સમય વિષય સુખની શોધમાં નકામો ગુમાવવામાં આવે છે, તેટ-લોજ સમય જો પારમાર્થિક સુખની શોધમાં ગાળવામાં આવે તો તે અમૂલ્ય થઈ પડે છે.

૧૨ નિર્દોષ જીવન ગાળનારનો જે સમય જાય છે તે લેખે થાય છે, અને એથી વિપરીત ચાલનારનો અલેખે થાય છે.

૧૩ સાદું નિર્દોષ જીવન ગાળનાર સ્વપરતું ઠીક હિત કરી શકે છે, સંતોષ વૃત્તિને સેવવાથી તે નિઃસ્વાર્થ સેવાનો લાભ મેળવી શકે છે, આત્મસંતોષ એ વગર મળતો નથી.

૧૪ સ્વાર્થ અંધતા જોગે સંદોષ વૃત્તિ સેવનાર સદાય અસંતોષી રહ્યા કરે છે. તેથી તેને ખરા સુખનો ગંધ પણ આવી શકતો નથી, તે તો સ્વાર્થત્યાગથીજ સાંપડી શકે છે.

૧૫ જેઓ કાયમ ઇન્દ્રિયોની ગુલામી સ્વીકારે છે એટલે વિષયાસક્ત બની ઇન્દ્રિયોની પરાધીનતાજ સેવે છે, તેમને ખરું આત્મિક સુખ સ્વપ્નમાં પણ ક્યાંથી હોય ?

૧૬ મન અને ઇન્દ્રિયોને જ્ઞાન લગામથી વશ કરનારા સજ્જનોજ ખરું સુખ મેળવી શકે છે, તે વગર બધા ફાંફાં છે.

૧૭ જિતેન્દ્રિય જનોજ શુદ્ધ ચારિત્ર યોગે નિઃસ્વાર્થ સેવાનો અપૂર્વ લાભ મેળવી શકે છે. ઇતિશમ. લે.—મુનિમહારાજ શ્રી કપૂરવિજયજી મહારાજ

વ્યવહારિક કાર્યશીલતા.

(૧૧)

વિકુલદાસ—મૂ—શાહ.

આ લેખમાળાની અંદર જીવન-સંગ્રામમા વિજય પ્રાપ્તિના કેટલાક ઉપાયો બતાવવામા આવ્યા છે તેમજ પ્રસંગોપાત તેની આવશ્યકતા તથા ઉપાદેયતા બતાવવામા આવી છે, પરંતુ જેવી રીતે ઘણા રાજાઓમાં એક મહારાજા હોય છે, તેવી રીતે જીવન-સંગ્રામમા વિજય-પ્રાપ્તિ કરવાના ઉપાયોમા વ્યવહારિક બુદ્ધિનું સ્થાન છે. કેવળ એક વસ્તુના અભાવે મનુષ્યનો બધો ખેલ બગડી જાય છે. જ્યારે કોઈ મનુષ્ય પોતાના જીવન-સંગ્રામને માટે અનેક ઉપયોગી સાધનોની અનુકૂળતા પ્રાપ્ત કર્યા છતાં પણ પોતાની જીવન-યાત્રાના કોઈ વ્યવહાર અથવા કાર્યમાં અસફલ થાય છે, ત્યારે સમજવું જોઈએ કે તેનું અધિકાર કારણ ઉક્ત ગુણોનો અભાવ છે. એટલા માટે જેઓ પોતાનું જીવન સફળ અને ફુલાર્થ કરવા ઇચ્છે છે, તેઓએ પોતાની વ્યવહારિક બુદ્ધિની અધિકાધિક વૃદ્ધિ કરવામાં હમેશા તત્પર રહેવું જોઈએ.

વ્યવહારિક કુશલતાને અર્થાત્ સામાજિક વ્યવહારો સરલતા અને સુગમતાથી ચલાવવાના જ્ઞાનને વ્યવહારિક બુદ્ધિ કહેવામા આવે છે. એ બુદ્ધિ સાસાંજિક બાબતો તથા વ્યવહારોના જ્ઞાન તેમજ કાર્ય-સાધનનું ઉત્તમ રીતોનું મિશ્રણ છે. વ્યવહારિક બુદ્ધિમાં અને મોઢાની વાતોમા ઘણા તફાવત છે. ઘણા મનુષ્યો બીજાને ઉત્તમોત્તમ અને સામાજિક ઉપદેશ આપવામા ઘણા કુશળ હોય છે. તેઓ ઉપદેશ પણ એવો આપે છે કે જે વડે બીજા લોકો અનેક મુશ્કેલીઓ નડવા છતાં પણ પોતાના કાર્યો સાધી શકે છે. પરંતુ તેઓ પોતે પોતાના ઉપદેશ અનુસાર કાર્ય કરવાની શક્તિ ધરાવતા નથી. તેઓ માત્ર સિદ્ધાંતી હોય છે, કાર્યશીલ નહિ. એવીજ રીતે એ પણ જોવામા આવે છે કે કાર્યશીલ તેમજ વ્યવહારકુશળ મનુષ્યોમાં ઘણા ખરા એવા હોય છે કે જેઓમા મનન કરવાની અથવા વિચાર કરવાની શક્તિ ઘણીજ ઓછી હોય છે, પરંતુ એવાજ મનુષ્યો જીવન-સંગ્રામમા વિજયી બને છે. કેમકે આ સંસારની રચના કાર્ય અને વ્યવહારો માટે છે, નહિ કે અકર્મણ્યતા અને ઉદાગ્રીનતા માટે. કોઈ કોઈ વખત તો એ પણ પ્રત્યક્ષ જોવામાં આવે છે કે પ્રખર બુદ્ધિ અને અન્ય બૌદ્ધિક ગુણો હોવા તે સાંસારિક ઉન્નતિ અને સફલતા પ્રાપ્ત કરવામાં બાધારૂપ થઈ પડે છે એટલા માટે સખેદ એટલું અને સફલતા પ્રાપ્ત કરવામાં બાધારૂપ થઈ પડે છે એટલા માટે સખેદ એટલું રહેવું પડે છે કે પાકશાળા અને કાલેજોનું શિક્ષણ ગમે તેટલું ઉચ્ચ હોય તોપણ જ્યાં સુધી વ્યવહારિક અને વૈજ્ઞાનિક સ્વરૂપમા નથી હોતું ત્યાં સુધી તે લેશ પણ ઉપયોગનું નથી.

વર્તમાન શિક્ષા-પ્રણાલી તરફ ધ્યાન આપવાથી મહાન આશ્ચર્ય તેમજ દુઃખ થાય છે કે ભારત વર્ષના શિક્ષણ-વિભાગમાં વ્યવહારિક શિક્ષણનો ઉચિત પ્રબંધ કરવામાં આવ્યો નથી. આપણો આધુનિક શિક્ષિત વર્ગ સાંસારિક વ્યવહારોમાં અન્ય દેશવાસીયોની અપેક્ષાએ કેટલાં બધાં પછાત છે એ વાત કોઈ નાથી અભાણી નથી. મેટ્રીક્યુલેશનનો વિદ્યાર્થી આપણને ઉજ્જ્વલતામાયક યંત્ર કેવી રીતે બનાવવામાં આવે છે તે આપણને ઘણીજ સુંદર રીતે સમજાવી શકશે. પરંતુ ખેદની વાત છે કે સાયન્સના કોઈ પણ એન્જ્યુએટને તે યંત્રની આવશ્યક સામગ્રીઓ પુરી પાડવામાં આવે તો પણ તે બનાવી શકશે નહિ. કદાચ તે પોતાની ડીગ્રીની કીર્તિ ટકાવી રાખવા ખાતર એ યંત્ર બનાવવાનો પ્રયત્ન કરશે તો પણ તેનાથી ઘોડો બનાવવા જતાં ગધેડો બની જશે ! પરંતુ તેમાં વિદ્યાર્થીઓ દોષ પાત્ર નથી. આધુનિક શિક્ષાપ્રણાલી જ દોષિત છે. એટલુંજ નહિ પણ તેનાથી કંઈક અધિક હાનિ પણ થાય છે. એ રટન્ટ કારખાનામાંથી જે થોડી ઘણી બુદ્ધિ ખરીદવામાં આવે છે તેનાં મૂલ્યરૂપે પોતાની નૈતિક શક્તિઓ પણ આપવી પડે છે. આ સઘળી વાતો જોઈને કોઈ ખરેખરો સમાલોચક એમ કહી બેસે કે આજ કાલના શિક્ષિત કહેવાતા લોકો ઘરે બેઠા ‘કેવળ નવા નવા સિદ્ધાંતો ઘડ્યા કરે છે’ તો આપણે તે સાંભળીને નારાજ થવું જોઈએ નહિ. વાત બિલકુલ સાચી છે. તેનું મન ઉચ્ચ શિક્ષણના પ્રભાવથી એટલું ચીકણું બની જાય છે કે તેમાં “સાંસારિક ઘર્ષણ” કયાંય પણ થતું નથી. આજકાલના ઘણાએક શિક્ષિત યુવકો મનુષ્ય જીવનનું મુખ્ય ધ્યેય ભૂલી જાય છે. મનુષ્ય-જીવનનું મુખ્ય ધ્યેય “કંઈક કરવું” અથવા “કંઈક હોવું” એ છે, નહિ કે બીજાએ કહેલી વાતોનું મરણ પર્યંત પિષ્ટપેષણ કર્યા કરવું. જે શિક્ષણ આપણી કાર્ય કારિણી શક્તિઓને વધારવાને તથા ઉત્તેજિત કરવાને બદલે તેમાં પક્ષાઘાતનો રોગ ઉત્પન્ન કરે તે શિક્ષણ શું કામનું ?

હાલમાં આપણે એ પણ જોઈએ છીએ કે ઘણાએક યુવાનો કે જેઓ જીવન સંગ્રામમાં અપાર જ્ઞાનનો ‘બોલે લાઘા વગર’ પ્રવેશ કરે છે તેઓ પોતાની વ્યવહારિક બુદ્ધિનાં બળથી પોતાના સાંસારિક કાર્યોમાં સફલતા પ્રાપ્ત કરી શકે છે. તેઓને કોઈ શિક્ષિત મનુષ્ય પોતાની ભાષામાં ‘અભણ’ અથવા ‘અર્ધશિક્ષિત’ ભલે કહે, પરંતુ તે તુચ્છ મનુષ્યો જ પોતાનાં સાહસ, કૌતુક અને કાર્યસંલગ્નતાને લઈને સેંકડો એકાન્તવાસી ઢાંગીયોને સંસાર ક્ષેત્રમાં નીચા બનાવી રહ્યા છે. તેઓને પોતાની અજ્ઞાનતા અને ત્રુટિયોનું ભાન રહે છે, તેઓ પુરેપુરી સંભાળ રાખે છે, અને તેઓને પોતાનાં ચાલવા પર સંપૂર્ણ વિશ્વાસ પણ રહે છે. તેઓ થોડું થોડું જ ચાલે છે અને આશા રાખીને ચાલે છે જેથી કરીને ઉદ્વિગ્ધ સ્થાને કોઈને કોઈ વખતે પહોંચી પણ જાય છે. પરંતુ અતિ અશિક્ષિત મનુષ્ય પોતાની અધિકતાના મદમાંજ ચકચુર રહે છે. સ્મરણમાં રાખો કે સંસારના મહા-

પુરૂષોમાં કોઈ ગણ્યા ગાંઠ્યા મનુષ્યો સિવાય પ્રાચે કરીને અદ્યપ બુદ્ધિવાળા, સતત પરિશ્રમી, ધૈર્યવાન હોય છે તથા પોતાની તેમજ બીજાની ખામીઓમાંથી કંઈક નવું શીખનાર હોય છે.

સંભવ છે કે ઉપરોક્ત વાતો ઉપરથી વાંચકોને એવો ભ્રમ થશે કે આમાં માનસિક ઉન્નતિ અને વર્તમાન શિક્ષણ-પ્રણાલીની અર્થ અયોગ્યતા બતાવવામાં આવે છે અને તેની અવહેલના કરવાનો ઉપદેશ આપવામાં આવે છે. પરંતુ યથાર્થ વાત એ નથી. માનસિક અને બૌદ્ધિક શિક્ષણ અવશ્ય અમૂલ્ય જ છે. પરંતુ જેવી રીતે કેરી ખાધા પગર માત્ર રાખી મૂકવાથી તેના સ્વાદની ખબર પડતી નથી, તેવીજ રીતે શિક્ષણ તથા જ્ઞાન વ્યવહારિક ન હોય તો તેનો કંઈ ઉપયોગ નથી. પઠન પાઠન અને વાંચનનું જ્ઞાન ગમે તેટલું અધિક હોય તોપણ આખરે તે પુસ્તકોમાજ રહેવાનું. જે જ્ઞાન આપણને જીવનની પ્રત્યક્ષ વાતોથી અનુભવ દ્વારા મળે છે તેજ સાચું જ્ઞાન છે. ” આપું તિલભાર જ્ઞાન (wisdom) એક શેર ખંડિતાર્થ (learning) કરતાં ઘણું સારું છે. “ એ કહેવતમાં ઘણું ઉકું રહસ્ય સમાયલું છે. સંસારમાં જે જે મહાન ત્રિખ્યાત પુરૂષો થઈ ગયા છે, તેઓ સર્વ અધિક પઠન-પાઠનથી નથી થયા. પ્રાચીન જમાનામાં આટલા બધાં પુસ્તકોજ નહોતા. આજ કાલના લાખો કરોડો પુસ્તકોને બદલે તે જમાનામાં એકાદ પુસ્તક મહા મુશ્કેલીથી મળી શકતું હતું; પરંતુ પુસ્તકોના પઠન-પાઠન વગર પૂર્વ યુગના મનુષ્યો એકેકથી અદિયાતા, ગુણુવાન અને કાર્યશીલ થઈ ગયા છે. જે મનુષ્યો પોતાની બુદ્ધિના ન્હાના નમુના રૂપે રેલગાડીની બનાવટ શીખવી તેણે ઘણા પુસ્તકોનું પઠન-પાઠન કર્યું નહોતું. તાત્પર્ય એ છે કે સંસ્કૃત, અરબી ફારસી, ગ્રીક, લેટીન, અંગ્રેજી યા અન્ય ભાષાના વ્યાકરણમાં વાક્યોનો જન્મભર વિન્યાસ કર્યા કરવાથી કોઈ સાહસ અને કાર્ય શીલતાની વૃદ્ધિ થતી નથી. એ રીતે માલિકતા તથા નૂતનતા તર્કશાસ્ત્રનાં હજારો પૃષ્ઠોના પઠનથી પણ નથી આવતી. એ સર્વ પ્રત્યક્ષ વ્યવહારથી પ્રાપ્ત થઈ શકે છે; તે રતન શિક્ષાના ફલ સ્વરૂપમાં કદિ પણ પ્રાપ્ત થઈ શકતી નથી. આપણે આ માનવ-જીવનની દોડાદોડમાં હમેશાં ભોંધાં છીએ કે કોઈ ફારસી ભણેલો મનુષ્ય તેલ વેચ્યા કરે છે, અને કોઈ નિરક્ષર મનુષ્ય કે જેને પોતાનું નામ પણ લખતા નથી આવડતું તે પોતાના સઘળાં સાંસારિક કાર્યોમાં સફળતા પ્રાપ્ત કરીને સુખી બને છે. કોઈ કોઈ વખત એવું પણ ભોવામાં આવે છે કે જે મનુષ્ય રાજ્ય શબ્દની પરિભાષા પણ નથી જાણતો તે એક મહાન રાજ્યનું સંચાલન કરીને તેને તુષ્ટિ તથા પુષ્ટિથી સંપૂર્ણ બનાવી દે છે. આ સર્વ વાતોનું કારણ શોધતાં માલૂમ પડશે કે એ મનુષ્યોની પાસે બે કે યુનિવર્સિટીનું, કોઈ સર્ટીફિકેટ નથી હોતું, તોપણ તેઓએ આ જીવતાં બગ-તા સંસારની વ્યવહારિક પાઠશાળાઓમાં અભ્યાસ કર્યો હોય છે. તે લોકો આ

કાર્યમય જગતની શિક્ષાઓ અને ઉપદેશો ધ્યાનપૂર્વક સાંભળીને સમજ્યા હોય છે; આવા લોકોનેજ આપણે ખરેખરા કાર્યકુશળ અને વ્યવહારનિપુણ કહી શકીએ. આજ કાલની ઉત્તમ કહેવાતી પુસ્તકીય શિક્ષણ પદ્ધતિમાં એ સામર્થ્ય નથી.

અનુભવથી જણાયું છે કે સાંસારિક સફળતા માટે મનને સઘળી વાતોના સ્વરૂપ સંગ્રહનું અભ્યાસ ધરખનાવવા કરતાં તેને એક સારું સંસ્કારપૂર્ણ કાર્યાલય બનાવવું તે વધારે સારું છે. સુવિખ્યાન અંગ્રેજ ગ્રંથકાર બેકનનું કથન છે કે “ પુસ્તકો, પુસ્તકોનો ઉપયોગ કેમ કરવો તે શીખવી શકતા નથી.” પુસ્તકોનો ઉપયોગ આપણને આપણું ચોતરફનું જીવન અને વ્યવહારિક સંસારજ શીખવી શકે છે. આદર્શ જીવન ચરિત્ર લખવું ઘણું સહેલું છે, પરંતુ આદર્શ જીવનના મનુષ્ય બનવું અત્યંત કઠિન છે. એવી રીતે એ પણ સંભવિત છે કે પુસ્તકોનું પઠન-પાઠન કર્યા વગર કોઈ સુસંગઠિત મનવાળો મનુષ્ય સંસારને માટે મહાનમાં મહાન કાર્ય કરી નાંખે.

મનુષ્ય ગમે તેટલો પ્રતિભાશાળી હોય પરંતુ જ્યાં સુધી તેણે વ્યવહાર જ્ઞાન તથા કાર્યસાધનની રીતોનું જ્ઞાન સંપાદન કર્યું હોતું નથી, ત્યાં સુધી તે સફલ મનોરથ પણ નથી બની શકતો. તોપણ અવાત સાચી છે કે તે મનુષ્ય સઘળી વાતોના લાભાલાભ ઘણી ત્વરાથી સમજી જશે. જે સમજવા માટે કોઈ સાધારણ કોટિના મનુષ્યને ઘણાજ સમય લાગશે. ઉદાહરણાર્થ, ગૃધ્ર પક્ષી ચોતાના શિકાર તરફ દોડીને તેને ફાણવારમાં સ્વરૂપ પ્રયત્ને ઝડપી લે છે, પરંતુ બીલાડી શિકાર માટે એમ કરી શકતી નથી, તેને તેની પાસે છુપાઈ—લપાઈને, સંભાળપૂર્વક, ઘેર્યું સહિત જવું પડે છે. કોઈ મનુષ્ય ગમે તેવો પંડિત હોય, તોપણ તેનું સાંસારિક કાર્ય વ્યવહારકુશળતા વગર ચાલી શકતું નથી. કહેવાની મતલબ એ છે કે સાંસારિક કાર્યોમાં વ્યવહારકુશળતાજ સફળતાની ચાવી છે, કેમ કે તે ઈશ્વર પ્રેરિત સંચાલન શક્તિના એક અંશરૂપ છે. જે મનુષ્યો કોઈને કોઈ રીતે પ્રતિષ્ઠિત થયા હોય છે તેઓમાં સર્વ વિચારશીલ હોય વા ન હોય, પરંતુ એ સૌ કાર્યશીલ અને વ્યવહાર કુશળ અવશ્ય હોય છે. હવે એ પ્રશ્ન સહજ ઉપસ્થિત થાય કે વ્યવહાર કુશળતા શાથી પ્રાપ્ત થઈ શકે? જે જે વસ્તુ આપણી આસપાસ બની રહી હોય તે સઘળી આપણે ખુદ્દી આંખોવડે જોવી જોઈએ, આપણે આપણી દશા અને પરિસ્થિતિને અનુકૂળ બની જવું જોઈએ, સહાનુભૂતિ અને સહૃદયતા બતાવવાની તેમજ મેળવવાની યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરવી જોઈએ, ઉચિત વાત ઉચિત સમયે ઉચિત શબ્દોમાંજ કહેવી જોઈએ, સમય અને વિશ્વની ગતિની સાથે ચાલતાં શીખવું જોઈએ, ઈત્યાદિ સંસારમાં સફલતા પ્રાપ્ત કરવા માટે કેવળ ઉચિત કાર્ય કરવાથીજ નથી ચાલતું, પરંતુ ઉચિત સમય તેજજ ઉચિત સ્થાનનું પણ પુરેપુરું ધ્યાન હોવું જોઈએ. ઘણાય એવા વ્યવહારજ્ઞાન

શૂન્ય મનુષ્યો હોય છે કે જેઓ કાર્ય સંપાદન કરતી વેળાએ બીજા પગથીયાં ઉપર પ્રથમ ચઢીને પહેલાં પગથીયાં ઉપર પગ રાખે છે. એનું ફલ શું હોયું જોઈએ તે કહેવાની આવશ્યકતા નથી. ઘણા ભાગે મનુષ્યમાં બુદ્ધિની ન્યૂનતા નથી હોતી. કોઈપણ વસ્તુનો અભાવ હોય છે તો તે કાર્ય કરવાની રીતોના જ્ઞાનનો જ હોય છે. પરંતુ જો બુદ્ધિની સહાયતાથી મનુષ્ય એક કાર્ય કરી શકે છે તો કાર્ય સાધનની રીતોના જ્ઞાનની સહાયથી તેના ઘણા કાર્યો ઘણી સરલતાથી થઈ શકે છે. સાધારણ બુદ્ધિમા અને કાર્યસાધનની રીતોના જ્ઞાનમાં જમીન આસમાન જેટલું અંતર રહેલું છે. તે રીતો જાણનાર અભણ દુકાનદાર મિતવ્યયિતાનું શિક્ષણ આપનાર પ્રૌદ્ગિક કરતાં વધારે દ્રવ્ય બચાવી શકે છે. વ્યવહાર જ્ઞાન પારસમણિ છે. જેની પ્રાપ્તિ થવાથી ધનલોભ મનુષ્ય સુવર્ણનો ઢગલો મેળવી શકે છે, અને સાંસારિક કાર્યોના ક્ષેત્રમાં કામ કરનાર મનુષ્ય સફલમનોરથ થઈ શકે છે. સારાંશ એ છે કે સાંસારિક સફલતાની પ્રાપ્તિ અર્થે વ્યવહારકુશળતાની અનિવાર્ય આવશ્યકતા છે. આથી ઉદ્દુ મહાન લેખકો, કે વિદ્વાનો તથા ઉપદેશકો એવા થઈ ગયા છે કે જેઓ પોતાના કથનનું આચરણ પોતેજ નથી કરી શક્યા. તેઓ બીજાઓને ઝીણામાં ઝીણી વાતો શીખવી શકતા હતા; પરંતુ તે ક્યાં સુધી? જ્યાં સુધી તેઓનું એકાન્તભવન તેઓની પ્રાપ્તિ હતું ત્યાં સુધી, એકાન્તવાસ છોડીને જ્યારે તેઓ બહારના મનુષ્યોના સમૂહમાં આવતા હતા, ત્યારે તેઓની બુદ્ધિ હવામાં ભળી જતી હતી. આ સંબંધે અનેક ઉદાહરણો છે. આડમસ્મિથે સમસ્ત યુરોપને બંદે જગતને મિતવ્યયિતાનો પાઠ શીખવ્યો, પરંતુ તે પોતાના ઘરની મિતવ્યયિતાનો પ્રબંધ કરી શક્યો નહોતો. અંગ્રેજ ક્વિગોડસ્મિથે ધન-સંચય કરવાની આવશ્યકતા અને રૂણની આપત્તિઓ ઉપર ઘણું લખ્યું છે, પરંતુ તેની આવક ઘણી સારી હોવા છતાં પણ તે એવા સ્વભાવનો હતો કે બીજાને માટે કંઈપણ લેખ વા કવિતા લખ્યા વગર તેને પેટ પુરતું અનાજ પણ મળી શકતું નહોતું.

વ્યવહાર કુશળતાનું, સંસારમાં કાર્ય કરવાની રીતોનું અને સંસારમાં ચાલી શકવાનાં જ્ઞાનનું અહિં આ જે વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે તે જીવન-સંઘ્રામમાં સફલતાની પ્રાપ્તિ અર્થે કારણબૂત તો અવશ્ય છે, પરંતુ તે કાંઈ સફલતા પ્રાપ્ત કરાવી દેનાર નથી. હા, એટલું તો અવશ્ય છે કે તેના અભાવે સફલતા કદિ પ્રાપ્ત કરાવી દેનાર નથી. કેમકે પુસ્તક વાંચતી વેળાએ જેટલી જરૂર આંખો પણ પ્રાપ્ત થઈ શકતી નથી, કેમકે પુસ્તક વાંચતી વેળાએ જેટલી જરૂર આંખો ઉઘાડવાની છે તેટલીજ જરૂર-સાંસારિક સફલતાની પ્રાપ્તિ અર્થે સાંસારિક વ્યવહારોનાં જ્ઞાનની છે. વ્યવહારજ્ઞાન રહિત મનુષ્ય હમેશાં કંઈનું કંઈ કાર્ય કરી શકે છે. દેવું ચુકવવામાં તે હમેશાં કાંઈનેકાંઈ બાકી રાખે છે, પોતાથી મોટાને બેરું છે. દેવું ચુકવવામાં તે હમેશાં કાંઈનેકાંઈ બાકી રાખે છે, પોતાથી મોટાને બેરું છે. દેવું ચુકવવામાં તે હમેશાં કાંઈનેકાંઈ બાકી રાખે છે, પોતાથી મોટાને બેરું છે. દેવું ચુકવવામાં તે હમેશાં કાંઈનેકાંઈ બાકી રાખે છે, પોતાથી મોટાને બેરું છે.

બદોનો ઉપયોગ કરશે, તેને સૂવાને વખતે ખાવાનું સૂઝશે અને દુઃખને સમયે આનંદ કરવાનું ગમશે. પરંતુ આશ્ચર્યની વાત તો એ છે કે અસાધારણ બુદ્ધિવાળો મનુષ્ય પણ ઘણું ભાગે વ્યવહાર જ્ઞાનશૂન્ય જોવામાં આવે છે. લોકોને એ વાતથી આશ્ચર્ય થાય છે કે જે મનુષ્ય પુસ્તકો, લેખો અને ઉપદેશો દ્વારા બીજાઓને ઉચિત માર્ગ બતાવી શકે છે તેવો બુદ્ધિમાન મનુષ્ય પોતાનાં આવશ્યક કાર્યો સાધવામાં ગંભીર ભૂલો કરી બેસે છે. પરંતુ એમાં કાંઈ આશ્ચર્યની વાત નથી. ગંભીર મનનશક્તિ તથા વિચારશક્તિમાં જે માનસિક ગુણોની આવશ્યકતા હોય છે તેથી વિપરીત ગુણોની આવશ્યકતા વ્યવહારજ્ઞાનમાં હોય છે.

ઉપર કહેવામાં આવ્યું છે કે સફલતાઓ પ્રાપ્ત કરવામાં પુસ્તકોનાં જ્ઞાન કરતાં વ્યવહારકુશલતાની વિશેષ આવશ્યકતા છે તેનો અર્થ એવો નથી કે પુસ્તકો અનુપયોગી વસ્તુઓ છે. હકીકત એ છે કે અધિક વાંચન કરનાર મનુષ્ય અધિક મનન, ચિંતન અને વિચાર કરવામાં તથા વૃથા સિદ્ધાંતવાદમાં પોતાનો સમય ગુમાવે છે, અને અમુક અમુક કલ્પિત કઠિનતાઓને લઈને કાર્યારંભ પણ નથી કરતો. તેની જીવન-યાત્રા સિદ્ધાંતરચનામાં જ સમાપ્ત થઈ જાય છે. એટલા માટે અંતઃજન્ય જ્ઞાનની સાથે વ્યવહારિક કુશળતાની પરમ આવશ્યકતા છે. તેઓ એક બીજાનાં પોષક તો અવશ્ય છે, પરંતુ એકની પ્રાપ્તિથી બીજું અવશ્ય પ્રાપ્ત થશે જ એમ કહી શકાતું નથી. તેથી આપણે માનવ-જીવનની સાર્થકતા તથા સફલતાની પ્રાપ્તિ અર્થે બંને ગુણો પ્રાપ્ત કરવા હમેશાં યતન શીલ રહેવું જોઈએ.

જ્ઞાનમય જીંદગી સુખી શી રીતે છે?

“વસ્તુને વસ્તુ સ્વરૂપે જાણવી” તેને જૈન શાસ્ત્રકાર મહારાજ સામાન્ય રીતે જ્ઞાન કહે છે, પરંતુ તેને જીંદગીમાં સુખ અથવા દુઃખ, મદદ અથવા અનિદ, જે કાળે જે પ્રાપ્ત થાય તેને મન ઉપર અસર થવા દીધા સિવાય ઉઠાવી લેવું તેમાં જ આનંદ માનવો, સમભાવ ધારણ કરવો તે વાસ્તવિક ખરું જ્ઞાન કહેવાય છે. સુખ-મય જીંદગીનું પ્રથમ પગથીઉં શ્રદ્ધા છે જેને આપણે પુરૂષો સમ્યક્ત્વ કહે છે. અને કેવળ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયા સિવાયના પુરૂષોને પ્રથમ તેજ હોય છે પરંતુ તેનો અંતિમ હેતુ જ્ઞાન છે. શ્રદ્ધા માર્ગદર્શક છે. જ્ઞાન મુકામ છે. ત્યારે શ્રદ્ધાને ઘણી વિટંબના ઉઠાવવી પડે છે ત્યારે જ્ઞાન તેને ઓળંગી જાય છે. શ્રદ્ધા જ્ઞાનની શોધમાં ગોથાં ખાય છે, ત્યારે જ્ઞાન પ્રકાશમાં ડોવાથી જાણે છે, અનુભવે છે. શ્રદ્ધા વગર જ્ઞાન મળતું નથી અને નકામું છે. જેથી જ્ઞાન સંપાદન કરનાર મોટે પુરતી શ્રદ્ધા ઉપયોગી છે. જ્ઞાનમય જીંદગી બરેબર સુખમય છે. જ્ઞાનનો અર્થ શુદ્ધ આગમ

પુસ્તક જન્ય એકલું નહીં, પરંતુ વિચારેલું, કેળવેલું, અનુભવેલું, વર્તનમાં ઉતારેલું, હૃદયીને સાર્થક કરી શક્યું હોય તેજ જ્ઞાન કહેવાય છે. ખરેખરા જ્ઞાન જગત્ હૃદયીના અસંખ્ય દુઃખો-આધિ વ્યાધિ અને ઉપાધિઓ ટળતી નથી.

‘પાપી મનુષ્યો પણ શ્રદ્ધા પૂર્વક મેળવેલ જ્ઞાનથી વર્તનમાં ઉતારી પવિત્ર હૃદયી ગાળી મોક્ષગામી થઈ શક્યા છે.

ચિંતા, બીક, દિલગીરી, નાઉમેદી, નિરાશા, દુઃખ, પશ્ચાતાપ વિગેરે જ્ઞાનવાન મનુષ્યના હૃદયમાં તેને સ્થાન મળતું જ નથી. અને તે અસર પણ તેને કરી શકતી નથી સ્વાર્થી મનુષ્યોના જીવન સાથે તે દોષો વળગેલા છે. સ્વાર્થમાં સુખ અને સ્વસ્થતા નથી તેમજ તેવે સ્થળે આવેશો અને તૃષ્ણા વળગેલ હોવાથી ડહાપણ અને શાંતિને ત્યાં અવકાશ જ નથી. ક્ષેમકુશળપણ, ખાત્રી, સુખ, આનંદ, સંતોષ અને શાન્તિ એ સઘળા દ્રવ્ય પણ જગત્ હૃદયી ગાળનાર ડહા મનુષ્યોને જગત્ મહેનતે મળે છે.

જ્ઞાની મનુષ્યને પડતા દુઃખો, થતી નિરાશાઓ તે તેમની હૃદયીને સુધારવા કસોટીએ ચડાવવા અર્થે સરભરેલા છે જેથી તેના આગમનથી તે વધારે સુખી થાય છે.

જ્ઞાની પોતે સુકૃત્યો કરે છે, અને સારા નરસા પરિણામ બરાબર સમજતો હોવાથી બીજાના અપકૃત્યોથી પણ તે દુઃખ ન ધરતા તે જાણે છે કે જેવું મનુષ્ય વાવે છે તેવું લેણું છે, તેટલું જ નહીં પણ ઉલટું બીજાકોઈ મનુષ્ય તેના અપરાધ કરે અથવા તેના અવશણ કરે તો તે તેને માટે માફ કરી દયા ખાઈ સામે ઉપકાર કરવામાં જ પોતાને કૃતકૃત્ય માને છે. મહાન પુરૂષો આવાજ હોય છે. ભૂત કાળના દરેક ધર્મના ઇતિહાસમાં તેવા પુરૂષોના નામ સુવર્ણ અક્ષરે લખાયેલ છે, વર્તમાન કાળમાં ચાલતી દેશની પ્રવૃત્તિમાં મહાપુરૂષ ગાંધીનો દાખલો મોબુદ છે. અસહકારની પ્રવૃત્તિ વળતે બીજાકેળવાયેલા મનુષ્યોએ કરેલી મારફાડ વળતે તેઓના આત્માને કેટલું દુઃખ થયું હતું, તેઓને માટે ગમે તેવું બોલનાર લખનાર કે જેલમાં મોકલનાર માટે પણ જેને દેખ થયો નથી, અને અશુભ ચિંતવન પણ કર્યું નથી અને અહિંસાનો સિદ્ધાંત બનતી રીતે ફેલાવવાના પ્રયત્નો મેળ્યા છે અને પણ તેમનો હેતુ તેજ છે. આનું નામ ખરું જ્ઞાન અને શ્રદ્ધા છે.

તેથીજ જ્ઞાની મનુષ્ય એ પ્રીરસ્તો છે એમ મહાન પુરૂષો કહે છે. તેવો પુરૂષ સંયમી હોવાથી હૃદયીના બધા વ્યવહારોમાં નિર્વેપ રહી સુખમાં પસાર કરે છે. ચડતી પડતી, સુખ દુઃખ ને તડકા પછી છાંયો આવે તેમ ગણી બધી તરફ સમદષ્ટિ રાખી કર્મ જનિત ક્ષણ માની શાંતિથી સહન કરી સુખી હૃદયી આનંદમાં શુભરે છે.

જે જ્ઞાની સંયમી મનુષ્યોએ સ્વાર્થને તિલાંજલી આપેલ છે તેની દૃષ્ટિ બદલાઈ દેવી બની જાય છે જેથી સર્વ જગત આનંદરૂપ અને જીવન પ્રેમમય બની રહે છે અને સર્વ પ્રાણીને પોતાના કુટુંબ પ્રમાણે માની પરના ભલામાં પોતાનું સર્વસ્વ અર્પણ કરે છે. ” પોતાની શક્તિનો ઉપયોગ પરોપકાર, દયા, ક્ષમા, ધૈર્યતામાં કરે છે, અને તેનામાં એવી દેવી શક્તિ પેદા થાય છે કે અને તેથી તેનામાં આખી દુનીયાના શિક્ષક માર્ગદર્શક ગુરુ થઈ રહે છે, મહાત્મા ગાંધીનો દાખલો અત્યારે તેજ સ્વરૂપ છે. આવા પુરૂષો થોડું જોલે છે, જોલે છે તે પાળે છે, વર્તનમાં તેજ પ્રમાણે ઉતારે છે જેથી નેતા તરીકે તેની ગણતરી થાય છે અને જાણે અજ્ઞાણે પોતાના દાખલાથી-વર્તનથી અન્યને સુધારવા તે સાધન-ભૂત બને છે.

આવી સ્થિતિએ પહોંચેલા મનુષ્યોને દુઃખ શબ્દ અસ્તિ ધરાવતો નથી. સદાય સંતોષી, સુખી રહે છે, અને તેમનાં તેવા જ્ઞાનથી સંયમ, સત્ય, ધૈર્ય, દયા, ક્ષમા, નિર્દોષપણું જગતપ્રેમ, નિષ્કપટપણું, આજ્ઞવતા, સમદૃષ્ટિ વિગેરે સદ્-ગુણો તેને વળગે છે જેથી તે આ દુનીયાને સ્વર્ગ તુલ્ય અનુભવી સુખમય જીવન ગી ગાળે છે અને અન્ય માટે તેવા પ્રયત્નો કરે છે. તેવાં પુરૂષોની જીવન સંકળ છે. દરેક મનુષ્યો પોતાની જીવન સુખમય અને સંકળ કરવા જ્ઞાનવાન બને એવી પરમાત્માની પ્રાર્થના છે.

કાવ્ય.

ધીક ધીક મૂરખ તુજ જીવગાની, જનમી જીવતર જોયું;
પરમ કૃપાળુ શ્રી વીતરાગને, ભક્ત્યા વીણ ગયું ટાણું.
કુડ કપટના કરમાં પાસા, ગ્રહણ કરીને તું બેઠો;
જીવ જગતની બાજુ ઢાળી, ઉંધા ચીતા દા દેતો.
નથી જાણતો મૂર્ખ અરેરે, સમય તણી શી કીમત છે;
કાળ ચક્રે તે ફરતું શીરે, આવી પલમાં ઘેરી લે.
કાંકાં મારતાં દોષ તણી નીજ, માપી માગતાં નહિ તે દે.
કર્યા કર્મની શીક્ષા કરવા, દયા નહિ ઉરમાં ધારે.

હરજોવન નાગરદાસ માજની.

રાધનપુર.

ખરો ગૃહસ્થ કોણ ?

* ગૃહસ્થ શબ્દનો મૂલ અર્થ ઘરમાં સ્ત્રી સાથે રહેનાર એવો થાય છે. લક્ષણથી તેનો અર્થ એવો પણ કરી શકાય છે કે, જે આ જગતમાં પ્રતિષ્ઠા પામી પોતાના કર્તવ્યને યથાર્થ રીતે બજાવતો હોય; તે પણ ગૃહસ્થ કહેવાય છે. આજકાલ એ અર્થનો વ્યત્યય થઈ ગયો છે. સામાન્ય રીતે જે સારી સ્થિતિ-વાળો શ્રીમંત હોય તે ગૃહસ્થ ગણાય છે. તેમાં પણ તેની બાહ્ય સ્થિતિનો વિચાર કરવામાં આવે છે, આંતર સ્થિતિનો વિચાર જરાપણ કરવામાં આવતો નથી. ખરી રીતે તો ગૃહસ્થની ઉભય સ્થિતિનો વિચાર કરવાનો છે. બાહ્ય અને આંતર ઉભય સ્થિતિ સારી હોય, તેજ ગૃહસ્થ ગણાય છે. પ્રાચીન વિદ્વાનો પણ એ ઉભય સ્થિતિનું નિરીક્ષણ કરી ગૃહસ્થ પદની સ્થાપના કરતા હતા. આજ-કાલ કેવળ બાહ્ય સ્થિતિનું વિલોક્ન કરવામાં આવે છે. આથી બાહ્ય આડ-ખરવાળા પુરૂષો ગૃહસ્થપદના અધિકારી થઈ પડે છે. ગૃહસ્થના લક્ષણને માટે એક વિદ્વાન આ પ્રમાણે લખે છે—

“ શુદ્ધં વ્રાહ્મણં તરં ચ લક્ષણં यस્ય લક્ષ્યતે ।

સદ્ગૃહસ્થઃ સ વિજ્ઞેયઃ સામાન્યા રૂપે જનાઃ ” ॥ ૧ ॥

“ જેનું બાહ્ય અને આંતર લક્ષણ શુદ્ધ દેખાતું હોય, તે સદ્ગૃહસ્થ બાણવો, તે સિવાય બીજાઓ સામાન્ય મનુષ્ય સમજવા. ” ૧

ગૃહસ્થના બાહ્ય અને આંતર એવા બે સ્વરૂપ બાણવા જોઈએ. ગૃહસ્થના બાહ્ય સ્વરૂપમાં તેણે સારા સુખકારી ગૃહમાં નિવાસ કરવો જોઈએ. નવરંગિત અને વિલાસ ભરેલું ઘર ભડે નહોય, પણ તે સર્વ પ્રકારે નિવાસ કરવાને લાયક હોવું જોઈએ. પોતાના સ્ત્રીવર્ગ અને સંતતિ સારી રીતે રહી શકે તેવી સગવડતા-વાળું ઘર હોવું જોઈએ. જેની અંદર દત્તાત્રેય, લોચન, પૂજન અને શયન વિગેરે કરવાના બુદ્ધા બુદ્ધા ખંડ હોય અને વાચન અને અભ્યાસના ખંડો એકત્રિત હોય તેનું ઘર હોવું જોઈએ. તે સાથે ગૃહસ્થે પોતાની સંતતિને સારો કેળવણી આપવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. વિદ્વાન અને વિનીત સંતાનો થાય, એવો પ્રયત્ન આચરવો જોઈએ.

ઉત્તમ ગૃહસ્થે પોતાના સ્ત્રી વર્ગમાં સ્ત્રી-કેળવણીનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

* ગૃહસ્થોઃ સહ તિષ્ઠતીતિ ગૃહસ્થઃ ।

કેળવણીથી અલંકૃત થયેલી સ્ત્રી, પુત્રીઓ અને પૌત્રીઓ ગૃહસ્થના ઘરને દીપાવનારી થાય છે. તેવી સ્ત્રીઓ સદા મધુરભાષિણી-વિચારવિભૂષિત થાય છે.

ગૃહસ્થ સદા ઉદ્યોગી હોવો જોઈએ. સ્વેચ્છાથી અને સ્વતંત્રતાથી ન્યાયમાર્ગે દ્રવ્ય ઉપાર્જન કરવાને ગૃહસ્થે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. તે સાથે સર્વદા સંતોષને ધારણ કરી વર્તવું જોઈએ. અસંતુષ્ટ હૃદયવાળા ગૃહસ્થો આ જગતના વ્યવહારમાં નિંદાપાત્ર કાર્યો કરવાને ઉભા થાય છે.

ગૃહસ્થે સદા એકપત્નીવ્રત રાખવું જોઈએ. પોતાની વિવાહિત સ્ત્રીના પવિત્ર પ્રેમ સાથે ખંધાઈને રહેવું જોઈએ. એથી શીળધર્મની રક્ષા પણ થઈ શકે છે. એકપત્ની થયેલી પવિત્ર પ્રેમદેવની સ્થાપના ગૃહસ્થને તેના જીવનમાં કલ્યાણકારિ થઈ પડે છે.

ગૃહસ્થે પોષ્યવર્ગ તરફ પૂર્ણ લક્ષ આપવું જોઈએ. પોતાના ગૃહાવાસને લગતા કયા કયા સંબંધીઓ પોષ્ય છે ? અને તેઓનું કેવી રીતે પોષણ કરવાનું છે ? તેનો સર્વદા સુવિચાર કરવો જોઈએ. પોષ્યવર્ગનું પોષણ ઉભય રીતે એટલે જ્ઞાનદાનથી અને નિર્વાહદાનથી કહેલું છે. જેઓ જ્ઞાનદાનથી પોષણીય છે, તેમને ઉત્તમ પ્રકારની કેળવણી આપવી જોઈએ. બાલ્યવયના આરંભથીજ જ્ઞાનદાનનું પોષણ કરવામાં આવે તો તે યૌવનવયમાં ઉત્તમ પ્રકારનું જ્ઞાનરૂપ પોષણ મેળવી શકે છે, અને સર્વ પ્રકારે ગૃહસ્થધર્મની યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરી શકે છે. જેઓ માત્ર નિર્વાહદાનની અપેક્ષા રાખનારા છે, તેઓને યોગ્ય એવું પોષણ આપવાની આવશ્યકતા છે. તથાપિ એવો પોષ્યવર્ગ પણ ઉપદેશદાન મેળવી શકે તેવી યોજના કરવી જોઈએ.

ગૃહસ્થે ન્યાયોપાર્જિત વિત્ત તરફ પૂર્ણ લક્ષ આપવાનું છે. પોતાના કુટુંબના નિર્વાહને માટે દ્રવ્ય ઉપાર્જન કરવું જોઈએ, પણ તે ન્યાયમાર્ગે કરવું જોઈએ. અગણિત દ્રવ્યનો લાભ થતો હોય તો પણ ગૃહસ્થે પોતાના ન્યાયમાર્ગથી ભ્રષ્ટ થવું નહીં. નીતિપૂર્વક દ્રવ્યોપાર્જન કરનાર ગૃહસ્થ દ્રવ્યની પ્રાપ્તિમાં અને પ્રતિષ્ઠામાં આગળ વધે છે. એવા હજારો દૃષ્ટાંતો જૈન ચરિતાનુયોગમાં આપેલા છે.

ઉપર પ્રમાણે જણાવેલા ગૃહસ્થનું બાહ્ય સ્વરૂપ કહેલું છે. હવે ગૃહસ્થનું આંતર સ્વરૂપ કહેવામાં આવે છે.

ઉત્તમ ગૃહસ્થે પ્રથમ મનની શુદ્ધિ ધારણ કરવી. પોતે કાંઈપણ પ્રવૃત્તિ કરે, તેમાં પ્રથમ લાભાલાભનો વિચાર કરવો. તે સાથે પોતાના કર્તવ્યનો પણ

પૂર્ણ વિચાર કરવો. ગૃહસ્થ કેવે માર્ગે પ્રવર્તવું જોઈએ ? તે માર્ગની ઉત્કૃષ્ટતા હૃદયમાં વિચારવી. પોતાની યોગ્યતા તેના સંબંધમાં કેટલી છે ? તેના પણ વિચાર કરવો. પોતાને માટે (ગૃહસ્થને માટે) સર્વજ્ઞ પ્રભુએ જે કાંઈ કથન કર્યું હોય, તેમાં પારાવાર રહસ્ય સમાયલું છે, એમ ચિંતવવું. તેની અંદર ઉત્સર્ગ-અપવાદ વિગેરે પણ ગુરુમુખે સમજી તેનો વિચાર કરવો. આ પ્રમાણે વિચાર કરવાથી તેના પર બહુમાન આવે છે, પોતાની કર્તવ્યતા ભાસે છે, શુભ ઇચ્છાની અભિવૃદ્ધિ થાય છે અને પોતામા ગૃહસ્થધર્મની યોગ્યતા પ્રગટ થાય છે. સર્વદા ગૃહસ્થ-વ્યવહારનું યથાર્થ અવલોકન કરવું, તેના કર્તવ્ય વિગેરેનો મનમાં વિચાર કરીને એવી ધારણા ધારી રાખવી કે જ્યારે ગૃહસ્થાવાસમાં કોઈ કર્મયોગે કાંઈ અંતરાય આવી પડે, ત્યારે પોતામાં તે ગૃહસ્થાવાસ પ્રતિપાલન કરવાની શક્તિ પ્રાપ્ત થાય.

વળી ઉત્તમ ગૃહસ્થે અન્વયથી વિચાર કર્યા બાદ વ્યતિરેકથી વિચારવું કે, જે ગૃહસ્થ પોતાના ગૃહસ્થાવાસના વ્યવહારને જોતો નથી, તેના સ્વરૂપનું હૃદયમાં ચિંતવન કરતો નથી-તેના સ્વરૂપાદિકતું હૃદયમાં સ્થાપન કરતો નથી, અને એક નિર્ણયવાળી ધારણા ધારતો નથી તે કોઈપણ કાળે ગૃહસ્થપણના માર્ગને પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી, તેની યોગ્યતા મેળવી શકતો નથી, તે તો આ સંસારમાં રહી અપાર કર્મ બાંધ્યા કરે છે. ગૃહસ્થાવાસની યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરવાને અંગે ગૃહસ્થે તેના આંતર સ્વરૂપનો દીર્ઘ વિચાર કરવો જોઈએ, ગૃહસ્થ જો કે તદ્દન સાધુની જેમ વિરતિ ધર્મનો ધારક હોઈ શકતો નથી, તોપણ તેણે યથાશક્તિ વિરતિ ધર્મની ભાવના ભાવવી જોઈએ. જેમાં કોઈપણ પ્રકારનો વિશ્લેષ રહેલો હોય-કલેશ ઉભો થાય તેમ હોય, અને જેમાં પોતાને કે બીજાને આર્તધ્યાન થવાનું કારણ બને તેમ હોય, પોતાના આત્માને પણ શાંતિ મળે તેવું ન હોય-એવો માર્ગ વિવેકી ગૃહસ્થે જો ગૃહસ્થ ધર્મની યોગ્યતા મેળવવી હોય તો વર્જવો-ત્યજી દેવો. ઉત્તમ ગૃહસ્થે હંમેશાં પોતાના કર્તવ્યના સાધ્યજિંદુ તરફ લક્ષ આપવું જોઈએ. જો ગૃહસ્થ સાધ્યજિંદુ સમજી શકતો ન હોય, તો તે જુદી વાત છે; પરંતુ જ્યારે પરિણામ સુંદર આવતું દેખાય નહીં, ત્યારે કાં તો સાધ્ય ધારવામાં ભુલ થઈ હોય અથવા પાછળથી સાધ્ય ફરી ગયું હોય, એમ વિચારદષ્ટિએ દેખાઈ આવે છે. આ બાબતમાં ગૃહસ્થે વિચારવું કે, તેનું કર્તવ્ય તો તેણે કોઈ પણ વિશ્લેષમાર્ગમાં ન પડવું, એજ ઉત્તમ છે. ગૃહસ્થે પોતાના ગૃહસ્થધર્મની યોગ્યતા મેળવવી હોય તો તેણે પોતાના કર્તવ્યને અંતરાય કરનારા માર્ગને ત્યજી દેવો. પ્રથમ તો તેણે વિશ્લેષનો સર્વથા ત્યાગ કરવો. પોતે વિશ્લેષ કરવો નહીં, કોઈને વિશ્લેષ કરાવવો નહીં, કોઈને વિશ્લેષ ઉત્પન્ન થાય તેવા સાધનો જોડી દેવા નહીં અને કોઈને અંદર અંદર વિશ્લેષ થતો જોઈને રાજી થવું નહીં. જ્યાં

જ્યાં વિશ્લેષ થતો હોય કે થયેલો હોય ત્યાં ત્યાંથી તેને દૂર કરાવવા માટે બનતો પ્રયત્ન કરવો. તેમાં પોતાની સત્તાનો, પોતાની બુદ્ધિનો અને પોતાના વીર્યનો ઉપયોગ કરવો, એમ કરવાથી તેને ગૃહસ્થધર્મની યોગ્યતા પ્રાપ્ત થાય છે. આ પ્રકારે ગૃહસ્થના બાહ્ય અને આંતર સ્વરૂપને ઓળખનારો અને તે પ્રમાણે વર્તવા તત્પર રહેનારો ગૃહસ્થ જ ખરો ગૃહસ્થ કહેવાય છે.

ખરો ગૃહસ્થ મનોયોગ, વચનયોગ અને કામયોગ-એ ત્રણે યોગને શુદ્ધ રીતે પ્રવર્તવે છે. તે પોતાના મનને વિષમ કષાયના મલિન વિચારમાં પ્રવર્તીવતો નથી, નહારા સંકલ્પ-વિકલ્પ કરતો નથી, ઇન્દ્રિયોના વિષયોની તીવ્ર વાંછના રાખતો નથી, કોઈનું અહિત ચિંતવતો નથી, કોઈને સુખી કે શુભી દેખી ઇર્ષ્યા કરતો નથી, પણ હૃદયમાં રાજી થાય છે, અને તેની પ્રશંસા કરે છે, દુઃખી જીવોને જોઈ હૃદયમાં ખેદ ધરે છે, તેના દુઃખ-દર્દ ટાળવાના બની શકતા ઉપાયો યોજે છે, પાપી જીવોને પાપમાંથી નિવારે છે, જે તે નિવારણ અશક્ય જણાય તો ખેદ ન કરતાં તે તરફ ઉપેક્ષા રાખે છે. દરેક જીવનું હિત ચિંતવે છે. પાપસ્થાન-કના વિચારો ત્યજી દઈ તેનાથી વિરૂદ્ધ ઉત્તમ વિચારો કરે છે, જીવનું એકત્વ અને પુદ્ગળનો અશુચિ સ્વભાવ ચિંતવે છે, હૃદયમાં સંસારના સ્વરૂપનો વિચાર લાવ્યા કરે છે, જે વિચારો આત્માને મલિન કરનારા-હાનિ પહોંચાડનારા હોય, તેનાથી મનને દૂર રાખે છે. તે અનેક પાપારંભો કરી તૃષ્ણાને વધારવા ઇચ્છતો નથી, સુખની અભિલાષા અને દુઃખ પર દ્રેષ ધરવામાં તે તીવ્રતા રાખતો નથી. તે કોઈનું અહિત ચિંતવતો નથી, કોઈને કલંક આપવાના વિચારો કરતો નથી, માન હાનિનો પશ્ચાતાપ, માયા ભાવ તરફ પ્રેમ, અને આસક્તિ એ બધાથી તે સર્વથા દૂર રહે છે. આવો શ્રાવકજ ખરો ગૃહસ્થ શ્રાવક કહેવાય છે.

હવે વ્યતિરેકથી વિચાર કરતાં માલમ પડશે કે, જે ગૃહસ્થ સંઘના સંપન્ને તોડનારો હોય, પરસ્પર દ્રેષ, ઇર્ષ્યા અને કુસંપ કરાવનારો હોય, વિશ્લેષ કરાવી રાજી થતો હોય, કોઈનો ગેરવાજબી રીતે પક્ષપાતપણે કે વગર વિચારે બહિષ્કાર કરવામાં આનંદ માનતો હોય, પોતાના જ્ઞાતિ, દેશ, સમાજના દુઃખ દૂર કરવા તરફ હૃલ્લેક્ષ કરતો હોય, પવિત્ર ચારિત્રધારી મુનિઓને અવળે માર્ગે દોરતો હોય, તેને હુથીયાર બનાવી પોતાની સત્તા જમાવતો હોય, માત્ર માન અને કીર્તિની ઇચ્છાથી સંઘ કે જ્ઞાતિનો કાર્યવાહક બનતો હોય, પક્ષપાત કરવામાં તત્પર રહેતો હોય, વ્યવહારની તમામ કળાનો દુરૂપયોગ કરતો હોય, લોભને વશ થઈ લક્ષ્મીનો દાસ બની રહ્યો હોય, આડંબર તથા કીર્તિને વધારે પસંદ કરતો હોય, પોતાની કોમની ઉન્નતિના વિચારોને પોતાના સ્વાર્થ ખાતર તોડનારો હોય, પોતાની નહારી ધારણા પાર ઉતારવાને સુક્ષિપ્તબાજ બનતો હોય અને દેશકાળાનુસાર

આનુબાનુના સંયોગો તરફ દૃષ્ટિ ન કરતાં અનુચિત દુરાચલ ધરી રાખતો હોય તે ખરો ગૃહસ્થ કહેવાતો નથી.

જ્ઞાન અને વ્યવહારના માર્ગમાં વિહાર કરી અનુભવી બનેલા વિદ્વાનોએ ખરા ગૃહસ્થના બે લેહ પાડેલા છે. ગર્ભશ્રીમાન્ અને તાત્કાલિક શ્રીમાન્. ગર્ભશ્રીમાન્ પોતાના વડીલોની પરંપરાથીજ ખરો ગૃહસ્થ બનેલો હોય છે. અને તાત્કાલિક શ્રીમાન્ શ્રીમંતાઈને અકસ્માત્ પ્રાપ્ત કરી ગૃહસ્થ બનેલો હોય છે. ગર્ભશ્રીમાન્ વ્યવહારના ગમે તેવા સંયોગોમાં પણ પોતાની એકજ વૃત્તિ રાખી શકે છે. અને તાત્કાલિક શ્રીમાન્ બે ભ્રુદા પ્રકારના સંયોગોમાં આવી પડે તો તે બદલાઈ જાય છે. છતાં કેટલાક તાત્કાલિક શ્રીમાન્ ગર્ભશ્રીમાન્ના જેવી દૃઢતા બતાવી પણ શકે છે. તે ઉભયે ગૃહસ્થોએ પણ સત્સંગનું સદા સેવન કરવાની જરૂર છે. કુસંગનો દોષ તે ઉભયને પણ હાનિકારક થઈ પડે છે.

તે ઉભયમાંથી જેણે ખરા ગૃહસ્થ તરીકે રહેવું હોય તેણે ધર્મ અને વ્યવહારના કેટલાએક સિદ્ધાંતો ગૃહણ કરવા જોઈએ. સમયને ઓળખી કાર્ય કરવાં જોઈએ. જે માર્ગ ધર્મ અને પોતાની કામની વૃદ્ધિ અને વિકાસના સુચિત્ત્વ દર્શાવતો હોય તેમજ દેશકાળનો પ્રવાહ જે માર્ગે વહન થતો હોય તે માર્ગેજ તેણે પ્રયાણ કરવું જોઈએ. ખરા ગૃહસ્થે પોતાનો યશસ્વી પ્રયત્ન એકજ દિશામાં દર્શાવવો જોઈએ. તેણે પોતાનું આર્થિક અને બુદ્ધિનું સામર્થ્ય ઉત્સાહથી ચોળવું જોઈએ. જન સ્વભાવ, જન ભાવના અથવા તેનાથી ઉદ્ભૂત એવા વ્યવહારનું વિલોકન તેણે કરવું જોઈએ; અનુભવી વિદ્વાનો કહે છે કે, જન સ્વભાવ અથવા જન ભાવનાથી આવિર્ભૂત થયેલા કાર્યોનો અથવા વ્યવહારનો અભ્યાસ દરેક ગૃહસ્થને ખરો ગૃહસ્થ બનાવે છે. જેટલો તે વિકટ છે તેટલોજ તે આનંદ આપનાર છે અને પરંપરાએ તે ધર્મ અને કર્તવ્યનું સાધન બને છે. જે ગૃહસ્થ મનુષ્યજીવનની વિવિધ ભાવના અને તેનાથી ઉદ્ભૂત એવો જે વ્યવહાર છે તેનો સંપૂર્ણ જ્ઞાતા થાય છે તે ખરો ગૃહસ્થ કહેવાય છે. તે ખરો ગૃહસ્થ ધર્મ અને વ્યવહારના શુદ્ધ માર્ગમાં દીપી નીકળે છે અને ધર્મ, અર્થ તથા કામનો ભોક્તા બની પરમ શ્રેયનો સાધક બને છે. ખરો ગૃહસ્થ ધાર્મિક વિષયોની સંસ્થાઓનો મદદગાર થાય છે. અભ્યાસીઓને પૂર્ણ સહાય આપે છે અને સ્વધર્મનું યથાર્થ પ્રતિપાલન કરે છે અને પોતાની કામ-સમાજ, ધર્મ અને દેશને ઉપયોગી બને છે. ખરો ગૃહસ્થ મોહલુબ્ધ બનતો નથી. તે પોતાની પ્રતિષ્ઠા અને લજ્જા ઉપર ધ્યાન આપે છે. તેના વિચારો પણ ધર્મ કે નીતિ વિરૂદ્ધ હોતા નથી. તેના અંતઃકરણમાં સદ્બોધ ઠરે છે. તેનું મન સ્થિર રહે છે, તે સ્વપ્નમાં તથા જાગૃત અવસ્થામાં ઉપયોગ પૂર્વક રહે છે. તે દુષ્ટ વિકારના કુંદમાં ફસાતો નથી અને અનીતિના કામ કરવાને તત્પર

થતો નથી. ખરો ગૃહસ્થ પ્રપંચ કરતો નથી, અને પોતાના શરીરને મોટા જોખ-
મમાં નાંખતો નથી. જ્યાં વિશ્વાસ રાખવા જેવું નથી ત્યાં વિશ્વાસ રાખતો નથી,
મોહકદંડમાં ફસાતો નથી, કપટ લેદમાં લેવાતો નથી અને પક્ષપાત કરતો નથી;
આવો ગૃહસ્થજ ખરો ગૃહસ્થ કહેવાય છે. એવા ગૃહસ્થો જે કોમમાં ઉત્પન્ન થાય
છે, તે કોમ ઉન્નતિના શિખર ઉપર પહોંચે છે અને તે કોમની પ્રજા જ્ઞાનવાટિકામાં
વિહાર કરવાને ભાગ્યશાળી બને છે. અમે શ્રીવીર પ્રભુના શાસન દેવતાને પ્રાર્થના
કરીએ છીએ કે—“એવા અનેક ગૃહસ્થો જૈન પ્રજામાં પ્રગટ થાય, એવી પ્રેરણા કરો.”

ગુજરાંવાલા (પંજાબ) માં સ્વર્ગવાસી ૧૦૦૮ શ્રીમદ્વિજયા-

નંદસૂરિ (આત્મારામજી) મહારાજની જયંતી સમયે

ગુરુવક્ષરાય ક્ષત્રીએ ગાયેલી કવિતા.

- ધન્ય હૈ પરમાતમા જો यह खुशी दिखला रहे,
धन्य हॆ धर्मा॒र्त॒मा॒ ज॒ओ॒ उप॒कार॒में॒ मन॒ ला॒ रहे. १
- आज॒ क्या॒ उत्स॒व है॒ यहां॒ सब॒ विछ॒डे भाइ॒ मिल॒ रहे,
यह॒ जल॒सा॒ मान॒ओ वा॒ग है॒ सब॒ फूल॒ चेहरे॒ खिल॒ रहे. २
- आनंद॒से भर॒पूर हो॒ यह॒ बाल॒ पत्नी॒ गा॒ रहे,
यह॒ फूल॒ है सब॒ पघडि॒यां विद्या॒ सुगंध॒ फैला॒ रहे. ३
- इन॒ जर्द॒ चेहरो॑पर॒ कहो॒ आनंद॒ कहा॑से आ रहा,
आनंद॒ जीसके॑ नाममें॒ व्होही॒ आनंद॒ भजि॒वा रहा. ४
- शावा॒श जैनी॒ भाइओ॑ तुम॒ खूब॒ आगे॒ बढ़॒ रहे,
उस॒ मुक्ति॒ रुपी॒ धामकी॒ हो मंज॒ले तै॒ कर॒ रहे. ५
- धर्म॒की विद्या॒का जगमें॒ खूब॒ कर॒ प्रचार॒ दो,
कल॒ नाम॒ समजो॑ काल॒का आज॒ धर्मसे॑ कर॒ प्यार॒ लो. ६
- श्री मान॒नीय॒ पवि॒त्र जीन॒का नाम॒ आत्मानंद॒ है,
दुख॒का कहा॑ं पर॒वेश हो॒ जब॒ नाम॒ ही सा॒नंद॒ है. ७
- उस॒ पुण्य॒ कीर्ति॒ महा॒तमाके॑ नाम॒पर यह॒ धाम॒ है,
जीसके॑ तले॒ कइ॒ प्राणि॒ओंको॑ मिल॒ रहा आ॒राम॒ है. ८

- धाम ही केवल नहीं विद्याकी गंगा वह रही,
दुःख पापकी मैलोंको धोलो मुफ्त मुंहसे कह रही. ९
- जीस अहिंसा पर दिया गांधीने तन मन वार है,
उसका यहांपर पहलेही हो रहा खूब प्रचार है. १०
- धन्य स्वामीजीको विद्यावाग जो लगवा गये,
कइ लडके विद्या मुफ्त षढ दुख दूर कर सुख पा गये. ११
- अब भी लडके सैकडो तालीम कौमी पा रहे,
लडके न समजो बुलबुलें हैं स्वामीके गुण गा रहे. १२
- वह नहीं मरा जीता सदा उपकार जगमें कर गया,
उपकार करनेके विना जीता ही भी मर गया. १३
- दुनियाकी न पायेदारीको यह बात है जतला रही,
वह प्यारी नानकचंदकी सूरत नजर नहीं आ रही. १४
- दो साल गुजरे है वही बैठे हमारे पास थे,
यह था न था यह तिथि थी यह ज्येष्ठ हीके मास थे. १५
- क्या खबर है अगले वर्ष यहां कौन कौन न होयेगा,
जो धर्म न कर जायगा पछतायगा और रोयेगा. १६
- हो जीसमें पत्र और पुस्तकें इक लायब्रेरी चाहिये,
आरंभ करदो आजही करनी न देरी चाहिये. १७
- जैनके सिद्धांतका प्रचार देखेंगे जयी,
आनंद तो आगेही है आशीर्वाद देंगे तवी. १८
- पुस्तकालयभी यहां आनंद भवनके पास हो,
धर्मप्रेमीकी यहांपर तवी दूरे व्यास हो. १९
- गलतियांकी चमा चाहता हुआ यह गुरुचदास,
विनती यह स्वीकार होगी आपसे करता है आस. २०

પર્યુપણ જેવા પવિત્ર પર્વનો પ્રભાવ નહીં સમજતાં મુગ્ધ ભાઈ
બહેનોને જે ખોસ.

પર્યુપણ પ્રસંગે આપણાં પવિત્ર કર્તવ્યનું યથાર્થ જ્ઞાન કરાવવા માટે
વર્ષો થયાં જૂઠ્ઠી જૂઠ્ઠી દિશાથી વ્યાખ્યાનો અને લેખો દ્વારા પોકાર કરવામાં આવે
છે તેને નિષ્ફળ નહીં કરતાં સાર્થક કરવા માટે ક્ષીણમાં લાગણી રાખી કલ્યાણના
અર્થી સર્જન ભાઈ બહેનોએ હુવે જાતે જાગૃત થઈ, સાચા માર્ગનો સત્વર આદર
કરવા સ્વજન મિત્રાદિકને જાગૃત કરવા જોઈએ.

૧ નિસ્પૃહી પુરુષોનાં એકાન્ત હિતવચનો હોયે ધરી રૂચિસહિત તેનો
આદર કરવો એ આપણું હિત-કર્તવ્ય સમજાવું જ હોય તો સર્વજ્ઞ વીતરાગ ભ-
ગવાંને ભવ્યજનોના આત્મકલ્યાણ નિમિત્તે જે જે વખતે જરૂરની કરણી તેના
પવિત્ર હેતુની સમજ સાથે જણાવી છે, તે યથાર્થ સમજી લેવાનો ખપ કરી તે તે
વખતે ઉલટથી આદરવા વિલંબ કરવો કેમ થટે ? નજ થટે. છતાં થણી વખત
કઈક મુગ્ધ ભાઈબહેનો તે ભણી અનાદર કે મંદ આદર કરતા જણાતા નથી શું ?
તેઓનું જ્ઞાન ઠેકાણે આવે અને તેઓ પણ સ્વકર્તવ્ય સન્મુખ થવા પામે એવી
સહ ઇચ્છાથી પ્રેરિત વચનો સૂઝા થવાં જોઈએ.

૨ કલ્પસૂત્ર જેવાં પરમ પવિત્ર સૂત્ર-સિદ્ધાન્તમાં આપણાથી થતી અને થ-
યેલી નાની મોટી ભૂલો જેમ અને તેમ જલ્દી સુધારી લેવા અને આપણી જાતને
શુદ્ધ-નિર્દોષ કરી લેવા સર્વજ્ઞ ભગવાને કેવી સુંદર યોજના કરેલી છે ? જેમ ઉ-
જળા વસ્ત્ર ઉપર પડેલો ડાઘ વચનથી દૂર કરી શકાય છે તેમ પ્રમાદ વશ આત્માએ
(જાણતાં અજાણતાં) કરેલી ભૂલ પણ પ્રયત્ન જોગથી જલ્દી સુધારી શકાય છે.
વસ્ત્રની મલીનતા જેમ જળ, ક્ષાર અને અગ્નિના પ્રયોગથી દહેજે ટાળી શકાય છે
તેમ સ્વચ્છંદતાથી અવળા માર્ગે ચાલી, મનસા વચન કર્મણ (મન વચન
કાયા વતી) થવા પામેલી આત્માની ખરાબી, યશ્વાતાપ સહિત જ્ઞાની ગુરૂને નમ્ર-
પણે અને સરલ ભાવે નિવેદન કરીને તેમણે કૃપા કરીને ફરમાવેલા યોગ્ય પ્રાચલિત
રૂપ ખરા જળ, ક્ષાર ને અગ્નિના સાચા પ્રયોગથી દહેજે દૂર કરી શકાય છે એ-
ટલે આત્મા શુદ્ધ નિર્મળ થઈ શકે છે.

૩ અજ્ઞાન, મિથ્યાત્વ, કપાય, અપજાતાલયી મન વચન કાયાના યોગ અને
અવિરતિ (મોકળી સ્વચ્છાવૃત્તિ) વડે સમયે સમયે હવ કેટલો બધો કર્મ-
બંધ કરે છે ? અનાદિ અનંત કાળથી મુગ્ધ હોયો અવળી સમજથી, વિપરીત
શ્રદ્ધાથી, ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ અથવા રાગદ્વેષ રૂપ કપાયની પરવશતાથી,
હૃદયબલતાલયી વિચાર, ઉચ્ચાર અને આચારના સેવનથી તથા કલ્યાણકારી વ્રત-

નિયમોનું પાલન કરવા તરફ તદ્દન બેચરવાઈ લાખવવાથી દુષ્ટ કર્મ-મળનો કેટલો બધો સંચય કરતા રહી દુઃખી થાય છે.

૪ જન્મમરણના અનંતા દુઃખનાં કારણ રૂપે ઉક્ત કર્મ-મળથી મુક્ત થવા ઈચ્છાજ હોય તો પવિત્ર રત્નત્રયીના ધારક ભવભીરૂ ગીતાર્થ ગુરુનું શરણ લઈ એકનિષ્ઠ થઈ, અંતરનો સકળ કર્મ-મળ સાફ કરવા, સઘળાં પાપકૃત્યો પૂરા પશ્ચાત્તાપ સાથે તેમને જણાવી તેઓ જે યોગ્ય પ્રાર્થાશ્રિત્ત બતાવે તે આદર્યેજ છૂટકો. કરોડો મળનો દારૂનો ગંજ અગ્નિનો સંયોગ થતાંજ ઉડી જાય છે તેમ સદ્ગુરૂની હિત શિક્ષાને પૂર્ણ શ્રદ્ધાથી અનુસરનારા વિરલ સદ્ભાગી જનો પણ સકળ કર્મમળનો ક્ષય કરી શુદ્ધ નિર્મળ થઈ શકે છે.

૫ દશ દૃષ્ટાન્તે દુર્લભ મનુષ્યજન્મદિક સઘળી પુન્ય સામગ્રી પામીને વીર પ્રભુ જેવાનાં પવિત્ર ચરિત્ર સાંભળી, હૈડે સાન આવી હોય તો હવે સાવધાન થઈ ખંતથી પૂર્વકર્મમળનો અંત લાવવો અને નવો કર્મમળ થતો અટકાવવો. નરી વાતોથી કશું નહીં વળે. મદાર્થનુંજ ખડું કામ છે. ઇતિશમ્.

લે૦ સુ. મહારાજ શ્રી કપૂરવિજયજી મહારાજ.

‘ પર્વાધિરાજ પર્યુપણ પ્રસંગે શાસનપ્રેમી સર્જનો પ્રત્યે સાદર નિવેદન ’

(લેખક૦ સદ્ગુણાતુરાગી કપૂરવિજયજી.)

૧ આખા વર્ષ દરમિયાન અનેક પ્રસંગે માસિકો વિં દ્વારા લખાયેલા વિવિધ લેખોમાં મારી જેવા અદ્વય-છદ્મસ્થિતે સુલભ એવી જે જે અબલનાઓ થઈ હોય તે તે પુત્રાપરાધવત્ દરગુજર કરી, રાજહંસની પેઠે સારગ્રાહી બની, ઉક્ત લેખાદિકમાં જે કંઈ સાર-તત્ત્વ જણાય તેજ સહુ આદરશે.

૨ આજકાલ આપણા જિનમંદિરાદિકમાં બહોળે ભાગે વપરાતા કેશરમાં જે કંઈ અસાર અને અસ્પર્શ્ય મલીન પદાર્થોનું મિશ્રણ થતું ઇંગ્રેજી તથા ગુજરાતી વિશ્વાસ લાયક લેખો વાચવાથી મને સમજાયું તેજ અંતરની લાગણીથી પ્રેરાઈ આપ સન્નજનો સમીપે જાહેર કર્યું. આવા મલીન તત્ત્વના મિશ્રણવાળા કેશરની પ્રભુ ભક્તિ પ્રસંગે વપરાશ ચાહુ રાખવાથી ભક્તિ વિષે આપણે આશા-તના જ કરી, લાભને બદલે તોટો ન ખાધીએ એ શુદ્ધ આશયને લક્ષી, ઉક્ત લેખો ઉપર મધ્યસ્થપણે વિચાર કરી, હિતમાર્ગ આદરવા અને અહિતમાર્ગ

પરિહરવા મારી પ્રેરણા હતી અને છે. શુદ્ધ લેખાતા કેશરમાં પણ સ્વાર્થ અંધ વ્યાપારીઓ દ્વારા ભારે ગોટાળો ચાલ્યા કરે છે. તેવી છાપના ખાલી ડબ્બા ભારે આકરી કિંમતે ખરીદી, નળળું-નમાલું-અશુદ્ધ કેશર તેમાં ભરી, એવા રકમ અંધ ડબ્બાઓ મુગ્ધ જૈનોમાં ખપાવી, ઘોળે દહાડે છળ પ્રપંચથી તેમને લૂંટવામાં આવે છે. એ દેખીને કે સાંભળીને કોનું કાળજી બળતું નહીં હોય ? બમણાં ત્રમણાં કે ચાર ગણાં નાણાં ખર્ચવા છતાં કેશર બહુધા અશુદ્ધ જ મળે તે પ્રભુના અંગે ચઢાવવા જેટલો આગ્રહ મુગ્ધ જનો કરે છે તેટલો જ આગ્રહભર્યો પરિશ્રમ, શુદ્ધ કેશર મેળવી વાપરવા આપવા કંઈક પ્રસંગે કરેલી હિતસૂચના મુજબ, કોઈપણ વિશ્વાસ લાયક સહૃદય સજ્જનો તરફથી થયો હોત તો નકામો કોલાહલ અને કર્મબંધ કેમ થવા પામત ?

૩ એવા શુદ્ધ ખાત્રીવાળા કેશર પ્રત્યે અમારે અભાવ ન હતો અને અદ્યાપિ નથી. પણ શુદ્ધતા માટે દરકારજ કોઈકે વિરલાને હશે. અર્થ વગરનો નકામો કોલાહલ મચાવવાથી, કેશરની વપરાશ ઓછી થયા છતાં તેના ભાવ બમણા ઉપરાંત થવા પામ્યા તેમાં દોષ કોનો ?

૪ આગમોમાં અનેક સ્થળે પ્રભુપૂજાદિક પ્રસંગે સરસ અંદનનું જ વિલેપન કર્યાનું સ્પષ્ટતયા જણાવ્યું છે. કેશરનો તેમાં કયાંય ઉલ્લેખ કરેલો નેયો-જાણ્યો હોય તો તે પૂર્વે કરેલી વિનંતિ બહુશ્રુતોએ જાહેર કરવી જોઈએ.

૫ આવી અનેક શાસનહિતકારી બાબતોમાં નકામો હઠ-કઠાગ્રહ ખેંચ્યા વગર સીધી ને સરલ રીતે આગમાનુસારે ભવભીરૂ ગીતાર્થોએ ઘટતો ખુલાસો કરવો જોઈએ. સામાને પ્રતિપશ્ચો પૂછી મૂળ મુદ્દાને ગુંગળાવી નાંખવા, આજ કાલ કોઈ કોઈ તરફથી નિર્બળ અને વિપરીત પ્રયત્ન કરાય છે તે તો ઉચિત નથીજ.

૬ એક તરફ સમયોચિત ઉપદેશ અને શુદ્ધ સરલ વર્તનની ગંભીર ખામીથી સ્વસમાજની સ્થિતિ દયાજનક થતી જાય છે, તેમાં કંઈક ઉગતા પંડિત-મન્ય લેખકો અને ઉપદેશકો અસંગત આક્ષેપક અને વિરોધી વચ્ચનો મર્યાદા વગર વાપરી વધારો કરતા રહે છે. શાસનની વધારે હેલના થાય એવો ઘટ્ટતાભર્યો દેખાવ કરતાં તો જરૂર વિરમવું જોઈએ.

૭ મારા સઘળા અપરાધો દરશુજર કરી શાસનની રક્ષાને પુષ્ટિ વાસ્તવિક રીતે થાય એવું શુદ્ધ અને સરલ વર્તન આદરી શાસન શોભા વધારવા ફરી પ્રાર્થના પ્રેમી સજ્જનો પ્રત્યે કરું છું.

૮ આપણી સમાજનો મોટો ભાગ સમયોચિત ખરી કેળવણીથી બેનશીબ રહી, અજ્ઞાન દશામાં સળકે છે તે કારી હુઃખ દૂર કરવા સહભાગી સજ્જનોએ

મથબું જોઈએ. ઉછરતી પ્રજાને વ્યવહારિક, નૈતિક અને ધાર્મિક સંગીન કેળવણી મળે એવી યોગ્ય વ્યવસ્થા કરવા તનતોડ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

૬ નકામા ઉડાઉ ખર્ચો કમી કરી, ખચાવેલા નાણાંથી સફવિચાર ગર્ભિત ભાવનાથી, મિષ્ટ વચન ભરી હિત શિક્ષાથી અને આત્મનિગ્રહ કરીને સતોષ વૃત્તિ ધારી, સ્વછવન નિર્વાહ સાદાઈથી આદરી, અનુકરણશીલ અન્ય ભાષા જોડેનો સુંદર દાખલો બેસાડી, ખરે માર્ગે દોરવાની જરૂર જેમને અંતરમાં જણાઈ હોય તે સફલાગી ભાષા જોડેનો અને એટલો સ્વાર્થત્યાગ કરી સમાજની અને શાસનની નિઃસ્વાર્થ સેવા કરવા તત્પર થવું જોઈએ.

૧૦ ‘ ટીપે ટીપે સરોવર ભરાય અને કાકરે કાકરે પાળ બધાય ’ એ લક્ષમાં રાખી એક દમડી પણ ખોટે માર્ગે ખર્ચવી નહીં, બીજાને તેવી નબળી સલાહ આપવી નહીં, તેમજ નબળાં કામની પ્રશંસા કરી પાપલાગી બની, પ્રજાને અને આપણી જાતને પાયમાલ કરી, આ દુર્લભ માનવલવ હારી નહીં જતાં, તેની સાર્થકતા કરી લેવો અવશ્ય ઉજમાળ થવું જોઈએ.

ધૃતિશમ્

“આપણા પોતાને માટે”

અકિત અને કુટુંબ સમાજનું અંગ છે. સમાજ એ ધર્મને ટકાવનાર છે. આદર્શમય ધર્મ જગતને હિતકર છે. ધર્મનું સત્વ ગ્રેમ છે. ગ્રેમની નિશાની અહિંસા છે. મનુષ્ય જીવનને ઉચ્ચ માર્ગે ચલાવનાર ગ્રેમ છે ગ્રેમમાજ પરમાર્થ છે. ગ્રેમમાંજ દયા ઉદ્ભવે છે. જૈન ધર્મ દયા-અહીંસા ગ્રેમનો શુદ્ધ ઝરો છે. એ ઝરો દરેક મનુષ્યના હૃદયમાં હંમેશા સતત વહ્યા કરે છે. તે મનુષ્યજ ખરો શુદ્ધ જૈન છે. જૈન ધર્મ સર્વમાન્ય સનાતન ધર્મ છે. છતાં પણ આશ્ચર્ય છે કે એક વખત ઉત્પત્તિના શીખર ઉપર ચઢેલા જૈનો અત્યારે અધોગતિ તરફ ગમડયા જાય છે. તેના કારણોની તપાસ કરવાની જરૂર જણાય છે આપ તે વાંચશો વીચારશો. યોગ્ય લાગે કાર્યમાં મુકશો, તેમાં ફેરફાર સૂચવશો.

જૈન કોમમાના નાના જથ્થાઓ જેવા કે વીસા-દશા-ઓસવાળ-શ્રીમાળી-પોરવાડ અને બીજા જે હોય તે એકજ સ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક જૈન તરીકે વિશાળ જથ્થામાં જોડાવું.

જૈન કોમમાં એકપણ સ્ત્રી યા પુરુષ અલગ રહેવો ન જોઈએ.

ખાળકો માટે મુખ્ય શહેરોમાં શુરૂકળો રાખવા.

હોમની વૈધવાઓ માટે તેમના પવિત્ર જીવનની ખાસ કાળજી રાખવી. તેમને માટે ઉદ્યોગગૃહ સ્થાપવાં. (હોમ ઈન્ડસ્ટ્રીઝ)

શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક જૈનો સાથે કાંઈપણ ભેદ સિવાય લગ્ન વ્યવહાર રાખવો.

કન્યાઓની લગ્નની ઉંમર બાર વરસ અંદરની હોવી ન જોઈએ. તેઓને લગ્ન પછીની જીંદગીનું શીક્ષણ, શિયળની મહત્વતા, પતિ તરફની ફરજ અને ગૃહકાર્ય યોગ્ય કેળવણી આપવી. અને તેને માટે દરેક કુટુંબમાં એવા પુસ્તકો તૈયાર કરાવી મફત આપવા. શુદ્ધ શિક્ષણ મળ્યા પછીજ કન્યાના લગ્ન કરવાં કર્મ સંજોગે વૈધવ્ય પ્રાપ્ત થાય તો વૈધવ્યધર્મ અને પવિત્રતાના નિયમો સંબંધી જ્ઞાન પુસ્તકોમાંથી આપવું.

પુરૂષોએ પણ વીસ વરસ અંદર અને ચોળીસ વરસ પછી લગ્ન ન કરવું. કન્યા વિકૃત્યનો તદ્દનજ નાશ થવો જોઈએ.

જૈન ધર્મમાં શિયળની ખાસ મહત્વતા છે. શિયળથી દંપતીપ્રેમ સચવાય છે અને જીંદગી સુખી નીવડે છે. તો દરેક સ્ત્રી પુરૂષે શિયળની રક્ષા કરવીજ જોઈએ. શીળ એજ ઉત્તમ આભૂષણ છે.

પુર્નલગ્ન એ સ્ત્રીઓ માટે તો તદ્દનજ ખરાબ છે. સ્ત્રીઓની મહત્વતા શિયળથીજ છે. શિયળના પ્રભાવેજ સ્ત્રીઓની સ્તવના થાય છે. તેને માટે વધુ લખવાની જરૂર નથી. પુર્નલગ્નના પાપથી અટકાવવા અને સ્ત્રીઓના શિયળના રક્ષણ માટે પુરૂષોજ જવાબદાર છે. માટે પ્રથમ પુરૂષોએજ આત્મલોગ આપી કામવાસના ત્યાગી બાળ અને વૃદ્ધ લગ્ન ત્યાગવાં જોઈએ. હુર્લાગ્યવશાત્ પતિ સમાગમ સિવાય વૈધવ્ય પ્રાપ્ત થયું હોય તો તેમને સમજાવવી. ખરી રીતે વૈધવ્ય પાળવું એ પતિ પ્રેમની કસોટી છે.

ગૃહસ્થ હો યા સાધારણ સ્થિતિમાં હો. દરેકને ગૃહસુખ પ્રિય હોયજ. ઘરમાં શાન્તિ હોય તોજ આગળ કાર્ય કરી શકાય, ધર્મ સાધી શકાય, મનુષ્ય જીવનનું કર્તવ્ય સાર્થક થાય, તો આ સઘળા વીચાર કરી સમાજના હિતને માટે રૂચિકર થાય એમ ઇચ્છી દરેક જૈન કર્તવ્યવાન થશે. ખનતા પ્રયાસે સમાજ સુધારો ઉપરના નિયમોથી થશે. જૈનોની બહોજલાલી વધશે અને જૈન કીર્તિ દશે દિશામાં ગાજી ઉઠશે. ॐ શાંતિ.

“ કુદ્યાણુ. ”

વડોદરા.

ધ્યાનમાં રાખવા જોગ વાક્યો.

૧ કોઈ પણ માણસ પોતાની જીભ વશ રાખી ન શકે તો તેને મૂર્ખ સમજજો; કારણ કે મૂર્ખ માણસ બોલવામાં બંધ રહી શકતો નથી.

૨ સખી થજો પણ ઉડાઉ કદી થતો નહિ, સખી થવાથી તું દેશનો દાનો ગણાશે, પણ ઉડાઉ થવાથી તું દેશનો હુશ્મન ગણાશે.

૩ તમારા મિત્રોમાં ખુશામતીઆ અથવા તાડપર ચડાવનારને તમો ઘણાંજ લયંકર અને ઘણા જોખમ ભરેલા સમજજો; તેમજ જે ઘણી તમારી પાસે આવી બીબની નિંદા કરતો હોય તેને કાઢી ખાનાર જનાવર જેવો જાણજો.

૪ ખુશ મીબજ એ તંદુરસ્તી છે, અને તેથી ઉલટું કુંજરેલપણું એ એક દરદ છે.

૫ સંગત કેની કરવી ? જે કોઈ માણસને પોતાના વિષે સારો વિચાર બેસાડવાની ખુશી હોય તો તેણે જેઓને માટે પોતાનો સારો વિચાર બેઠેલો હોય તેનીજ સાથે સંગત કરવી.

૬ પશ્ચાતાપ એ શું છે ? ધીક્કારેલી નેકીનો પડવો છે.

૭ અસત્ય એ શું છે ? પાપના હથીઆર ઘણા છે પણ અસત્ય પાપનો એવો એક હાથો છે કે તે પાપના દરેક હથીઆરને બંધ બેસતો આવે છે.

૮ વેર એ જંગલીપણે મેળવેલો ઇન્સાફ છે. કોઈને નુકસાન કરવું અને પછી માફી માગવી તેના કરતાં નુકશાન કરવાથી દુર રહેવું તે વધારે સારું છે.

૯ આળસ એ એક જાતની ટંકશાળ છે; એ ટંકશાળમાં બુદ્ધી બુદ્ધી જાતના ખરાબીના સિદ્ધા પડે છે તથા તે સિદ્ધા ઘણા હલકા અને કમજાત લોકોમાં ફેલાય છે.

૧૦ નકારા માણસપર રહેમ કરવી તે સારા ઉપર જૂલમ કરવા બરોબર છે; કારણ કે તેવા નકારા માણસની પાસે બેસો અને મહેરબાની બતાવો તો તે તમારી કુમક પરથી હીમ્મત પકડી વધારે નકારા કામ કરશે અને તેની સાથે સામેલ રહેવાનું પાપ તમોને લાગશે.

૧૧ વાતચીત કરવામાં ઘણાજ મીઠા શબ્દો વાપરવા જોઈએ; કારણ કે ખરાબ શબ્દોની તલવારના ધા કરતાં પણ વધારે ઝેરી અસર થાય છે.

૧૨ આંખ આગળ છે અને કાન પાછળ છે. માટે પ્રથમ આંખે જોયેલી વાત માનવી અને પછી સાંભળેલી.

૧૩ ગયેલી તંદુરસ્તી મિતાહારીથી પાછી આવે, બુલાઈ ગયેલી વિદ્યા અભ્યાસથી પાછી ઉપસ્થિત થાય, મિત્રનો વિરોધ કાળે કરી ઘસાઈ પાછો સંપ થાય, ગએલી આગરૂ પણ પશ્ચાતાપ અને સફુલ્લથી પાછી મેળવી શકાય, પણ

ગયેલો કલાક કોણે ફરીથી જોયો છે? બેઠરકારીથી ગાળેલા વર્ષો કોના પાછા આવ્યા છે? તે વરસો પાછા આણી કોણે તે કાળનો હડાપણથી ઉપયોગ કર્યો છે? અને ધર્મ રાજના દક્ષતરમાંથી વ્યર્થ શુભાવેલા કાળની નોંધ કોણે ભૂંસી નાંખી છે?

૧૪ કાંતો મુંગા રહો અથવા મુંગા રહેવા કરતાં વધારે આડું જોલો.

૧૫ કોધી માણસ પોતાનું મોઢું ખુલ્લું કરે છે, પણ આંખો મીંચે છે.

૧૬ એક વેપારીને લાખ રૂપીઆનું નુકશાન ગયું, ત્યારે તેણે પોતાના છોકરાને પાસે જોલાવી કહ્યું કે “આ આપણી વાત કોઈને કહીશ નહિ.” છોકરે ઉત્તર આપ્યો કે “ઠીક નહિ કહું,” પણ એમ તમો કહો છો તેનું કારણ શું છે? તે ઉપરથી તેના પીતાએ પ્રત્યુત્તર આપ્યો કે “ભાઈ, એટલા માટે કે આપણને જે તરફનું ડુંગ્ર નહિ પડે—એક તો પછસો ખુટે તેનું અને બીજું દુશ્મનની હાંસીનું.”

૧૭ જો એક માણસ પોતાનીજ વાત પોતે શ્રુત ન રાખી શકે તો તેની વાત બીજા મારફતે બહાર પડે તે માટે તેણે ફરીઆદ કરવી જોઈએ નહિ.

૧૮ હુનીઆ કેવી જોઈએ તે જાણવા માટે પુસ્તકો વાંચો; પણ હુનીઆ કેવી છે તે જાણવા માટે માણસ જાતનો અભ્યાસ કરો.

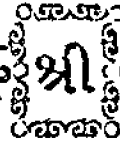
૧૯ ઉદાર અને કૃપણમાં ફેર શો? ઉદાર માણસ પ્રથમ ધન આપી પછી પ્રાણ આપે છે અને કૃપણ માણસ પહેલા પ્રાણ આપી પછી ધન આપે છે.

૨૦ જોલતી વખતે શું યાદ રાખવું? બીજાઓને સાફ સંભળાય તેમ જોલવું અને જેની સાથે જોલો તેના મોઢા સામે જોઈને જોલજો અને એક વાત જોલવી રહ્યા પછી સામા માણસને જવાબ દેવાની તક આપજો. જૈન.

વર્તમાન સમાચાર.

શા. બીખાભાઈ શીવલાલ જાણી નિવાસી અમોને લખી જણાવે છે કે—અત્રેના આવક વર્ગના મહાન પુણ્યોદયથી આ વર્ષનું ચોમાસુ મહાન પ્રભાવિત—ધર્મધુરંધર શ્રોમદ્ વિજયકમલચૂરિત મહારાજે સ્વીકારી અત્રે પધાર્યા છે. તેઓના શિષ્ય વ્યાખ્યાન વાચસ્પતિ મહારાજશ્રી ત્રિધિવિજયજીના વૈરાગ્યમય વ્યાખ્યાન શ્રવણ કરવાથી અહીના વતની પારંપ્ર ખીમચંદભાઈ દરગોવનદાસના મુપુત્ર જીવીલાલે પોતાના પિતા આદિ કુટુંબ વર્ગની આજ્ઞા લઈ ઉમેટા ગામે વાચસ્પતિજી મહારાજ પાસે વૈશાખ શુદ્ધ ૬ ને દીને દીક્ષા ધારણ કરી હતી અને તેઓનું નામ બુવનવિજયજી રાખવામાં આવ્યું હતું. આ પ્રસંગે ઉમેટાના સંધે ઘણાજ ઉત્સાહથી ભાગ લીધો હતો ત્યારપછી મહારાજશ્રી જાણી પધાર્યા અને મુનીશ્રી બુવનવિજયજીને આચાર્ય મહારાજ પાસે યોગોદ્વહન કરાવી જેક વદી ૧૦ ને દીવસે વડી દીક્ષા અંપાવી હતી. તેઓશ્રી આ ગામના વતની દેવાથી ધર્મ સંસ્કારને લીધે તેમના પિતાએ તેમની વડી દીક્ષામાં ઘણાજ દર્પ સાથે ભાગ

આત્મભાનન્દ પ્રકાશ.

તત્ત્વવેદિષ્ટાત્મનોઽન્તર્ભાવમભિલપતા સકલકાલં સર્વેણ સ્વ-
વિકલ્પજલ્પાચરણાનાં સાર્થકત્વં યત્નતઃ પરિચિન્તનીયમ્,
તદ્વેદિનાં ચ પુરતઃકીર્તનીયમ્, તે હિ નિરર્થકે-
ષ્વપ્યાત્મવિકલ્પજલ્પવ્યાપારેષુ સાર્થકત્વવુદ્ધિઃ કુર્વા-
ણમનુકમ્પયા વારયેયુઃ ।

પુસ્તક ૨૦] વીર સંવત્ ૨૪૪૮ માદ્રપદ. આત્મ. સંવત્ ૨૭. [અંક ૨ જો.

ૐ

હૃદય શુદ્ધિ-ક્ષમા યાચના.

ધર્મ-વીર મહાશય !

આપણે મદાન પર્વ પર્યુષણમા આત્મશુદ્ધિ નિમિત્તે શાસ્ત્ર વિહિત નિયમ-કર્મ-ધર્મ-ધ્યાન-જિનરાજ પુજન-શાસ્ત્ર ચલણ-ધર્મ પ્રભાવના-અમારી હૃદયોપાણ-રચના-ચાતુર્ય-ચેત્ય પરીપાટી અતે વાર્ષિક પ્રતિક્રમણ એ આદિ અનેક મુદ્દત્ત કરી માન । જન્મની સાક્ષ્ય-તા માનીએ છીએ—

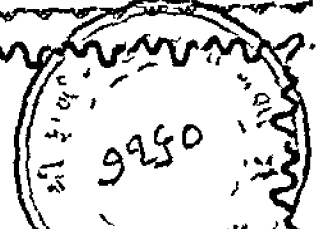
છતાં જ્યાંસુધી કરેલા અપરાધની પશ્ચાત્તાપ પૂર્વક અન્તઃકરણથી “ક્ષમા”ની આપ-લે ન થાય, ત્યાંસુધી આરાધકપણાનો સ્વીકાર કરવો એ કથા છે.

પશ્ચાત્તાપ પૂર્વક માયેલી ક્ષમા હૃદય પવિત્ર કરવા માટે ખરેખર સ્વર્ગીય વિપુલ કરણ છે. !! જેમકે—

બહુવિધ વાર્ષિક પર્વમાં આલોચના કૃત કર્મની,
કરીએ ગૃહી કરમાન જાણો રીતિ આત્મિક ધર્મની,
મન વચન કાય થકી કર્યાં દુષ્કર્મ દુષ્ટ નિવારવા,
યાતું “ક્ષમા” અર્પો ભવિ ! નિજ આત્મ જ્યોત સુધારવા.

વીરાન્દ્ર, ૨૪૪૮ પર્યુષણ.

રા. રા. વેલચંદ્ર ધનજી.

ક્ષમાપના.

(રાગ:-ઐઘેવળના સંદેશાનો.)

નવરંગી મનવાની કરણી ભાળવા,

સ્મૃતિ પંથે અનુભૂત વહ્યો હું દેશ જો;

દીઠાં ત્યાં દુહવાએલાં દિલડાં પ્રભો !

કોઇ વિયોગે રડતાં તે ંહાલેશ જો-નવરંગી.

કોઇ નિજ મન વર્તુલમાં ફરતાં ચહે

ખીજાં મનનો પણ તેમાં સંચાર જો !

મુજ મનડું ત્યાં ચાલ્યું પણ નવ ઠેરીયું,

તેથી તૂટ્યો તે વ્યજિા સહ તાર જો-નવરંગી.

કોઇ પ્રસંગે વેધાળાં વચણો વતી.

વીંધાએલું હૃદય નિહાલે દાવ જો !

સિંહાવલોકન ભાળ્યું એની આંખમાં.

તેથી ડરતું આજે ઉર પસ્તાય જો-નવરંગી.

જીવન બિન અપરાધી જીવોતું કંઈ,

લૂટ્યું મેં આ ગંદી કાયા કાજ જો !

મુખ તો મૃગજળ જેવું રહ્યું તે વેગળું,

દંશ રહ્યો આ ઉંડા ઉરની માંદા જો-નવરંગી

એમ ત્રિવિધ યોગોની વીતી વાતડી

દાખી ને હું ચાલ્યું સહુની પાસ જો !

બહાલાને છે બહાલીડાના વારસો,

અપીં માપી કરશે મુજ ઉર વાસ જો-નવરંગી

મુનિ મુસાફર (કચ્છી).

ૐ

પર્યૂષણા-મહોત્સવ

(૧)

પર્વાધિરાજ ગણાય આ પર્યૂષણા સત્ શાસ્ત્રથી,
અષ્ટાન્હિકા ઉત્સવ કરેા ઉત્કૃષ્ટ આત્મિક ભાવથી;

તપ જપ અને જિનરાજ પૂજા કેદપ સૂત્ર શ્રવણ યથા,
ત્રિવિધ ધર્મ પ્રભાવના વાતસહ્ય સ્વામીનું તથા.

(૨)

ઉદ્ધોષણાંજ અમારીની પ્રતિકમણ વાર્ષિક નેમથી,
મન વચન કાય થકી કરો ગુરુ સાખ ધાર્મિક પ્રેમથી;
મૈત્રી પ્રમોદ કર્ણા અને માધ્યસ્થ ભાવ વિચારતા,
પ્રાણી સકલ છે આત્મવત્ સ્યાદ્વાદ દૃષ્ટિ સ્થાપતા.

(૩)

હૃદય મિથ્યા આપણા ગત વર્ષના એ રીતથી,
કરીએ પરસ્પર ભ્રાત હે ! આત્મિક સહજ સ્વભાવથી;
પર્યૂપણા એ વિધથી આરાધનો ભવિજન તમે,
ઉપદેશ “આત્માનન્દ”નો રસ પાન અમૃત સમ ગમે.

દાદાણી બિટિડંગ
મુંગધ

રા. રા. વેલચંદ ધનજી.

આ તે કેવો હાસ્યજનક અજ્ઞાન-વ્યાપાર ?

(તે દૂર કરવા માટે આક્ષેપ.)

૧ વાતો મોટી મોટી કરવી અને કામ કોહીનું ચે કરવું નહીં.

૨ જે દેવ ગુરુને નમવું-વ દણું કે સ્તવવું તેને જ પુંક દઇને ચાલવું અને તેમના અમૃત જેવા હિત-ઉપદેશનો અનાદર કરી સ્વેચ્છાચારે મોકળા મ્હાલવું.

૩ પૂજા ઠાક માઠથી કરવી ને પૂજ્ય પ્રભુના હિતવચનની અવગણના કે ઉપેક્ષા કરી આપમતે ચાલવું.

૪ પ્રભુ પાસે પવિત્ર દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્ર રૂપ રતનત્રયની માગણી કરવી ને એક લેશ માત્ર પાત્રતા સંપાદન કરવા ખંત કે લાગણી ન રાખવી,

૫ ધર્મી, ન્યાયી, નીતિવાંત અને પ્રમાણિકમા ખપવા ડોળ-દેખાવ કરવો ને માર્ગાનુસારીપણાના ઉપ લક્ષણોમાનું એક પણ લક્ષણ ન ધારવું.

૬ ખીજની લગરીક ભૂલ જોઇ ભૂકુટી ચડાવવી, ખીજવાઇ જઇ તેને ઉતારી પાડવા તલપાપડ થઇ જવું, ને પોતાનામાં ડુગર જેવી ભૂલનીયે ઉપેક્ષા કર્યા કરવી, નિજ ભૂલ ભાંગવા-સુધારવા કશી કાળજી કરવી નહીંને કદાચ કોઈ હિતસ્વી-પણે આપણી ભૂલનું જ્ઞાન કરાવે તો તેના સામે ઉલટા ધુરડીયાં કરી તેને કલેશ ઉપભવવામાં કે તોડી પાડવામાં મોટાઇ ને ચતુરાઈ માનવી.

૭ પાપી. પેટને પોષવા કે કુટુંબનું પાલન પોષણ કરવાના મિષે કઈક પ્રકારના કાવા દાવા-કાળાં ઘોળાં કરવાં અને ટીલાં-ટપકાં ઉપરથી કરી ઠગ ભક્તાર્થમાં અવતાર પૂરો કરવો. જ્યારે બીજા કોઈમાં જરા જેટલી ભૂલ જોવામાં-જાણવામાં આવી કે તેની નિંદા-ટીકા કરવા ઉતરી પડવું, જાણે કે પોતે કદાપિ કશી ભૂલ કરતો જ ન હોય અને બીજાની ભૂલ પોતાથી સહન થઈ શકતી ન જ હોય, તેથી જ આ બધાં બળાપો કરતો હોય.

૮ પરદુઃખભંજક થવાને બદલે વિદ્વસંતોષી થવું.

૯ સહુ સાથે મૈત્રીભાવ (ભાઈચારો) રાખવાને બદલે વેર-વિરોધ ને કલેશ કુસંપનાં ઝેરી બીજ વાવવાં.

૧૦ અન્યને સુખી કે સફળુષી દેખી દીલમાં રાજી-આનંદિત-પ્રમુદિત થવાને બદલે ઉલટો બળાપો કરવો, અન્યનું સારું જોઈ, શુદ્ધભાવે સારાનું અનુકરણ કરી સારા થવાને બદલે સારું જોઈને જ ખેદાવું, તેમનું નબળું ઇચ્છવું અને તેમાં જ રાજીપો માનવો.

૧૧ કોઈ દીન-દુઃખી-નિરાશ્રિત અપંગાદિકનું દુઃખ દેખી હરેક પ્રયત્ને તે દૂર કરવા મથવાને બદલે તેના દુઃખમાં ઓર વધારો થાય એવાં કડવાં માર્મિક વચનો કહી સજ્જનતાને બદલે દુર્જનતા દાખવવી-પ્રગટ કરવી.

૧૨ નીચ, નાદાન, નિંદકાદિક, અધમ કેટિના જીવો પણ કોઈ રીતે ઠેકાણે આવે એવી ભાવદયાથી પ્રેરાઈ, શુભ ઉપાય કરવા છતાં વિપરીત પરિણામ આવતું જણાય તો અસાધ્ય રોગવાળાનો જેમ કુશળ વૈદ્ય ત્યાગ કરે છે તેમ તેનો ત્યાગ (ઉપેક્ષા) કરી સ્વહિત સાધનમાં તત્પર રહેવાને બદલે તેવા નીચ જીવોની સાથે સ્વેચ્છાચારે રહેવું.

૧૩ પોતાનો તુચ્છ ને કદિપત સ્વાર્થ સાધવા જતાં અન્ય કઈક જનોને થતા પારાવાર નુકશાનની કશી દરકાર ન કરવી.

૧૪ મિષ્ટ ભાષણ કરવાને બદલે કદી ન રૂઝાય એવા માર્મિક વચનોના પ્રહાર કરવામાં કચાશ ન રાખવી.

૧૫ વિદ્વાંસે મૂકેલી પારકી થાપણને ઓળવી ઉચાપત કરી જવી અને ઉજળા લુગડાં પહેરી શાહુકારમાં ખપવું.

૧૬ શ્રાવકના કુળમાં જન્મ લીધા છતાં શુદ્ધ શ્રદ્ધા, વિવેક અને કરણીનો છાંટો સરખો અડવા ન દેવો; હોય તે પણ ભૂંસી નાંખવો.

૧૭ આચાર શુદ્ધિ સાચવવાને બદલે આચાર બ્રષ્ટતાના નમુનારૂપે નિર્લજ્જ બની સાંઠની પેઠે સ્વચ્છંદે મ્હાલવું છતાં મીયાંજીની ટંગડી ઉચીને ઉચીજ રાખવી. ઇતિશમ.

લેખક—સુનિરાજશ્રી કપૂરવિજયજી મહારાજ,

સમ્યગ્ દર્શન.

લે-શ્રીયુત અધ્યાયી.

સત્યની પ્રાપ્તિ એ દર્શન રૂપે હોય છે, એક દૃષ્ટિ વિશેષની પ્રાપ્તિ રૂપે હોય છે એ દર્શન થયા પછી મનુષ્યનું પૂર્વ રૂપ બદલાઇને તે એક નવીન સૃષ્ટિનો નિર્વાસી બને છે. સમ્યક્ એટલે યથાર્થ રૂપે, સત્યરૂપે, જે રૂપે પદાર્થની સ્થિતિ છે તે રૂપે. આત્માનું દેહ, મન ઇન્દ્રિયાદિકથી ભિન્ન પણ, પરમાત્માની સાથે તે તેનો અવિછેદ્ય સંબંધ, અમરત્વ આદિ ગુણોનું દર્શન થઈ તે જ્ઞાનપણે પરિણમવું એ સત્ય દર્શન અથવા સમ્યગ્ દર્શન છે. આ દર્શન માત્ર શ્રદ્ધા રૂપે, અથવા બુદ્ધિની પ્રતીતિ રૂપે નહીં, પણ જ્ઞાન (Consciousness) રૂપે હોય તે જ તે સમ્યગ્ દર્શન ગણી શકાય. આવા પ્રકારની જ્ઞાનવાળી સ્થિતિ એ આત્માનો નવો જન્મ છે. આ સ્થિતિ પૂર્વેનું મનુષ્યનું મનુષ્ય તરીકેનું જીવન મિથ્યા છે, તેથી તે અવસ્થાને આપણા શાસ્ત્રકારો એ મિથ્યાત્વનું ગુણસ્થાનક કહી સંબોધ્યું છે. ઇડાના જોખામાં બંધાઈને રહેલું પક્ષી, અને તે જોખાથી મુક્ત થઈ મુક્ત મગનમાં વિહાર કરનારું પક્ષી, એ જેમ જુદીજ સૃષ્ટિના પક્ષીઓ છે, તેમ સમ્યગ્ દર્શન વિનાનું મનુષ્ય જીવન અને તેની પ્રાપ્તિવાળું મનુષ્ય જીવન, એ પણ છેકજ જુદા પ્રકારની સૃષ્ટિઓ છે. એકનું જીવન અંધકારમાં છે, અન્યનું જીવન પ્રકાશમાં છે. એકતા જીવનની રસમયતા ભૌતિક પદાર્થો ઉપર અવલંબીને રહેલી હોય છે, બીજાના જીવનની રસમયતા આંતરિક જીવનની ઉચ્ચતા, મહત્તા ઉપર નિર્ભર હોય છે. ઉભયના સુખ દુખો, સંબંધો, વ્યવહારો, કર્તવ્યો આદિના ધોરણો જુદા પ્રકારના હોય છે. જેમ મનુષ્યોની સૃષ્ટિ અને દેવોની સૃષ્ટિમાં આપણે તફાવત સમજીએ છીએ, તેવોજ તફાવત મનુષ્યના સમ્યગ્ દર્શન હીન અને સમ્યગ્ દર્શન પ્રાપ્ત જીવનમાં હોય છે. જીવનનો આ ભેદ બાહ્ય સૃષ્ટિ ઉપર નહીં, પણ આંતર સૃષ્ટિને ઉદ્દેશીને હોય છે. ઉભયનું જીવનજેન એકજ છતાં, ઉભયનો વ્યવહાર એકજ સરખો ભાસ્યમાન છતાં, તેમાં એટલો બધો ભેદ હોય છે કે તે ભેદ સ્થૂળ સૃષ્ટિના આત્માઓને લક્ષમાં ન જ આવી શકે. આ ભેદના સ્વરૂપ વિષે અમે અલ્પ વિવેચન કરી તેના ઉપર પ્રકાશનું એક સંદ કિરણ ફેંકીશું.

સમ્યગ્ દર્શનનું પ્રથમ લક્ષણ એ છે કે તેની પ્રાપ્તિ થયા પછી મનુષ્ય તેની વાસનાઓની પ્રવૃત્તિની આધીનતા ત્યાગીને ધર્મ અને ઇશ્વરની આધીનતાનો સ્વીકાર કરે છે. પાપના બધા સ્થાનકો ઉપર પીઠ ફેરવી તેનું સુખ નિરંતર ઇશ્વર ભાણી રાખી ઉભો રહે છે.

જે જે વિચારો, ભાવનાઓ, કાર્યો અને પ્રવૃત્તિઓ તેને ધર્મ અને ઇશ્વરથી વિમુખ કરનારી છે, તેને પડછાયે તે ઉભો રહેતો નથી. જ્યાં મનુષ્ય જીવનના ઉચ્ચ-

તમ આશયોની સિદ્ધિ હોય છે, દૈવી શક્તિઓને ચરિતાર્થ કરવાને યોગ્ય ક્ષેત્ર હોય છે, ત્યાંજ તેનો નિવાસ હોય છે. મનુષ્ય જીવનનો આ ફેરફાર કાંઈ સામાન્ય ફેરફાર નથી. તે એક મહાન્ પરિવર્તન છે. નવો અવતાર છે, આત્મા પોતાને પોતાની વાસનાઓના હાથમાં સોંપી દઈને પોતાની કેવી દુર્દશા કરી મુકે છે, તેની આધીનતાથી મનુષ્યો કેવું દુઃખ વેઠે છે, તે આપણે નિરંતર અનુભવીએ છીએ.

માનવ સંસારમાં દાવાનળની માફક દુઃખનો જે મહા અગ્નિ ચોતરફ લાલૂકી રહેલો આપણે લાળીએ છીએ, તે શું ઘણું અંશે મનુષ્યનો પોતાનો સળગાવેલો નથી ? ખરું છે કે જરા, મરણ, રોગ, શોક, વિગેરે સ્વાભાવિક અને અપરિહાર્ય દુઃખો આપણે પોતે ઉપજાવ્યા નથી અને ગમે તેટલો પ્રયત્ન કરવા છતાં તેમાંથી ભાગી છુટવાનો માર્ગ નથીજ. પરંતુ હાય ! જાણે કે મનુષ્યને દુઃખની આટલી માયાથી સંતોષ ન હોય, તેમ તે વાસનાઓની આધીનતાથી નિરંતર નવાનવા દુઃખોની પરંપરાને ઉપજાવે જાય છે. ચિતા સળગાવીને, પવન નાંખીને, દુઃખના અગ્નિને તે વધારે ને વધારે બળવાન બનાવે છે. હૃદયની નિકૃષ્ટ પ્રવૃત્તિઓને વશવર્તી બની તે યંત્રણાની ભઠ્ઠીમાં સળગે છે અને તેની આસપાસના મનુષ્યોને પણ સળગાવે છે. આ ભઠ્ઠીનું બળતણ આત્મા પોતેજ પોતાની વાસનાઓથી પુરું પાડે છે. જરા નજર ફેરવી જુઓ, ચોતરફ કેટલો હાહાકાર ! કેટલો આર્તનાદ ! વૈર, વિદ્રેષ, અત્યાચાર, પશ્ચાતાપ, દષ્ટિગોચર થાય છે !

જુઓ, આ રસ્તે જતાં કમનસીબ યુવાન તરફ. તે ભાગ્યેજ પંદર વીશ રૂપિયા મહીને કમાય છે. તનતોડ મહેનત કરવા છતાં, સંસાર ચલાવવા જેટલું તે મેળવી શકતો નથી. સ્ત્રી અને બાળકો અર્ધ નણ અને અર્ધ ભૂખ્યા રહે છે, પણ તેટલા દુઃખથી તેને સંતોષ નથી. હમણાં હમણાં તે દારૂ પીવાની લતમાં પડ્યો છે અને તેના પરિણામે બીજા પણ અનેક આનુષંગિક પાપના આચરણો સેવે છે. ઘરે જઈને તે હમેશ પોતાની પત્નીને મારીને અધમુઠ કરે છે. છોકરાને અત્ર વસ્ત્ર હીન બનાવી રસ્તા ઉપર ફેંકી દે છે. પાડોશીને ત્રાસ પમાડ્યા કરે છે. આ દૃશ્ય જોઈને કોની ચક્ષુમાં જળ નથી આવતું ? તેણે પોતાના આત્માને અંધ વાસનાઓના હાથમાં સોંપ્યો છે, અને બદલામાં પોતાનો સર્વનાશ મેળવ્યો છે.

સ્વેચ્છાચાર અને અંધ પ્રવૃત્તિઓને આધીન થવું એ પોતાના આંગણમાં બાવળનું વૃક્ષ રોપવા જેવું છે. પોતાના કષ્ટના ઉપાદાનેનો કાળજી પૂર્વક સંચય કરવા તુલ્ય છે. સમ્યગ્દર્શી આત્માઓની એ દૃઢ પ્રતિજ્ઞા હોય છે કે:—“હું વાસનાઓનું દાસત્વ સ્વીકારીશ નહીં. જે ધર્મ સેતુસ્વરૂપ બનીને આત્મા અને વિદ્યને ધારણ કરી રાખે છે, જેમાં હું પણ સ્થિતિ પામીને રહ્યો છું, તે ધર્મના હસ્તમાં હું મારી જાતને અર્પણ કરીશ. હું પાપ, અધર્મ, અનિષ્ટ અને અકર્તવ્યનું સેવન

નહી કરૂં.” આવી પ્રતિજ્ઞાને ધારણ કરનાર અને અડગ ધૈર્ય અને હૃદય-બળથી તેને નિભાવનાર આત્મા શું નવો અવતાર પામ્યો ન ગણાય ? વાસનાઓના પાશથી મુક્ત બની ધર્મ અને ઇશ્વરના હસ્તકમાં અર્પિત થનાર આવો આત્મા નવા જગત-માં પ્રવેશ કરે છે. આવા સમ્યગ્દર્શી આત્માઓનું જગત પણ જુદું જ હોય છે.

સમ્યગ્ દૃષ્ટિ, ધર્મ દૃષ્ટિ અગર સત્ય દૃષ્ટિ-ગમે તે નામથી સંબોધા. તે ખુલ્લે નહી અને જ્યાં સુધી તે મિથ્યાત્વના અંધકારમાં હોય છે ત્યાં સુધી આત્મા ભૌતિક પદાર્થોને સારવાન અને અમૂલ્યવાન ગણી તેની સાથે કામ લે છે. સમ્યગ્ દૃષ્ટિ પ્રાપ્ત થયા પછી એ સારવાનપણુ અને મૂલ્યવાનપણુ લોપ પામી જાય છે.

સમ્યગ્દૃષ્ટિ એ એક નવીન સૃષ્ટિ છે, અલંકાર, રૂપક, અગર વાણીના વિલાસ રૂપે નહી, પણ વાસ્તવમાં જ એ એક નવીન સૃષ્ટિ છે, ત્યાનું જ્ઞાન, ધ્યાન, લોગવિલાસ, સંબોધા એ બધા જુદા પ્રકારના હોય છે, જેના હૃદયમાજ એ દૃષ્ટિનો પ્રકાશ છે, તે હૃદય તેની આસપાસના હૃદયો કરતા જુદાજ પ્રકારનું જીવન અનુભવે છે.

આત્મા પોતાની મિથ્યાત્વ દશામાં જે પદાર્થોને સારવાન અને કીમતી ગણતો હતો, તે પદાર્થો તેની સમ્યગ્-દર્શન પ્રાપ્ત અવસ્થામાં તેને અસાર લાગે છે અને મનની જે ઉચ્ચ અવસ્થાઓના અસ્તિત્વને તે પ્રથમ એક સ્વપ્ન જેવી રૂપરેખાહીન, કલ્પના જેવી ગણતો તે તેને ખરેખર સારવાન જણાય છે. તેની મિથ્યાત્વ અવસ્થામાં તે એમ માનતો કે આ જગતમાં ચોતરફ એક કઠોર નિષ્કુર શક્તિની અંધ કીડા ચાલી રહી છે. તેમથી પોતાને બચાવી લઇ, દરેક પ્રકારે પોતાનું સુખ (આ લોક અને પર-લોકનું) પાકે પાચે સાધી લેવું એજ પોતાનો ધર્મ છે; સમ્યગ્ દર્શન પ્રાપ્ત અવસ્થામાં તે અનુભવે છે કે એક પરમ કાર્ણિક મહાસત્તા અંતર અને બહાર, જડ અને ચેતનમાં ચોતપ્રોત થઇને અનંત વિશ્વનો નિર્વાહ કરી રહી છે, અને પ્રાણીમાત્રને તે સત્તા પોતાના આશ્લેષમાં રાખી તેનું કન્યાણુ, અને વિકાસ સાધ્યે જાય છે. સમ્યગ્ પ્રાપ્ત આત્માના સુખ હુઝો પણ જુદાજ પ્રકારના હોય છે. સંસારની અંધ પ્રવૃત્તિમાં જ્યાં સુધી તે હતો, ત્યાં સુધી તેના સુખનો આધાર ધન, માન, લાભ, ઐશ્વર્ય આદિ ઉપર હતો. તે બધું આવી મળે તો તેનું હૃદય સોજાકળાએ ખીલી ઉઠતું અને તેના અભાવે તે પામર, દુખી, દીન, હીન, દરિદ્ર બની જતો, તેના જીવનનું મંડાણ એ ઐહિક, ભૌતિક પદાર્થો ઉપર હતું, અને જીવનમાં કાંઈ રસ કસ હોય, જીવનનું કાંઈ ઉપાદાન હોય તો તે માત્ર એ બાહ્ય સામગ્રી જ હતી, પરંતુ જ્યારે તે મિથ્યાત્વનો લોપ થઇ તેની દૃષ્ટિમાં સમ્યક્ત્વ પરિણમે છે, ત્યારે તેના સુખ હુબના પૂર્વના નિમિત્તો અને ઉપાદાનો બધા બદલાઇ જાય છે. હવે એ પદાર્થો પ્રત્યે તેની દૃષ્ટિ મોહભરી હોતી નથી. સમ્યગ્દૃષ્ટિસંપન્ન આત્માના સુખનો આધાર કાંઈ બીજાજ વસ્તુઓ ઉપર હોય છે. પોતાના ચારિત્રથી, સદગુણોના અનુશીલનથી, જ્યારે તે પોતાના હૃદયમાં ખિરાજ રહેલા પ્રભુને પ્રસન્ન કરી શકે છે, પોતાના

ચિત્તની વિશુદ્ધતા સાધીને જ્યારે તે અંતરસ્થિત પરમાત્મસત્તાનો ધન્યવાદ મેળવી શકે છે, ત્યારે તે એક અપાર સુખના મહા સમુદ્રમાં નિમગ્ન બને છે. એ સુખની સાથે આપણા ભૌતિક સુખોનો સુકાળલો કરવાનો પ્રયત્ન કરવો તે વાણી અને લેખનનો ગેરઉપયોગ છે; સમકિતી આત્મા જ્યારે પોતાના હૃદય સ્થિત પ્રભુના આદેશને અનુસરી શકે છે, ત્યારે તે અનુસરણની ક્રીયામાં જ એક અદૃશ્ય સુખનો તે ભોક્તા હોય છે, સમકિતી આત્માનું સુખ જેમ મહાન છે તેમ તેનું દુઃખ પણ તેવું જ મહાન હોય છે; જ્યારે તેના ચિત્તની પવિત્રતામાં વિકાર થાય છે, તે હૃદયસ્થિત ઇશ્વરની આજ્ઞાનો અનાદર કરે છે, અને વાસનાના પ્રાપ્ત્યથી તેના વિવેકનો પ્રદીપ મંદ પડે છે ત્યારે તેના અંતરમાં અસહ્ય યાતના થાય છે. એ વખતે જે યાતના સમકિતી અનુભવે છે તેનું પ્રમાણ ધન, માન, ઐશ્વર્યની હાનિથી પ્રાકૃત જનોને થતા દુઃખ કરતાં અનેકગણું વધારે હોય છે. લોભી જેમ પોતાના જીવથી પણ દ્રવ્યને વધારે કીમતી ગણે છે, તેમ સમકિતી આત્મા પોતાના આંતર ધનને એટલે કે ચરિત્રને જીવનનો સાર ગણે છે.

મિથ્યાત્વ દશામાં તે પોતાનું પોષણ એકલા અન્નથી થતું માનતો, સમકિત પ્રાપ્ત અવસ્થામાં તે એકલા શરીરની પુષ્ટિ ભણીજ દૃષ્ટિ રાખતો નથી. સ્થૂળ જીવનની કીમત તેને પોતાના આંતર જીવન કરતાં ઘણી ગૌણ ભાસે છે અને જેટલે દરજ્જે તેની સ્થૂળ સામગ્રી તેના આંતર જીવનને પુષ્ટી કરનારી હોય તેટલે દરજ્જે જ તેની ઉપયોગિતા તેને સમજાય છે. પ્રથમ તે વિષયોની જ ચિંતામાં નિમગ્ન હોતો, સ્વાર્થસિદ્ધિની આશાજ તેને ઉત્સાહ અને બળ આપતી, અને બાહ્ય ઉપકરણો વધારવામાંજ તેનું મન રોકાયેલું રહેતું; પરંતુ હવે તે બધું તેને બહુ ઉપયોગી જણાતું નથી. એ બહારની સામગ્રી તેના આંતર જીવન માટે આવશ્યક હોય તેટલા પુરતીજ તેની દરકાર તે રાખે છે. હવે તેનું મુખ્ય ધ્યાન, પ્રધાન ચિંતા, અને બળવાન પુરૂષાર્થ એક બીજી જ વસ્તુ માટે હોય છે; તે વસ્તુ કંઈ ? પ્રત્યેક મનુષ્યના હૃદયમાં નિવાસ કરી રહેલા સત્યસ્વરૂપ પરમાત્માની સાથે પોતાનો યોગ સિદ્ધ કરવો તે. એ પરમ સત્યનું જ અનુબ્યાન, અનુસરણ અને અનુશીલન એ તેનાં મનની મુખ્ય વૃત્તિ અને જીવનની પ્રધાન પ્રવૃત્તિ હોય છે. સમ્યક્ત્વના મહારાજ્યમાં આત્માને કોઈ પુષ્ટીકર પદાર્થ હોય તો તે શ્રી હૃદય અને સાકર નહી, પરંતુ સત્ય સ્વરૂપ સાથેના સંબંધની સિદ્ધિ છે.

સમ્યક્ત્વની ભૂમિકામાં સંબંધો અને સગપણો પણ નવા હોય છે. પ્રથમ તે જેની સાથે મૈત્રીભાવ રાખતો તે બધા તેનાથી હવે દૂર ચાલ્યા ગયા હોય છે અને દૂર હોતા તે નિકટ આવતા જાય છે. મિથ્યાત્વ દશામાં જ્યારે તેના જીવનનું પ્રધાન લક્ષ્ય વિષયસંપત્તિ તરફ હતું, ત્યારે તેના મિત્ર વર્ગમાં જુદીજ પ્રકૃતિના પુરૂષો હતા. જેના સહવાસ અને સહાયથી તે પૈસા કમાઈ શકતો, જેના

પરિચયમાં તે અમન અમન અને આમોદ પ્રમોદ મેળવી શકતો, તેનેજ તે પોતાના આત્મીય ગણતો, તેની પ્રીતિ ઢાળાવાના સ્થાનો એવા હતા કે જ્યાં તેનો લૌકિક સ્વાર્થ હતો, સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત આત્માની પ્રીતિ અર્પવાનું સ્થાન બીલુનું હોય છે. જેમણે પરમાત્માના ચરણનો આશ્રય મેળવ્યો હોય છે, તેમના પ્રત્યે તેનું હૃદય જોડાયેલું રહે છે. રક્તના સંબંધો કરતા પણ તેનો ભક્તજનો સાથેનો સંબંધ વધારે ધનિષ્ઠ અને પ્રિય હોય છે. ઇશ્વરપ્રાપ્તિના માર્ગના મુસાફરો સાથે તેનું એવું તો નિકટપણું હોય છે કે જેવું નિકટપણું મિથ્યાત્વ દશામાં બંધુ-બંધુઓ પ્રત્યે પણ હોતું નથી. વિશ્વમાં જ્યાં જ્યાં સાધુતા, ભક્તિ, ઇશ્વર પરાયણતા, ધાર્મિકતા, શ્રદ્ધા, પ્રેમ, જન સેવા વિગેરે તેના જોવામાં આવે છે, ત્યાં ત્યાં તેનું હૃદય સંબંધ બાંધે છે. અને તેવા મહત્કાર્યોમાં પોતાથી બનતું સ્વાર્પણ કરી તેમની સાથે પોતાનું આત્મિક ઐક્ય અનુભવે છે. આ સમ્યક્ત્વની ભૂમિકા ઉપર વિરાજતા આત્માઓ એક બીજાથી ગમે તેટલે દૂર વસતા હોય; છતાં તેમના આત્મિક સંબંધને એ દૂરત્વનું વ્યવધાન બાધા કરી શકતું નથી. દેશ અને કાળનું અંતર લેશ પણ અંતરાય રૂપ થતું નથી. વર્તમાન અને અતીતકાળના સર્વ મહાપુરુષોનાં હૃદય સાથે તે એક પ્રકારનું એવું નિકટપણું અનુભવી શકે છે કે મિથ્યાત્વની ભૂમિકા ઉપર તેનો મુકાબલો કરવા સરખું કશું સાધન ઉપલબ્ધ નથી. સર્વ સાધુ પુરુષોને તે પોતાના સંબંધી અને તેમના કાર્યોને તે પોતાના કાર્ય માને છે. જે ઇશ્વરપ્રેમ તેનાં હૃદયમાં જાગ્યો હોય છે, તે પ્રેમને અભિવ્યક્ત કરનારા વાક્યો જ્યારે તે વાંચે છે અગર સાંભળે છે, ત્યારે તેનો આત્મા આનંદથી અધીર બની નાચી ઉઠે છે, અને તે વાક્યનો રચયિતા પુરુષ ગમે તે દેશમાં કે કાળમાં થઈ ગયો હોય; છતાં તેને પ્રેમપૂર્વક આત્મિક આલિંગન આપી તેની સાથે પોતાનું સામ્ય અનુભવે છે. તેનું સાચું સગપણ તેના રક્તના સગાઓ કરતાં ન્યાય, પ્રેમ, દયા, ભક્તિ, નમ્રતા, બંધુતા, પરમાર્થ આદિ ઉચ્ચ ગુણોના ધારક પુરુષો સાથે અધિક હોય છે. એ સગપણ અનુભવવામાં તેને દેશ કે કાળનું અંતર મુદ્દલ નડતું નથી. મહાવીર, કૃષ્ણ, બુદ્ધ, જેસસ કે મહમદ ગમે તેટલા સૈંકાઓ પહેલાં ગમે તે દેશમાં ઉત્પન્ન થયા હોય છતાં તે સર્વ દિવ્ય વિભૂતિઓ સાથે તેતે મનુષ્ય પોતાનું ઐક્ય અનુભવે છે, સમકિતી પુરુષના સંબંધની મર્યાદા તેના ગૃહ, કુટુંબ, પરિવાર, ગામ કે દેશથી આબદ્ધ હોતી નથી. તેની સૃષ્ટિ અંતરના ગુણોની બનેલી હોય છે. જ્યાં જ્યાં તે ગુણોનો જેટલો વિકાસ નિહાળે છે, ત્યાં ત્યાં તે તેટલો નિકટનો સંબંધ અનુભવે છે.

જે સમ્યક્ત્વના અંગે મનુષ્યમાં આટલું મહત્વનું પરિવર્તન થાય છે, તેનો નવી સૃષ્ટિમાં જન્મ થયો તેમ માનવામાં યોગ્યું શું છે ? વસ્તુતઃ આત્મા નવીજ સૃષ્ટિમાં

પ્રવેશ કરે છે. ગુણોત્તુ પરિવર્તન થયા સિવાયતું એકલું નવીન દેહધારીપણું કશુંજ મહત્વનું નથી. સમ્યક્ત્વ સાપ્રિ રૂપી નવી સૃષ્ટિમાં નવો જન્મ કોને ન ગમે ? આપણે સર્વ એનીજ શોધમાં છીએ. આપણા ધર્મસંપ્રદાયો આપણને એનાજ ઉપાયો નિરંતર ઉપદેશી રહ્યા છે. આપણે પોતે તે નવી સૃષ્ટિના શહેરીઓ બનવાની ઉમેદવારી નોંધાવી ચુક્યા છીએ, અને તે ભણી ત્વરિત અગર ધીરી ગતિએ કુચ કરી રહ્યા છીએ. એ નવ જન્મમાં આવ્યા પછી આપણામાં જે લક્ષણો હોવા ઘટે તે લક્ષણો બહારથી ધારણ કરવાનો પ્રયત્ન પણ કર્યા કરીએ છીએ. પરંતુ તે લક્ષણો બહારથી ધારણ કરવામાં અને તે સ્વયં અંતરના પરિવર્તન રૂપે બહાર પ્રગટી નીકળે તેમાં ઘણો તકાવત છે. બહારથી ધારણ કરેલા લક્ષણો નાટકના નૃપતિ જેવા ક્ષણ સ્થાયી, અને ઘડી પછી વિલય પામવાના સ્વભાવવાળા હોય છે. જ્યારે અંતરના દિવ્ય પરિવર્તનમાંથી પ્રગટેલા લક્ષણો આપણા જીવનનો વિભાગ બની જાય છે. આપણી પ્રકૃતિ રૂપે, અંતઃકરણના સ્થાયી ભાવ રૂપે જીવન-વ્યાપી હોય છે. પછી તેમને બળ પૂર્વક પ્રયત્નથી નિભાવવા જરૂર પડતી નથી, પરંતુ સ્વભાવ-લબ્ધ, પ્રાકૃતિક હોય છે.

આ નવ જન્મમાં સુપ્રતિષ્ઠિત થવું એમાં સમયની, ધૈર્યની અપેક્ષા છે. જેમ જમીનમાંથી કોદાળીના એકજ ઘાથી પાણી ઉછળી નીકળતું નથી, તેમ એકજ વારના નિર્બળ સંકલ્પથી મનુષ્યમાં નવ-જીવન અથવા સમ્યક્ત્વ આવી જતું નથી. આપણે આપણું સુખ પરમાત્મા પ્રતિ ફેરવી શકીએ, દીવસમાંથી થોડી ક્ષણો ઇશ્વરોપાસના માટે બચાવી શકીએ; પરંતુ આપણી સમગ્ર પ્રકૃતિને ઇશ્વરને આધીન બનાવવી, સર્વ જીવન ઇશ્વરના કાર્યોને સમર્પિત કરવું, આપણા પ્રયત્ન અભિમાનનો ઇશ્વરના સ્વરૂપમાં વિલય કરી આપણા ક્ષુદ્ર અભિમાનને સ્થાને ઇશ્વરના ભાનની પ્રતિષ્ઠા કરવી, તેમાં બહુ સમય અને સાધનની જરૂર છે. પ્લાસીના યુદ્ધમાં હિંદુસ્થાનનું રાજતંત્ર મુસલમાનોના હાથમાંથી અંગ્રેજોના હાથમાં આવ્યાનું નક્કી થયું; પરંતુ એક દીવસના યુદ્ધથી તે નક્કી થયેલા રાજતંત્રને પદ્ધતિસર શાસનાધીન બનાવવામાં, અને તેના પ્રત્યેક વિભાગને સુવ્યવસ્થિત કરવામાં અંગ્રેજોને દોઢસોથી વધારે વર્ષો વીતી ગયા છે. તેજ પ્રકારે આપણે કોઈ મંગળ મુહૂર્તે પ્રતિજ્ઞા કરીએ કે “ હવેથી હું મારા અંતઃકરણમાં વર્તતી અધમ પ્રવૃત્તિઓનું દાસત્વ મુડી દઉં છું, અને તેને બદલે ધર્મ અને ઇશ્વરની આજ્ઞાને અનુગત બની મારા વિકાસના ઉર્ધ્વગામી પથમાં આ ક્ષણથી પ્રયાણ આરંભુ છું ” પરંતુ એ પ્રકારની ઇશ્વરાભિમુખતા અને ધર્મ પરાયણતા સ્થાપન કરવામાં, આપણી પ્રકૃતિના સર્વ અંશોને ઇશ્વરી નિયમોના વશવર્તી બનાવવામાં અને આપણાં વૃત્તિ સમુદ્રને સુવ્યવસ્થિત કરવામાં બહુ સમય, શ્રમ, અને ધીરજની જરૂર છે.

મનુષ્ય જ્યારે સમ્યક્ત્વ-પ્રાપ્તિના કમ ઉપર હોય છે, ત્યારે તેના હૃદયમાં સ્વાભાવિક રીતેજ એક પ્રકારની ઉત્કટ વ્યથતા જન્મે છે. ઇશ્વરને તે પ્રાર્થના કરે છે કે “હે પ્રભુ ! આ પાતકીનો ઉદ્ધાર કરવામાં તું શા માટે વિલંબ કરે છે ? મને સત્વર જોધીબીજનો લાભ આપ, મને લવસાગરથી મુક્ત કર.” તેના હૃદયમાં ઉદયમાન થયેલી વ્યથતા પોકારી ઉઠે છે કે “આજ મુઠ્ઠે પાપની ઉડી આઘમાથી મારો ઉદ્ધાર કરી આધ્યાત્મિકતાની ઉચ્ચતમ ભૂમિકા ઉપર મને લાવી મુક. મારી સર્વ નિર્બળતા દૂર કરી મને યોગની ઉત્કૃષ્ટ અવસ્થાએ પહોંચાડી આપ.” પરંતુ ઇશ્વર આવી તડામારવાળી પ્રાર્થના પૂર્ણ કરતો નથી. ઇશ્વરી નિયમ એ પ્રકારનો છે કે જે આસક્તિઓને અનંત યુગોથી આપણે સેવી છે, તે સર્વને ધીરે ધીરે કટકે કટકે કાપી નાખવી જોઈએ. મનુષ્ય જો એકજ સ કલ્પથી, એકજ પ્રયત્નથી, સરલપણે પાપના પાશમાંથી છૂટો થઈ શકતો હોય તો પાપની લયાનકતા ક્યાં રહી ? જે સહેજ છૂટી શકે તેમ છે, તેનાથી છૂટવામાં મહત્વ કે માહાત્મ્ય ક્યાં રહ્યું ? જે વાસનાઓ અનંત કાળથી આપણા આત્માસાથે જડાયેલ છે, તેનાથી નિવૃત્ત થતા પણ ઘણો કાળ, ઘણો પ્રયત્ન, અભ્યાસ, શ્રમ, સંયમ, ધીરજની અપેક્ષા હોવી ઘટે છે. આસક્તિઓથી મુક્ત થઈ ઇશ્વરસ્વરૂપ સાથે અલેદ સિદ્ધ કરવામાં અસંખ્ય જય-પરાજય, ઘાત-પ્રતિઘાત, ઉત્થાન, પતન, ઉદ્ધાસ, અવસાદ, અનુભવવા પડે છે. અસંખ્યવાર ચક્ષુમાંથી જલ વહેવરાવતા પ્રભુને પ્રાર્થવું પડે છે કે “ઓ પરમ પિતા ! આ હૃદયના સંચિત પાપો મારું સર્વ નાશ વાળે છે, મારું કયું-કારવ્યું ધૂળ મેળવે છે, મારા હૃદયનું એક છીંડુ બંધ કરતા સેંકડો બાબુએ છીંડા પાડી મને પોતાના બાર તળે કચરી નાખે છે. મને તેનાથી છોડાવ, મને તારા માર્ગ ઉપર સ્થિર રાખ, મને તારા પ્રકાશમા દોર.”

સમ્યક્ત્વ અથવા નવ જન્મ પામ્યા પછી પણ અનેકવાર મનુષ્યનું પતન થાય એ બનવા જોગ છે; પરંતુ એ પતનમા અરો સમ્યક્ત્વ પૂર્વેના પતનોમાં ઘણો પ્રભેદ છે. પૂર્વની મિથ્યાત્વ અવસ્થામાં આત્મા પોતાની અંધ વાસનાઓને અનુસરવામાં આનંદ માનતો, પાપના સેવનમા એક પ્રકારનું સુખ અને મજા માણતો, વાસનાઓને આધીન બની તે પ્રકારની પ્રવૃત્તિઓને ચરિતાર્થ કરવામાં લેશ પણ સંકોચ ન રાખતો, ત્યારે સમ્યક્ત્વ-પ્રાપ્તિ પછીના પતનોમાં વસ્તુસ્થિતિ તદ્દન વિપરીત હોય છે. સમક્ષિતીના પતન કાળમાં પણ તેનો આત્મા પ્રભુના ચરણોમાં ‘અનુરક્ત’ હોય છે, પરંતુ અંતરમાં સંચિત વાસનાઓના પરિબળથી અભિભૂત થઈ તેના પ્રવાહમાં ધસડાય છે. વાસનાઓના સેવનમાં તેને સુખ હોતું નથી; પરંતુ તે સેવનકાળે પણ તેનું મન ઇશ્વર ભણી હોય છે પાપ પ્રતિ તેને તિરસ્કાર હોય છે, તેનું હૃદય ઇશ્વરનું

સંગી હોય છે. પાપને સેવતો છતાં પાપ પ્રત્યે તિરસ્કાર હોવાના કારણથી સમ-
કિતી આત્મા સ્વર્ગનોજ દેવતા છે. કેમકે તેનું હૃદય પાપજન્ય આનંદમાં લાલાયિત
હોતું નથી. જે અવસ્થામાં મનુષ્ય અંધ પ્રવૃત્તિના ચિંતનમાં અને આચરણમાં આનંદ
મેળવે છે, તે પાપભાવોનું હૃદયમાં પોષણ કરે છે અને તેના પ્રત્યે પ્રેમની નજરથી
નિહાળે છે, તે અવસ્થા તેના નરકવાસની છે. મનુષ્યની ઉપરોક્ત અવસ્થાઓને સ્વર્ગ
અને નરક ગણવામાં પણ કાંઈ ખાધા આવે તેમ નથી.

સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત આત્માની દૃષ્ટિ નિરંતર ઇશ્વર ભણી, ન્યાય, દયા, સત્ય, પરાપ-
કાર, બંધુતાની ભાવનાઓ ભણી હોય છે. આવા નિર્મળ આત્મા ઉપર કદાચ કોઈ-
વાર પાપના વાદળ ઘેરાય તો પણ તે દેવ તુલ્યજ છે. મનુષ્ય જ્યાં સુધી રક્ત માંસના
દેહમાં છે, ત્યાં સુધી તે ગમે તેવો પવિત્ર કે સાધુતાસંપન્ન હોય તો પણ કોઈ કોઈ
સમયે મલિનતાને પાત્ર હોય છે. જ્ઞાની મનુષ્યો આવી વિકટ સ્થિતિમાં એટ-
લુંજ લક્ષ રાખે છે કે એ મલિનતામાં આનંદ ન માનવો, તેના પ્રત્યે અંતરમાં
ખેદ અને તિરસ્કાર રાખવો; આટલું થાય તો સમજવું કે તેના હૃદયમાં ધર્મનું સ્થા-
ન કાયમ છે. ઇશ્વર તેના ચિત્તમાં જીવંતરૂપે વિરાજે છે. સમકિતી આત્મા દુર્બળ
હોવો સંભવે, તેનામાં નિશ્ચય બળ ન હોય, પ્રતિજ્ઞાના ટેકનો અભાવ હોય અને તે
કારણથી કોઈ કોઈ અસાવધ ક્ષણોમાં વાસનાઓવડે પરાભૂત પણ બને; છતાં એ અ-
વસ્થાને પાપનીજ અવસ્થા કહેવી યોગ્ય નથી. એ પ્રકારની દુર્બળતા કાળે કરી નાશ
પામે છે. પતન છતાં ત્યાં નરક નથી. એ પતન તેની શક્તિઓને સંવર્ધિત કરે છે,
તેનો દ્વેષ અને તેની ઉન્નતિના કારણરૂપ બને છે. પાપથી પરાજ્ય પામ્યા પછી પાપ
પ્રત્યે તેનો દ્વેષ વધે છે. પાપનો તે કટો વેરી બને છે. તે પ્રત્યેક પરાભવ પછી દિવ્ય
ગુણ બળવાળી પ્રતિજ્ઞા સહિત પુનઃ તપશ્ચર્યા આદરે છે.

આ પ્રમાણે નવ જન્મ અગર સમ્યક્ત્વમાં સુપ્રતિષ્ઠિત થતાં ઘણો કાળ જાય
છે. ધૈર્ય અને ઇશ્વર પ્રત્યે શ્રદ્ધા એ દીર્ઘકાળ વ્યાપી પ્રયત્નમાં તેની રક્ષા કરે છે.
માત્ર નિરાશાથી મનુષ્યે ચેતવાતું અને બચવાતું છે. પુનઃ પુનઃ પતનથી અને પરા-
ભવથી જો તેના મનમાં એમ આવી જાય કે ઉદ્ધારની આશા નિષ્ફળ છે, તો ત્યાંથી
અશ્રદ્ધાનો આરંભ થાય છે. આ અવસ્થાથી બહુ ડરવાતું છે. શ્રદ્ધા ગઈ તો સર્વ
ગયું સમજવું. શ્રદ્ધા એજ સમ્યક્ત્વનો આધાર છે, જીવન છે. તેનાં હૃદયમાં દૃઢ
શ્રદ્ધા હોવી જોઈએ કે પાપમુક્ત થવાની પ્રાર્થના પરમાત્મા અવશ્ય સાંભળશે.

પરમાત્મા આ નવ-યુગમાં સર્વ મનુષ્યોને આ પ્રકારના નવ જન્મનો લાભ આપો.

યુવાવસ્થાનો ઉપયોગ.

વિકુલદાસ—મૂ. શાહ.

(૧૨)

આ લેખમાળાના પાછલા લેખોમાં કેટલાક એવા સફળતાની ચર્ચા કરવામાં આવી છે કે જેની પ્રાપ્તિ પ્રત્યેક વ્યક્તિને માટે આવશ્યક અને ઉપયોગી છે. પરંતુ શુભાની પ્રાપ્તિ પ્રત્યેક મનુષ્યના ચરિત્ર-સંગઠનની કોઈ એક વિશેષ અને પરિમિત અવસ્થાપરજ બહુધા અવલંબિત રહેલી છે. જે પ્રત્યેક અવસ્થાનું કાર્ય તેમજ તેનો ઉપયોગ ઉક્ત અવસ્થા અને સમયમા નથી થતો, તો સમસ્ત જીવનનો કાર્યક્રમ બગડી જાય છે. જેનું પરિણામ એ આવે છે કે આપણું આ માનવજીવન નિતાંત અસફલ થવાથી એક હુઝાનત નાટક જેવું બની જાય છે. એટલામાટે આજ સુધી આ લેખમાળાની અંદર જીવન—સંગ્રામમા વિજય પ્રાપ્ત કરવાના જે થોડા ઉપાયો બતાવવામાં આવ્યા છે, તેની સાથે સાથે હવે એ બતાવવાની પરમ આવશ્યકતા પ્રતીત થાય છે કે મનુષ્ય જીવનની ભિન્ન ભિન્ન અવસ્થાઓનો ઉપયોગ કેવી રીતે કરવો જોઈએ, મનુષ્ય-જીવન ચાર અવસ્થાઓમાં વિભક્ત કરવામાં આવ્યું છે. (૧) બાલ્યાવસ્થા (૨) યુવાવસ્થા (૩) મધ્યમાવસ્થા અને (૪) વૃદ્ધાવસ્થા. આ ચારે અવસ્થાઓના ભિન્ન ભિન્ન ઉપયોગ અને કર્તવ્યો છે. તે સર્વપર આગામી લેખોમાં આપણે કંઈક વિચાર કરશું. આ લેખમા તો માત્ર યુવાવસ્થાના ઉપયોગ અને કર્તવ્યો સુઠ વાચકવર્ગ સમક્ષ બતાવવામા આવશે.

યુવાવસ્થાને મનુષ્ય-જીવનરૂપી વિશાળ ભવનની એક ઉત્તમ શ્રેણી અવસ્થા કહી શકાય. તે અવસ્થામાં પ્રત્યેક મનુષ્યે પોતાના જીવનના કલ્યાણવૃક્ષના બાલ્યાવસ્થાની અંદર વાવેલા બીજને અંકુરિત કરવાનો યત્ન કરવો જોઈએ. એ આત્મિક શક્તિ-ઓનો વિકાસકાળ છે. એજ શીલ તેમજ સ્વભાવ સુધારવાનો વા બગાડવાનો સમય છે. જે એ અવસ્થામાં આપણે આપણી આંતરિક શક્તિઓનો તથા સફળતાનો વિકાસ કરવાનો કશો પ્રયત્ન નથી કરતા તો તે ફરી કદિ પણ નથી થઈ શકતો. એટલા માટે આપણે આપણા જીવનનો એ સર્વ શ્રેષ્ઠ સમય વૃથા જવા દેવો જોઈએ નહિ.

આપણા પ્રાચીન આચાર્યોએ જણાવ્યું છે કે:-યોવન કાળનું એક માત્ર સુખ્ય કર્તવ્ય ઉપાર્જન તથા સંગ્રહ કરવાનું છે. સંગ્રહ કંઈ વસ્તુનો ? જવાબ એ છે કે કોઈ ઉચ્ચાતિઉચ્ચ હેતુની વૃદ્ધિને અર્થે, જીવનની સફલતાને અર્થે સઘળી આવશ્યક વસ્તુઓનો અર્થાત્ સ્વાસ્થ્ય, જ્ઞાન, સફળતા, શક્તિ વિગેરેનો સંગ્રહ કરવો.

જોઈએ. મનુષ્ય-જીવનની સફળતા માટે કેટલીક આવશ્યક વસ્તુઓનું વર્ણન આપણે આગળ કરી ચુક્યા છીએ, તેથી અહિં આ ફક્ત એવી બાબતોનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવશે કે જેનો સંબંધ વિશેષ કરીને યુવાવસ્થાની સાથે જ છે.

યુવાવસ્થામાં પ્રત્યેક મનુષ્યને જોકે અમુક નિર્ણયશક્તિ પ્રાપ્ત નથી થતી, તો પણ તેને નાના મોટા વિષયોના હાનિ-લાભના વિચાર કરવાની યોગ્યતા અવશ્ય પ્રાપ્ત થાય છે. પ્રત્યેક મનુષ્ય એટલું તો સારી રીતે જાણે છે કે યૌવનકાળમાં તેણે પોતાનાં શિક્ષણ તેમજ સ્વાસ્થ્ય ઉપર સમુચિત ધ્યાન આપવું જોઈએ. તેથી કરીને તેનું વિસ્તારથી વિવેચન ન કરતાં નીચે કેટલાક એવા સફળ્યોનું વર્ણન કરવામાં આવશે કે જે પ્રાપ્ત કરવાનું આપણા યુવકોનો મોટો ભાગ ભૂલી જાય છે.

આ સંસારમાં મનુષ્યનું હિત કરનારી અનેક બાબતો છે, પરંતુ સૌથી અધિક હિત કરનારી વસ્તુ તેનું સદાચરણ અથવા શીલ છે. એના ઉપર બાલ્યાવસ્થાથીજ જેટલું અધિક ધ્યાન આપવામાં આવે છે તેટલું સારું છે. જે આરંભથીજ તેની વિશેષ ચિંતા નથી કરવામાં આવતી તો આગળ ઉપર, અનેક યત્નો કરવા છતાં પણ, સારાં પરિણામની ખિલકુલ સંભાવના નથી. જેવી રીતે કોઈ રોગ ઉત્પન્ન થતાં વેંતજ તેને અટકાવવા માટે કોઈપણ ઉપાય ન લેવામાં આવે અને તેને વધવા દેવામાં આવે તો તે થોડા સમયમાં અસાધ્ય બની જાય છે, તેવી રીતે દુરાચાર તથા વ્યસનોની પણ સ્થિતિ છે. જે શરૂઆતમાંજ તેને નષ્ટ કરવાનો યત્ન નથી કરવામાં આવતો, તો પછી અભ્યાસ અથવા સ્વભાવ પડી ગયા પછી તેને રોકવાનું અસંભવિત બની જાય છે. બાલ્યાવસ્થા અને યુવાવસ્થામાં મનુષ્યનો સ્વભાવ અપકવ અને નવો હોય છે. એ અવસ્થામાં મનુષ્યનો સ્વભાવ કાચી માટી સમાન હોય છે, જેમાંથી કોઈપણ આકારનું વાસણ ઘડી શકાય છે. પરંતુ જ્યારે એક વખત એ માટીનું વાસણ બનાવી તેને અગ્નિદ્વારા સુદૃઢ કરી દેવામાં આવે છે, ત્યારે તેમાં કદાપિ ફરી પરિવર્તન કરી શકાતું નથી. નવી ટેવો ઘણે ભાગે તરૂણ અવસ્થામાંજ ઘડાય છે. એટલા માટે આપણાં ચરિત્ર-સંગઠનમાં આપણા સ્વભાવને અભીષ્ટ આકારમાં ઘડવા માટે શરૂઆતથીજ પૂરેપૂરા સચેત અને સતર્ક રહેવાની જરૂર છે.

આત્મ-સુધારણા કરવાની ઇચ્છા રાખનાર પ્રત્યેક યુવકનું યીનું અત્યંત મહત્વપૂર્ણ કર્તવ્ય એ છે કે તેણે કુસંગતિનો હુમેશાં ત્યાગ કરવો જોઈએ, અને મનમાં હુમેશાં સદ્ભાવોનેજ સ્થાન આપવું જોઈએ. અંગ્રેજી જાણનાર વાચકો “Man is the architect of his own fate.” એ કહેવતથી સુપરિચિત હોવા જોઈએ. તેનો અર્થ એ છે કે “માણસ પોતે પોતાના ભાગ્યનો વિધાતા અથવા સ્રષ્ટા છે” અર્થાત્ માણસ પોતાની આખી જીંદગીને અનેકાંશે પોતાની ઇચ્છાનુસાર સુખી અથવા દુઃખી બનાવવામાં સ્વતંત્ર છે. જે એવી હકીકત છે તો હવે પ્રશ્ન એ ઉભો થાય છે કે પ્રત્યેક મનુષ્ય પોતાના સમસ્ત જીવન-કાળમાં પોતાની ઇચ્છા-

નુસાર એકલું સુખજ કેમ નથી મેળવતો ? તેનો જવાબ એ છે કે તે પોતાની યુવા-
વસ્થાનો ઉચિત ઉપયોગ કરવાને બદલે તેને બગાડી નાંખે છે. બાલ્યાવસ્થા અને
યુવાવસ્થા સ્વાસ્થ્ય તથા વિદ્યાની પ્રાપ્તિ માટે છે, મધ્યમાવસ્થા ધનસંચય તથા પુર-
પાર્થ કરવા માટે છે અને વૃદ્ધાવસ્થા સત્કર્મ તથા પુણ્ય સંચય કરવા માટે છે,

પ્રથમે નાર્જિતા વિદ્યા, દ્વિતીયે નાર્જિતં ધનમ્ ।

તૃતીયે નાર્જિતં પુણ્યં, ચતુર્થે કિં કરિષ્યતિ ॥

જો અમુક સમયનું કાર્ય તે સમયે કરવામાં ન આવે તો તેનું ઇષ્ટ ફળ કેવી
રીતે મળી શકે ? ઉપરોક્ત કહેવતના સબંધમાં ઘણું લખી શકાય તેમ છે, પરંતુ
અતિ વિસ્તાર થઈ જવાના ભયથી અત્ર એટલુંજ કહેવું બસ છે કે પ્રત્યેક યુવક એ
કહેવતને પોતાનાં જીવનરૂપી કસોટીમા કસીને જોઈ શકશે કે એની અંદર કેટલું
રહસ્ય રહેલું છે. તેથી સુખ પ્રાપ્ત કરવાની અને પોતાના લાજ્યના પોતેજ વિધાતા
બનવાની ઇચ્છા રાખનાર યુવકોને સાતરોધ એટલું નિવેદન છે કે તેઓએ આ
વિષયમાં પ્રથમથીજ સાવધાન રહેવું અને એવી સંગતિમાં તેમજ એવાં વ્યસનોમાં
ન પડવું કે જેનાથી તેઓને ભવિષ્યમાં દુઃખ થાય અને પશ્ચાત્તાપ કરવો પડે.
સંસારમાં સન્માર્ગ અને ઉન્માર્ગ એમ બે પ્રકારનાજ માર્ગ છે. એ બન્ને માર્ગો
આલવામાં પ્રત્યેક મનુષ્ય પૂરેપૂરો સ્વતંત્ર છે. તે પોતાની ઇચ્છાનુસાર જેમાંથી
કોઈપણ એક માર્ગપર ચાલી શકે છે. યુવાવસ્થામાં મનુષ્ય અનુભવહીન, ચંચલ
સ્વભાવનો અને લાભ હાનિમાં ઘણું ભાગે વિવેક રહિત હોવાને લઈને ઉન્માર્ગગામી
થવામાં સુખ પ્રાપ્તિનું સ્વપ્ન જીએ છે, જેનાથી છેવટે તેને દુઃખજ મળે છે. એટલા
માટે કુસંગતિનો ત્યાગ કરીને મનમાં કુભાવોનો ઉદય થતાજ તેને દૂર ફેંકી દેવા
જોઈએ. માર્ગની પસંદગી ઉપરજ પ્રત્યેક મનુષ્યના ભવિષ્યનો આધાર રહેલો છે.

ત્રીજી વિશેષ ધ્યાન આપવા લાયક બાબત વિચારોની સ્વતંત્રતા છે. તે એક
એવો ગુણ છે કે જેનું સ્મરણ થતાંજ ભારતવર્ષની હૃદયશાનું ચિત્ર આંખો સમક્ષ
તરી આવે છે. આ ગુણનો અભાવ માત્ર યુવકોમાંજ નહિ, પરંતુ મધ્યમ તેમજ
વૃદ્ધ અવસ્થાના મનુષ્યોમાં પણ જોવામાં આવે છે. ઘણું ભાગે એવું જોવામાં આવે
છે કે ઘણા મનુષ્યો સ્વતંત્ર વિચાર કરીને કોઈ સિદ્ધાંત પોતાના જીવન માટે નિશ્ચિત
કરતા નથી, બીજાઓના પરસ્પર વિરૂદ્ધ મતોને પણ સત્ય માનવા લાગે છે. તેમજ તે
અનુસાર કાર્ય પણ કરવા લાગે છે. સૌ કોઈ સમજી શકે તેમ છે કે એકજ વસ્તુ એકી
સાથે સર્પ અને રત્નજી નથી હોઈ શકતી. તેથી કરીને આપણે આપણી યુવાવસ્થામાં-
જ સ્વતંત્ર રીતે આપણા વિચારો કોઈપણ વિષય ઉપર નિર્ધારિત કરવાનો પૂરેપૂરો
અભ્યાસ રાખવો જોઈએ. પરંતુ સ્મરણમાં રાખવું જોઈએ કે સ્વતંત્રતાથી હઠ-ધર્મ

શીખવવાનો આશય નથી. પ્રત્યેક સ્વતંત્રતાની માફક એની પણ સીમા હોવી જોઈએ. વિચારની સ્વતંત્રતા તેમજ દૃઢ નિશ્ચયનો મૂળ આધાર સત્યપરજ હોવો જોઈએ, નહિ કે હઠ ઉપર.

ચોથી મહત્વપૂર્ણ અને ધ્યાન આપવા યોગ્ય બાબત એ છે કે જે આજ કાલના યુવકો કાંતો ભૂલી જાય છે અથવા તેની આવશ્યકતા સમજતા નથી. તે બાબત છે ઇશ્વર-નિષ્ઠા. ખરું તો એ છે કે આપણા વિદ્યાર્થી જીવનનો, ગાર્હસ્થ્ય જીવનનો તેમજ સાર્વજનિક જીવનનો વિકાસ ઇશ્વર-નિષ્ઠાની સાંથોસાથજ થવો જોઈએ. તેનાથી અનેક લાભ થાય છે. તે દ્વારા આપણામાં માનસિક શાંતિ અને પાપભીડતા આવે છે, એટલુંજ નહિ પણ એક વિશેષ લાભ એ થાય છે કે એ નિષ્ઠાનાં બલવડે આપણાં કરેલાં સર્વ કાર્યોમાં એક પ્રકારની સાત્ત્વિક શોભા, તેજસ્વિતા અને આકર્ષણ-શક્તિ આવે છે. પરિણામે આપણે આપણાં ઇષ્ટકાર્યોનો પ્રભાવ આપણા સંબંધીઓ તથા પાડોશીઓ ઉપર સારી રીતે પાડી શકીએ છીએ. ઇશ્વર-નિષ્ઠા અને ધર્મ-પરાયણતાનો અભ્યાસ યુવાવસ્થામાં જ વિશેષ શોભે છે, કેમકે ઉક્ત અવસ્થામાં આપણી ચિત્તવૃત્તિઓ શુદ્ધ, સાત્ત્વિક અને ઉદાર રહે છે. સખેદ કહેવું પડે છે કે ઘણાએક નવશિક્ષિત યુવકો કેવળ વિવાદ અને નાશકારક મનોરંજનની ખાતર નાસ્તિકતા, અવિશ્વાસ અને ધાર્મિકતા પ્રકટ કરવામાં જ પોતાની મહત્તા સમજે છે. પરંતુ તે પરમ દયાળુ, ન્યાયી અને સર્વશક્તિમાન ઇશ્વરની શક્તિ માટે, વિદ્વાનોને તો શું, પણ મૂર્ખોને પણ પ્રમાણ શોધવા દૂર જવું પડે તેમ નથી. કીડીથી કુંજર સુધી, ધૂળથી પર્વત સુધી, પાણીનાં એક ટીપાંથી મહાસાગર સુધી, જન્મથી મૃત્યુ પર્યંત અનુભવાતી સઘળી વાતોમાં તે પરમ પિતાનો અગાધ પ્રભાવ સર્વત્ર દૃષ્ટિગોચર થાય છે. પરંતુ આપણે લોકો થોડી વિદ્યા, ધન અથવા યૌવનના ઘમંડમાં આવીને તે પરમ શક્તિમાન પ્રતિ મહાન અકૃતજ્ઞતા પ્રકટ કરીએ છીએ. ઇશ્વર તથા સ્વધર્મ પર નિષ્ઠા રાખવાથી આપણામાં એક પ્રકારનું એવું અદ્ભુત બળ આવે છે કે જે વડે આપણે અને નીચ કર્મોને આપણે ધક્કો મારી દૂર હટાવી શકીએ છીએ. એવા સ્વધર્મ બળવડે આત્મબળ અને આત્મબળવડે પ્રબોધન શક્તિ પ્રાપ્ત કરીને તે દ્વારા આન્દોલન અને જાગૃતિનું કાર્ય કરીને આપણું પોતાનું તેમજ બીજાનું કલ્યાણ કરી શકીએ છીએ.

પાંચમો ગુણ, કે જે પ્રાપ્ત કરવાની અત્યંત આવશ્યકતા છે અને જે યુવકોનાં ભૂષણ સમાન છે, તે વિનય છે. વિનયના બે પ્રકાર છે. એક સ્વાભાવિક અને બીજો કૃત્રિમ. મનુષ્યજીવનમાં બન્ને પ્રકારનો વિનય હિતદાયક છે. સ્વાભાવિક વિનય કેવળ એ મનુષ્યમાં હોય છે કે જેનામાં થોડી ઘણી સાચી યોગ્યતા હોય છે. જો સ્વાભાવિક વિનયનો અભાવ હોય તો સંસારનાં ઘણાં કાર્યો કૃત્રિમ વિનયથી પણ ચાલી શકે છે. વિનય હોવો તે કુલીનતા, વિદ્વતા તેમજ સહૃદયતાનું સૂચક છે, ડરપોકપણાનું

અને અશામતનું નહિ, આપણા ઉપર માતાપિતા અને અન્ય ગુરૂજનોનું હમેશા ભારે ઋણ રહેલું છે, જે આપણે કદિ પણ પૂરેપૂરું અદા કરી શકતા નથી. તેથી કરીને બની શકે ત્યાં સુધી આપણે તેઓના અનંત ઉપકારોમાથી અનુભવી-ઋણ મુક્ત થવા હમેશા પ્રયત્નશીલ રહેવું જોઈએ. એ પ્રયત્નોનો સાચો માર્ગ એ છે કે આપણે તેઓની આજ્ઞાઓ અને ઇચ્છાઓની પૂર્તિ અનંત નમ્રતા અને વિનય પૂર્વક કરવી જોઈએ. વિનયનો એક વિરોધી મનોવિકાર અહંકાર છે. વિનય જેટલો સારો છે તેટલોજ અહંકાર ખરાબ છે. પરંતુ ઘણે ભાગે ઉછળતું લોહી હોવાને લીધે આપણે યુવકગણ એ દુર્ગુણની બળમાં એવો ફસાઈ જાય છે કે તેઓ પોતાની જાતને સર્વજ્ઞ, સ્વતંત્ર તેમજ પૂરેપૂરા અનુભવી ગણવા લાગે છે. એ સર્વજ્ઞતાના દુરભિમાનનું પરિણામ એ આવે છે કે તેઓ ઠાકરો ખાઈને શીવ્રતાથી અવનતિના ખાંડમાં પડી જાય છે. એટલા માટે પ્રત્યેક યુવકે હમેશા વિનયનો સ્વીકાર અને દુરભિમાનનો ત્યાગ કરવા તત્પર રહેવું જોઈએ.

છઠ્ઠી આવશ્યક બાબત એ છે કે સ્વદેશ અથવા માતૃભૂમિ પર નિઃસીમ પ્રેમ. અહા ! “સ્વદેશ” અથવા “માતૃભૂમિ” શબ્દમાં કેવી અદ્ભુત શક્તિ રહેલી છે ! તેણે આજુબાજુ અનેક લેખકોને, વક્તાઓને, કવિઓને, નીતિજ્ઞાને અને શૂરવીરોને પોતા અતુલ પ્રભાવવડે મુગ્ધ કરી મીઠાયા છે. તેજ આ સસારમાં અન્યાયને ‘રોકનાડી’, અનીતિને દૂર કરનારી અને અધર્મનો સહાર ‘કરનારી’ અગાધ શક્તિ છે. તેનાથી ભૂલોકમાં ન્યાય, નીતિ અને ધર્મની પ્રતિષ્ઠા થાય છે. તેના આધારે જ્ઞાનીઓને આત્મજ્ઞાન, ભક્તગુણોને અનન્ય પ્રેમનો અનુભવ અને કર્મચોગીઓને ઇશ્વરનો સાક્ષાત્કાર થાય છે. તે સ્વદેશ પ્રેમ અથવા માતૃભૂમિ પ્રત્યેનો અનુરાગ સર્વ સાધારણ લોકોમાં ચૈતન્યની જાગૃતિ કરીને આ મૃત્યુ લોકને અમર બનાવી સર્વ જીવોને જળધનમુક્ત કરી શકે છે. તેજ આત્મનિષ્ઠા, ઇશ્વરનિષ્ઠા તેમજ ભગવત્પ્રેમના ખરેખરા પ્રતિનિધિરૂપ છે. એ સાત્ત્વિક ગુણની પ્રાપ્તિ માટે જ ધ્યુપ્રેમ, પરહિત બુદ્ધિ, ઉદારતા, ન્યાયપરાયણતા, ભૂતદયા, સમદષ્ટિ અને ઉચ્ચ કોટિની મહત્વાકાંક્ષાઓની આવશ્યકતા છે. એ ગુણપ્રાપ્ત કરવાનું સરલ સાધન સામયિકતા છે. સામયિકતા દેશની દશાનુ સાચું જ્ઞાનપ્રાપ્ત કરવામાં હોવી જોઈએ. જ્યાં સુધી આપણે અપણા પોતાના તેમજ અપણા દેશભાઈઓના સુખદુઃખ, આવશ્યકતાઓ, અધિકારો તથા સ્વત્વોની પ્રાપ્તિના માધનો સારી રીતે જાણી લેતા નથી ત્યાં સુધી આપણામાં દેશપ્રેમનો યથાર્થભાવ કદિ પણ જાગૃત થઈ શકતો નથી. વણુએક બુદ્ધિહીન તથા નિર્જીવ હૃદયના મનુષ્યો સ્વદેશપ્રેમ તથા માતૃભૂમિ-સેવાથી અલગ ત ડરે છે તેઓ કદાચ એ ઉર્જાવળ તથા દૈવી ગુણને અરાજકતા અથવા રાજદ્રોહનો સગો ભાઈ ગણે છે. પરંતુ તેઓની તે માન્યતા સૂર્યમાં ગરમીનો અભાવ અથવા જીવંત મનુષ્યમાં પ્રાણવાયુનો અભાવ માનવા જેવી ભૂલ ભરેલી છે. સાચું કહીએ તો સ્વદેશપ્રેમ એ એવો ગુણ છે કે જે દ્વારા મનુષ્ય રાજભક્તિ શીખી શકે છે. દેશ અને રાજાની વચ્ચે શરીર અને

આત્મા જેવો સંબંધ છે. તો પછી શું એ કદિ પણ સંભવિત છે કે એકને મૂઢાવાથી અને તેનું પોષણ કરવાથી બીજાનો નાશ થાય? અમે તો એટલે સુધી કહેવા તૈયાર છીએ કે જે મનુષ્ય પોતાના દેશ ઉપર પ્રેમ નથી રાખતો તે કદિ પણ રાજભક્ત થઈ શકતો નથી. દેશભક્તિનું જ એક પ્રધાન અંગ રાજભક્તિ છે. એટલા માટે પ્રત્યેક યુવકે દેશભક્ત બનવામાં તેમજ કહેવડાવવામાં પોતાનું ગૌરવ સમજવું જોઈએ.

સાતમો સંગ્રહણીય અને સ્પૃહણીય સદ્ગુણ સત્યપ્રિયતા છે. જેવી રીતે ઈશ્વરનિષ્ઠા, વિનય વિગેરે ગુણોનો અભ્યાસ તરૂણ અવસ્થામાંજ કરવો જોઈએ, તેવી રીતે સત્યપ્રિયતાનો અભ્યાસ પણ એ સમયમાં જ કરવાની પરમ આવશ્યકતા છે. તેની સહાયથી અને કૃત્રિમતાનો ત્યાગ કરવાથી સર્વ સદ્ગુણોની વૃદ્ધિ થાય છે. આપણા જીવનના સર્વ સિદ્ધાંતો સત્યતા તેમજ સ્વાભાવિકતાના આધારેજ નિર્મિત કરવા જોઈએ.

જે મનુષ્ય બોલે છે કંઈક, વિચારે છે કંઈક અને કરે છે કંઈક તે આગળ ઉપર નીચ, વિવાસઘાતી અને પરનિંદક બને છે. તે સમાજ-કંટક બનીને સમસ્ત સંસારના તિરસ્કારને પાત્ર બને છે. સત્યપક્ષ ઉપર પહેલાં કદાચ વિપત્તિ પડે, તો પણ અંતે તેનો જય થયા વગર રહેતો નથી. સત્યનો માર્ગ અગમ હોવા છતાં સુગમ, સીધો અને સરળ છે. સત્યના બળ ઉપર આખો સંસાર સ્થિત છે. એથી ઉલટું અસત્યનો માર્ગ ક્ષણિક મોહકતાને લઈને જો કે પહેલાં સરલ લાગે છે, તો પણ અંતે દુઃખ એ દુઃખ અને પાણી એ પાણી એમજ બને છે. પ્રત્યેક મનુષ્ય એ વાત સારી રીતે જાણે છે કે અસત્ય હમેશાં છેવટ સુધી છૂપું રહી શકતું નથી. અસત્ય પ્રકટ થતાંજ ભારે વિપત્તિ દશા આવી પહોંચે છે. એટલુંજ નહિ પણ અસત્યનો માર્ગ સર્વથા નાશકારક છે. એક અસત્ય વાતનો નિર્વાહ કરવા માટે અનેક અસત્યો બનાવવા પડે છે. છેવટે કોઈ વખત નિશાન ચુકી જતાં મનુષ્ય એવો ફસાઈ પડે છે કે ફરી એ જાળમાંથી જીવંતીકાર નીકળવું અસંભવિત થઈ પડે છે. અસત્યપ્રિય મનુષ્ય પોતાનાં આચરણથી હમેશાં વિચારહીનતા, માનસિક દુર્બળતા, અને કાયરતા પ્રગટ કરે છે. સત્ય વક્તામા સંપૂર્ણ સાહસ હોય છે. તેને અસત્ય સરખી તુચ્છ વસ્તુઓનો આશ્રય લેવાની જરા પણ જરૂર લાગતી નથી. પરંતુ સત્ય ભાષણ સમયે એક વાત અવશ્ય ધ્યાનમાં રાખવી જોઈએ. તે એ છે કે સત્ય બોલવું અવશ્ય, પરંતુ પ્રિય શબ્દોમાં. કેમકે કહ્યું છે કે:—

“સત્યં વ્રૂયાત્ પ્રિયં વ્રૂયાત્ ન વ્રૂયાત્ સત્યમપ્રિયમ્”

આઠમો ગુણ, કે જેના વગર સઘળો ખેલ બગડી જાય છે તે મનઃસંયમ અથવા ઇન્દ્રિયનિગ્રહ છે. તે એક પહેરેગીર સીપાઈ છે કે જેની ગેરહાજરીમાં આપણી પાસેથી બીજા ગુણો ચાલ્યા જવાની તૈયારી કરે છે. પ્રાચીન સમયની એક નાની વાર્તા છે કે:—‘કોઈ મનુષ્યની પાસે જ્યારે

ઘણા ગુણો થઈ ગયા અને જ્યારે તે એ સર્વની યોગ્ય દેખરેખ રાખી ન શક્યો, ત્યારે તેણે તે સમયના સઘળા સમાચાર પત્રોમાં એક વિજ્ઞાપન બહાર પાડ્યું, જેનો આશય એ હતો કે અમુક અમુક સદ્ગુણોનો સંગ્રહ મારી પુલ છે અને હું મારા એ ગુણોના ખજાનાનું સારી રીતે રક્ષણ કરી શકતો નથી, તેથી કરીને જે કોઈ એ ખજાનાની પહેરેગીર તરીકે નોકરી કરવા ઇચ્છતો હોય તેણે મને અરજી કરવી, મગાર યોગ્યતાનુસાર આપવામાં આવશે. સર્વ શિક્ષિત લોકોએ એ વિજ્ઞાપન વાંચ્યું. પરંતુ એ નોકરી માટે અરજી કરવાની કોઈની હિમ્મત ન આવી, કેમકે સરત ઘણી આકરી હતી. ઘણા દિવસો વીત્યા બાદ બે મનુષ્યો તે નોકરી માટે આવી પહોંચ્યા. એક પૂર્વ દિશામાંથી આવ્યો, જેનું નામ “સંયમ” હતું. બીજો મહાશય પશ્ચિમમાંથી આવ્યો, જેનું નામ “વિલાસ” હતું. ઘણાજ વિચાર કર્યા પછી તે વિજ્ઞાપનદાતાએ ‘સંયમ’ ને નિમકહલાલ ગણીને નોકરી આપી. બી. ‘વિલાસ’ નિરાશ અને કુદ્દ બનીને ચાલ્યો ગયો. તે સમયથી તે સંયમ ઉપર અત્યંત નારાજ થઈ ગયો છે અને તેનું વેર લેવાની ચિંતા રાખ્યા કરે છે. જ્યારે કદિ તે સંયમ નામનો સિપાઈ ગેરહાજર રહે છે, ત્યારે મી ‘વિલાસ’ તે ગુણોના ખજાનાનો નાશ કરીને બિચારા સંયમને દૂષિત કરે છે. પરંતુ સંયમની હાજરીમાં મી. વિલાસને પોતાના જ વિનાશનો ભય રહ્યા કરે છે. ઉપરોક્ત વાર્તાનો સારાંશ તદ્દન સાચો અને સ્પષ્ટ છે. એ તો ત્રિકાલાબાધિત સત્ય છે કે જે આપણી પાસે પણ સદ્ગુણોનો કોઈ ખજાનો હોય તો તેના રક્ષણાર્થે આપણે સંયમ પહેરેગીરને જ શોધવો-નીમવો જોઈએ.

યુવાવસ્થાના જે જે કર્તવ્યો અને ઉપયોગ ઉપર બતાવવામાં આવ્યા છે, તે સર્વ મહત્વપૂર્ણ અને લાભકારક છે. આ ઉપરાંત બીજા અનેક સદ્ગુણોનો અભ્યાસ બતાવી શકાય તેમ છે. પરંતુ અહિં આ આટલા જ પુરતા છે. જે આપણા નવયુવકો ઉપરોક્ત કર્તવ્ય-કુસુમોની એક પુષ્પમાળા બનાવીને પોતાનાં હૃદયસ્થળપર ધારણ કરે તો તેઓનાં જીવનની સાર્થક્તા થવા સાથે શોભા થઈ શકે. તે અફલુત પુષ્પ-જ્યમાળાની સુગન્ધથી તેઓ પોતાની સાથે પોતાનાં કુટુંબ તેમજ સમસ્ત સમાજને કૃતકૃત્ય કરી શકે છે. પરંતુ જ્યાં સુધી તે જ્યમાળાની વચમાં એક ગુલાબનું ફુલ નથી હોતું, ત્યાં સુધી તેની શોભા હજારો ઉપાય કરવા છતાં પણ તે જાહીન રહે છે. તેથી કરીને તે જ્યમાળાની શોભા પૂર્ણ કરવા માટે આપણે જ્યાં સુધી તેની વચ્ચેની ખાડી જગ્યા ઉદ્યોગરૂપી ગુલાબના ફુલથી ભરી દેના

નથી ત્યાંસુધી તે અપૂર્ણ રહેવાની. જેવી રીતે કુલોની અંદર ગુલાબનું ફુલ ઉંચું સ્થાન ભોગવે છે, તેવી રીતે સઘળા ગુણોમા ઉદ્યોગનો ગુણ પ્રથમ દરજ્જે ભોગવે છે. સ્મરણમાં રાખો કે ઉદ્યોગરૂપી એ સ્વર્ગીય ગુલાબ પ્રાપ્ત કરવાની સર્વોત્તમ રૂતુ તરૂણાવસ્થાજ છે. જે તરૂણાવસ્થામાં તે સ્વર્ગીય પુષ્પની

પ્રાપ્તિ અર્થે ઉચિત પ્રયત્ન નથી કરવામાં આવતો તો જીવન-સંગ્રામમાં વિજય-પ્રાપ્તિની આશા રાખવી તે અર્થ છે. અનેક વખત કહેવામાં આવ્યું છે કે ભવિષ્ય ભારતના નિર્માતા આપણા યુવકો યાને વિદ્યાર્થીઓજ છે. વાસ્તવિક રીતે તેઓજ દેશની ભાવી ઉન્નતિના આધારસ્તંભ છે. પરંતુ જે ગંભીર અર્થમાં ‘સ્તંભ’ શબ્દ વાપરવામાં આવ્યો છે, તે હમેશાં ધ્યાનમાં રાખવો જોઈએ; અર્થાત્ સદાચરણ, શીલ, સુસંગતિ, સદ્ભાવ, વિચાર-સ્વાતંત્ર્ય, ઇશ્વર-નિષ્ઠા, વિનય, સ્વદેશ-પ્રેમ, માતૃ-ભૂમિની સેવા, સત્ય-પ્રિયતા, સયમ, ઇન્દ્રિય-નિગ્રહ વિગેરે સદ્ગુણોનો અભ્યાસ યુવાવસ્થામાં અવશ્ય કરવો જોઈએ. તે ગુણોની સહાયથી યશ તેમજ લાભ, વિજય અને સુખ, મળી શકે છે અને ખરો સ્વાર્થ તેમજ સર્વશ્રેષ્ઠ પરોપકાર સાધી શકાય છે. એ સદ્ગુણોથી વિભૂષિત પ્રયત્નશીલ યુવકોજ ભવિષ્યમાં ગોખલેજી, ગાંધીજી, તિલક મહારાજ વિગેરે જેવા મહા પુરુષ બની શકે છે અને કેવળ પોતાનાજ દેશના નહિ, પરંતુ સમસ્ત સંસારના જીવંત મનુષ્યો તરફથી ‘કર્મવીર’ ‘લોકરત્ન’ ‘પુરુષસિંહ’ જેવી ઉપાધિઓ પ્રાપ્ત કરીને તે શબ્દોની શોભામાં વધારો કરી શકે છે.

તીર્થંકર નામકર્મ ઉપાર્જન કરવાના હેતુએ.

(વકીલ નંદલાલ લલ્લુભાઈ-વડોદરા.)

આત્માનંદ પ્રકાશના યોગણીશ વર્ષ પુરા થઈ વીશમાં વર્ષની શરૂઆત થાય છે. આત્મિક ઉન્નતિના અસંખ્ય યોગ શ્રી જિનેશ્વર ભગવંતે કહેલા છે. તે તમામ યોગમાં વીશ સ્થાનક પદની આરાધના એ પણ આત્મિક ઉન્નતિનો એક યોગ છે. પૂર્વે અતીત કાલે અનંતા તીર્થંકરો થઈ ગયા. વર્તમાનમાં મહાવીરેહ ક્ષેત્રમાં વીશ વિહરમાન વિચરે છે. તેઓએ તીર્થંકરના કર્મનો જે બંધ કરેલો તે વીશ સ્થાનક પદની આરાધનાથી જ કરેલો. ભાવિ જે તીર્થંકર આવતી ચોવીશીમાં થવાના છે, તેઓએ પણ એજ પદના આરાધનથી તીર્થંકર નામકર્મનો બંધ કરેલો છે. અને જ્યારે જ્યારે ખીજા પણ તીર્થંકરો થશે, તે તમામ એ પદના આરાધનથીજ તીર્થંકર નામકર્મનો બંધ કરશે એમ તીર્થંકર ભગવંતનું કથન છે.

વર્તમાન ચોવીશીના ચોવીશ તીર્થંકરો પૈકી પહેલા શ્રી રૂપભદ્રેવ ભગવંતે અને છેલ્લા શ્રી મહાવીર ભગવંતે એ ચોવીશે પદનું અને બાકીના તીર્થંકરો-માંના કોઈએ એક અને કોઈએ એકથી વિશેષ પદનું આરાધન તીર્થંકર ભવના પૂર્વના ભવમાં કરેલું હતું. આવા અનાદિકાળથી ચાલતા આવેલા સ્થાપિત નિયમમાં કદાપિ ફેરફાર થવાનો નથી. એવા આ ઉત્તમ યોગના આરાધનમાં આપણા-માં વીશસ્થાનકની ઓળીનું આરાધન પુણ્યશાળીઓ કરે છે. એ વ્રતદેવ ગુરૂ સમક્ષ અંગીકાર કરે છે. વીશ સ્થાનકની ઓળીનું આરાધન કરનાર શાસ્ત્રમાં બતાવેલ શ્રૈત્રી

મુજળ તપ તથા તેના 'અગ્ની બીજ બધી ક્રિયા કરે છે.' તે વહી પ્રચલિત છે એટલે તે સ બધી વિશેષ વિવિધ નહી કરતા એ વીશ સ્થાનક સળાંધી સ્વરૂપ આ પ્રકાશના વીશમા વર્ષની શરૂઆતમા આપવું એ મ જળરૂપ છે એમ જાણી તે આપવા પ્રયત્ન કર્યો છે.

શ્રી અરિહંત ધર્મના જાણુઆ વીશ માહેલું એક પદ પણ ભાવ અને વિવેક પૂર્વક આરાધે તો તે જરૂર કલિષ્ઠ કર્મને નિર્જરાવી, અશુભ કર્મને હેદી, ઉચ્ચ ગોત્ર અને જિનનોમ કર્મ બાધે એવા જ્ઞાનીઓના વચન ઉપર પૂર્ણ શ્રદ્ધાવાન જ એ પદનું આરાધન કરવાને ઉજમાળ થાય.

(૧) શ્રી અરિહંત પદ આ પદની આરાધના શ્રી અરિહંતના નામાદિ વિચાર નિષ્કેપો વિદ્યે તેમની ભક્તિ કરવી, શ્રીજિનપ્રતિમાની વિવિધ પ્રકારે વિધિપૂર્વક દ્રવ્ય અને લાવથી પૂજા કરવી તેમના ગુણોનું કીર્તન કરવું અને તેમની આજ્ઞાનું પાલન કરવું (૨) સિદ્ધ-નિષ્પન્ન થએલા ગુણવાળા, સર્વ કર્મમળથી રહિત, ચાર ગતિ રૂપ સંસારમા જેમને પાછા આવવું પડતું નથી, એવી પચમ ગતિને પામેલા, અનંત અને અવ્યાબાધ સુખનું આસ્વાદન કરનાર, પરમાનંદ, ચિદાનંદ, ઉત્કૃષ્ટ આત્માનંદને પામેલા સાદી અનંતભાગે રેઓ એ લોકના અત ભાગે પીસિતાલીશ લાખ યોજનની સિદ્ધ શિલા ઉપર સ્થિતિ કરેલી છે. એવા સિદ્ધ ભગવંતનું ધ્યાન કરવું. જે જે તીર્થો ઉપર પવિત્ર પુરુષો સિદ્ધિપદને પામેલા છે, તે તીર્થોની યાત્રા કરવી, તેમના સ્વરૂપની વિચારણા કરવી, તેમના આઠ અને એકત્રીશ ગુણોનું સ્વરૂપ સમજવું અને તેમા રમણતા કરવી (૩) પ્રવચનપદ-પ્રવચનના આધારભૂત ચતુર્વિધ સંઘની ભક્તિ, વાતસહ્ય કરવું. તેઓના ઉપર અતરંગ બહુ પ્રેમ રાખવો ખોળે જ્ઞાન વૃદ્ધ સાધુ સાધ્વીની યથાશક્તિ સેવા કરી તેમને ચારિત્ર ધર્મા સંધનમાં મદદ કરવી (૪) આચાર્યપદ-સ્વપર મનના બહુ, આચાર્યના ગુણોએ યુક્ત એવા આચાર્ય મહારાજની સેવા ભક્તિ કરવી, તેમનું બહુમાન કરવું, વિનય કરવો, આચાર્ય પદારોહણ વખતે ઉત્સવ કરવો, તેમના નગર પ્રવેશ કરવાના પ્રસંગે યથાયોગ્ય આડંબર પૂર્વક પ્રવેશ મહોત્સવ કરવો (૫) સ્થવિરપદ, એટલે વૃદ્ધ, શાસ્ત્રમાત્ર પ્રકારના વર્ણન કરેલા છે, જે મુનિ મહારાજની આઠ વર્ષની વય થએલી હોય તે વય સ્થવિર, દીક્ષા લીધે વીશ વર્ષ થયા હોય તે પર્વાય સ્થવિર અને જે સમવાયાગમ્ત્રના અર્થ-સુધીના બહુ હોય તે શુભ સ્થવિર, એમ ત્રણ પ્રકાર નો સ્થવિર (૬) ઉપાધ્યાય-અથવા વાચકપદ-તપ અને સજ્જાની અદર સદા રક્ત, દ્વાદશાંગ અંગના બહુકર શિષ્યને અને પોતાની પાસે બહુવા આવનાર મુનિઓને સૂત્ર અને અર્થ બહુવે એવા ઉપાધ્યાય મહારાજ (૭) સાધુ-છટ્ટા આતમા ગુણ સ્થાનકે વર્તતા, કચન કામિનીના ત્યાગી, શ્રી જિનેશ્વર ભગવંતના માર્ગના રાગી અને પંચ મહાવ્રતો અને છટ્ટા રાત્રિભોજન એ મહાવ્રતોના ઉપર અતરંગ બહુ પ્રેમ રાખી દેશ કાળ અને શક્તિ અનુસાર સારી રીતે તેનું પાલન કરનાર મુનિ

મહારાજ. આ સાત સ્થાનકની અંતરંગ બહુ માન પૂર્વક યથાશક્તિ ભક્તિ કરવી, રહેવાને સ્થાન, ચાર પ્રકારના આહાર, વસ્ત્ર, ઔષધ પ્રમુખની યોજના કરવી. તેમનામાં રહેલા ઉત્તમ ગુણોનું કીર્તન તથા વર્ણન કરવું અને તેમના ઉપર ભક્તિભાવ રાખવો. (૮) જ્ઞાન—હમેશાં જ્ઞાનનો ઉપયોગ રાખવો, પંચ પ્રકારના જ્ઞાનનું સ્વરૂપ સમજવું, તેમાં શ્રદ્ધા કરવી, અને જ્ઞાનાવરણીય કર્મ ખપાવવા બનતો પ્રયત્ન કરવો. (૯) દર્શન પદ—શ્રી જિનેશ્વર ભાષિત તત્વોપર પૂર્ણ શ્રદ્ધા રાખવી, શુદ્ધ દેવ, ગુરૂ, અને ધર્મનું સ્વરૂપ સમજવું, શુદ્ધ દેવ, ગુરૂ અને ધર્મનો આદર કરવો, કુદેવ, કુગુરૂ અને કુધર્મનો ત્યાગ કરવો, મિથ્યાત્વનું સ્વરૂપ સમજી મિથ્યાત્વનો ત્યાગ કરવો, મિથ્યાત્વ અને મિથ્યાત્વીની પ્રશંસા ન કરવી. આઠ પ્રકારના દર્શનાચારનું પાલન કરવું (૧૦) વિનયપદ—શ્રી અરિહંતાદિ દશ જણનો પંચ પ્રકારથી વિનય કરવો. (૧૧) આવશ્યકપદ—સ્થાનક-પટ્ આવશ્યકનું સ્વરૂપ સમજી આવશ્યક ક્રિયામાં જ્ઞાન યુક્ત પ્રવૃત્તિ કરવી. આ પદને ચારિત્રપદ પણ કહે છે. (૧૨) બ્રહ્મચર્યપદ—શુદ્ધ રીતે શીળ પાળવું. (૧૩) શુભધ્યાનપદ—આ પદને ક્ષણભવ નામ પણ આપેલું છે. પ્રતિક્ષણે, પ્રતિભવે વૈરાગ્ય યુક્ત પ્રણામસહ સમ્યક્ ક્રિયા કરવી, પ્રમાદનો ત્યાગ કરવો, જે પ્રકારના અશુભ ધ્યાન—આર્ત અને રૌદ્રનો ત્યાગ કરી જે પ્રકારના શુભ ધ્યાન—ધર્મ અને શુભ ધ્યાનનું સ્વરૂપ સમજી તેમાં રમણતા કરવી. (૧૪) તપ પદ—છ બાહ્ય અને છ અભ્યંતર તપનું સ્વરૂપ સમજી તેનો આદર કરવો, નિકાચિત કર્મના બંધ પણ આ તપનું ઉત્કૃષ્ટ રીતે આરાધન કરવાથી શિથિલ થાય છે. (૧૫) દાનપદ—ત્યાગ. અભય, સુપાત્ર, અનુકંપાદાન, ઉચિત અને કીર્તિદાન એ પાંચનું સ્વરૂપ સમજી દેવળ ઉપકાર બુદ્ધિથી કંઈ પણ આશંકા વગર દાન આપવું. પ્રથમના જે દાન દેવગતિ અને પરંપરાએ મુક્તિ આપનાર છે. અનુકંપાદાન પુણ્ય-બંધનું કારણ છે. (૧૬) વૈયાવૃત્ય-વૈયાવચ-બાળ, ગ્લાન તપસ્વી, વિગેરે મુનિ મહારાજનો તથા પોતાથી અધિક જ્ઞાની અને ગુણી પુરૂષોનો વૈયાવચ કરવો. (૧૭) સમાધિસ્થાનપદ—હૃદ્યાનને છોડી ચિત્તની સ્વસ્થતા કરવી, તથા ચતુર્વિધ સંધને સમાધિ પમાડવી, તેમની અસમાધિના કારણ દૂર કરવા. (૧૮) અભિનવજ્ઞાનપદ—હમેશાં અપૂર્વ જ્ઞાનાભ્યાસ કરવો. નવીન નવીન જ્ઞાન ગૃહણ કરવાને અવિશ્રાંત ઉદ્યોગ કરવો. (૧૯) શ્રુત ભક્તિસ્થાન—શ્રુત જ્ઞાનની ભક્તિ કરવી, અર્થે સહિત શ્રુત જ્ઞાન ભણવું, લખવું, લખાવવું, શ્રુત જ્ઞાન ભણાવવું અને ભણનારાઓને સહાય કરવી. (૨૦) શ્રી તીર્થની પ્રભાવના પદસ્થાન—પ્રવચનની પ્રભાવના કરવી, તીર્થનો ઉદ્યોત કરવો—આઠ પ્રકારના પ્રભાવક શાસ્ત્રમાં વર્ણન કરેલા છે તે તે પ્રકારથી અને બીજા પણ અનેક પ્રકારથી તીર્થની જૈન શાસનની પ્રભાવના કરવી. શાસનની હેલના થાય તેવું કંઈ પણ કૃત્ય કરવું નહિ.

ઉપર પ્રમાણેના વીશ સ્થાનકોનું વિસ્તારપૂર્વક યથાર્થ સ્વરૂપ ગીતાર્થગુરૂ અને શાસ્ત્રોથી સમજીને તે પદનું આરાધન કરવાથીજ આત્માની ઉન્નતિ થઈ શકશે.

આ વીશ સ્થાનક પદ આરાધનના અધિકારી ગૃહસ્થ અને સાધુ બને છે. તેઓ દરેક પોતાના અધિકાર પ્રમાણે શક્તિ ગોપવ્યા સિવાય એ પદનું આરાધન સારી રીતે કરવાથી મનુષ્ય જન્મની સફળતા મેળવી શકે છે. અને ઉત્કૃષ્ટ રીતે આરાધન કરવાથી સર્વોત્કૃષ્ટ એવા તીર્થ'કર નામકર્મના બંધનો પણ લાભ થઈ શકે છે.

આ વીશે સ્થાનક પદનું વિશેષ પ્રકારે સ્વરૂપ સમજવા માટે શાસ્ત્રોમાં બુદ્ધે બુદ્ધે ઠેકાણે અધિકાર છે; તોપણ ગુજરાતી ભાષામાં શ્રી જિનહર્ષકૃત વીશ સ્થાનકનો રાસ છે. આત્માર્થીઓને તે રાસનું કાળજીપૂર્વક વાંચન કરવાની ભલામણ છે. એ રાસમાં દરેક પદનું વિસ્તારપૂર્વક વિવેચન, તેનું આરાધન કરનારના ચરિત્રો, પ્રસંગોપાત વિવિધ પ્રકારના ઉપદેશ, આગમનું રસસ્થ સારી રીતે સમજાવેલ છે.

શ્રી પરમાત્માની ભક્તિ નિમિત્તે વીશસ્થાનકની પૂજા ભણાવવામાં આવે છે, પણ તેની અંદર રહેલા રહસ્યનું સ્વરૂપ સમજવા પૂર્વક જો એ પૂજા ભણાવવામાં આવે તો તેથી શ્રોતા અને ભણાવનાર બન્નેને વિશેષ આહ્વાદ અને કર્મનિર્જરાનું કારણ થાય તેમ છે.

જે જે મહાપુરુષો અને બહેનો આ પદના આરાધન નિમિત્તે ઓળીઓ કરે છે, તેઓએ તો આ વીશે સ્થાનકનું સ્વરૂપ સારી રીતે સમજવાને પ્રયત્ન કરવાની જરૂર છે. એ પદના આરાધન માટે થતા તપ અને ક્રિયાની સાથે એ પદના સ્વરૂપની સમજણ માટે જેની અંદર એનું સ્વરૂપ સમજાવેલું છે તે ઘંથોનો અભ્યાસ અથવા વાંચન મનન કરવામાં આવશે, તો તેઓને પોતાને એટલો તો આત્માનંદ પ્રાપ્ત થશે કે તેની કંઈ કલ્પના અહિં કરી શકાતી નથી. વિશેષ ન બને તો ઉપર જણાવેલો રાસ વાંચવા ભણવા માટે જરૂર પ્રયત્ન કરવો.

આ માસીકના વીશમા વર્ષની શરૂઆતમાં આત્મકલ્યાણ સમજવા પ્રયત્ન કરવો એ આપણી દરેકની ફરજ છે. શાસ્ત્રકારોએ વીશવશાની દયાના અધિકારી મુનિમહારાજોને ગણેલા છે. દયા એ સર્વ ધર્મને માન્ય છે. તેમાં ભગવંત મહાવીરના શાસનના સેવકોને વધુ માન્ય છે. દયા એ ધર્મનું મૂળ છે, જ્યણા એ ધર્મની માતા છે. દયાનું સૂક્ષ્મ સ્વરૂપ શાસ્ત્રમાં બતાવ્યું છે; સ્વદયા, પરદયા, વ્યવહારદયા, નિઃસ્વદયા, વિગેરેનું સ્વરૂપ સમજી દયાધર્મનું આરાધન કરવું જોઈએ. તેમાં વિશેષ કરી પરદયા કરતાં સ્વદયા પાળવાને માટે દરેક જણે કટિબદ્ધ થવું એ પહેલી ફરજ છે. જેઓ સ્વદયા પાળી શકે તેઓજ પરદયા બરોબર પાળી શકે એમ જાણીઓનું ફરમાન છે. ગૃહસ્થ ધર્મને અંગે સવાવશાની દયા પાળવાની આવે છે. એ સવાવશાની દયાનું શુદ્ધ રીતે પાલન કરનાર જ ઉત્કૃષ્ટ ધાવકની કોટિમાં આવી શકે છે. જૈન ધર્મના બધા વ્રતો દયા-અહિંસાના માલન માટે જ છે. એ વાત હમેશાં લક્ષ ઉપર રાખનારજ આત્માનંદ પ્રાપ્ત કરવાને ભાગ્યશાળી બની શકે છે.

શ્રુત જ્ઞાનના વીશ ભેદોનું સ્વરૂપ ગુરૂગમથી સમજી સમ્યક્ધૃત દાદશંગી અને પીસતાલીશ આગમરૂપ વર્તમાનમાં પ્રચલિત છે, તે શ્રુતજ્ઞાનનો શાસ્ત્રમયોદ્ધાપૂર્વક અધિકારીએ અભ્યાસ કરવો, અને ગૃહસ્થોએ ગીતાર્થગુરૂ પાસે તેનું

અવણ કરી તેના અર્થનું જાણપણું કરવું એ પણ આત્માને ઉચ્ચ કોટિમાં લઇ જવાનું નિમિત્ત કારણ છે. આગમના પઠન પાઠન તરફ શાસનપ્રેમીઓએ બહુ લક્ષ આપવાની જરૂર છે. બત્રીશ પ્રકારના દોષથી રહિત આઠ પ્રકારના ગુણોથી યુક્ત જિનાગમ છે, એવા પવિત્ર જિનાગમમાં કોઈપણ સ્થળે વિકારનો સંભવ નથી. માટે એવા પવિત્ર જિનાગમનો અભ્યાસ અને તેના જ્ઞાનનો વિસ્તાર એ પણ પ્રવચનની ભક્તિ અને આત્માનંદ પ્રાપ્ત કરવાને પ્રબળ નિમિત્ત કારણ છે. બત્રીશ પ્રકારના દોષ અને આઠ પ્રકારના ગુણોનું કિંચિત્ સ્વરૂપ શ્રી તત્ત્વનિર્ણય પ્રાસાદ ગ્રંથના પૃષ્ઠ ૧૩૯-૧૪૩ ઉપર પરમોપકારી મહર્ષિ શ્રીમદ્ આનંદવિજયજી આચાર્ય મહારાજે આપેલું છે. ત્યાંથી જાણવાને માટે જીજ્ઞાસુ જનોએ પ્રયત્ન કરવો.

જિનાગમના પઠન-પાઠનના અધિકારી એવા મુનિ મહાત્માઓને એ માટે વિશેષ કાળ કાઢવાની નસ વિનંતી છે. વર્તમાન પત્રોના વાચન માટે અથવા પર આગમના જાણપણા માટે આચાર્યાદિ અધિકારવાળા મહાત્માઓ થોડો વખત કાઢે તો તે શાસ્ત્રીય મર્યાદાપૂર્વક છે, પણ જેઓના ઉપર સ્વઆગમનો અભ્યાસ કરવાની ફરજ છે તેઓ પોતાનો કાળ આ ખાતે ખીલકુલ કાઢે નહિ. અથવા ઓછો કાઢે એ સ્વ અને પર બન્નેને હિતકર્તા નથી.

ઉપરના વીશ સ્થાનક પદમાં ત્રણ પદ જ્ઞાનારાધના નિમિત્તે બતાવેલા છે. તેમાં અભિનવ જ્ઞાનપદના આરાધનનું રહસ્ય એજ છે કે દરેક જાણુ પોતપોતાના અધિકાર પ્રમાણે સમ્યક્ શ્રુતજ્ઞાનનો અપૂર્વ અભ્યાસ કરવોજ જોઈએ. અને એ પ્રમાણે કરવા થી જ એ પદની આરાધના થઈ શકે છે. આ વાત હમેશાં આત્મ હિતૈષીઓને પોતાના લક્ષમાં રાખવા આગ્રહપૂર્વક નમ્ર વિનંતી છે.

વર્તમાન સમાચાર.

શ્રી જ્ઞેન શ્વેતાચાર એન્યુકેશન બોર્ડ, તરફથી હાલમાં લેવાયેલી ધાર્મિક પરીક્ષાનું નીચે મુજબ પરિણામ આવ્યું છે.

બાળ ધોરણ પહેલું	૭૨ પાસ.	બાળ ધોરણ બીજું	૫ પાસ.
પુરૂષ ધોરણ પહેલું	૨ પાસ.	પુરૂષ ધોરણ ૨ જી	૧૦ પાસ.
પુરૂષ ધોરણ ત્રી જી	૨ પાસ.	પુરૂષ ધોરણ ૪ થી	૫ પાસ.
પુરૂષ ધોરણ ૫ મું	૧ પાસ.		
કન્યા ધોરણ ૧ લું	૪૬ પાસ.	કન્યા ધોરણ ૨ જી	૧૩ પાસ.
સ્ત્રી ધોરણ ૧ લું	૨૦ પાસ.	સ્ત્રી ધોરણ ૨ જી	૩ પાસ.
સ્ત્રી ધોરણ ૩ જી	૫ પાસ.	સ્ત્રી ધોરણ ૪ થી	૨ પાસ.
સ્ત્રી ધોરણ ૫ મું	૧ પાસ.		

નોટ—જાણોની સંખ્યાવાળી જ્ઞેન કાસમાં ધાર્મિક શિક્ષણ લેનાર બાળક-બાળકીઓની ઉપરોક્ત સંખ્યા ઘણી અટપ છે, તેથી તેમાં રસ લેનારની પણ ઓછી સંખ્યા હોય તે સ્વાભાવિક જણાય છે જે જોઈએ નક છે. આ ઉપરથી માળાપોએ થોડો લેવાનો છે કે પોતાના એક પણ બાળક કે બાળકી ધાર્મિક શિક્ષણ લીધા વગર રહેવા નજર જોઈએ.

ૐ

કુમારના.

હરિગીત-ભાવના.

મનથી, વગી, તનથી, વચનથી, વેર, જે બાધ્યુ અરે,
હા, હા! ખમાયું, હું, ખચિત્તે, આપ તે ખમતે ખરે,
વીતરાગ, વાણીમા ધરી, અનુરાગ, આ દીલ ઉચરે,
રજ માત્ર, દીલ, કો, ના, ફાસો, મમ થકી કો અવરે

લી. મનસુખલાલ કાલ્યાણાધ શાહ.
વઢવાપુ કેમ્પ.

ગ્રંથાવલોકન.

શ્રી હસવિજયજી જૈન ક્રી લાઇબ્રેરીના પાચમો ગ્રીપોર્ટ તેના શ્રીયુત્ સેક્રેટરી તરફથી મળ્યો છે તે વાચતા માન્યમ પડે છે કે દિનમાનુષ્ટિવમ વૃદ્ધિ પામતી આ લાઇબ્રેરી . . . સુન-વસિયત છે તેના કુડમા અતે પુસ્તકોમા વૃદ્ધિ થવા સાથે વાલ લેનારની સખ્યા વધતી છે ના !! ગ થો પણ પ્રસિદ્ધ થાય છે હિમાગની પણ ચોખવટ છે અમો તેની ગલિવૃદ્ધિ ઇન્છો ગીયે

નીચેના ગ્રંથો-ગ્રીપોર્ટો અમોને ભેટ મળેલા છે ને ઉપકાર સાથે સ્વીકારવામાં આવે છે.

૧ દ પતિ મોક્ષ મદિ	કર્મવીર ઓશીસ	
૨ સતી દમયતી	શ્રી આત્માનંદ જૈન સ ના અ માયા	
૩ રવરાજને પદે	ભારતમેવા ઓશીસ અમદાવાદ	
૪ આચારાગ સૂત્ર ભા ૧	૨૨ વૈકાલીક સૂત્ર ભા ૨	} ૧૧ મોહનનાવજી
જૈન શ્રવેં ગાનભ ડાર
સુરત
૫ " ભા. ૨	" ભા ૩	
૬ " ભા ૩	" ભા ૪	
૭ " ભા ૪		
૮ લીટ્ટેચર ઓફ શ્રવેં ઓફ ગુજરાત	} આચાર્ય મહારાજ શ્રી વિજયધર્મચરિત્ર
મહાગજ રીતપુત્રી
(ગાલીયર)	
૯ ભરતક ક્ષાત્રિચિકી		
૧૦ પચાખ્યાન વાર્તાકમ્		
૧૧ પ્રશ્નોત્તર રત્નમાળા	શ્રી આત્માનંદ જૈન ટ્રેસ્ટ સોસાયટી અ બાના	
૧૨ શ્રી ગિરનાર તિર્થોદ્ધાર રામ અને તિર્થમાળા	શ્રી બાર્નાનજયજી મહાગજ	
હંસવિજયજી જૈન ક્રી લાઇબ્રેરીનો ગ્રીપોર્ટ	વડોદરા	
પ્રાણી રક્ષક સરથાનો વાર્તા ગ્રીપોર્ટ	ધુળીઆ	

જૈનાચાર્ય શ્રીમાન વિજયધર્મસૂરિ મહારાજનો

સ્વર્ગવાસ.

આચાર્યશ્રી વિજયધર્મસૂરિ મહારાજ ઘણા લાંબા વખત થયા બીમારી લોગવી ગયા ભાદરવા શુદ્ધ ૧૪ મંગળવારના રોજ શિવપૂરી (ગ્વાલીયર) ગામમાં સમાધિ પૂર્વક સ્વર્ગવાસ પામ્યા છે.

તેઓશ્રી પ્રાતઃસ્મરણીય શ્રીવૃદ્ધિચંદ્રો મહારાજના વિદ્વાન શિષ્ય હતા. તેઓશ્રીએ સં. ૧૯૪૩ ની સાલમાં દીક્ષા અને સં. ૧૯૬૪ ની સાલમાં સૂરિપદ લીધું હતું. તેઓશ્રી હૃદયના ભદ્રીક અને મિલનસાર હતા. બનારસ પાઠ-શાળાનો જન્મ આપી પોતે વિદ્વતા મેળવવા સાથે બીજા કેટલાક જૈન મુનિ-રાજો તથા બંધુઓને વિદ્વાન બનાવ્યા હતા. જૈન કોમ સિવાય ઇતર દર્શનના વિદ્વાનોના જેમ ધર્મને નિમિત્તે પરિચિતે થયા હતા, તેમ કેટલાક પાશ્વિ-માત્ર દેશના વિદ્વાનોના પણ પોતાની વિદ્વતાથી પ્રસિદ્ધ અને પરિચિત થતા જૈન દર્શનની કેટલેક અંશે માહેતી પણ આપી હતી.

શ્રીયશોવિજયજી જૈન ગ્રંથમાળા સંસ્થાનો જન્મ આપી અનેક ગ્રંથો લખી જૈન સાહિત્યની સેવા પણ કરી હતી. જૈન ધર્મના ઉપદેષ્ટા તેમજ પ્રસિદ્ધ વક્તા પણ હતા. આવા એક વિદ્વાન આચાર્ય મહારાજ (મુનિરત્ન) ના સ્વર્ગવાસથી જૈન કોમને ખરેખર એક ધર્મગુરૂની ખોટ પડી છે. આ સલા પણ તે માટે પોતાની અત્યંત દીલગીરી બહાર કરે છે. તેઓશ્રીના પવિત્ર આત્માને અખંડ અનંત શાંતિ પ્રાપ્ત થાઓ તેમ પ્રાર્થના કરીએ છીએ.

આત્મનંદ પ્રકાશ.

॥ વંદે વીરમ્ ॥

॥ પરોપકારઃ સમ્યક્ ક્રિયામાણો ધીરતામભિવર્ધયતિ, દોન-
તામપર્કયતિ, ઉદારચિત્તાં વિધત્તે, આત્મમ્ભરિતાં મોચ-
યતિ, ચેતોવૈમલ્યં વિતનુતે, પ્રમુત્ત્વમાવિર્ભાવયતિ; ત-
તોઽસૌ પ્રાદુર્ભૂતવીર્યોલ્લાસઃ પ્રણપ્તરજોમોહઃ પરોપ-
કારકરણપરઃ પુરુષો જન્માન્તરેષ્વપ્યુત્તરોત્તરક-
મેણ ચારુતરં સન્માર્ગવિશેષમાસાદયતિ ॥

પુસ્તક ૨૦] વીર સંવત્ ૨૪૪૮ આશ્વિન. આત્મ. સંવત્ ૨૭ [અંક ૩ જો.

શ્રી વીર સ્તુતિ.

(રાગ—કયાથી આ મંલગાય, મધુર સ્વર)

ધીર, વીર, ભગવાન, અમારા;

ધીર, વીર, ભગવાન.....

આપ પસાએ અમને મળીયું, અખૂટ, મજાનું જ્ઞાન;
તે ગુણ આપતણો કેમ વીસરે, કરીએ કેટલું બ્યાન.

અમારા....ધીર.

આપે અમને આપ્યું ઉત્તમ, આગમ રૂપી નિધાન;
તેને અમે સાચવશું સ્નેહે, બની સાચા સંતાન.

અમારા....ધીર.

ત્રીસલાનંદન, જગજનવંદન, શાસનના મુલતાન;
આપ ચરણમાં આવી સેવક, ભાવે આવે ગુણગાન.

અમારા....ધીર.

લી. મનમુખલાલ હાલ્યાભાઈ શાહ.

“સુખ દ્રવ્ય.”

વિનાશી આ વિશ્વે, અવિચળ દંઢ સુખજ હશે ?
 નથી તૃપ્તિ સુખે, વિવિધ વિષયે મન ધસે.
 અભિલાષા ખોટી, જન હૃદયને વ્યાકુળ કરે,
 અને આશા માંડી, અમર સુખના સ્વપ્ન જુએ.
 જનો શું લોગા એ, “અમર આશા” એમ વદતા;
 પ્રજાગી આત્માને, પરમ સુખને ધુળ કરતા;
 ખુટે આયુ તોએ, કદી નહી ખુટે આશ મનની,
 સદા સંતોષીને, સ્વ રટણની લાગે લગની.

ધર્મ-જીવનનું ઉપાદાન,

મહાનુભાવ શ્રી હરિભદ્રસૂરિએ એક સ્થાને લખ્યું છે કે:—

ધનદો ધનાર્થિનાં પ્રોક્તઃ કામિનાં સર્વે કામદઃ

ધર્મ એવાપવર્ગસ્ય પારં પર્યેણ સાધકઃ—

અર્થાત્:—ધર્મે, ધનની ઇચ્છાવાળાને ધન આપનારો છે, ઇન્દ્રિયોના વિષયની ઇચ્છાવાળાને વિષય આપનાર છે, અને પરંપરાએ મોક્ષને સાધી આપનાર છે

ઘણા મનુષ્યોની એવી ભ્રમમૂલક માન્યતા હોય છે કે ધર્મની સાથે ધન, યશ, ઘરખાર, અને સર્વ પ્રકારના પાદાર્થિક સુખોને કોઈ કાળે ન મળી શકે તેવો વિરોધ છે. પરંતુ વસ્તુતઃ તેમ નથી. શ્રી હરિભદ્રસૂરિ જેવા મહાન અનુભવી આચાર્ય જણાવે છે કે ધર્મ વહેજ એ બધા વિષયો પ્રાપ્ત થવા યોગ્ય છે. જો ધર્મને એ પદાર્થો સાથે કોઈ પ્રકારનો અંતર્ગત અણુગતિ હોય તો ધર્મવડે તેની પ્રાપ્તિ થવી સંભવેજ નહી. પરંતુ જ્યારે ધર્મ વહેજ તેની પ્રાપ્તિ પૂર્વના મહાનુભવ પુરૂષોએ સ્વીકારી છે તો પછી આપણે તે વસ્તુસ્થિતિને સાચી ગણ્યા વીના આત્મે તેમ નથી.

ધર્મના વિષયમાં આવી વ્રાન્તિ આપણામાં પ્રવેશવા પામી છે તેના ઘણા કારણો છે. તેમાં મૂખ્ય તો એ છે કે આપણા અંતઃકરણની યોગ્યતા અને અધિકારને અનુસરીને આપણે જે ધર્મનો આશ્રય લેવો જોઈએ તે ન લેતા, આપણા કરતા

આત્મિક ઉન્નતિની ઘણી ઉંચી હદે વિરાજમાન મહા પુરુષોના આચરણ અને ધર્મને આપણે ગ્રહવા મથીએ છીએ, અને તેથી અધિકાર વિનાના આપણે, તે ઉચ્ચ ભૂમિકાના ધર્મનું રહસ્ય એક પક્ષે જેમ સમજી શકતા નથી, તેમ તેનું યથાર્થ વહન પણ કરી શકતા નથી. આધ્યાત્મિક વિકાસની જે હદે આવ્યા પછી આત્માને ધન, માન, યશ, વિભવ અને વૈષધિક સુખની ઇચ્છાનો લોપ થાય છે તે હદે આવ્યા પહેલાં તે ભૂમિકાના ધર્મને તે અનુસરવા જાય તો, તે તેના વર્તમાન પ્રાપ્ત ધર્મથી ભ્રષ્ટ થાય છે એટલુંજ નહીં, પણ તેના હૃદયની ઉંડાણમાં ઇન્દ્રિયોવડે લોગવાતા સુખોની લાલસા જાગૃત હોવાથી તેને પુનઃ ત્યાં આકર્ષાવું પડે છે, અને તે ભૂમિકાના ધર્મનું યથાર્થ પાલન કર્યા પછીજ તે આત્મિક વિકાસના માર્ગમાં આગળ ગતિ કરી શકે છે. વૈષધિક સુખો પ્રત્યેનો સર્વ પ્રકારનો મોહ ઉપશમી ગયો હોય એવી ભૂમિકાએ પહોંચેલા મહાત્માઓનું આચરણ અને તેમના વડે પળાતો ધર્મ ખરેખર પરમ વદનીય છે અને તે સર્વ કોઈને ઉપાસવા, આરાધવા અને પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય છે, પરંતુ અધિકાર વિના તે ભૂમિકાના ધર્મનું પાલન કરવા પ્રયત્ન કરવો એ એકડા ઘુંટનાર જાળકે કોલેજમાં દાખલ થવાનો પ્રયત્ન કરવા તુલ્ય છે.

આમ હોવાથીજ શાસ્ત્રકારોએ મનુષ્યોના અધિકારલેદને લક્ષ્યમાં રાખી તેમના જુદા જુદા અધિકાર પરત્વેના ધર્મો નક્કી કરેલા છે. કેમ પૂર્વક ચઢતો અધિકાર મેળવતા મેળવતા ગતિ કરવાનું ધૈર્ય જે આત્માઓને નથી તેઓ ઉભય ભ્રષ્ટ થાય છે. તેઓ પોતાના આત્મિક વિકાસને અનુસરતા ધર્મનું પાલન કરવાને જદલે પોતાથી ચઢતા અધિકારવાળાના ધર્મોનું પાલન કરવાનો લોભ રાખે છે, અને યોગ્યતા વિના તેનું પાલન યથાર્થ પ્રકારે ન થતું હોવાથી, તેમનો આચાર શીથીલ સ્ખલિત, ઢંગ ઘડા વગરનો અને પદે પદે વિકૃતિવાળો હોય છે. તેઓ જે પદને લાયક હોવાનું શુભાન ધરાવે છે તે પદનો એકે ધર્મ જરોખર રીતે નિભાવી શકતા નથી, અને તેથી જનસમાજને તે ઉચ્ચ પદ અને તેના ગૌરવ ઉપરથી શ્રદ્ધા ઉડી જાય છે. જ્યાં જ્યાં ધર્મની અવનતિ અને હુર્દશા નિહાળીએ છીએ તેનું મુખ્ય કારણ એજ હોય છે કે તે તે ધર્મનો નિર્વાહ કરવાનું અભિમાન રાખનાર મનુષ્યો વાસ્તવમાં પોતાના ધારણ કરેલા પદને યથાર્થ લાયક હોતા નથી. કેમકે નીચલી ભૂમિકાઓના ધર્મોનું જરોખર પાલન કરીને તેઓ ચઢેલા હોતા નથી, પરંતુ ઉચ્ચ ધર્મનું પાલન કરવાના એક પ્રકારના વ્યામોહને આધિન જાતી તેઓ વગર તૈયારી અને વગર યોગ્યતાએ ત્યાં દોડી આવ્યા હોય છે. એક મહાન પુરુષે ખરુંજ કહ્યું છે કે મનુષ્યને તેના પોતાનો ધર્મજ શ્રેય કરનાર છે, અને પારકો ધર્મ તેના માટે બયાવહ છે.

આપણા દર્શનમાં કેટલેક સ્થળે સમ્પ્રકત્વ અને સાધુત્વના મહિમાનો જે લોપ થયેલો પ્રતિત થાય છે તેનું કારણ એ છે કે એ પદોને પહોંચવા માટે આત્માએ

જે તૈયારી અને અનુભવ મેળવવા જોઈએ તે તેનામાં હોતા નથી. વર્તમાનમાં તે પદ રૂપી ઇમારત રેતીના પાયા ઉપર ચણવામાં આવેલી જ્યાં ત્યાં જોવામાં આવે છે. તે તે પદોની પૂર્વગામી ભૂમિકાઓમાં જે જે ધર્મોનું વહન કરવાનું નિર્માણ છે, તે ધર્મો મનુષ્યોને અકિંચિત્કર અને વીસાત વીનાના જણાય છે. પરંતુ કુદરતનું વિધાન એવું છે કે નીચેના ધર્મો રૂપી ભૂકોમાં પાકીને મજબુત થયા વિના ઉપલા ધર્મોના નિર્વાહ માટે તે આત્મા લેશ પણ લાયક થતો નથી.

શાસ્ત્રોએ સ્પષ્ટ પ્રકારે જોયેલું છે કે સાધુત્વનું પદ સર્વ લાલસાઓથી વિરામ પામેલા સમકીર્તિ ગૃહસ્થોજ પામી શકે છે. અને તે સમ્યગ્ત્વની પ્રાપ્તિ, જેમણે સામાન્ય ગૃહસ્થોને પાળવા યોગ્ય લક્ષણો અને ગુણોનું ખરોખર પરિશીલન કરેલું હોય છે તેમનેજ હોઈ શકે છે. જેઓ પોતાના ગૃહી-જીવનમાં કુદરતી નિયમના સાહજિક માર્ગને અનુસર્યા નથી, અને તેમ કરીને માર્ગાનુસારીના બાળધોરણનું શીક્ષણ પણ મેળવ્યું નથી તેઓ કોઈ કાળે આત્માના સ્વરૂપની ઉપલબ્ધિ કરી સમકીર્તિ ખની શકેજ નહીં. કેમકે જેઓમાં શ્રાવકના સામાન્ય ગુણોનો અભાવ છે, તેમનામાં વિશેષ ગુણોનો સંભવેજ ક્યાંથી! સમ્યગ્ત્વ એ આત્મિક સાક્ષાત્કારનું સુચન કરનાર એક મહાન અને મહિમાસંપન્ન ભૂમિકા છે. અને તે ભૂમિકાનો પાયો માર્ગાનુસારીપણાના ધર્મોના પાલન ઉપર રચાયેલો હોય છે. જોકે આ પંચમ કાળમાંતો આપણે તે પાયાની કે ઇમારતની, એકેની પરવા રાખ્યા વગર આકાશમાં દૃશ્યમાન થતા ગંધર્વનગરની માફક અધરથીજ સમકીર્ત અને સાધુત્વની જે સ્થળે ઇમારત કદપનાવડે સાધી લીધી છે ત્યાં શાસ્ત્ર કે અનુભવ દૃષ્ટિએ એ સમકીર્ત અને એ સાધુત્વની કશીજ કીમત નથી. કેમકે ત્યાં બહુધા તેમાં પ્રાથમિક ગુણોનોજ અભાવ હોય છે. માર્ગાનુસારીના સામાન્ય ધર્મોનું સમ્યગ્ત્વની પ્રાપ્તિ રૂપ વિશેષ ધર્મોનું અને વૃત્તિ-સંયમ રૂપ દેશ વિરતિના ધર્મોનું ક્રમિક પરિશીલન પૂર્વક કશુંજ આચરણ થયેલું હોતું નથી. આડે ધડે ફાવે તેમ ગમે તે ધર્મને ઉપાડીને આત્માની સાથે જોડવા પ્રયત્ન જ્યાં કરેલો હોય છે. પરંતુ તેમ કરવાથી તે ધર્મ આત્માની સાથે એકરસ થતો નથી.

આત્મા જે ધર્મોનું વહન કરવાના અધિકારવાળો હોય છે, તે ધર્મો તેને તે ભૂમિકાએ સહજ અને કુદરતી જણાય છે. કુધા જણાય ત્યારે આહાર-ગૃહણ, શ્રમનો અનુભવ થાય ત્યારે નિદ્રા, પ્રમાદ જણાય ત્યારે વ્યાયામ, વિગેરે જેમ સહજ સરળ, આનંદપ્રદ અને સ્વાભાવિક હોય છે. તેમ આત્મા જે કાળે પોતાના ક્રમિક વિકાસની જે ભૂમિકાને શોભાવતો હોય છે તે કાળે તે ભૂમિકાને અનુસરતા ધર્મો તેને સહજ સરળ અને સુખદાયક જણાય છે. કલેશ, કૃત્રિમતા, કંટાળો, કષ્ટ અને અસ્વાભાવિકતાનું જ્યાં જ્યાં દર્શન થાય છે ત્યાં ત્યાં એમજ માનવું યોગ્ય છે કે તે દુષ્ટ ભાવોનો અનુભવ કરનાર આત્મા પોતાને ઉપયુક્ત ધર્મોનું વહન કરવાને બદલે અન્યના

ધર્મોનો બાર ખેંચતો હોય છે. અભારે આપણે કેટલેક સ્થળે એવોજ દૃશ્ય જોઈએ છીએ કે માર્ગાનુસારીત્વના ધર્મોનું વહન કરવામાં નિષ્ફળ નિવડેલ આત્મા કાંતો સમકીતી અને સાધુને સ્વાભાવિક હોવા યોગ્ય ધર્મોનો જોતો ઉપાડવાની હાસ્યોત્પાદક ચેષ્ટા કરતા હોય છે. સુસ મનુષ્યોને આવો ઉલ્લેખ મુખાર્પિત ભરેલો અને એક બાળક પોતાના પિતાની પાઘડી અંગરખુ અને ખેસ ધારણ કરી મોટી ઉમરના હોવાનો આડંબર કરે તેના જેવો વિકૃતિપૂર્ણ અને વિકળ વાસે છે. આંક શીખ્યા વીના જેમ હિસાબ ગણતા આવડતું નથી અને અક્ષરજ્ઞાન વિના જેમ વાંચનનો પ્રયત્ન મિથ્યા છે તેમ એક સામાન્ય ગૃહીજીવનને અંગે રહેલા આચરણોનું પાલન કરી તે ભૂમિકાના ધર્મોને આત્મા સાથે એકરસ કર્યા વીના તેનાથી ચઢતી ભૂમિકાના એટલે કે સમકીતી, દેશવિરતિ અને સર્વ વિરતિ આત્માઓના ધર્મો ઉપર ત્રાપ મારવી તે પ્રયત્નમાં હાસ્ય અને કડ્ડણના રસોની ભરપુરતા શીવાય અન્ય કશુંજ નથી.

જે મનુષ્યોએ માર્ગાનુસારીત્વના શુભોને પોતાના આત્મામાં સંપૂર્ણ રીતે પરિણામો લેવા નથી, તેઓ સમકીતની ભૂમિકા ઉપર નભી શકેજ નહીં. આપણા બાહ્ય લૌકિક ધોરણોમાં અંદરની નિઃસારતાને ઉપરના આડંબરથી ઢાંકી શકાય છે, પરંતુ આત્માની કમિક ઉત્તતિના માર્ગમાં ઉપરના આભાસથી કામ નભી શકતું નથી. આધ્યાત્મિક વિકાસનો માર્ગ એ શુભોત્કર્ષનો માર્ગ છે. એટલે કે આત્મામાં શુભ રહેલા શુભોનો આંતરિક પ્રયત્ન દ્વારા પ્રકાશ કરવાનો હોય છે. નીચેની ભૂમિકાએ વિકસિત થવા યોગ્ય શુભો ઉપરનું આવરણ ખસ્યા વિના ઉપરની ભૂમિકાને અનુરૂપ શુભોનો વિકાસ થતો નથી. ખડારના કોઈ સૂચક ચિન્હ કે પરિવેશથી તેમ થયું કોઈ માનતું કે મનાવતું હોય તો તે બ્રાન્તિ અને પ્રવંચનાજ છે. આથીજ શાસ્ત્રકારોએ અમુક ભૂમિકાએ અમુક શુભોનો વિકાસ થવા પડીજ તેથી ચઢતી ભૂમિકાની પ્રાપ્તિ થવાનો સ્થળે સ્થળે ઉલ્લેખ કરેલો છે.

પરમાર્થના માર્ગમાં ગતિ કરવાની ઇચ્છાવાળાએ શરૂઆતમાં એ માર્ગને અનુસરતા થવા પૂર્વે જે શુભોનું અનુશીલન કરવું તે શુભોને જૈન શાસ્ત્રકારે માર્ગાનુસારીના શુભોના નામથી સંબોધેલ છે. આ શુભો જે મનુષ્યોના હૃદયમાં સ્થિરપણે જામેલા છે તેમના માટે સમકીતની ભૂમિકાની પ્રાપ્તિ અને તેના વિષેની સ્થિતિ સહજ સરળ અને સ્વાભાવિક થઈ પડે છે. કેમકે તે માટે તેના હૃદયનું ક્ષેત્ર ઉપયુક્ત સંસ્કાર વડે તૈયાર થયેલું હોય છે. અયોગ્ય અને અપકવ હૃદય-ભૂમિ ઉપર ઉચ્ચ ભૂમિકાને અનુરૂપ ભાવો કદી ટકી શકતા નથી. અને એ ભાવોને ધારણ કરવાનો પ્રયત્ન થાય તો પણ અતિ કઠિન મનોભય પ્રયત્નના અંતે પણ આખરે તે નાશ પામે છે. જેમ તેલથી ખરડાએલા પાત્રને જળ સ્પર્શી શકતું નથી, તેમ માર્ગાનુસારીપણાના શુભોના સંસ્કાર રહિત હૃદયને સમકીતનો ભાવ સ્પર્શી શકતો નથી.

માર્ગાનુસારીપણાના જે શુભોનું શાસ્ત્રકારોએ વિવેચન કરેલું છે તે શુભોના

અનુશીલનથી મનુષ્ય સમાજમાં, દેશમાં, વ્યવહારમાં અને સર્વ લૌકિક ક્ષેત્રોમાં મહત્વ અને ગૌરવ મેળવી શકે છે. ધન, યશ, અધિકાર સન્માન, આદિ લૌકિક મહત્તાની એક પક્ષે જેમ પ્રાપ્તિ થાય છે તેમ અન્ય પક્ષે તે ગુણોના અવિર્ભાવથી આત્મ તત્વની પ્રાપ્તિનો અધિકાર પણ વૃદ્ધિ પામતો જાય છે. ક્રમે ક્રમે જે શક્તિ વડે લૌકિક મહત્વની પ્રાપ્તિ થયેલી હોય છે તે શક્તિનો પ્રવાહ આધ્યાત્મિક વિકાસ અર્થે પ્રવાહિત થતો જાય છે. પરંતુ સરત એટલી કે એ શક્તિ શાસ્ત્રકારોએ નિર્દિષ્ટ કરેલા માર્ગે વિકાસ પામેલી હોવી જોઈએ. મનુષ્યની જે શક્તિમાં માર્ગાનુસારીપણાના ગુણોનું તત્વ હોતું નથી તે શક્તિ અને તેના વડે સાથેલા દ્રવ્ય, અધિકાર આદિ મનુષ્યની આત્મિક ઉન્નતિના કદી નિમિત્ત બની શકતા નથી. માર્ગાનુસારીપણાના ગુણોનું મંડાણ ધર્મજીવન ઉપર છે અને ધર્મ-જીવનની ઈમારત ઉપરજ સમ્યગ્ત્વની દીવ્ય રચના થઈ શકે છે.

જેમના જીવનનું કે ચારિત્રનું મંડાણ ધર્મ ઉપર નથી, પરંતુ એકલા સ્વ-સુખ, અંગત સ્વાર્થ અને ક્ષણિક લૌકિક ઉપયોગીતા રૂપી રેતિના પાયા ઉપર ચલાવેલું હોય છે, તેવા પ્રકારના જીવન કે ચારિત્રમાં આધ્યાત્મિકતા પ્રવેશી શકતી નથી. આવા પ્રકારના ચારિત્રસંપન્ન મનુષ્યો કદાચ વ્યવહાર જીવનમાં માન, ધન, યશ અધિકાર આદિ મેળવી શકે છે. પરંતુ જે શક્તિ વડે તે બધું તેણે પ્રાપ્ત કરેલું હોય છે તે શક્તિનો પ્રવાહ તેના આત્મિકવિકાસ માટે પ્રવાહિત થતો નથી. તે શક્તિ તેના હુદ્ સ્વાર્થમાંજ નિબદ્ધ રહે છે. જેમના હૃદયમાં જીવનની મહત્તાની અને ધર્મ-મય ચારિત્રની ઉપયોગીતાની ભાવના જાગી નથી, તેવા આત્માની સર્વ પ્રકારની શક્તિઓ તેમના પરમ કલ્યાણ અર્થે વળી શકતી નથી. કુદરતે આપણા હૃદયમાં ધર્મ-ભાવનાની જે વૃત્તિ પ્રતિષ્ઠિત કરેલી છે, તે વૃત્તિને આપણા જીવન-પથની દીવાદાંડી તરીકે રાખીને જો બધી શક્તિઓનો ઉપયોગ થાય તોજ તે શક્તિઓ ચરિતાર્થ થાય છે.

પરંતુ એ ધર્મ-ભાવનાની વૃત્તિ મનુષ્ય-હૃદયમાં ખાસ કરીને પ્રાથમિક કોટીના મનુષ્યોના હૃદયમાં એટલી બધી અચ્ચક્ત અને અજ્ઞાત હોય છે કે તેના અસ્તિત્વ સંબંધે પણ તેને ભાગ્યેજ ભાન હોય છે. આમ હોવાથી મનુષ્ય શરૂઆતમાં તેને પોતાના જીવન-પથના પ્રકાશ તરીકે સ્વીકારી શકતો નથી. આવા પ્રસંગે તેના હૃદયમાં વસેલા ધર્મવહુ મહાપુરુષનો આદેશ તે સમજી શકતો હોતો નથી. તેની ઇચ્છાઓ માત્ર પોતાના ક્ષણિક તાર્કાલિક સુખો સાથેજ સંબંધ રાખનારી હોય છે. જીવનનો ગંભીર ઉદ્દેશ, આત્માનું મહત્ દિવ્ય નિર્માણ, આ લોકમાં તેના અવતરણનો હેતુ આદિ મહાપ્રશ્નો તેના હૃદયમાં ઉઠેલા હોતા નથી. તે મહા માર્ગ ઉપર ગતિ કરવામાં શું શું અંતરાયો રહેલા છે અને તે અંતરાયોનો પરિહાર કેવા પ્રકારે થઈ શકે તે ખામત તેનું હૃદય ખાળકના હૃદયથી ભાગ્યેજ ચઢીઆતું હોય છે. વર્તમાનમાં

કેવા પ્રકારનું આચરણ તેની ભવિષ્યની આધ્યાત્મિક ઉત્તતિને અનુકૂળ થયે તેનો તેને સ્પષ્ટ અવગોચ હોતો નથી. આવા પ્રસંગે તેણે કયા નિયમોને અનુસરીને પોતાના જીવનને નિયમાવધું એ પ્રશ્નનું નિરાકરણ પૂર્વના મહાત્મોએ કરેલું છે તે મણે પોતાના દિવ્ય જ્ઞાનની દૃષ્ટિએ નિર્ણય કરેલું હતું કે પ્રાથમિક અવસ્થાના મનુષ્યોના જીવનને એવા પ્રકારના નિયમોથી વ્યવસ્થિત અને સુદૃઢ કરવું જોઈએ કે જેથી સ્વભાવથીજ આધ્યાત્મિક વિકાસના માર્ગમાં વળી શકે અને એ નિયમોના પાલનમાંથી ઉત્પન્ન થયેલી આત્મ-શક્તિ તેના પારમાર્થિક ધ્યેય રૂપે પરિણામ પામી શકે. આ નિયમો તે આપણા સામ્યોમાં જીવેલા માર્ગાનુસારીઓના ગુણો છે. એ ગુણોના પરિશીલનવટે જ્યારે આપણે આપણા જીવનમાં તે પ્રકારના ગુણોનો આવિર્ભાવ કરી શકીએ, ત્યારેજ આપણે તેથી ચઢીઆતી ભૂમિકાના ગુણોની કિંમત સમજી શકીએ. એ નિયમના પાલનથી મનુષ્ય પોતાની વ્યાવહારિક ઉત્તતિ મેળવી શકે છે એટલું જ નહીં પણ તે બધો વખત તેની ગતિ અજાતપણે આદિનક વિકાસ ભણી પણ હોયજ છે.

મહાપુરુષોએ જોયું હતું કે ઉત્તમ આચારના નિયમો પાળવાથી મનુષ્યોના આત્મા આધ્યાત્મિક ગુણોનો આધાર બનવાને લાયક બને છે. વ્યાવહારિક જીવનના અંગે ઉચ્ચતમ નિયમો અને આચારોના પગપાલનથી આત્મામાં સ્વાભાવિક રીતે જ એવી યોગ્યતા આવે છે કે તે ઇશ્વર પ્રાપ્તિના માર્ગમાં અવરોધો નહીં કરી શકે. આપણા પ્રાચીન મહાત્મોએ આચાર્યોએ માર્ગાનુસારીના નિયમોનો પ્રતિજ્ઞા કરેલા છે તે ઇશ્વર-પ્રાપ્તિ રૂપી મદિરમાં પ્રવેશવાનું સિદ્ધદાર છે. જે મનુષ્યોએ એ માર્ગમાં યથાયોગ્ય પ્રકારે સ્થિર રહી તે ભૂમિકાનું શિક્ષણ મેળવ્યું નથી તેઓ પરમાર્થના ઉત્કૃષ્ટ માર્ગમાં ગતિ કરવા માટે નિતાન્ત અયોગ્યજ છે.

આ માર્ગાનુસારીના ગુણો મેળવવા, કેળવવા અને આત્મા સાથે એકરૂપ કરવાની શાળા કઈ? એમ કોઈ પ્રશ્ન કરે તો ઉત્તર એકજ છે કે આ વિશાળ વિશ્વ એજ તે ગુણોને ઉપલબ્ધ કરવાની શાળા છે. મનુષ્યોમાંથી દેવ અને દેવતાઓ ઇશ્વર બનવાનું પ્રાથમિક શિક્ષણ આપણા નીચના સામાજિક જીવનમાંથી મળે છે. વાસ્તવિક આધ્યાત્મિકતાને અંગે હોવા જોઈતા ઉચ્ચતમ ગુણો અને દિવ્ય ચારિત્રના ણીજ આપણા હૃદયના વ્યાવહારિક સંમર્દમાં રહેલા છે. જો એ ભૂમિકાનું અનુશીલન અપકવ હોય તો પારમાર્થિકતારૂપી વૃક્ષ કોઈ કાળે મુદ્રા આપી શકતું નથી. જે વૃક્ષના મૂળ સહેલા છે, જેના બીજમાંજ દોષમયતા બાપી ગેડેલી છે, તે વૃક્ષના વર્ધન અને ફળવાનપણા માટે આશા રાખવી અર્થ છે. આપણા નીચના વ્યાવહારિક જીવનમાં જો આપણે સામ્યોએ નિર્દિષ્ટ કરેલા આચારો, નિયમો અને સદ

ગુણોનું અનુશીલન કરેલ હોતું નથી તો પારમાર્થિક જીવનના સુદૃઢ માટે આશા રાખવી એ હસવા સરખી મુર્ખાઈજ છે.

આ જમાનો જેને “ ધાર્મિકતા ” માને છે તેને અંગે માણસો કેટલુંક એવું એવું બેવકુફાઈ ભરેલું કદબી બેઠેલા જેવામાં આવે છે તે જોઈને સમજી મનુષ્યોને આંતરિક ખેદ અને નિરાશા ઉત્પન્ન થાય છે. તેઓ એમ માનતા જેવામાં આવે છે કે જેને પારમાર્થિક જીવન ગાળવું છે તેણે સંસારના કાર્યોમાં જીવ પરોવવા જરૂર નથી. “ મા, બાપ, ભાઈ, પુત્ર, સગા, સંબંધી સમાજ, દેશ, રાષ્ટ્ર અને વિશ્વ સૌ પોતપોતાનું ફાંટી લેશે. આપણે આપણું પરલોકનું સાબુ કરો અને હવે પછીના જીવન માટે ભાતું તૈયાર કરો ” આવી કલ્પનાથી તેઓએ સર્વની અવજા અને ઉપેક્ષા કરી, તે સર્વ પ્રત્યેના પોતાના કર્તવ્યનો અનાદર કરી તેમને પોતાના ધર્મ જીવનના અંતરાય સ્વરૂપ ગણી, પોતે ભ્રમથી માનેલા “ માર્ગ ” નો આશ્રય લે છે. આવા મનુષ્યોનું જીવન જેને અંદરજાનેથી અવલોકવાના પ્રસંગો મળ્યા છે, તેમનો અનુભવ જો આ સ્થળે ટાંકવામાં આવે તો વાચકને બહુ કલેશ થાય એમ ધારી તેના ઉલ્લેખથી વિરામ પામવાનું ઉચિત ધાર્યું છે. અહીંમાં એટલુંજ કથિતવ્ય છે કે જેણે પોતાના સાંસારિક ધર્મોનો ઉત્તમ પ્રકારે નિભાવ કરેલો હોતો નથી અને અનેક પ્રકારની કસોટીઓ અને મુશ્કેલીઓની મધ્યમાં પણ શાસ્ત્રોએ વિહિત કરેલા માર્ગાનુસારી આત્માના આદેશોનું પાલન કરેલું હોતું નથી તેમનું કહેવાતું પારમાર્થિક જીવન એ માત્ર કલેશ અને કૃત્રિમતાનીજ પરંપરા છે.

ગ્રહ, સમાજ, વ્યાપાર, વ્યવહાર, દેશ, રાષ્ટ્ર, અને વિશ્વ એ આપણી સાધનાનું ક્ષેત્ર છે. જેમણે પોતાના માતા, પિતા, બંધુ, પુત્ર, સ્ત્રી, આદિ ગૃહ અને કુટુંબના અંગભૂત મનુષ્યો પ્રત્યેના ધર્મ શાસ્ત્રોક્ત રીતે, સ્વાર્થ રહિતપણે, પ્રેમપૂર્વક બજાવ્યો નથી, તેમની સાર્વદેશીય ઉન્નતિ અને સ્ખલિતવૃદ્ધિમાં પોતાથી બનતી સહાય આપી નથી, જેણે સમાજમાં પોતાના ઉત્તમ ચારિત્ર્યની મધુર સુવાસ પ્રસારી નથી, જેણે વ્યાપારાદિ વ્યવહારમાં સત્ય, ન્યાય, નીતિ અને સદાચારનું ઉત્તમ દૃષ્ટાંત આપ્યું નથી, જેણે દેશની આર્થિક, રાજકીય, નૈતિક અને ધાર્મિક ઉત્કાન્તિમાં પોતાના જીવનને સમર્પ્યું નથી, તેઓ કોઈ પ્રકારના પારમાર્થિક માર્ગમાં પ્રવેશવા લાયક નથી. મનુષ્ય હૃદયના હલકા વિકારો, રાગદ્વેષો, અંધવાસનાઓ અને અધોગામી વૃત્તિઓનો પરાજય કરવાનું કુરૂક્ષેત્ર આ સંસાર છે. તેણે આ સંસારમાં માર્ગાનુસારીના ગુણોરૂપી શસ્ત્રથી એ અધમ વૃત્તિઓની સાથે યુદ્ધ કરી તેના ઉપર વિજય મેળવવાનો છે. અને તે પછી સંયમ, કર્તવ્યનિષ્ઠા, જનપ્રેમ, ધૈર્ય-ભક્તિ એ બધું પણ મેળવી શકાય છે.

માતા પિતા બંધુ આદિ પ્રત્યેના ધર્મનો નિર્વાહ કરવામાં આપણે આપણી પ્રિય વાસનાઓને જતી કરવી પડે છે, આપણા અંગત સ્વાર્થનો હોગ આપવો પડે છે, અને તે દ્વારા આપણા ચારિત્ર્યનું ઉત્તમ સંગઠન કરી શકાય છે. વ્યવહારમાં નીતિમયતા સાચવવામાં ઘણી વાર મોટી હાની સહવી પડે છે, બીજાઓ રહેજ અધર્મ અને અનિતિથી મોટો નફો કરી જતા હોય ત્યાં આપણે ધર્મ અને સત્યને વળગી રહેવાથી, કમાણી ઉપર કાપ મુકવો પડે છે; આ કસોટીનું ક્ષેત્ર આપણને વ્યવહારના પ્રદેશમાં મળી શકે છે. આવી અગ્નિ-પરીક્ષામાં ઉત્તીર્ણ થવાથી આપણો સંયમ, સત્યાનુરાગ ધર્મ-પ્રીતિ અને ચારિત્ર્ય સુદૃઢ થાય છે. અને તેમ થવાથી આપણા તન, મન અને આત્મા ઇશ્વરી શક્તિએ તે કામ કરવા માટે યોગ્ય યંત્રરૂપ બને છે. એ પ્રકારે જ્યારે આપણું સ્થુળ અને સૂક્ષ્મ બંધારણ યોગ્ય બને છે ત્યારેજ આપણામાં સમ્યક્ત્વ અગર ઇશ્વરી-જીવનનો આરંભ થવા માંડે છે. જેણે સંસારની વિકટ કસોટીઓની મધ્યમાં રહીને માર્ગાનુસારીપણાના ગુણોનું અનુસરણ કરી પોતાના તન, મન અને આત્માને કેળવ્યા નથી, અને સંયમ, ચારિત્ર્ય, વિશ્વ-પ્રેમ અને ઇશ્વર ભક્તિના ઉપાદાનો સંગૃહિત કર્યા નથી, તેનામાં સમ્યક્ત્વ અગર સાચું ધર્મ-જીવન આવી શકતુંજ નથી. એવા અપકવ ઘટમાં સમક્ષિતરૂપી જળ નહીં શકતુંજ નથી. જેમના હૃદયમાં વાસ્તવિક સમ્યક્ત્વ માટે આકાંક્ષા જાગી છે તેમણે પોતાનું વ્યાવહારિક જીવન તપાસી જવાની પ્રથમ જરૂર છે, તેણે માર્ગાનુસારીના તમામ લક્ષણો પૂર્ણપણે સાધ્યા છે કે કેમ, ઉત્તમ આચારો અને નિયમોના પાલનથી તેણે પોતાના તન મનને પ્રભુમય જીવનના આધારરૂપ બનાવ્યું છે કે કેમ તે ખાતરી કરવાની જરૂર છે.

રા. છોટાલાલ હરજીવનદાસ પારેખ.

એક પુણ્ય સ્મૃતિ.

લગભગ અઢી હજાર વર્ષ પૂર્વની આ એક ઘટના છે. ભારતની ધર્મ-સાધનાના મહાયુગનો તે પ્રારંભ હતો. વેદ, બ્રાહ્મણ, મંત્ર, યુતિ, સ્મૃતિ, ઉપનિષદનો પ્રબોધ લોક-હૃદયમાંથી ઉઠી ગયો હતો. ધર્મ-જીવન ચેતનહીન, શુષ્ક, કર્મકાન્ડ સંકુલ, મર્મ-શૂન્ય થઈ ગયું હતું. જનતા ઉપર તે એક પ્રકાન્ડ ભારરૂપ હતું. સમસ્ત યુગ તે બોલત તળે કચરાતો ખુમો પાડતો હતો. યદીયાગ અને આચાર ઉપચારના આડમ્બરથી ચોતરફ આત્મ-વિસ્મૃતિ, હૃદયહીનતા, નિષ્કુરતા, અને ભાવ શુન્યતાનું સામ્રાજ્ય વ્યાપ્યું હતું. તે સમયે પ્રેમ, અહિંસા, શાંતિ, વિનય, વૈરાગ્ય અને ત્યાગનો વાવટો ફરકાવીને પ્રભુ મહાવીરે ભારતવર્ષની ધર્મ-સાધના સતેજ, સજીવન, મૂર્તિમંત બનાવી. શુદ્ધ, સૌમ્ય, સમાહિત, સંયમ અને સ્વાર્પણની મૂર્તિ-સ્વરૂપ

તે તેજોરાશી તપસ્વીએ ભારત-હૃદયની શુષ્ક મરૂભૂમિમાં દિવ્ય-જીવનની મન્દા-કિની પ્રવાહિત કરી. તે મહાત્મા કર્ણા અને પ્રેમનો અસીમ સાગર હતો. તે વિશ્વ-ખંધુ હતો. પ્રાણી માત્રને તે પોતાના દિવ્ય શાસનના અનુયાયી બનાવી પોતાના જેવા બનાવવા માગતો હતો. તેના વિશાળ હૃદયમાં રાજા અને રંક, જ્ઞાની અને મૂર્ખ ધાર્મિક અને પાપી સર્વને માટે સમાન સ્થાન હતું. જનતાના ઉદ્ધાર માટે તેણે કષ્ટ ઉઠાવી, અનંત પરિસહ વેદી પોતાની વિશ્વ-પ્રેમીકતા, વિશ્વાત્મિકતા સિદ્ધ કરી. સર્વના ઉદ્ધારમાં તેમણે પોતાનો ઉદ્ધાર માન્યો.

તેણે પોતાના આત્મ-પ્રભાવથી ભારતને નવજીવિત બનાવ્યું, તેનામાં નવ-તેજ નવ-સ્ફુર્તિ જગાવી. પ્રેમ, સેવા અને કર્ણાના વિસ્તાર હેતુથી અગણિત ઉપાશ્રયો, ચૈત્યો, પ્રકટી નીકળ્યા. જન-હૃદયમાંથી ભોગ-લાલસા અંતર્હિત થઈ. સર્વ નરનારીના અંતરમાં ભોગ વિમુખતા, ઇશ્વર-પ્રીતિ, શાંતિ, વૈરાગ્ય, સંયમ, અને ત્યાગના સુંદર પુષ્પોની સુવાસ ફેલાઈ. ભારત-વર્ષ તે કાળે દેવ-જીવનને લ્હાવો લેતું હતું. પથ્થરમાં, સ્તુપોમાં, ગિરિ શુક્રાઓમાં, ચૈત્યાલયોમાં, શિષ્યપત્ર રૂપ ધારણ કરી તે અમર ભાવના મૂર્તિમતી થઈ. સેંકડો સ્ત્રી પુરૂષો તેના માર્ગને આશ્રય લેવા દોડી આવ્યા. અગણિત સાધુ અને સાધવીઓના સાધુવૃત્તથી ભારત દેવભૂમિ જેવું સુરમ્ય અને અલૌકિક હતું. જ્યાં જુઓ ત્યાં સર્વત્ર પ્રેમ, દયા, કર્ણા, સાધુતા, ભક્તિ, સત્ય, ન્યાય, પરોપકારિતાના નાના મોટા જરણા વહતા હતા. પ્રભુ મહાવીરની પ્રતિભા અને ચારિત્ર્યના પ્રભાવથી તે કાળનું શિષ્ય, સાહિત્ય, દર્શન, વિજ્ઞાન રંગાઈ ગયું હતું. એમના ઇશ્વરી મહિમાથી ભારતનું સર્વસ્વ મહિમાન્વિત હતું. તેમના ગૌરવથી ગૌરવપૂર્ણ હતું. વીર્ય, શૌર્ય ક્ષમા, અને ત્યાગના મહાધનથી ભારત ધનવાન હતું.

આજે એ સુવર્ણ યુગ માત્ર સ્મૃતિ રૂપે છે. એ સ્મૃતિને મારા માનસ-પટ ઉપર અને તેટલા ઉજ્જવળ વર્ણે અંકિત કરી મારા જીવનની આઘડીને ધન્ય લેખું છું.
અધ્યાયી.

આરોગ્યતા સાચવી રાખવા સંબંધી સહુએ સાવચેત રહેવાની જરૂર.

(સખનાર-સદ્ગુણાતુરાગી કપૂરવિજયજી.)

હેતુ—શરીર નીરોગીહું હોય અને ચિત્ત સ્વસ્થ-પ્રસન્ન રહેતું હોય તો સ્વકર્તવ્યકર્મ સુખે કરી શકાય છે, ને ધર્મ સાધનમાં કયી અગવડ આવતી નથી. સમા-

જનો મોટો ભાગ આ અગત્યની વાત તરફ ધ્યાન કરી જોઈએ અનેક પ્રકારના રોગથી દુઃખી થાય છે, તેનો એક એક બીજાને લાગવાથી બચવાની પ્રજ્ઞ રોગીલી, સત્વહીન અને ચિન્તાયુક્ત બનતી જાય છે. સ્વાર્થને પરમાર્થ ઉભય દૃષ્ટિથી આરોગ્યની ખાખત સહુને ભારે ઉપયોગી હોઈ, સ્વપરના ખરા હિતની ખાતર, સહુએ બંતે સાવચેતીથી નીચેના જરૂરી નિયમોનું પાલન કરતા રહી, તેમ કરવા અન્ય આગસુ વર્ગને ચેતાવવા ઘટે. કૃષ્ણ-પરિણામ એવું આવશે કે આપણે બેદરકારીથી ગુમાવેલું. આરોગ્ય પાછું મેળવી, સહુ વાતે સુખી, આખાદ થઈ પ્રજાને પણ ઉન્નત કરી શકશું. અજ્ઞાનને પ્રમાદવશ વધારે દુઃખભાગી થઈશું નહીં.

આરોગ્ય સાચવવા પ્રમાદ રહિત પાલન કરવા યોગ્ય નિયમો

૧ શરીરને તથા મનને સ્વસ્થ નીરોગી અને અવિકારી જાળવી રાખવા, આપણને શુદ્ધ હવા પાણી અને ખોરાકની ભારે જરૂર પડે છે. તેમાં બેદરકારી કે ઉપેક્ષા કરવાથી આપણી તબીયત લથડે છે-બગડે છે, તેથી આપણે માંદા પડી ચિન્તાગ્રસ્ત બની, આપણા સંબંધી જનોને પણ નાહક ચિન્તામાં પાડીએ છીએ, તેથી પ્રથમ-થીજ સ્વઆરોગ્ય જાળવી રાખવા આપણે સહુએ પૂરતી કાળજી રાખી રહેવાની ખાસ જરૂર છે.

૨ સેંકડે નવાણું ટકા ઉપરાંત માંદગીનું કારણ તો ખરાબ-ઝેરી હવા હોય છે, એવો અનુભવી ડોક્ટરોનો અભિપ્રાય સહુએ લક્ષ્ય રાખવો જોઈએ.

૩ રોગ કે માંદગીને ટાળવાનો સરસ ઉપાય શુદ્ધ-ચોખ્ખી હવા છે.

૪ શુદ્ધ હવાની જેમ શુદ્ધ જળની પણ જીવન માટે ભારે જરૂર છે, એમાં બેદરકારી રાખવાથીજ આપણી ઘણી ખરાબી થવા પામે છે.

૫ જ્યાં ત્યાં પેશાબ કરવાથી કે મળ ત્યાગ (દસ્ત) કરવાથી, ધુંકવાથી કે નાકનો મળ નાંખવાથી આસપાસની હવા ઝેરી-અશુદ્ધ બને છે, તેમાં જતુંએ ઉત્પન્ન થઈ શરીર આરોગ્યને નુકશાન કરે છે.

૬ તેમાં પણ ક્ષયરોગી જેવાથી સહુએ વધારે ચેતતા રહેવું જોઈએ. કેમકે તેના ઝેરી જંતુવાળા મળવડે મલીન થયેલી હવાથી કંઈકને તેવા દાય-રોગનો એક લાગવા સંભવ રહે છે, તેવા ક્ષયરોગીના મળને જો કાળજીથી દૂર રેતી કે રખ્યાદિકવડે ઢાંકી દેવામાં આવે તો તે તેની હાનિ કે નુકશાન સ્વપરને કરી શકતાં નથી.

૭ કોહિલી કે જલ્દી કોહી જાય એવી વસ્તુ ખુટી જ્યાં ત્યાં ફેંકવાની આદતથી હવામાં બીગાડો થઈને નુકશાન કરે છે.

૮ હવાને નહીં બગાડતાં ને શુદ્ધ હવા શ્વાસ દ્વારા લેતાં જો આપણે શીખી લઇએ તો ઘણા રોગોથી આપણે સહેજે બચીએ.

૯ શુદ્ધ હવા લેવાની જેટલી જરૂર છે તેટલીજ જરૂર ખૂબ પ્રકાશ-અજવા-ળાની પણ છે, તેથીજ દિવસે કે રાત્રે બધાં બારી બારણાં બંધ કરી નહીં દેતાં, બંને તેટલાં ખુલાંજ રાખવા લાભકારી છે.

૧૦ સુતી વખતે ચોખ્ખી હવા મેળવવા, નાકને ઢાંકી નહીં રાખતાં ખુલ્લુંજ રાખવાની જરૂર છે, એથી અશુદ્ધ હવા નીકળી જઇ શુદ્ધ હવા પ્રવેશવા પામે છે.

૧૧ શુદ્ધ હવા અને પ્રકાશની અસર જીવન ઉપર ભારે ફાયદાકારક જાણી કોઇ રીતે ગમે તેવા મંદવાડમાં પણ ખોટા વહેમને વશ થઇ, તેના આવકારદાયક લાભથી નહીં ચૂકવા સાવધ રહેવું જોઇએ.

૧૨ ખૂબ ઉકાળ્યા પછી કારેલું પાણી બરાબર ગાળીને વાપરવું સર્વોત્તમ લેખાય, એનાથી અનેક જાતના વ્યાધિઓ દૂર થઇ શકે છે, એથી પાણીવિકાર થતો નથી-ગમે ત્યાં જતાં આવતાં જૂઠાં જૂઠાં સ્થાનનાં જળપાન કર્યા છતાં તે પાણી લાગતું નથી, એ શુદ્ધ નિર્દોષ જળપાન રૂચિ પૂર્વક કરવાથી શરીરનું આરોગ્ય ઠીક સચવાઈ રહે છે, એથી ઉલટું અશુદ્ધ જળપાન કરતા રહેવાથી કઇક નવા રોગ પેદા થાય છે.

૧૩ ખાવાની વસ્તુ કઠણ હોય તો તેને ખૂબ ચાવીને પાણી જેવી પ્રવાહી કર્યા પછીજ તે ગળે ઉતારવી, તેમજ નરમ વસ્તુને પણ ધીમે ધીમે મુખમાં મમ-ળાવ્યા પછીજ પેટમાં ઉતારવી સુખદાયક બને છે. તેમાં જેટલી અધીરજ કે ઉતાવ-ળ કરાય તેટલી હાનિ ને ખીડા સહન કરવા તૈયાર રહેવું જોઇએ. કપચો થાય તેથી.

૧૪ પીવાના પાણીની ચોખ્ખાઇ હરેક રીતે દરેકે જાળવવી જોઇએ. કોઈએ બેઠરકારી રાખી પીવાનું પાણી ગોળડું કરવું નજ જોઇએ.

૧૫ ગમે તેવા જમણ પ્રસંગે પણ ખાનપાનમાં ચોખ્ખાઇ રાખવાની અગત્ય વિસારવી નહીં. જેમ અધિક લક્ષ તેમ અધિક લાભ થવાનો.

૧૬ અન્નાદિક ખોરાક કરતાં જળપાનની જરૂર અધિક હોઈ, તેમાં ચોખ્ખાઇ જાળવી રાખવા લગારે ગફલત ન કરવી, નહીંતો પારાવાર હાનિ થવા પામશે.

૧૭ અણુગળ ને ગંદુ ને એટું જળ પીવાથી ‘વાળા’ વિગેરે વિવિધ રોગો નો ઉત્પાત-ઉપદ્રવ થવા પામે છે. સાવધાની રાખવા વડે તેથી બચી શકાય છે.

૧૮ ખાવાનો ખોરાક પણ પ્રકૃતિને માફક આવે અને હિંગ મરચાંદિક ઉત્તે-જક મશાલા વગરનો સાત્ત્વિક ને હળવો હોય તેમ ઠીક ફાયદાકારક બને છે. ઉત્તેજક ખાણાંપીણાં તો શરીરની ગેદલી પાયમાલી કરે છે તેથી વર્જ્યજ છે.

૧૯ રસહુબ્ધ બની અધિક ખાવાથી, પેટમાં દુખવા આવે છે, દસ્ત-ઝાડા લાગે છે કે વામીટ થાય છે અથવા અજીર્ણ વિકારથી તાવ વિગેરેનો ઉપદ્રવ થાય છે.

૨૦ ચા, કોપ્રી, કોકીન, માંસ, દારૂ, બીડી ભાંગ ને અપ્રીય જેવાં બધાં દુર્ઘસનો પરિણામે પાયમાલી કરનારાં હોવાથી, સુસ જનોએ તણ દેવાં ઘટે છે.

૨૧ રાત્રીભોજન અને વિદેશી બ્રહ્મ દવા, ખાંડ, સાકર વિ. ને અભક્ષ્ય સમણ તણ દેવાં જોઈએ.

૨૨ દૂધ, દહીં, છાશ, ઘી, તેલ, ગોળ જેવા પ્રવાહી પદાર્થોને બરાબર ઢાંકી બાંધી સાચવીને ન રખાય તો બેસુમાર જીવની પ્રાણ હાનિ થાય છે. તેને તપાસ્યા વગરજ એવી જીવાકુળ વસ્તુ ખાવા પીવાથી, વખતે પોતાના જીવનું જોખમ થાય છે.

૨૩ જળ જેવી જરૂરી વસ્તુને શુદ્ધ બડા વસ્ત્રાદિક વતી બરાબર ગાળ્યા બાદ તે પીતી વખતે પહોળા વાટકા જેવા વાસણમાં લઈ અજવાળે તપાસીને જ વાપરવું. તે એકું વાસણ ફરી અજોટ જળમાં નાંખી તેને બગાડવું નહીં. શુદ્ધ હોય વિ. વતી જળ કાઢી વાપરવાથી ચોખ્ખાઈ ને આરોગ્ય ઠીક સચવાશે.

હિન્દની વીર પુત્રીઓએ દેશની હાકલ સાંભળી હવે શૂર લાવવું જોઈએ.

૧ દેશકાળને ઠીક પિછાની, હડાપણથી રહેણી કરણી ઉત્તમ પ્રકારની પાળનારી શાણી માતાઓની હોડ હુનીયાભરમાં કોણ કરી શકે એમ છે ?

૨ હુનીયામાં જે મહા અવતારી પુરૂષો જન્મ્યા તેમની જનેતાઓ ઉદાર વીર પત્નીઓ હતી. તેમના ઉત્તમ ગુણ-લક્ષણો વીર પુત્રોમાં સંક્રમેલા.

૩ કોઈ પણ મહત્વના કાર્યપ્રસંગે શાણી માતાઓ પોતાના પ્રાણપ્રિય પતિઓને તેમજ પુત્રાદિકને સમયોચિત સાચી સલાહ જ આપતી હતી.

૪ ખરી વીર પુત્રીઓ ખરે વખતે પોતાનું વીરત્વ પ્રકાશ્યા વગર કેમ રહે ?

૫ આખા દેશમાં ચોતરફ જ્યારે વિદેશી વસ્ત્ર ખાનપાનનો મોહ તણ, શુદ્ધ સ્વદેશીનોજ સ્વીકાર કરવાની ગંભીર ઉદ્દ્યોષણ યઈ રહી છે, તેવે વખતે શાણી ચંકાર જોનોએ વિદેશી વસ્ત્રાદિકનો મોહ બેલાસર તણ દધ સાવધાન યઈ શુદ્ધ સ્વદેશીનો બાતે સ્વીકાર કરી, તેમ કરવા બીજી મુબ્બ જોનોને સમજાવવી ઘટે.

૬ ‘શાણી માતા સો શિક્ષકોની ગરજ સારે’ એ કહેલીને સાચી પાડવી જોઈએ.

૭ ઉત્તર, પૂર્વ ને મધ્યમ પ્રદેશવાસી બહેનો પોતાના દેશખંધુઓને દેશ-સેવામાં ઘણી રીતે મદદ કરી શકે છે, તેમ બીજી બધી હિન્દવાસી જોનો ધારે તો સ્વદેશ સેવામાં કંઈ ને કંઈ રીતે મદદગાર થઈ શકે ખરી. જે પોતાની બાતને નિઃસ્વાર્થપણે દેશસેવામાં અર્પી શકે છે તે બીજા અનેક સાઈ બહેનોને પણ માર્ગદર્શક બને છે. એવી સાન્નિવક જનેતાઓનીજ હિન્દને ખરી જરૂર છે.

સદ્ગુણાનુરાગી કર્પૂરવિજયજી મહારાજ.

સમાલોચક.

(શાહ છોટાલાલ મગનલાલ.)

જે દેશમાં, જે ભાષામાં, જે સમાજમાં, જે ધર્મમાં અને જે સાહિત્યમાં, જે વિશેષતાઓ, જે રત્નો, જે મહાન્ વ્યક્તિઓ, ધર્મનાં મહાન્ અમૂલ્ય જે તત્ત્વો યા જે ગૌરવશાળી આદર્શો ખુબે ખાંચરે પડી રહ્યાં હોય, તે સર્વને પ્રકાશમાં લાવનાર, તે દેશમાં, તે સમાજમાં, તે ધર્મમાં અને તે સાહિત્યમાં અત્યુત્તમ સમાલોચકોના અસ્તિત્વને આભારી છે. ઉપર્યુક્ત સ્થાનોમાં જ્યાં જ્યાં સમાલોચકો નહિ હોય ત્યાં ત્યાં અનેક અમૂલ્ય બનાવો, અનેક મૂક ભાવે કરી રહેલ સેવાઓ સર્વ અંધારામાં રહે છે. આ ઉપરથી એમ તો ન સમજવું કે તે સેવા યા તત્ત્વો કે વિશેષતાઓ સમાલોચકો વિના નિરર્થક જાય છે, પરંતુ એથી જે વિશિષ્ટ ફળ આવવું જોઈએ તે નથી આવતું. નૂતન ભાવના જેટલા પ્રમાણમાં સમાલોચકથી જાગૃત થઈ શકે તેટલી તેના વિના થવી અસંભવ છે. ધારો કે દેશમાં એક વ્યક્તિ અનુપમ સેવા બજાવી રહેલ હોય, ત્યારે તેનું ફળ સમાલોચક વિના એવુંજ આવે કે તે જે પ્રાંતમાં જે ગામમાં યા જે ભાગમાં સેવા બજાવી રહેલ હોય તેના આદર્શ તે ગામમાં યા તે ભાગમાંજ ખડો થાય એટલે તેના ચારિત્રાનુકરણ થોડીજ વ્યક્તિઓ કરી શકે. પરંતુ ત્યાં જો સમાલોચકનું અસ્તિત્વ હોય તો તેના આદર્શનો લાલ મોટા સમુદાયમાં આખા દેશમાં પહોંચાડી શકે છે. જેમ જેમ આદર્શ વિશુદ્ધ પણે દેખાય છે, તેમ તેમ તેના જેવી અનેક વ્યક્તિઓ મોટા પ્રમાણમાં મળી આવે છે. આજ દૃષ્ટાંતાનુસાર સમાજ, યા ધર્મમાં સમજવું. સમાજમાં જે વિશેષતાઓ હોય તે સમાલોચક પ્રકાશિત કરી સમાજનું ગૌરવ વધારે છે, કેટલીક કુશંકાઓ નિર્મૂળ બનાવે છે. તદ્વત્ સાર જે ધર્મમાં જે જે વિશિષ્ટ તત્ત્વો હોય તેને તેના ખરા સ્વરૂપમાં સમાલોચક મોટા ભાગમાં પહોંચાડી શકે છે. પોતાના સમાજમાં યા અન્ય સમાજમાં ધર્મતત્ત્વો માટે જે જે શંકાઓ થતી હોય, જે જે અયોગ્ય હુમલાઓ થતા હોય, જેથી શ્રદ્ધા ઉઠી જઈ અશ્રદ્ધા ફેલાતી હોય, તે સર્વને માટે શંકાઓ દૂર કરવા, હુમલા કરનારાઓને સચોટ યુક્તિ પુરઃસર ઉત્તર આપવા, ઉઠતી શ્રદ્ધાને મજબુત કરવા ખાસ અત્યુત્તમ સમાલોચકો જોઈએ. આથી સમજાશે કે સમાલોચક તે કોણ ? સમાજનો, ધર્મનો, દેશનો કે સાહિત્યનો અરૂણ કહી શકાય. સમાલોચકો, વિશેષતાઓ, ગૌરવો યા ઝવાહીરોને પ્રકાશમાં લાવે છે એટલુંજ નહિ પણ આ સિવાય એક અન્ય પણ મહાત્ત્વનું કામ બજાવે છે. સવિતાનારાયણને પ્રકાશમાં લાવતાં પહેલાં અરૂણ તારાઓને નિસ્તેજ બનાવી દે છે, તેમ તે સમાલોચક પણ દેશમાં કોઈ સ્વાર્થી, નિસ્વાર્થતાનો દાવો કરી જશ ખાટી જતો હોય તો તેને પલવારમાં ટકાનો તેર શેર બનાવી દેશે, સમાજમાં કોઈ દુર્ગુણી તત્ત્વો દાખલ થયાં હોય તો તેની સામે કમર કસી દૂર કરાવી શકશે. સાહિત્યમાં જો ઉત્પથાકર્ષક સાહિત્ય પ્રગટ થતું હશે તો

સમાલોચક તે લેખકને પળવારમાં શરમીદો બનાવી દેશે. ધર્મમાં જો કોઈ ખોટાં તત્ત્વો દાખલ થતાં હોય તો સમાલોચક હશે તો તેને ફર કરાવી શકશે. અને તેનું સત્ય નૂર કાયમ રાખી શકશે; તે સર્વ ક્યારે ? સમાલોચકો હોય ત્યારે જ.

ઉપર્યુક્ત સમાલોચકની સ્લાઘા વાંચી કોઈ લેખકને સમાલોચક થઈ જવા હૃદય આકર્ષાશે. પણ તે હૃદયને તે તરફ ઝુકાવ્યા પહેલાં શાન્ત મને એટલું ચાલ્સ વિચારશે કે તમારામાં સમાલોચકની યોગ્યતા છે કે કેમ ? કારણ તેના માટે ખાસ અમુક યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરવી જોઈએ. અને તે હવે આપણે તપાસીએ.

સમાલોચક મૂળતત્ત્વોને બરાબર જાણનાર હોવો જોઈએ. જેના સામે ઉત્તર આપવો હોય તેના આશય બરાબર સમજવો હોવો જોઈએ. તુલનાત્મક દૃષ્ટિ બરાબર હોવી જોઈએ, વિશાળ દૃષ્ટિ અને વિશાળ હૃદય હોવું જોઈએ. વર્તમાન અને ભૂતના બનાવોથી બરાબર જાણકાર હોવો જોઈએ ભવિષ્યનું ભાવિ જાણવાની યોગ્યતા હોવી જોઈએ. પોતે કેટલો યોગ્ય, કેટલો જાણકાર અને કેટલો અવાહીરવાળો છે તેની મન સાથે તુલના કરવી. આવી તુલના કર્યા વિના જો સમાલોચના માટે કુદી પડશે તો તેમાં તમારી હાંસીજ થવાની. તમારી કિંમતજ અંકાવાની. તમારા વિષે પહેલાં જે કંઈ ભાવ હશે, તે પણ નષ્ટ થવાનો. આથી સમાલોચના કરતાં પહેલાં બરાબર વિચાર કરજો.

અયોગ્ય સમાલોચક હોય તો દેશને, સમાજને અને ધર્મને કેટલું નુકશાન પહોંચાડે છે તે કલ્પવું પણ અશક્ય છે. દેશમાં જો ઉત્તમોત્તમ, નિઃસ્વાર્થ વ્યક્તિ અનુપમ સેવા બજાવી રહેલ હોય તેની સમાલોચના એક અયોગ્ય સમાલોચકના હાથે થતા પામે તો તે આખા દેશને પારાવાર નુકશાન પહોંચાડે છે. જો સમાજમાં કોઈ માણસ સારા સુધારા દર્શાવે તેના સામે પડી સમાજનું ભાવિ બચાવે ચિત્રોથી આલેખે છે. તેમ સાહિત્યમાં જો તેવો હોય તો તે સાહિત્યની જે કોઈ ખાસ વિશેષતાઓ દર્શાવે તેના સામે પડી નિર્મુળ કરી નાંખે છે. આવા આવા અનેક દુર્ગમ માર્ગો ઉપસ્થિત કરે છે. આવા પ્રસંગો જોણે બારીક નિરીક્ષણ સાથે વિસ્તૃત સાહિત્યાવલોકન કર્યું હશે તેની દૃષ્ટિ બહાર તો નહિજ હોય.

જેન સમાજમાં અધુના વિશુદ્ધ, વિશાળ દૃષ્ટિ અને અનેક પ્રકારના તત્ત્વોના સાહિત્યથી ભરેલા હૃદયવાળા સમાલોચકોની કેટલી જરૂરીઆત છે, તે સુઝ વાંચક કે લેખકથી લાગેજ અબ્બણું હશે, અને હું તેનાં કેટલાંક દૃષ્ટાંતો આપી આત્રી કરાવી આપીશકે હાલમાં કેવા સમાલોચકોની જરૂર છે.

આપણા સમાજમાં હમણાં હમણાંથી કેટલીક સંસ્થાઓ તરફથી અત્યુત્તમ સાહિત્ય પ્રકાશમાં આવેલ છે છતાં ઘણા વિદ્વાન માણસો તે જાણતા પણ નથી. મોટા સાહિત્યલોગી કહેવાતા પણ તેથી અજાત રહેલા છે. આથી સમજશે કે સાહિત્યલોગીઓ સારા સાહિત્યથી બેનશિષ રહે છે અને પ્રકાશિત કરેલ સંસ્થા ગ્રંથાકો વિના પોતાના ઉમંગને નિરાશમાં રૂપાંતર કરે તે સમાલોચકો નહિ હોવાનું પરિ-

જામ છે. જેમ કે હમણાં શ્રી જૈન આત્માનંદ સભા ભાવનગર તરફથી “પ્રાચીન જૈન લેખ સંગ્રહ ભા. ૨” બહાર પડ્યો છે તેની સમાલોચના ‘જૈનધર્મ પ્રકાશ’ ‘સાહિત્ય’ ‘બુદ્ધિ પ્રકાશ’ ‘ગુજરાતી’ વગેરે અનેક પત્રોમાં વાંચી પણ તેમાં દરેક પુસ્તક માટે જે શબ્દો લાંબા કાળથી તંત્રીઓએ ગોખી રાખ્યા હોય છે તે વિના ભાગ્યેજ તે સમાલોચનામાં તે લેખ સંગ્રહની વિશિષ્ટતાઓ જણાશે. હવે તેજ લેખ સંગ્રહની હિંદી માસિક “સરસ્વતીના” જુન માસના અંકમાં વિદ્વદ્વર્ચ મહાવીરપ્રસાદ દિવેદીના દ્વારા લખાયેલી સમાલોચના વાંચવાથી સમજાશે કે, યોગ્ય સમાલોચક કેવી સમાલોચના કરી શકે છે, તેમ અંતરું, લેખકના પરિશ્રમનું તેમ તે ધર્મનું કેવું મહત્વ વધારે છે, તેમ પ્રકટ કરનાર સંસ્થાને પણ કેટલી ઉત્સાહિત કરે છે. જૈનેતર તેમજ અન્ય પ્રાંતીય, અને અન્ય ભાષા ભાષીય હોવા છતાં કેવા કેવા સૂક્ષ્મ નિરિક્ષણ સાથે, તુલનાત્મક દૃષ્ટિથી, પૃથક્કરણ કર્યું છે તે ઉક્ત સરસ્વતીનો અંક વાંચવાથીજ ખ્યાલ આવશે.

આજ પ્રમાણે આગાના આત્માનંદ જૈન પુસ્તક પ્રચારક મંડળથી હિંદી ભાષામાં કેવાં અત્યુત્તમ પુસ્તકો પ્રકાશિત થયેલ છે, તેથી ભાગ્યેજ આપણા સમાજ માહિતગાર હશે. ત્યાંથી પ્રકાશિત થયેલ છુટક છુટક ચાર કર્મ અંથો, પાંચ પ્રતિકંભણ અને વીતરાગ સ્તોત્રાદિ. વગેરેના શાન્ત ચિત્તે અધ્યયન કરવામાં આવે તો ખ્યાલ આવશે કે કેટલાં પરિશ્રમથી લખાયા છે. આપણા ગુજરાતમાં ઘણા વિદ્વાન સાધુઓ, વિદ્વાન ગૃહસ્થ લેખકો અને કેટલીક પુસ્તક પ્રચારક સંસ્થાઓ હોવા છતાં, અને ઉક્ત અંથો ગુજરાતી ભાષામાં જૂદી જૂદી સંસ્થાઓ તરફથી કેટલીય આવૃત્તિઓ બહાર પડ્યા છતાં તે આગ્રાવાલા પુસ્તક પ્રચારક મંડલના કર્મઅંથ કે પાંચ પ્રતિકંભણની બુકો તુલનાત્મક દૃષ્ટિથી પૃથક્કરણ કરશે તો તેની વિશિષ્ટતાઓ તુરત જણાઈ આવશે. ગુજરાતમાં પ્રકાશિત થયેલા ઉક્ત અંથોનું દશમી સદીનું સંસ્કરણ લાગશે ત્યારે આગ્રાવાળા અંથો વીસમી સદીની અનેક વાનગીથી ભરેલા લાગશે. ઉક્ત અંથોના વિષયોમાં હીંગંબર, વૈદિક કે બૌદ્ધોનું શું શું મન્તવ્ય છે ? તે ખાસ કરીને જૂઠાં જૂઠાં પરિશિષ્ટ રૂપે આપી વાચકને આધુનિક જમાનાને અનુસરતું ચારે બાજુના જ્ઞાનથી માહિતગાર બનાવે છે. તેમ તે અંથોની પ્રસ્તાવનાજ વાંચવાથીજ લેખકની વિદ્વતા, પરિશ્રમ અને સંસ્થાનું તે માટે અપાતું ખાસ ધ્યાન તે આપણા લક્ષ્યમાં તુરતજ આવી જાય છે. આવા અમૂલ્ય તત્વોથી ભરેલા અંથોની સમાલોચના આપણા જૈનોના કોઈ માસિકમાં કોઈના પણ હાથેથી લખાયેલી વાંચવામાં આવી છે ! કેટલું બધું દુર્લભ; જે આપવામાં આવી હશે તો ખસ એકના એક જ શબ્દ સારા કે ઉતરતા સાહિત્યને માટે પુસ્તક સાડું છે એટલે તંત્રી જાણે પોતાની ફરજથી મુક્ત થતા હોય તેમ જણાય છે. અસ્તુ ! જે વિષયમાં પોતાના લાંબા અભ્યાસ વિના જેમ મગજમાં આવ્યું તેમ લખવાથી શું નુકસાન આવે છે. પોતાના જ્ઞાન માટે બહાર શું કિંમત અંકાય છે, તેના એક બે દૃષ્ટાંતો વાંચક વાંચશે તો ખાત્રી થશે.

મધ્યમ અવસ્થાનો ઉપયોગ.

વિકૃલદાસ-મૂ-શાહ.

(૧૩)

ગત લેખની અંદર યુવાવસ્થામાં કરવા યોગ્ય કર્તવ્યો તથા તેના ઉપયોગ બતાવવામાં આવ્યા છે હવે આ લેખની અંદર મધ્યમ અવસ્થાના કર્તવ્યોનું દિગ્દર્શન કરીને એ બતાવવામાં આવશે કે તેનો સદુપયોગ કેવી રીતે કરી શકાય છે.

આગળ કહેવામાં આવ્યું છે તેમ યુવાવસ્થાનું કર્તવ્ય ઉપાર્જન તથા સંચક છે. એવીજ રીતે મધ્યમ અવસ્થાનાં કર્તવ્યોનું પણ થોડા શબ્દોમાં વર્ણન કરવામાં આવે તો આપણે નિશ્ચય પૂર્વક એટલું કહી શકીએ કે એ અવસ્થાનું એક માત્ર કર્તવ્ય યુવાવસ્થામાં ઉપાર્જિત તથા સંગૃહીત કરેલા ગુણોને અર્થાત્ પૂર્વ “સંચિત” જે “ક્રિયામાણ” નું સ્વરૂપ આપવું એ છે. એ બતાવવાની આવશ્યકતા નથી કે પ્રત્યેક કાર્યને માટે અનુકૂળ સમય નિયત રહે છે. સંસારની સ્થિતિ-વિચિત્રતાને લઈને જેવી રીતે પ્રત્યેક મનુષ્યનાં કર્તવ્યોમાં ભેદ પડી જાય છે, તેવી રીતે મનુષ્યોની ભિન્નભિન્ન અવસ્થાઓને લઈને તે ઉત્પન્ન થઈ જાય છે. જે વાતો બાલ્યાવસ્થા અથવા તરૂણાવસ્થામાં શોભાસ્પદ હોય છે તે પ્રૌઢ અથવા વૃદ્ધ અવસ્થામાં શોભાસ્પદ નથી હોતી. જે અવસ્થામાં જે પ્રકારનું કર્તવ્ય ઇષ્ટ અને અનુકૂળ હોય છે તે અવસ્થામાં તેનું યથાવત્ સંપાદન થઈ જાય તો મનુષ્ય એક વિશેષ પ્રકારનું મહત્વ પ્રાપ્ત કરે છે અને તેનું વર્તન સ્તુત્ય તથા ઉદાહરણીય માનવામાં આવે છે. એટલા માટે જીવન-સંગ્રામમાં વિજય પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા રાખનાર પ્રત્યેક મનુષ્યને માટે જરૂરનું છે કે તેણે પોતાનાં જીવનને અનુકૂળ આચરણો યોગ્ય રૂપે નિશ્ચિત કરીને તદનુસાર પોતાનું વર્તન રાખવા માટે નિરંતર પ્રયત્નશીલ રહેવું જોઈએ.

જરા વિચાર કરવાથી એ વાત સુસ્પષ્ટ થઈ શકે છે કે યુવાવસ્થા અથવા વૃદ્ધાવસ્થાની કર્તવ્યોની અપેક્ષાએ મધ્યમ અવસ્થાનાં કર્તવ્યો ઘણાજ ગંભીર તથા વિસ્તૃત છે. એ અવસ્થામાં મનુષ્ય પોતાનાં જીવનનાં કાર્યક્ષેત્રમાં પ્રવેશ કરીને અનેકાનેક ઉદ્યોગોમાં પડી જાય છે, તે સાથે ગૃહસ્થ તરીકેનો ભાર પણ તેની ઉપર ખુબ આવી પડે છે, તેમજ વૃદ્ધાવસ્થા માટે સુખ-સાધનોનો સંચય કરવાનો સર્વોત્તમ સમય પણ એજ હોય છે. પરંતુ જો એ અવસ્થા અકર્મણ્યતામાં વીતાવી દેવામાં આવે-તેનો યથોચિત ઉપયોગ ન કરવામાં આવે તો વૃદ્ધાવસ્થા નિતાન્ત દુઃખદાયક નિવડ્યા વગર રહેતી નથી. તેથી કરીને શોકમય અનિષ્ઠ પરિણામ દૂર કરવા માટે કે પાપ સ્વરૂપ મધ્યમાવસ્થાના જે જે કર્તવ્યો છે તે ઉપર ઘણુંજ ધ્યાન આપવાની જરૂર છે.

યુવાવસ્થા પૂર્ણ કર્યા પછી પ્રૌઢ અવસ્થામાં પદાર્પણ કરનાર મનુષ્યનું સૌથી પહેલું કર્તવ્ય એ છે કે તેણે પોતાનાં મનને નિકૃષ્ટ વાતોથી ધીમે ધીમે હટાવીને પોતાની અવસ્થાને શોભાવે એવી વાતો તરફ વાળવું જોઈએ. મનોવિકારોની ઉચ્છેદનબલતા યુવાવસ્થામાં જ ઉપેક્ષણીય રહે છે. પરંતુ તે સમય વીત્યા બાદ તેની અધિકતા ઘટી જવી જોઈએ. એમ ન બને તો મનુષ્ય હાંસીપાત્ર જ બને છે. ઉપહાસ તેમજ તિરસ્કારથી બચવા માટે અવસ્થાનુરૂપ પ્રૌઢતા તથા ગંભીરતાનો સ્વીકાર કરવાની પરમ આવશ્યકતા છે. હા એ સહસા સંભવિત નથી કે તરૂણ અવસ્થા પૂરી થતાં વેંતજ મનુષ્ય પોતાની ચિર-અભ્યાસી ઉદ્દંડ વૃત્તિઓનો પણ ત્યાગ કરી શકે, પરંતુ કેમે કેમે પ્રયત્ન કરતા રહેવાથી એ વૃત્તિઓ અવશ્ય દૂર થઈ શકે છે. સ્વભાવમાં કંઈક ખામીને લઈને આપણે બીજાને દુઃખ દઈને તેનું કોઈને કોઈ પ્રકારનું અહિત તો કરીએજ છીએ, પરંતુ આપણે તેને લઈને આપણું પોતાનું પણ હિતમાં અહિત કરીએ છીએ. એટલા માટે દેશ અને સમાજની દૃષ્ટિથી નહિ, પરંતુ આપણા સ્વાર્થ ત્યાગની દૃષ્ટિથી તો સ્વભાવની ખામી દૂર કરવી જોઈએ.

મધ્યમાવસ્થાના મનુષ્યનું બીજું ઉચિત કર્તવ્ય એ છે કે તેણે એ સર્વ સાધારણ વાત પ્રદર્શિત કરી દેવી જોઈએ કે પોતામાં અને યુવાન પુરૂષોમાં એ વાતનું અતિ મહાન અંતર છે. પહેલી વાત એ છે કે પોતાનાં વર્તનમાં અવસ્થાનુસાર સાત્ત્વિક પરિવર્તન થયું છે, અને બીજી એ છે કે પોતામાં વિલાસપ્રિયતાની માત્રા દિનપ્રતિદિન ઘટતી જાય છે. પ્રૌઢ મનુષ્યની ચિત્તવૃત્તિ શાંત તેમજ સુવિચારમય હોવી જોઈએ એ અવસ્થામાં જો માણસ વિલાસ અને આમોદ પ્રમોદમાં મગ્ન રહ્યા કરે તો તેના તરફ લોકોનો પૂજ્યભાવ નષ્ટ થઈને ઘૃણા અથવા તિરસ્કાર ઉત્પન્ન થવા લાગે છે અને તે સમાજમાં નિન્દિત બની જાય છે. તે અવસ્થાનો હેતુ ઇશ્વરનિર્દિષ્ટ આપણું જીવનકાર્ય પૂર્ણ કરવાનો છે. એટલા માટે વિલાસાદિ આલસ્યપૂર્ણ કાર્યો ત્યજી દઈને તે સમય સઘળાં ઉત્તમ કાર્યો કરવામાં ઉત્સાહ સહિત લાગી જવાનો છે. ઉત્સાહવૃત્તિ એ એવી ચીજ છે કે જે મનુષ્યની સઘળી અવસ્થાઓમાં હોવી જોઈએ કેમકે તે વડે મનુષ્યને હિંમેશાં પ્રસન્નતા અને સફળતા પ્રાપ્ત થાય છે. પરંતુ એ મધ્યમાવસ્થામાં તો પ્રત્યેક કાર્યમાં નિરંતર ઉત્સાહ ટપકતો રહેવો જોઈએ. કેમકે એ અવસ્થા સુખ્યત્વે કરીને કાર્ય કરવા માટેજ છે, તેથી કોઈ પણ કાર્યમાં ઉદાસીનતાની ગંધ પણ ન હોવી જોઈએ. સ્મરણમાં રાખવું કે મધ્યમાવસ્થાની એ ઉત્સાહવૃત્તિ યૌવનકાલની ચંચલ તથા જ્ઞેશપૂર્ણ ઉદ્દંડ વૃત્તિથી તદ્દન ભિન્ન છે.

જેની તરૂણા અવસ્થા વ્યતીત થઈ ગઈ હોય એવા મનુષ્ય માટે ત્રીજી આવશ્યક વાત એ છે કે તેણે ભવિષ્યપર સમુચિત ધ્યાન આપીને વર્તમાન કાળના કર્તવ્યોમાં નિમગ્ન રહેવું જોઈએ. હિંમેશાં ભવિષ્યપર ધ્યાન આપવાથી અને વર્તમાનની

ઉપેક્ષા કરવાથી જેવી રીતે હાની થાય છે તેવી રીતે કેવળ સંકુચિત વર્તમાન પર ધ્યાન આપી ભવિષ્યના વિષયમાં બેદરકારી રાખવાથી ઘણીજ હાની થાય છે. ઉક્ત કર્તવ્યનું પાલન રહેજે થઈ શકે છે. તેનો ઉપાય એ છે કે સુખોપલોગના વિષયમાં સંયમ રાખવાની ટેવ પાડવી જોઈએ. તરૂણ અવસ્થામાં મનુષ્યનું મન વિષયાદિ સુખોમા સ્વાભાવિક રીતે મગ્ન રહે છે અને એક વખત વિષયાસક્ત થયા પછી તે વિષયોથી વિરક્ત કરવા માટે ઘણોજ પરિશ્રમ કરવા છતાં પણ સફલતાની સંભાવના વધારે રહેતી નથી. એટલા માટે સ્થાયી દુઃખ આપનારા ક્ષણિક સુખો પ્રાપ્ત કરવાના પ્રયત્નમાં ન લાગતાં હિમેશાં એવા કાર્યો કરતા રહેવું જોઈએ કે જેનાથી તાત્કાલિક દુઃખ થાય તોપણ ચિરસ્થાયી સુખપ્રાપ્તિની વધારે આશા તથા સંભાવના રહે. વિષય-કાનન દેખાવમાં ઘણુંજ શોભાયમાન છે, પરંતુ તેનું પરિણામ અત્યંત ભયપ્રદ છે. તેના વિસ્તીર્ણ પ્રદેશમાં જે મનુષ્ય યથેચ્છ સંચાર કરે છે તેનાથી આત્યંતિક સુખો અવશ્ય વેગળા રહે છે. જે લોકોએ વિષયારણ્યમાં મનમાન્યો વિહાર કરીને પોતાનું જીવન સર્વથા દુઃખમય બનાવી દીધું છે તે લોકો આપણને નિરંતર ઉપરોક્ત અનુભવની સૂચના આપ્યા કરે છે. તેઓના તે અનુભવ ઉપરથી આપણે અવશ્ય ધડો લેવો ઘટે છે.

તરૂણ અવસ્થા વીતી ગયા પછી પ્રૌઢ અવસ્થામાં આપણે જે માર્ગે ચાલશું, જે પ્રકારનું આચરણ રાખશું તે માર્ગ અને તે આચરણ ઉપર ઘણે ભાગે આપણી કીર્તિ, ભાગ્ય, સુખ તેમજ સફલતા અવલંબિત રહેશે. એ અવસ્થામાં આપણે ઘણુંજ કાર્યો કરવા પડે છે. તે સમયે સમાજ અને દેશની સાથે આપણા કંઈક વધારે ગાઠ સંબંધ રહે છે. સમાજ અને દેશની ઉન્નતિ કરવાની જવાબદારી પણ એ સમયે આપણાં શિરે રહે છે. એટલા માટે એ અવસ્થાનું ચોથું પરમ પવિત્ર કર્તવ્ય એ છે કે આપણે આપણા સમાજ અને દેશની ત્રુટીઓ, આવશ્યકતાઓ અને ઉન્નતિનાં સાધનોનો પૂરેપૂરો વિચાર કરીને આપણી શારીરિક, માનસિક તથા સાંપતિક દશા અનુસાર તેના કલ્યાણ માટે અવિચ્છાંત ઉદ્યોગ કરવો જોઈએ. આપણને જે ‘કર્તૃત્વ શક્તિ’ લક્ષવામાં આવી છે તેને વૃથા ન જવા દેતાં તેનો સદુપયોગ કરવાનો એજ ઉચિત સમય છે. ઘણે ભાગે આજસુ તથા અકર્મણ્ય મનુષ્યો પોતાના ઉપરથી સમાજ દેશ સંબંધી કર્તવ્યોની જવાબદારી એમ કહીને ખસેડી દે છે કે “ભાઈ, હું તો આ અનંત સૃષ્ટિમાં એક રજકણુ સમાન છું. મારી જેવો શક્તિહીન, બુદ્ધિહીન અને દ્રવ્યહીન મનુષ્ય આટલા મોટા સમાજ અથવા દેશનું શું હિત કરી શકે ?” પરંતુ આ પ્રકારના આલસ્યપૂર્ણ અવિચારવાદની અસત્યતા શોધવા માટે ઘણે દૂર જવું પડે તેમ નથી. રહેજ વિચાર કરવાથીજ પ્રતીત થઈ શકે તેમ છે કે જે દેશ તથા સમાજના અંગભૂત પ્રત્યેક વ્યક્તિ આ રીતે અનર્ગલ વાતો કર્યા કરે તો સર્વ દેશો અને સમાજોના સઘળાં કાર્યો તત્ક્ષણેજ ખંધ થઈ જાય અને કોઈ દેશ અથવા સમાજની ઉન્નતિ થઈ શકેજ નહિ.

જ્યારે એ અવસ્થામાં સમાજ અને દેશની સાથે આપણા ઘનિષ્ઠ સંબંધ રહેલો છે ત્યારે પંછી એ બાણી લેવું જરૂરનું છે કે સમાજ તેમજ દેશ પ્રતિ અનંત કર્તવ્યોમાંથી આપણે કયા કયા કર્તવ્યોનું પાલન કરી શકીએ તેમ છીએ. એટલા માટે સમાજમાં જે મહાન ઘટનાઓ બન્યા કરતી હોય છે તે સર્વના વિષયમાં હુમેશાં આપણે સચેત અને સાવધાન રહેવું જોઈએ. સ્વદેશ તથા સમાજમાં હુમેશાં જે અનેક હીલચાલો બન્યા કરતી હોય છે તે સઘળી યથાર્થ રૂપે બાણીને તે તરફ ઉચિત ધ્યાન તથા યોગ આપવાનો અર્થાત્ પૂર્વાવસ્થામાં સંચિત કરેલી સઘળી શક્તિઓને દક્ષતાપૂર્વક “ સારા ” કાર્યમાં લગાવી દેવાનો સમય એ પ્રૌઢ અવસ્થા જ છે. મનુષ્યોમાં જે સ્વાભાવિક સમાજપ્રિયતા તથા દેશપ્રેમ દૃષ્ટિગોચર થાય છે તેનાથી એ અનુમાન થાય છે કે કદાચિત્ કુદરતનો એ નિયમ હોય કે એક મનુષ્યે મીઠાને મદદ કરવી તથા તેનું લલ્લું કરવું. આપણે જોઈએ છીએ કે આપણા ધરીરનું પ્રત્યક અંગ જ્યારે પોતપોતાનું કાર્ય ઉચિત રીતિથી કરે છે, ત્યારે આપણાં ધરીરના તમામ વ્યાપાર સારી રીતે ચાલે છે; પરંતુ જ્યારે તેમાંથી કોઈ અંગ પોતાનું નિયત કાર્ય બરાબર રીતે કરી શકતું નથી ત્યારે આપણા જોવામાં આવે છે કે શારીરિક વ્યાપાર કોઈને કોઈ અંશમાં પંગુ અને અપૂર્ણ બની જાય છે. એ રીતે જ્યારે સમાજના સભ્યો-કે જેઓ સમાજરૂપી વિરાટ શરીરના અંગ પ્રત્યંગ સમાન છે-પોતાની યોગ્યતાનુસાર સઘળાં સામાજિક કાર્યો અર્થાત્ પોતપોતાના કર્તવ્યોંશ સારી રીતે કરતા રહે છે ત્યારે તે સમાજનું સંપૂર્ણ કાર્ય ઉત્તમ રીતે ચાલે છે; પરંતુ સમાજનો એક પણ સભ્ય કુવિચારને વશ બનીને પોતાનાં કર્તવ્ય પાલનમાં શિથિલ બનવા લાગે છે કે તરતજ કોઈ અંશમાં તે સમાજનું કાર્ય ખગડી જાય છે. એટલા માટે જેઓ બલવાન હોય તેઓએ શત્રુઓથી સમાજનું રક્ષણ કરવું જોઈએ. જેઓ વિદ્વાન હોય તેઓએ પોતાના સમાજના સભ્યોને સુશિક્ષિત કરવા જોઈએ, કોઈ નવી નવી યોજનાઓનો આવિષ્કાર કરવો જોઈએ, અંતરંગ વ્યવસ્થાનો કોઈ પ્રબંધ રચવો જોઈએ, જીવન નિર્વાહના નવાં નવાં સમયોચિત સાધનો શોધી કાઢવા જોઈએ, પરિશ્રમજીવી મનુષ્યો માટે કાર્યો સુલભ કરવાનો કોઈ ઉદ્યોગ કરવો જોઈએ ઇત્યાદિ. કોઈપણ સુવ્યવસ્થિત સમાજ તથા દેશની અંદર સ્વામી-સેવક, સ્ત્રી-પુરૂષ, પિતા-પુત્ર, ભાઈબહેન, ઈષ્ટમિત્ર, રાજપ્રજા ઇત્યાદિ અનેક સંબંધો જોવામાં આવે છે. ઉક્ત સર્વ સંબંધો યોગ્યતાપૂર્વક નિભાવી લેવાથી મધ્યમાવસ્થાની એક મહાન જવાબદારીની પૂર્તિ થાય છે.

એ અવસ્થામાં સ્વાર્થ, મત્સર, દ્રેષ, લોભ વિગેરે દુર્ગુણોનો ઘણો ભય રહે છે. તેથી ઉક્ત દુર્ગુણોથી બચવું એ મધ્યમાવસ્થાના મનુષ્યોનું પાંચમું કર્તવ્ય છે. મનુષ્યની નીતિમત્તા તથા સજ્જનતા નષ્ટબ્રષ્ટ કરવા માટે દુર્ગુણ અનેહુર્વિકારરૂપી ઘોર શત્રુઓ હુમેશાં હુમલો કર્યા કરે છે. તે લીપણ આક્રમણોથી પોતાનું રક્ષણ કરવા માટે

ચતુરાઈ, આધ્યાત્મિક સાહસ તથા સમયસૂચકતાની જરૂર છે. તરૂણ અવસ્થામાં મનુષ્યના સફળુઓ લુંટી લેવા માટે વિષય વિકાર તથા યુવાવસ્થાનો ઉન્માદ જેવી રીતે પોતાનું બળ અજમાવ્યા કરે છે તેવી રીતે મધ્યમાવસ્થામાં મનુષ્યોના મહા મહેનતે બચાવેલા ગુણોનું હરણ કરવા માટે ઉપર્યુકત દુર્ગુણો નિરંતર હુમલો કર્યા કરે છે. તેથી કરીને એ અવસ્થામાં અત્યંત સાવધાન રહેવાની જરૂર છે. નિંદા સ્વાર્થપરાયણતા આદિ દુર્ગુણોને લઈને મનુષ્યમાં એક પ્રકારનું પાપમૂલક બાયલાપણું આવી જાય છે કે જેને લઈને તેનાં હૃદયમાં ઉદારતા, વત્સલતા, સહિષ્ણુતા, મમતા વિગેરે કોમળ દૈવી ગુણો માટે સ્થાન રહેતું નથી; જેને પરિણામે એ મનુષ્યનું ‘મનુષ્યત્વ’ સર્વથા નષ્ટ થઈ જાય છે અને તેનામાં કેવળ ‘પશુત્વજ’ પ્રાધાન્ય લોગવે છે. પરંતુ જે મનુષ્યો પોતાના જીવન-સંગ્રામમાં વિજય પ્રાપ્ત કરીને પોતાનું સુખ ઉજવળ કરવા ચાહતા હોય તેઓએ ઉક્ત દુર્ગુણોથી બચવાના અવિરત પ્રયત્નો આદરવા જોઈએ.

ખાલ્ય અને તરૂણ અવસ્થામાં આપણાં આયુષ્યનો કેટલો અંશ કેવી રીતે વીતી ગયો, કેવા કેવા પ્રકારની હાનિઓ ઘટનાઓ બની ગઈ, વિગેરે બાબતોનો, અર્થાત્ ભૂતકાળની ઘટનાઓનો તેનાં કારણ તથા પરિણામ સહિત મનનપૂર્વક વિચાર કરવો એ છઠું આવશ્યક કર્તવ્ય છે. તેના પર યોગ્ય વિચાર કરીને આપણે એવી ચતુરાઈ શીખી લેવી જોઈએ કે જેથી કરીને આપણે આપણું શેષ આયુષ્ય સુખપૂર્વક સ્વપરહિત સાધનમાં લગાવી શકીએ. ભૂતકાળના વિષયમાં આ પ્રકારનું મનન કરતી વેળાએ આપણે દયાળુ કુદરતને ધન્યવાદ આપવો જોઈએ કે જેણે આપણને સુખપૂર્વક રાખીને સન્માર્ગનું સેવન કરવા માટે વારંવાર પ્રેરણા કરી છે અને જેની નિઃસીમ કૃપાવડે આપણને એ પ્રૌઢાવસ્થા જોવાનું સફળાગ્ય પ્રાપ્ત થયું છે. એ રીતે આપણામાં પ્રત્યેક બાબતની જાણસા અને તત્વજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાની ઈચ્છા બળવાન હોવી જોઈએ. સર્વ સાધારણ લોકોના આચાર વિચાર તથા રૂઢિઓમાં ફેરફાર, તેઓની રહેણી કરણીમાં વિવક્ષણુ પરિવર્તન, નવીનતાના ધારા પ્રવાહમાં અનાવશ્યક પ્રાચીનતાનો લોપ, જીવન-કલહના સાધનોની નિત્યનુતન વિષમતા, વિશ્વની હુમેશાં પરિવર્તનશીલ ગતિ વિગેરે બાબતોની કાર્યકારણ પરંપરા તેમજ ઇતિહાસનું યથાર્થ સ્વરૂપ જાણવાનો સમય એ પ્રૌઢાવસ્થાજ છે. સાચું સ્થાયી સુખ તથા માનસિક શાંતિ પ્રાપ્ત કરવા માટે સતત જાણસા અને યથાર્થ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ સિવાય બીજું કોઈપણ સાધન નથી, એટલા માટે તેની પ્રાપ્તિ માટે હુમેશાં ઉદ્યમવંત રહેવું જોઈએ. સ્મરણમાં રાખવા જેવી વાત છે કે પ્રૌઢ મનુષ્ય વૃદ્ધાવસ્થાનું હર્ષપૂર્વક સ્વાગત કરી શકે છે કે જેણે એ અવસ્થામાં કેવળ વયોવૃદ્ધ ન બનતાં જ્ઞાનવૃદ્ધ બનવાની તૈયારી કરી હોય છે.

મધ્યમાવસ્થાની જવાબદારીઓની અધિકતાને લઈને તથા ઈષ્ટ સિદ્ધિ માટે

આવશ્યક પ્રતિદ્વન્દ્વતાને લઈને અધિકાંશ લોકો પોતાના સમાજમાં સ્નેહ તેમજ સહાનુભૂતિ સંપાદન કરવાનું કાંતો ભૂલી જાય છે અથવા તેની ઉપેક્ષા કરી બેસે છે. પરંતુ વૃદ્ધાવસ્થામાં સન્મિત્રો તેમજ સહાયકોની ઘણીજ જરૂર રહે છે. તેથી મધ્યમાસ્થાની ઉપયોગિતા ત્યારેજ સિદ્ધ થઈ શકે છે કે જ્યારે તે અવસ્થાનાં સાતમાં કર્તવ્ય-સન્મિત્ર સંગ્રહનું યોગ્ય પાલન કરવામાં આવે છે. શરીર-શક્તિ ક્ષીણ થવાથી તથા મન ઉઠાસીન થવાથી વૃદ્ધાવસ્થામાં સાચા મિત્રો અને શુભચિંતકોથી જે સુખ પ્રાપ્ત થાય છે તે અન્ય ઉપાયોથી થઈ શકતું નથી. આપણો સપ્રેમ આદર કરનાર મિત્રોજ આપણા હુઝૂમ તેમજ પરિશ્રમના ભાગીદાર બની શકે છે. આપણા ખિન્ન મનને પ્રસન્ન કરવા માટે તથા વિપન્ન દશા સુધારવા માટે પોતાના મિત્રોને અનેક પ્રકારની ચેષ્ટાઓ કરતા જોઈને એવો કયો વૃદ્ધ પુરૂષ હશે કે જે અદ્ય સમયને માટે પણ પોતાનું હુઝૂમ ભૂલી ન શકે? “ પ્રસંગાનુસાર સહાયતા તથા પ્રેમ કરનાર હુઝૂમીય સ્નેહી સહભાગ્યયોગે મને પ્રાપ્ત થયેલ છે ” એમ વિચાર કરીને એવો કયો વૃદ્ધ પુરૂષ ક્ષણભર પોતાની જાતને ધન્ય નહિ માને? ખરેખર, એવો મિત્ર આ પ્રપંચી દુનિયામાં એક અમૂલ્ય રત્ન છે. એવા મિત્રને યથાસમય સંગ્રહ કરવા માટે પ્રત્યેક વ્યક્તિએ ઉદ્યોગ પરાયણ રહેવું જોઈએ. તરૂણ અવસ્થામાં એવા મિત્રોની સાથે ઉદારતા તથા સમતાભર્યું વર્તન રાખવાથી અને મધ્યમાવસ્થામાં નિષ્કપટ વ્યવહાર રાખવાથી તેનો પ્રેમભાવ દઢીભૂત થાય છે. તેથી કરીને જ્ઞાન-સંગ્રહની માફક સન્મિત્ર-સંગ્રહની પણ પરમ આવશ્યકતા છે.

પોતાની મિલકતની ઉત્તમ વ્યવસ્થા કરવી એ મધ્યમાવસ્થાનું આઠમું આવશ્યક કર્તવ્ય છે. જ્યાં સુધી એ પ્રબંધ નથી થતો ત્યાં સુધી વૃદ્ધાવસ્થામાં સુખ પ્રાપ્તિ અસંભવિત છે. પોતાના બાળ બચ્ચાં તથા કુટુંબીઓના શિક્ષણ તેમજ ભરણ પોષણ માટે યથાશક્તિ પ્રબંધ કરવો તે પ્રત્યેક સંસારી મનુષ્યનું કર્તવ્ય છે. એ કાર્ય વૃદ્ધાવસ્થા માટે છોડી દેવું ન જોઈએ, કેમકે પહેલાં તો વૃદ્ધાવસ્થા સુધી પહોંચવામાંજ શંકા રહેલી છે અને બીજી એ કે કદાચ પરમાત્માની કૃપાથી વૃદ્ધાવસ્થામાં પહોંચી ગયા તોપણ તે અવસ્થા માટે ઘણાં કાર્યો મોજુદ રહે છે. એક જ બરી ઉપેક્ષાનું છેવટે એક શોકમય પરિણામ આવે છે કે જે બાળકો તથા કુટુંબીઓને આપણે પ્રાણ સમાન પ્રિય સમજી હુમેશાં તેઓના સુખ માટે પ્રયત્ન કરતાં કરતાં તેઓજ આપણા મૃત્યુ પછી આપણી સહેજ અસાવધાનતા અને વિચાર હીનતાને લઈને નજીવી બાબતો માટે હુઝૂમી થાય છે અને હુમેશાં દરેક ઠેકાણે ઠોકર ખાતાં ફરે છે.

એ વખતે આપણી કોઈ પ્રીતિભાજન, સ્વદેશ અથવા સ્વજાતિ-હિતકારી સંસ્થાને કોઈ રકમ દાન સ્વરૂપે આપવી જોઈએ. તેનાથી યશ અને પુન્યની પ્રાપ્તિ થાય છે, પોતાના દેશભાઈઓનું હિત થાય છે અને સહન શીલતાનું ઉન્નવલ ઉદા-

હરણ અન્ય ધનવાન લોકોને માર્ગદર્શક થઈ પડે છે. એ સામાન્ય અનુભવની વાત છે કે ઘણાં વિચારશીલ અને ધનવાન મનુષ્યો એ રીતે પરોપકાર કરવાની દૃઢ ઇચ્છા રાખે છે છતાં પણ તેઓ એ સદ્વિચાર પૂર્ણ કરી શકતા નથી. તેનું કારણ એ નથી હોઈ શકતું કે તેઓ એવી સંસ્થાઓને કાંઈ રકમ આપતાં અચકાય છે. તેઓની આંતરિક ઇચ્છા તો એવીજ રહ્યા કરે છે કે તેઓ કાંઈ એવું કાર્ય કરી નાંખે. પરંતુ તેનું સાચું કારણ એ છે કે તેઓ તે કાર્ય પોતાના મૃત્યુ સમય માટે છોડી દે છે, જેથી તે પહેલાં તેઓ પોતાની સદ્વિચાર કદી પણ પાર પાડી શકતા નથી.

મધ્યમાવસ્થામાં મનુષ્યનું અતિમ પરંતુ સૌથી ઉત્તમ કર્તવ્ય આત્મ-નિરીક્ષણનો અભ્યાસ પાડવાનું છે. તે માટે દૈનિક કાર્યોની એક રોજનિશિ રાખવાથી ઘણાજ લાભ થઈ શકે છે. તેની અંદર આપણા પોતા સંબંધી, આપણા પોતાના કુટુંબ, જાતિ, સમાજ અને દેશ સંબંધી તથા જેઓની સાથે આપણે ધનિષ્ઠ સંબંધ હોય તેઓ સંબંધી સઘળી સુખ દુઃખમય મહત્વપૂર્ણ ઘટનાઓનો યથાવત્ ઉલ્લેખ કરવો જોઈએ. તેની અંદર આપણી રહેણી કરણી તથા આચરણની સઘળી ત્રુટીઓ તથા આવશ્યક કર્તવ્યોનું પણ દિગ્દર્શન હોવું જોઈએ. કોઈની સાથે નવી શરૂઆત અથવા મિત્રતા થઈ હોય, વિવાહ અથવા વાતચીત થઈ હોય, કોઈ નવીન વસ્તુ જોવામાં આવી હોય અથવા કોઈ મુસાફરીનો વૃત્તાંત હોય તો તે સઘળી હકીકત સંક્ષેપમાં લખી લેવાથી મહાન લાભ થાય છે.

ઉપરના સક્ષિપ્ત નિરૂપણથી વાચકોને સારી રીતે સમજાતું હશે કે મધ્યમાવસ્થાના મુખ્ય કર્તવ્યો કયા કયા છે અને એ અવસ્થાનો સદુપયોગ કરીને મનુષ્ય આ જીવન-સંગ્રામમાં કેવી રીતે વિજય પ્રાપ્ત કરી શકે છે. સ્વાધ્યાય, પઠનપાઠન, અનુસંધાન, અવલોકન, સદ્ગુણાભિરૂચિ, વિદ્યાપ્રેમ આદિ અન્ય કર્તવ્યો એ અવસ્થાના છે. જેની ઉપયોગીતાનું વર્ણન વિસ્તારભર્યથી અત્ર કરવામાં આવતું નથી. ટુંકામાં, એ અવસ્થામાં મનુષ્યે એવાં કાર્યો કરવા જોઈએ કે જે વડે તેને વૃદ્ધાવસ્થામાં સાચું સુખ મળી શકે; પૂર્વે વયસિ તત્કુર્યાત્યેન વૃદ્ધઃ સુખં વસેત્ । એ સૂત્ર બહુ મનન કરવા યોગ્ય છે. પરંતુ એ વાત એક ક્ષણભર પણ ભૂલી જવી ન જોઈએ કે વૃદ્ધાવસ્થાની સાથે સુખ પણ પોતાની મેળે ચાલી આવતું નથી. એમ બનવું ત્રિકાલમાં પણ અસંભવિત છે. વૃદ્ધાવસ્થામાં સુખ મેળવવા માટે પૂર્વ અવસ્થામાં ઘણીજ તજવીજ કરવી પડે છે. તે સમય જો આપણે આજસુ બની નકામો ગુમાવી દેશું તો તેનાં પરિણામરૂપ દુઃખ જ લોગવવું પડશે એમાં સંદેહ નથી.

એ વિષે રાજર્ષિ ભર્તૃહરીજીએ યોગ્ય જ કહ્યું છે કે:—

યાવત્સ્વસ્થમિદં શરીરમરુમં યાવજ્જરા દૂરતો

યાવચ્ચેન્દ્રિયશક્તિરપ્રતિહતા યાવત્ક્ષયોનાયુષઃ ।

આત્મશ્રેયસિ તાવદેવ વિદુષા કાર્યઃ પ્રયત્નો મહાન્

સંદીપ્તે ભવને તુ કૂપચનનં પ્રત્યુદયમઃ કીદશઃ ॥

અર્થાત્ જ્યાં સુધી મનુષ્યનું શરીર નીરોગી અને સ્વસ્થ રહે છે, જ્યાં સુધી તેની ઇન્દ્રિયો પોતપોતાનું કાર્ય સારી રીતે કરી શકે છે. જ્યાં સુધી વૃદ્ધાવસ્થા દૂર હોય છે અને જ્યાં સુધી તેનું આયુષ્ય ક્ષયોન્મુખ નથી હોતું ત્યાં સુધી વિદ્વાન અને સમજી મનુષ્યે પોતાનું ઐહિક તથા પારલૌકિક હિતકાર્ય સાધી લેવું જોઈએ, કેમકે ઘરમાં આગ લાગ્યા પ્રછી તે ખુઝાવવા માટે તરતજ કુવો ખોદવાનો પ્રયત્ન સુખાઈ ભરેલો તેમજ વ્યર્થ છે.

ચાલુ—

પ્રકીર્ણ.

કાંકરોલી જૈનમંદિર માટે બનેલો ખેદકારક બનાવ.

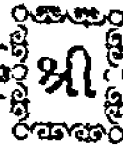
શ્રી જૈન એસોશીએશન ઓફ ઇન્ડિયા મુંબઈ તરફથી કાંકરોલીખાતે જૈન મંદિરના બનાવ સંબંધે તપાસ કરવા ગયેલા પ્રતિનિધિ બંધુઓ શેઠ લલ્લુભાઈ કરમચંદ દલાલ તથા મગનલાલ એમ. શાહે ત્યાં જઈ કરોલી તપાસનો રીપોર્ટ અમોને પ્રસિદ્ધ કરવા મળેલો છે. જો કે આ આ રીપોર્ટ લાંબાણથી જૈનપત્ર, સાંજવર્તમાન, વગેરે દૈનિક પેપરોમાં પ્રસિદ્ધ થયેલો હોવાથી તે વિસ્તારથી ન લેતાં તે સંબંધી અમારા વિચારો જણાવવા રજા લઈએ છીએ. ઉપરોક્ત પ્રતિનિધિઓ, જેઓએ કાંકરોલી જાતે જઈ તપાસ કરી જે રીપોર્ટ જુદાર મુક્યો છે, તે સત્ય એટલા માટે લાગે છે કે તે રીપોર્ટ વાંચતાં તેઓએ શાંતિ અને હડાપણથી યથાસ્થિત તપાસ કરી છે; હવે તેમાં જણાવેલી હકીકત સંબંધી કંઈ સમાલોચના કરવી તે અસ્થાને નથી.

ચાલુ જમાનામાં જ્યાં હિંદુ મુસલમાનનું ઐક્ય કરવાના અથાગ પ્રયત્નો થાય છે (જે કે ઘણે ભાગે અસંભવિત મનાતું) થતું જાય છે ત્યાં હિંદુ ધર્મ માનનારજ ધર્મના ઝગડાઓ ઉત્પન્ન કરી ઐક્યને તોડે તે શરમાવનારું છે. અમો એક જૈન તરીકે નહિ પરંતુ ઉક્ત રીપોર્ટમાં જણાવેલી હકીકત વાંચતાં તટસ્થ રીતે કહેવા માગીએ છીએ કે, વૈશ્ણવ સંપ્રદાય અને તેમના ધર્મગુરુએ નાહક કલેશ ઉત્પન્ન કરી જૈનધર્મનું અને તેના દેવનું ગંભીર અપમાન ભયંકર રીતે કર્યું છે જે અસહ્ય છે. એક તરફથી એમ માનો કે જૈનમંદિરને શિખર કર્યા સિવાય મંદિર કરવાની ગોસ્વામીએ રજા આપી હતી, તો હિંદુ ધર્મના કોઈ મંદિરો અને ખાસ વૈશ્ણવના કોઈપણ મંદિર શિખર વગરના હોય છે ? અથવા ત્યાં છે ? જ્યારે હિંદુ ધર્મના દરેક મંદિરોને

શિખર હોય છે અને તેજ ગામમાં છે તો જૈનમંદિરને શિખર નહિ કરવા દેવાને હુકમ રિપોર્ટમાં જણાવ્યા પ્રમાણે એક વિચિત્ર ભ્રમણા-જોડુકમી અને અયોગ્ય સત્તાવાળોજ હતો, છતાં માને કે તેવો હુકમ કર્યો હતો તેથીજ, તેમજ શિખર સિવાય જૈન મંદિરની પ્રતિષ્ઠા થતી ન હોવાથી જૈનમંદિરની પ્રતિષ્ઠાનું મુદ્દર્ત નજીક આવતું હોવાથી શિખર માટે પ્રતિષ્ઠાની તારીખ સુધીમાં ખુલાસા માટે જૈનોએ રીતસર અરજ કરી પણ હતી. વહુજીમહારાજ ખુદારગામ હતાં, અને ત્યાં અરજ કર્યા છતાં પણ કાંઈ પણ ખુલાશો કે જવાબ પણ નહિ ! તે શું સૂચવે છે ! ધર્મ દ્રેષ અને અયોગ્ય સત્તા ! ! જ્યારે પ્રતિષ્ઠાની તારીખ સુધી જવાબ ન આવ્યો ત્યારેજ શિખર સિવાય પ્રતિષ્ઠા થતી નહોવાથી તેજ અરસામાં શિખર કરી તુરતજ પ્રતિષ્ઠા કરી. જ્યારે વહુજી-મહારાજને આ ખબર પડ્યા ત્યારે શિખર કરવા ન દેવું તેવો જવાબ આપ્યો તે બાબતની ફરીયાદ ઉદેપુર સ્ટેટમાં ગઈ. હજી તેનો ફેસલો નથી મળ્યો; આ કેસ ચાલ્યો પણ નથી, દરમ્યાન શિખર તોડવાનો હુકમ આપ્યો, તોડવા પ્રતિજ્ઞા કરી જેથી બળજોરીથી જૈનમંદિરનું શિખર તોડી નાંખી પ્રતિમાજીને ઊત્થાપન કરી ક્યાં લઈ ગયા તેના પણ પત્તો નથી. આ વૈષ્ણવો અને તેના ધર્મગુરુઓએ જૈનધર્મ અને તેમના દેવતું નહિ સહન થઈ શકે તેવું અપમાન કર્યું છે, તેટલુંજ નહિ પરંતુ ચોર કોટવાળને ઢંઢે તેમ ઉલટા જૈન ગૃહસ્થોને કેદમાં પુરવામાં આવ્યા. આ જમાનામાં જે બને નહિ, કોઈ હિંદુધર્મ અનુયાયી કે ધર્મગુરુ કરે નહિ તેવું એક ઉચ્ચ હિંદુ કોમ તરીકે જૈનધર્મનું જુઝમાટભરી રીતે એવું અપમાન કર્યું છે કે, ભૂતકાળમાં જેમ મુસલમાન રાજાઓએ હિંદુધર્મ, દેવળ અને મુર્તિઓનો નાશ કર્યો હતો તે યાદ આવતાં આ વૈષ્ણવ ધર્મવાળા અને તેમના ધર્મગુરુનું આ વિપરીત કાર્ય તેને આખેહુબ મળતું આવે છે. તેથી આગળ જઈ-શ્રીસૌહર્યવતી દેવીએ તો શિખર તોડવા તે ગામનું પાણી પણ હુરામ કર્યું હતું. આ કેટલો અને કેવો જૈનધર્મ ઉપર દ્રેષ અને જીલમ ? કોઈ હિંદુ-ધર્મ કે તેના અનુયાયી કે ધર્મગુરુ આવું કાર્ય કરી શકેજ નહિ. આ કાળના ઇતિહાસમાં આ ખેદજનક બનાવ, ભૂતકાળના ઇતિહાસમાં મુસલમાન રાજાઓએ હિંદુ ધર્મનો નાશ કરવા કરેલા બનાવને મળતોજ નોંધાશે, ત્યારે એક વૈષ્ણવ જેવા હિંદુધર્મ માટે (જે દ્રેષ ધર્મ માટે હિંદુ મુસલમાન માટે હોય, તે)-આ કાળના અને ભવિષ્ય કાળના વાંચકો વાંચી હિંદની હિંદુ પ્રબળતા અંદર અંદરનાં હિંદુ કોમને ન છાજે તેવા ધર્મના નાશ માટે આવા પ્રયત્નો બનવા માટે આંસુ સારશે-ખેદ કરશે. હિંદુ અને મુસલમાન ધર્મના ખુદિ-શાળી મનુષ્યો કે જ્યાં સ્વરાજ્ય મેળવવા માટે દરેક પ્રબળી ઐક્યતા ભેવા ઇચ્છે છે, ત્યાં વૈષ્ણવ જેવી કોમ અને તેના ધર્મગુરુ હિંદુધર્મના નાશના બનાવો ઉત્પન્ન કરે તે ભેઈ, બાણી, સાંભળી પોતાના સ્વરાજ્યના પ્રયત્નમાં આવી બાબત ઉત્પન્ન થતાં, ખેદ ઉદભવતાં દેશનેતાઓ શિથીલ થઈ જાય તે બનવાજોગ છે. આ રીપોર્ટની હકીકત બાણી જૈન કોમને અસહ્ય ખેદ અને દુઃખ થાય તે સ્વભાવિક છે. આ કેસ ઉદેપુર રાજ્યમાં ચાલશે. તેથી પ્રતિષ્ઠા અને શિખર વિધિ સહીત થવાં માટે ઉદેપુર

નરેશને અરજી આપી ડોન્ટેશન જઈ સુલેહ-શાંતિથી નીકાલ લાવવાનો છે; પરંતુ તેમ થવા પછી કાંકરોલી ગામના ગાદીપતિ કે જે વૈષ્ણવ ધર્મગુરુ છે તેને ઉદ્દેશ રાજ્યે દીવાની ફેજદારીની સત્તા આપી છે, અને જાણવા પ્રમાણે હાલ તે સર્વોચ્ચ હોવાથી જેના હસ્તાક વહીવટ છે તેઓ આવી આપણી સત્તા ફરી વાપરી જૈન મંદિર કે ધર્મને અડચણ ન કરે, જૈનો પણ તે સત્તાથી કચકાતા બચે તેટલા માટે મજબૂત રીપોર્ટમાં બતાવ્યા પ્રમાણે સં. ૧૯૩૬ ની સાલમાં સગીર વયના ગાદીપતિની સત્તા લઈ લેવાનો પુરાવો મોજુદ છે, તેમ થવા જૈનોએ પ્રયત્ન કરવા જરૂર છે અને ભવિષ્યમાં જૈન કોમ જેવી શાંતિપ્રદ કોમની શાંતિનો સામી બાબતથી ગેરકુપાય થતાં આવા બનાવો ભવિષ્યમાં ન બને તેવા રીતસર પ્રયત્નો કરવા, જૈન સમાજના આગેવાનોએ જરૂર છે. આ બતાવ બન્યા પછી સામી બાબતવાળાએ અંદર અંદર સમાધાની કરવાને બદલે તેઓ થેર બેઠા પોતાના આ બુદ્ધિમાટ કાર્યનો ખોટો બચાવ કરવા પેપરોમાં કેટલાક અસત્ય લેખો ખરી ખીના છુપાવવા પ્રયત્ન કરે છે. જે કર્તવ્ય તેઓનું ડકાપણમરેણું નહોતું. અમો હેવટે જૈન સમાજને શાંતિથી કામ લેવા અને વૈષ્ણવ ધર્મગુરુ મધુસુદનલાલજી તથા વહુજીમહારાજજી સૌંદર્યવતી જેઓ ત્યાંના સગીર ગાદીપતિના ખરા સહાયક છે તેમને સુચના કરવા રજા લઈએ છીએ કે, આ અત્યંત દુઃખદાયક તેમજ હૃદયદ્રાવક બનાવનો સદાને માટે અંત લાવી બંને હિંદુ મૂર્તિપૂજક કોમ વચ્ચે આ ઐક્યના જમાનામાં ફરી ઐક્યતા કરાવે અને પોતાની ભાઈબંધ જૈન કોમની દુઃખાયેલ લાગણીને શાંત કરી, સંતોષે. આ ખેદકારક બનાવને કદી ભુલી ન શકાય તેવો છતાં તેનો નીચેડો જલદીથી લાવી સુલેહ શાંતિ બંને કોમ વચ્ચે કાયમની સ્થપાય તેમ અમો ઇચ્છીએ છીએ.

“ સુધારો. ”

શ્રીમદ્ વીરમહાપ્રકાશ.

॥ વદે વીરમ્ ॥

॥ પરોપકારઃ સમ્યક્ ક્રિયમાણો ધીરતામભિવર્ધયતિ, દોન-
તામપર્કયતિ, ઉદારચિત્તાં વિધતે, આત્મમ્ભરિતાં મોચ-
યતિ, ચેતોર્વિમલ્યં પ્રિતિનુતે, પ્રમુત્વમાવિર્ભાનયતિ; ત-
તોઽમૌ પ્રાદુર્ભૂતવીર્યોલ્લાસઃ પ્રણપરજોમોહઃ પરોપ-
કારકરણપરઃ પુરુષો જન્માન્તરેષ્વપ્યુત્તરોત્તરક-
મેણ ચારુતર મન્માર્ગવિશેષમાસાદયતિ ॥

પુસ્તક ૨૦] વીર સંવત્ . ૧૪૯૫ કાર્તિક. આત્મ. સંવત્ ૨૭. [અંક ૪ થો.

ૐ

દીપોત્સવી.

વા

શ્રીમાન્ વીરપ્રમુનો કૈલાસવાસ.

સહ્યોધીને “ ત્યાદ્વાદ્ ” પદ્મ પ્રહર ને બવિ પ્રાણીને,
માનવ જનસની શ્રેષ્ઠતા બતલાવો કર્ણ! આણીને,
“ શ્રીવીર ” નર્મોએ બ્રાત ! આને સિદ્ધ જગમા ને થયા,
કૃત કૃત્ય થઈ કૈલાસમા દીપોત્સવી હોત તે ગયા.

વેલચંદ ધનજી.

સહૃદય સજ્જન ભાઈ બહેનો પ્રત્યે બે બોલ.

(લે૦ સદ્ગુણાનુરાગી કપૂરવિજયજી. રાજપુર (ડીસા))

૧ પ્રમાદવશ આપણે ઘણું ગુમાવ્યું છે ને ગુમાવીએ છીએ. માદક (મદલાવે એવા) પદાર્થોનું વારંવાર સેવન, પાંચે ઇન્દ્રિયોના વિવિધ વિષયોમાં આસક્ત-લોલુપ બની જવું, ક્રોધાદિક કષાયથી અંધ થવું, આળસ-નિદ્રાને વધારવી, તેમજ વિકથા-કુથલીઓમાં વખત ગુમાવવો એ બધા સ્વચ્છંદ આચરણોવડે આપણી ભારે પાયમાલી થઇ છે. સુખના અર્થી જનોએ હવે જાગૃત થઇ પ્રમાદ તજવો જોઇએ.

૨ સમયોચિત કર્તવ્યનું ભાન, કર્તવ્ય નિષ્ઠા અને કર્તવ્ય-પાલન કરવાથી દુઃખનો અંત કરી જરૂર સુખી થઇ શકાય છે.

૩ કર્તવ્ય-ધર્મની ઉપેક્ષા કરવાથી જ ભારે હાનિ થાય છે.

૪ શ્રીમદ્ ઉપાધ્યાયજી જેવા જ્ઞાની : મહાત્માઓ કહે છે કે-“ નિશ્ચય દષ્ટિ હૃદય ધરીજી, પાળે જે વ્યવહાર; પુન્યવંત તે પામશેજી, ભવ સમુદ્રનો પાર. મનમોહન જિનજી ” મોક્ષ-સુખ રૂપ નિશ્ચિત સાધ્ય ખરાખર લક્ષમાં રાખીને તેને પ્રાપ્ત કરવા જે જે યોગ્ય વ્યવહાર સાધનો આપ પુરૂષોએ બતાવ્યાં છે તેનું પ્રેમથી પાલન કરનાર સજ્જનો જરૂર દુઃખનો અંત કરી અક્ષય અવિનાશી સુખ મેળવી શકે છે.

૫ મન અને ઇન્દ્રિયોનો નિગ્રહ કરી સંતોષ વૃત્તિથી એક નિષ્ઠ બની સંયમનું પાલન કરવું એ અક્ષય સુખ રૂપ મોક્ષ પામવાની ખરી ચાવી છે. વિષયાંધ-મોહાંધ જીવોને તે પ્રાપ્ત થવી દુર્લભ છે. મોહ તજ્યાથી તે સહેજે સાંપડી શકે છે.

૬ કઇંક સુખજનો, મોક્ષ સાધક શુદ્ધ વ્યવહાર ધર્મનું પાલન કરવા ઘટતો આગ્રહ રાખવાને બદલે કેવળ કલ્પિત લૌકિક વ્યવહારનું જ પાલન આગ્રહથી કરવામાં મોટાઇ માને છે તેથીજ તેઓ સત્ય સુખથી બેનશીબ રહે છે, ખરા સુખના અર્થીજનોએ તો ખસુસ કરીને શુદ્ધ વ્યવહાર માર્ગનો જ આદર દઢ આગ્રહ પૂર્વક કરવો જોઇએ. તે પણ લોકરંજન અર્થે નહીં પણ નિઃકામ-નિસ્વાર્થપણે આત્મ સંતોષ અર્થે જ કરવો ઘટે.

૭ સાચું સુખ આત્મ સંતોષવડે જ માપી શકાય છે. બીજાથી નહીં.

ઇતિશમ્.

ૐ

અહિંસક-વૃત્તિ.

“અહિંસા પરમધર્મ” પહિંસાનો, પટ્ટદરશન દરશિત જ્ઞાનો ૦ અહિંસા.
 અહિંસા શબ્દ સુકોમલ લાગે, કોમલ હૃદય બનાવે; અહિંસા.
 કરવા વ્યાપક વિશ્વ વિષે નિત્ય, પ્રાણ પુરૂષ સમબલે અહિંસા.
 જ્યાં જ્યાં અહિંસા પ્રતિષ્ઠા પામે, વૈર વિનાશ ત્યાં થાવે; અહિંસા.
 પ્રભુ ઉપદેશ સમય સહુ પ્રાણી, વિરોધ છતાં મલી જાવે. અહિંસા.
 સમોવસરણું શાસ્ત્ર સહાયથી, દૃશ્ય હૃદયપર ધરતું; અહિંસા.
 અહિંસક વ્રત જિનવરતું દેખી, તન્મય તાદૃશ કરતું! અહિંસા.
 મૈત્રી અમંદ આનંદ કરાવે, દંદ પણું દૂર જાવે; અહિંસા.
 પ્રાણી સકલ આત્મ વત્ ગણતા, પ્રગટે પ્રેમ સ્વભાવે. અહિંસા.
 હિંસા શબ્દ છે કર કઠોર ને, કંપિત હૃદય કરાવે; અહિંસા.
 વર્તમાન વિચલુ પર દૃષ્ટિ, કરતાં અતિ દુઃખ થાવે. અહિંસા.
 આત્મ સ્વતંત્રતા આત્મ ધર્મ વિણ, નહિં સમબલે જાતું! અહિંસા.
 મેળવવા હરદમ સત્ સંગત-શાસ્ત્ર પરિચિત થાતું. અહિંસા.

વિન્યા દશમ-મુખ ૪
 દાદાણિ બિહિંગ.

વેલચંદ ધનજી.

પવિત્ર રત્નત્રયીનું પ્રમાદ રહિત પાલન કરવાથી થતું આત્મકલ્યાણ.

૧ સમ્યગ્=પ્રથાર્થ દર્શન=તત્ત્વાર્થ શ્રદ્ધાનરૂપ સમ્યક્ત્વ, તત્ત્વાર્થ અવગ્રોહ રૂપ સમ્યગ્જ્ઞાન તથા હિંસાદિક દોષોથી નિવર્તી, અહિંસા-દયા સત્યાદિક વ્રત નિયમો પાળવામાં પ્રવૃત્તિ કરવા રૂપ સમ્યક્ ચારિત્ર એ પવિત્ર રત્નત્રયીનું સદ્ભાવથી સેવન-આરાધન કરનારા સદ્સાગી સન્નજનો જન્મ મરણ સંબંધી સકળ કલેશોનો અંત કરી, અક્ષય, અનંત અવિનાશી એવું મોક્ષ સુખ નિઃશંકપણે મેળવી શકે છે.

૨ પરંતુ જે મંદભાગી જનો વિપરીત શ્રદ્ધારૂપ મિથ્યાત્વવડે પૂલોકત સમ્યક્ત્વનો અનાદર મંદ આદર અથવા લોપ કરે છે, અજ્ઞાન, અશય કે વિપરીત ઓધવડે તત્ત્વજ્ઞાનનો અનાદર કરે છે અને વિષય કષાયોદિક પ્રમાદ વશ બની હિંસાદિક

દોષોમાં આસક્ત થઈ, અહિંસા સંયમાદિક પવિત્ર આચરણનો અનાદર કે લોપ કરે છે તે બાપડા જન્મ મરણ સંબંધી અનંત કલેશોને પામે છે.

૩ અનંત ભવ જ્ઞમણ કરતાં મહા મુશીબતે પામી શકાય એવી સકળ દુર્લભ ધર્મ-સામગ્રી પામીને ઉપર જણાવેલા દોષોવડે પૂર્વોક્ત રત્નત્રયીનું સેવન કરી લેવામાં કોણ હતભાગી જનો આળસ-પ્રમાદ યા ઉપેક્ષા કરીને પ્રાપ્ત સામગ્રીનો લાભ ચુકી તેને નિષ્ફળ-નિરર્થક કરી મૂકે ? સુસ-ચકોર જનો તેમ નજ કરે.

૪ માદક પદાર્થનું સેવન પાંચે ઈન્દ્રિયોના વિવિધ વિષયોમાં ગૃહિત કષાય અંધતા, અતિઘણી નિદ્રા-આળસ અને વિકથા-કુથલીઓમાં અતિ ઘણી પ્રીતિરૂપ પ્રમાદ (સ્વચ્છંદ) આચરણથીજ જન્મ મરણનો ત્રાસ વધતોજ જાય છે. તેમાંથી જે હડાપણથી બચે તેજ ચકોર.

૫ ચિન્તામણી રત્નને કાગ હડાડવામાં વણુશ્રી નાંખે અને અમૃત રસને પગ પખાળવામાંજ વાપરી નાંખે એવી મૂર્ખાઈભરી વિપરીત કરણીવડે પામરજનો દુર્લભ ધર્મ સામગ્રી કેવળ હારી જાય છે.

૬ જે મુગ્ધજનો આ દુર્લભ માનવ દેહાદિક સામગ્રી પુન્યજોગે પામ્યા છતા પ્રમાદ રહિત આત્મસાધન કરી નથી લેતા તેઓને અંતે પરતાવાનો વખત આવે છે. તેમ કરતાયે અંતે કશું વળતું નથી.

૭ હંસની જેમ અશુદ્ધ તત્ત્વને તણ, શુદ્ધ તત્ત્વ આદરી લેવું એટલે દોષ-અવશુષ્ણ તણ શુષ્ણ આદરવા એજ વિવેકી જનને ઉચિત છે.

૮ આત્મ-તત્ત્વને કર્મ-મેલથી બૂઠું પાડી લેવા તપ જપ સંયમનો ખપ કરી, આત્માને શુદ્ધ કરવો એ આ માનવ દેહ પામ્યાનું ફળ છે.

૯ હિતાહિત, કૃત્યાકૃત્ય, ભક્ષ્યાભક્ષ્ય, પેયાપેય, ગમ્યાગમ્યનો ઠીક વિચાર કરી અહિતકારી તણ, હિતમાર્ગી આદરવા ઉજમાળ થાવું એ મહાબુદ્ધિ પામ્યાનું ફળ છે. જાણી જોઈને અકાર્ય કરનાર અંધ છે.

૧૦ નિઃસ્વાર્થપણે શુભ પાત્રને પોખવું એ પૈસો પામ્યાનું ફળ છે.

૧૧ સામાને હિત-સંતોષ ઉપજે એવું પ્રિય ને પથ્ય બોલવું એ વાચા શક્તિ પામ્યાનું ફળ છે. સમયોચિત બોલી નહીં જાણનાર મૂક-મૂંગો છે.

૧૨ જેવી સુખ દુઃખની લાગણી આપણને છે તેવી ખીજને પણ છે. સુખ સહુને પ્રિય અને દુઃખ અપ્રિય લાગે છે એમ સમજી કોઈને દુઃખ ઉપજે એવું આચરણ નહીં કરતા સદાય સુખદાયી સદાચરણજ સેવવું.

૧૩ સહુને આપણા આત્મા સમાન લેખી તેમનું હિત ચિન્તનજ કરવું.

૧૪ કોઈ દીન-દુઃખીને દેખી તેનું દુઃખ દેડવા આપણાથી બનતું કરી છુટવું.

૧૫ જમે તેને સુખી કે મદ્યુણી જાણી કે સાંભળી મનમાં લગારે ખેદ લાગ્યા વગર આપણે રાજ થાવું અને જેથી સુખી ને મદ્યુણી થવાર એવા સન્માર્ગે ચાલવ તથા ઉન્માર્ગ તજવા મનમાં નિશ્ચય કરવો.

૧૬ ગમે એવી ભૂંડાઈ કરનાર ઉપર પણ કડ્ડલા લાવી તેને સુધારવા પ્રયત્ન કરતા છતાં તે સુધરી શકે એમ નજ લાગે તો તેનાથી અલગ રહેવું પણ તેના ઉપર રોષ લાવી નાહક આપણું બગાડવું નહીંજ.

૧૭ પાત્રતા વગર પ્રાપ્તિ ના હોય. પૂર્વોક્ત રત્નત્રયીની પ્રાપ્તિ માટે પાત્રતા લાયકાત અવશ્ય મેળવવી જોઈએ. દ્વેષ દ્રષ્ટિ તથા શુભ દ્રષ્ટિ આદરવી માર્ગાનુસારી થવા માટે ન્યાય-નીતિને પ્રમાણિકતાને પ્રાણ સમા લેખવાં અને સત્યને પ્રાણાન્તે પણ અખંડ પાળવું. શુદ્ધ તત્ત્વનોજ આદર કરવો. ઇતિથમ.

જૈન તરીકે આપણી યોજખી ફરજ.

અનેક દિશાએ વહેતી નદીઓનાં વહેણ જોમ અ તે સમુદ્રમાં જઈ મળે છે તેમ અસંખ્ય સાધનો પૈકી ગમે તે હિત સાધનને સન્મુખ ભાવે અતુસરનારા અવશ્ય મોક્ષ-પદ પામે છે. તેથી કોઈ એક હિત સાધન કરનારની ખીજ કોઈ હિતસ્વી જને અવગણના નહીં કરતાં તેનાં હિતકૃત્યમાં ખની શકે તેટલી મદદ કે અનુમોદનાજ કરવી ઉચિત છે. જૈનકુળમાં અવતર્યા છતાં જૈન યોગ્ય આચાર વિચાર સમજે શ્રદ્ધે કે આદરે નહીં તો વાસ્તવિક રીતે તે એ જૈન જૈનમાર્ગથી વિમુખજ લેખાય. અને એ જૈનકુળમાં ઉપજ્યા છતાં જો જિનેશ્વર કથિત શુદ્ધ સનાતન માર્ગને યથાર્થ સમજે, શ્રદ્ધે અને આદરે તો ખરી રીતે તે જૈનજ કહેવાય. સ્વધર્મ નિષ્ઠતાયોગને આપણામાં જૈનત્વ લેખી શકાય. ધર્મ વિમુખતા રાખી રહેતા જૈનત્વ શી રીતે પ્રગટે ? અહિંસા, સંયમ અને તપ એ સર્વજ્ઞ કથિત ધર્મનું લક્ષણ હોઈ દરેક જૈને તેને અનુસરવાનુજ રહું પ્ર માદ રહિત સ્વપર પ્રાણની રક્ષાનો માર્ગ આદરવા-થીજ અહિંસાનું પાલન થઈ શકે. મુખ શીલ કે સ્વાર્થ અંધ ખની મુત્કળ (મોકળી) નીવૃત્તિથી સ્વપર પ્રાણની રક્ષા કરી શકાતી નથી. આત્મનિગ્રહ (વિષય કષાયને વિક્ષાદિક પ્રમાદના ત્યાગ પૂર્વક સંયમ) વડેજ અહિંસાનું યથાવિધિ પાલન થઈ શકે છે અને અનેક વિધ તપ સાધન વડે તે બંનેને પુષ્ટિ મળી શકે છે. અને એવા ખરા જૈન હોવાનો દાવો કરનારા ભાઈ ખહેનોએ મુખ શીલતાને પ્રમાદ પાત્રને ફર કરવા અને સર્વજ્ઞ દેવે કહેલાં સર્વોત્તમ અહિંસાદિકનું ડહાપણથી પાલન કરવા ઉજમાળ રહેવું જોઈએ. ખાનપાન વસ્ત્રાદિકનો ભોગોપભોગ પણ એજ દ્રષ્ટિથી કરવો જોઈએ. સ્વાર્થાંધપણે અસંખ્ય જીવોની થતી હાનિ બાતે કરવી કરાવવી કે અનુમોદવી ઘટે નહીં-શુદ્ધ ખાનપાન કે શુદ્ધ વસ્ત્રાદિકથીજ જીવન નિર્વાહ સહુએ કરવો. કરનારને મદદ કરવી તેની પ્રશ્નસા કરવી; નિંદાતો નજ કરવી. ઇતિથમ.

ૐ

“ ચેતનજને ફટકા ”

સર ફરોસી કે તમત્તા—એ રાગ.

(લેખક—શાહ ડાહ્યાલાલ લહેરચંદ ખોક્કર.)

ક્યું ફસાયે, મસ્ત દુનિયા, દેખ તમાસા હૈ જીયા;
ચલ સીધે ઇસ, રાનમેં તું, કયા મુસાફીર ભુલ ગયા. ૧

જુસ્કે લીયે પેદા હુવા, તું ઉસ્કા હરદમ ધ્યાન ધર;
સુખે સેં ઉઠકેં શ્યામ તક, તું હુમનો કુ દક્ષન કર. ૨

મુફ્લીસ કયા હુવા હૈ, દેખ આંખો ખોલકે;
સ્વાર્થ બીન મહોબત નહીં હૈ, ઊપેસેં ડમડોલ હૈ. ૩

મોહ મદીરા તું પીતા હૈ, મસ્ત બન કર બાઉરા;
દિલ સૌચ લે તેરે, પીછે બસ આ રહીમૃત્યુ જરા. ૪

ગંગા કે જલ તું છોડકેં, પીતા હૈ ક્યું વિષયાનું કીચ;
સિંહ કેસરી સુતજો હુવા, લેતા કબી મુખ ત્રણ બીજ. ૫

અંશુલી દોકે બીચમેં, મુસલાતે જૈસે મુદમ હૈ;
જવાહીર જૈસે અખ હીંતો, કયા જવાની બુદમ હૈ. ૬

મુસાફરી મેં, લાયાથા જો, રોટી તેનેં ખા લીયા;
અખ કર નહ તો ખાયગા, નહીંતો તું ખાયગા લીયા. ૭

નર્ક નર્કેં કુપસેં જખ બચાયા, ખ્યાનકર ઇસ ખ્યાલકા;
પરમાર્થ મય કદમોં હૈ, જુસ્કો ધ્યાન લીતર શ્યામકા. ૮

દક્ષન કર તું દક્ષન કર, તું હુમનોકુ જલ્દી સેં;
હુખ ખાયગા તું યાદ રખ, જૈસા પીડાલા ગીલ્તીસેં. ૯

ઊંઝા જૈન સંગીત મંડળી પ્રેમી તુમપર હુલ્લ હૈ;
ડાહ્યાલાલ તેરા, દાસ હરદમ, બંદગીમેં મસગુલ હૈ. ૧૦

સન્મિત્ર-સંગ્રહ.

વિકૃલ્લદાસ મૃગ શાલુ

(૧૪)

પાપાન્નિવારયતિ યોજયતે હિતાય
ગુહ્યં ચ ગૂહતિ ગુણાન્ પ્રકટીકરોતિ ।
આપદ્ગતં ચ ન જહાતિ દદાતિ કાલે
સન્મિત્ર લક્ષણમિદં પ્રવદન્તિ સન્તઃ ॥

અર્થ—મિત્રને પાપ કરવાથી વર્જિત કરે, તેના હિતની વાતનોજ તેને ઉપદેશ કરે, તેની ગુપ્ત વાત છુપાવે, ગુણોને પ્રકટ કરે, આપત્તિકાળમાં તણ ન દે અને જરૂર પડે ત્યારે યથાશક્તિ દ્રવ્ય પણ આપે—એ સર્વ સારા મિત્રના લક્ષણો સંતપુરૂષોએ કહ્યા છે.

૨૧. ભતૃહરી.

મનુષ્ય એક સામાજિક જીવ છે. સમાજની સાથે તેનો અતિ ઘનિષ્ટ સંબંધ રહેલો છે. તે સ્વાભાવિક યોગ્યતા, સામર્થ્ય તેમજ ગુણોથી પૂર્ણ હોવા છતાં પણ એકલો અધિક કાર્ય કરી શકતો નથી. તેને હુમેશાં કોઈ અન્ય પુરૂષ યાને સ્ત્રીની, કોઈને કોઈ રૂપે, આવશ્યકતા રહેજ છે. જ્યાંસુધી તેને એ સહાયતા નથી મળતી ત્યાંસુધી તેના અનેક મનોરથો અપૂર્ણ રહી જાય છે, તેનાં સાંસારિક કાર્યો અધુરા રહી જાય છે, તેનું સામાજિક જીવન નિરસ બની જાય છે અને કોઈ કોઈ વાર તો તેનો વધેલો ઉત્સાહ પણ ક્ષીણ થઈ જાય છે. તેથી કરીને જીવન-સંગ્રામમાં વિજય પ્રાપ્ત કરવા માટે એવી સહાયતા કરનારનો સંગ્રહ કરવાની પરમ આવશ્યકતા છે. સંસારિક જીવનમાં એવી સહાયતા કરનારની સાથે આપણે અનેક જાતના સંબંધ બંધાયા કરે છે; એ સર્વ સંબંધમાં મિત્રનો સંબંધ અત્યંત પવિત્ર અને શ્રેષ્ઠ માનવામાં આવે છે. સાચું છે કે આ સ્વાર્થમય જગતમાં મિત્ર સિવાય આપણો સાચો સહાયક કોણ હોઈ શકે? સંકટ સમયે સંપત્તિ તેમજ સંતતિ કામ આવી શકતા નથી. એવે સમયે આપણને આશ્રય દેનાર અને દુઃખમાં ભાગ લેનાર આપણા સાચા મિત્ર સિવાય બીજું કોઈ ધર્મ શકતું નથી. સાચો મિત્ર મળવાથી જે લાભ થાય છે તેનો અનુભવ તો ભાવ્યથાળી પુરૂષોજ કરી શકે છે કે જેને કોઈપણ વખત કોઈ સાચો મિત્ર મળ્યો હોય. મિત્રોનો સંગ્રહ કરવાથી સ્વાર્થ તેમજ પરમાર્થ બન્નેની સિદ્ધિ થાય છે. સાચા મિત્રોવડે સંઘશક્તિ ઉત્પન્ન થાય છે અને સઘશક્તિજ સદ્ સત્તાનું સર્વોત્તમ સાધન છે.

કેવળ પરિચય અથવા વાતચીત થવાથી મિત્રતા થઈ જતી નથી. મિત્ર શબ્દનો વ્યાપક દૃષ્ટિથી વિચાર કરવામાં આવે તો એટલુંજ કહી શકાય કે આપણાં સમસ્ત જીવનમાં સાચા મિત્રો બે ચારથી વધારે મળો શકતા નથી. ‘મુળ્હે મુળ્હે મતિર્મિત્રા’ ના ન્યાયથી જ્યારે આપણે જોઈએ છીએ ત્યારે આપણને એટલુંજ માલુમ પડે છે કે સાચા મિત્રોનું મળવું આ સંસારમાં અતિ દુર્લભ છે. જ્યાંસુધી આચાર વિચારોમાં સદૃશતા તેમજ એકતા નથી થતી ત્યાંસુધી બે મનુષ્યોમાં એક પ્રાણુતા થવી અસંભવિત છે. મિત્રતા બંધાવા માટે સહૃદયતા, સહિષ્ણુતા, તેમજ પરસ્પર સહાનુભૂતિની અત્યંત આવશ્યકતા છે. જ્યાંસુધી એ નથી હોતું ત્યાંસુધી સાચી મિત્રતા કદાપિ થઈ શકતી નથી.

પરંતુ સાચા મિત્રો દુનિયામાં ઘણા થોડા હોય છે તે જોઈને આપણે ઉદાસીન ન થવું જોઈએ. કોઈ વખત સહાનુભૂતિ રાખનાર પરિચિત સજ્જનોની સહાયતાવડે પણ સંસારનાં અનેક કાર્યો સાધી શકાય છે. સૌ લોકો સમજે છે કે સુવર્ણ સુત્ર એક બહુ મૂલ્ય વસ્તુ છે, પરંતુ તે સાથે કોઈ રૂપિયાનાં મહત્વનો અસ્વીકાર કરી શકે નહિ. એજ રીતે મિત્ર અને અન્ય સાધારણ પરિચયવાળા મનુષ્યોમાં પણ ભેદ છે. આપણે સંઘ-શક્તિ વધારવા માટે હમેશાં લોક-સંગ્રહ કરવાના પ્રયત્ન કરતા રહેવું જોઈએ, અને તેમાં જ્યારે આપણને કોઈ કોઈ વખત મિત્રરૂપી રત્ન મળી જાય ત્યારે તેને પસંદ કરી લેવો જોઈએ. પરંતુ મિત્રોની પસંદગી કરવામાં સવિશેષ સાવધાન રહેવાની આવશ્યકતા છે. જેમ સાચા મિત્ર મળવાથી દુઃખમાં ઘટાડો થાય છે અને સુખમાં વધારો થાય છે, તેમ નામ માત્રના મિત્રોથી ઉદ્ભૂત પરિણામ આવે છે. સજ્જનનું એ કર્તવ્ય છે કે તેણે કોઈની સાથે મિત્રતા કર્યા પછી તે આ જીવન નીભાવી લેવી જોઈએ. એટલા માટે પસંદગી કરવામાં ભૂલ થવા દેવી જોઈએ નહિ.

સન્મિત્ર જે લક્ષણોથી યુક્ત હોવો જોઈએ તેનો ઉલ્લેખ આ વિષયના મથાળાના શ્લોકમાં કરવામાં આવ્યો છે. જે મનુષ્ય એ લક્ષણોથી વિહીન હોય છે તે સાચો મિત્ર કદિપણ થઈ શકતો નથી. આપણા ધર્મ ગ્રંથો મિત્ર અને મિત્રતાના વિષયમાં અનેક ઉપદેશપૂર્ણ ઉદાહરણોથી ભરપુર છે. તેમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે સજ્જનોની મિત્રતા દિનપ્રતિદિન વધતી જાય છે અને દુર્જનોની મિત્રતા ઘટતી જાય છે. સજ્જનોની સાથે સાત શબ્દો બોલવાથી અથવા સાત પગલાં ચાલવાથી જ મૈત્રી બંધાઈ જાય છે અને હમેશાં નૂતન તથા આકર્ષક બનતી જાય છે. પરંતુ એવા સજ્જનમિત્ર પ્રાપ્ત કરવાનું સૌભાગ્ય ઘણા થોડા મનુષ્યોનેજ પ્રાપ્ત થાય છે.

કોઈની સાથે મિત્રતા બંધવા માટે સૌથી જરૂરની બાબત ઉદ્દેશની એકતા છે. પરંતુ જો ઉદ્દેશ સારો, ન્યાય તેમજ સત્યપક્ષ ન હોય તો ઉદ્દેશની એકતા હોવા છતાં પણ તે મિત્રતા ચિરસ્થાયી થઈ શકતી નથી. ઉદાહરણ તરીકે ચોરોની કોઈ મંડળીમાં અથવા બુગારી લોકોના સમૂહમાં જે લોકો સંમિલિત રહે છે તેઓમાં એક

વિશેષ પ્રકારનો પરસ્પર સંબંધ બાંધાઈ જાય છે. તે સર્વનો ઉદ્દેશ એકજ નિર્ણય કાર્ય કરવાનો હોઈને તે સિદ્ધ થાય ત્યાં સુધી તેઓ, સર્વ એક મનથી કાર્ય કર્યા કરે છે. ઈષ્ટ સિદ્ધિ થાય ત્યાં સુધી તેઓ એક બીજાને સહાયતા કરે છે અને ત્યાં સુધીજ તેઓમા એક બીજા પ્રત્યે સહાનુભૂતિ પણ રહે છે. એટલું તો ઉપર ઉપરથી જોનારને જણાય છે કે તે લોકોની મિત્રતા સાચી છે. એટલા માટે પોતાનો સંબંધ વ્યક્ત કરવા માટે તે લોકો 'મિત્ર' જેવા પવિત્ર શબ્દનો પ્રયોગ કર્યા કરે છે, પરંતુ ત્યાં તેઓ ભૂલ કરે છે. સાચી મિત્રતામાં જે એક પ્રકારનો નિષ્કામ પ્રેમ હોય છે તે તે લોકોમા રતિભાર પણ રહેતો નથી સ્વાર્થ સંઘાઈ રહ્યા પછી તે લોકોનો ઉપરનો સ્નેહાવ તુટી જાય છે એવા પ્રકારના મિત્રોના સમૂહને મિત્રમંડળ કહી શકાય જ નહિ.

ઉપર કહેવામા આવ્યું તેમ મિત્રતા કર્યા પછી તેનો આશ્રયન નિર્વાહ કરવો જોઈએ, એટલા માટે આપણે નીચે લખેલા કર્તવ્યોનું પાલન હ મેશા કરતાં રહેવું જોઈએ:—

પહેલી વાત એ છે કે આપણા મિત્રોના હુદ્દા દોષોના વિષયમા સહનશીલતા અને ક્ષમાની દૃષ્ટિ રાખવી જોઈએ. આ સંસારમાં કોઈપણ મનુષ્ય સર્વાંગપૂર્ણ તેમજ સર્વથા નિર્દોષ હોઈ શકતો નથી. શરૂઆતમા કોઈ પણ મનુષ્ય આપણને સારો લાગે અને અનુભવ થતા તે એવો ન લાગે તો તેમા તેનો દોષ નથી, દોષ આપણી જ સંકુચિત દૃષ્ટિનો છે. સકલ શુભસપ્ત, સર્વ ઉપમા યોગ્ય અને સર્વથા દોષરહિત પ્રાણી આ મૃત્યુ લોકમા કોઈ મળી શકતું નથી. કોઈ મનુષ્ય ગમે તેટલો સાની તેમજ સહાચારી હોય, તોપણ ઉડા ઉતરનારને તેનામાં કોઈને કોઈ દોષ જડી આવે છે. જો ઉક્ત નિયમ સત્ય છે, તો પછી આપણે જે પુરૂષની સાથે મૈત્રી કરીએ છીએ તે એ નિયમના અપવાદરૂપ કેવી રીતે હોઈ શકે ? પરંતુ યુવાવસ્થાના આવે ગમાં એ નિયમપર ઉચિત ધ્યાન નથી આપવામાં આવતું અને ઘણા દિવસોના પરિચિત મિત્રોના પણ દોષ દૃષ્ટિને લઈને ઝગડો ઉત્પન્ન થાય છે. એટલા માટે એ વાત ભૂલવી ન જોઈએ કે જો કોઈ મનુષ્યમા અનેક ઉત્તમોત્તમ ગુણો હોય અને કોઈ ન્હાના મોટા હુદ્દા દોષ હોય તોપણ તે લૌકિક દૃષ્ટિએ સકલ શુભસપ્ત કહી શકાય છે.

બીજી વાત મતલેદની છે. આ અનન્ત વિશ્વ એવા એવા હજારો રહસ્યોથી ભરેલું છે કે જે મહાવિદ્વાન તેમજ પરમ મિત્રોમા પણ કોઈને કોઈ કારણને લઈને મતલેદ સંભવી શકે છે. સંસારમા બનતી હમેશની ઘટનાઓમા તથા ઇતિહાસમા આ વાતના અનેક ઉદાહરણો મળી આવે છે કે વળતોવળત મતલેદ પડવાને લઈને ચિરકાળના મિત્રોની મિત્રતા માટીમા મળી જાય છે. એક ઐતિહાસિક દૃષ્ટાંત લઈએ. અદારમા સૈકાના ઉત્તરાર્ધમા ક્રાસમા ભયંકર રાત્ર્યકાંતિ થઈ, તે વિષયની ચર્ચા

કરતાં કરતાં ઈર્ષ્યાંડના તત્કાલીન બે મહાન નેતાઓમાં મતભેદ પડ્યો. એ બન્ને નેતાઓ (બર્ક અને ફ્રાંકલિન) તે સમયના ઘણાજ ચતુર, દેશકાળના જ્ઞાતા અને પૂરેપૂરા રાજનીતિજ્ઞ હતા. એટલું જ નહિ પણ તેઓની વચ્ચે ગાઢ મૈત્રી હતી. જેઓએ ઈર્ષ્યાંડના ઇતિહાસનો અભ્યાસ કર્યો છે. તેઓના નેત્રો સમક્ષ એ પ્રકાંડ પંડિતોના ઉક્ત મતભેદની ભીષણ મૂર્તિ સાક્ષાત્ આવીને ખડી થઈ જ હશે, કે જેને લઈને તેઓની ચિરકાલીન દૃઢ મિત્રતા છિન્નભિન્ન થઈને રસાતાળમાં પહોંચી ગઈ. માનો કે ફ્રાંસની રાજ્યકાંતિ અનેક દૃષ્ટિએ એક અત્યંત મહત્વપૂર્ણ ખાખત હતી, પરંતુ તે વિષયમાં મતભેદ પડતાં જ પોતાના ચિરકાલીન પ્રાણુપ્રિય મિત્રની મિત્રતા એકદમ તોડી નાંખવી તે શું બર્ક જેવા સુપ્રસિદ્ધ તત્ત્વજ્ઞાનીને માટે ઉચિત હતું ? જો હોય, તો એવી ઘટના અત્યંત શોચનીય ગણાય. એ તો નિઃસંદેહ છે કે વિચાર-સ્વતંત્રતા તેમજ પોતાની ખુદ્દિ અનુસાર સત્યાસત્યનો નિર્ણય કરવાની ઇચ્છા દરેક મનુષ્યોમાં હોવી જોઈએ. અને હોય છે જ, તેથી કરીને એક બીજા વચ્ચે મતભેદ પડે તે સ્વાભાવિક છે. પ્રત્યેક વિષયનો વિચાર ભિન્નભિન્ન રીતે કરી શકાય છે અને તે પર વિચાર કરનાર પ્રત્યેક મનુષ્યનો વિચાર-માર્ગ જુદો જુદો હોય છે, એટલા માટે મતભેદ ટાળી શકાતો નથી. એટલું જ નહિ, પણ ઉદ્દુંતેનાથી અંતમાં ઘણું ભાગે લાલ જ થાય છે. પરંતુ એવી અવસ્થામાં પણ કેવળ મતવિભિન્નતાને લઈને વિકાર વશ બની મિત્રતાનો નાશ કરી નાંખવો એ કોઈ ' મિત્ર ' ને માટે ઉચિત ગણી શકાય નહિ.

સંપાદિત મિત્રતા નિભાવી રાખવા માટે ત્રીજું આવશ્યક કર્તવ્ય ખુદલું દિલ અને સરલ વર્તન છે. મિત્રની પાસે કોઈ ખાસ વાતો સિવાય પોતાનાં સઘળાં શુભ કાર્યો જણાવી દેવામાં કશી હાનિ નથી. તેનાં મનમાં ફ્રાંકટ સંશય ઉત્પન્ન કરવાથી અનર્થ થાય છે. જો કદિ મિત્રનાં મનમાં સંશય ઉપજાવનાર અને મતભેદ કરાવનાર કોઈ કાર્ય થઈ જાય તો તેને પોતાનો ખરેખરો અભિપ્રાય પ્રથમથી જ સમજાવી દેવો જોઈએ. નહિં તો પરસ્પર વિશ્વાસ ઘટવાથી એક બીજા વચ્ચે દિલનો સંકોચ ઉત્પન્ન થાય છે અને ભેદ તથા તિરસ્કારનો ભાવ પેદા થાય છે.

મિત્રની સાથે હમેશાં સૌમ્ય અને ઉદાર વર્તન રાખવું જોઈએ. ઘણા લોકો એમ માને છે કે એક વખત મિત્રતા બંધાય પછી મનમાની રીતે વર્તન રાખવામાં કશી હરકત નથી. પરંતુ તે યોગ્ય નથી. આપણે આપણા મિત્ર તરફ એવું આચરણ રાખવું જોઈએ કે જેનાથી તેના સ્નેહ તથા આનંદમાં દિવસે દિવસે વધારો થતો જાય. કેટલાક લોકોની એવી માન્યતા છે કે સર્વ સાધારણ મનુષ્યો સાથે વર્તવામાં માન, સન્માન, આખરૂં, પદવી, યોગ્યતા વિગેરેનો ભલે વિચાર કરવામાં આવે, પરંતુ મિત્રની સાથે તો નહિ. પરંતુ તે એક ભૂલ ભરેલી માન્યતા છે.

એક પિતાએ પોતાની પુત્રીને આપેલ બોધ.

પુત્રી તરફ માત પિતાનું કર્તવ્ય (શિખામણ.)

૧ હે બાળા આજ સુધી તું હમારી પુત્રી હતી, ને તારા ઉપર હમારો હુકમ હતો પણ તું શુભ લગ્નથી તારા પતિ સાથે જોડાઈ, ત્યારથી અમારો હુકમ ઉઠી ગયો છે. આજથી તારા ઉપર સર્વે પ્રકારનો હુકમ તારા સાસુ સસરા અને તારા સ્વામીનો થયો છે માટે આજ સુધી જેમ અમારી (મા-બાપ) ની આજ્ઞા માનતી તેમ હવેથી તારા સ્વામીની, અને સાસુ સસરાની આજ્ઞા પાળજે.

૨ તારૂં લગ્ન થયું છે. એટલે તારો પતિ એજ તારો માલીક થયો છે. હવે તેની સાથે હમેશા વિનય વિવેકથી વર્તજે કારણ કે હવે પતિની સેવા કરવી એજ તારો ખરે-ખરોજ ધર્મ સમાયેલો છે.

૩ હે પુત્રી, કદીપણ હઠીલી થઈશ નહિ. તારા સાસુ, સસરા અને તારા સ્વામિને કોઈ દિવસ સંતાપતી નહિ હમેશ તારા ઉપર આનંદ રહે એવું વર્તન રાખજે, તારા પાડોશી સાથે હળીમળીને ચાલજે, કોઈપણ દિવસ જુકું બોલવું નહિ. કોઈને છેતરીશ નહિ. એમાં આપણો આત્મા રાજ નથી. અને ઘરમાં અપરાધ થાય તો તે તું જ વિનયથી કબુલ કરી દેવું એમાં મઝા છે.

૪ જેમ અને તેમ એાછું બોલવું અને બોલવા પહેલા વીચારીને બોલવાની ટેવ પાડવી. હે પુત્રી, પતિની, કાંઈ ભુલ થઈ હોય તો તારે જાહેર જણાવવી નહિ. પણ એકાંત જગ્યાએ જઈ વાત કહેવી હોય તો કહેવી. પતિની સામું બોલવું નહિ એ લક્ષમાં રાખવું.

૫ જ્યાં સુધી તું બુદ્ધિવાન ન થાય ત્યાસુધી, તારે એકાંત જગ્યામાં અથવા, જાહેર મેલાવડામાં એકલી જઈશ નહિ, સ્વતંત્રતાથી કાંઈ કામ કરવું પડે તોપણ તારા સ્વામીની રજા લીધા સીવાય કામ કરવું નહિ. એ લક્ષમાં રાખવું.

૬ પતિની આવક ઉપર ખર્ચ રાખજે. લુગડાં ઘરેણાં વગેરેમાં હઠ કરીશ નહિ.

૭ હમેશાં પ્રભાતના સૌના પહેલા ઉઠી વાળ-સાફ કરી નાઈ ઘોઈ તીર્થંકરોની પ્રાર્થના કરી (દેરાસરમાં કોઈની જોડે વાત કરવી નહિ, ઉંચે સુરથી સ્તવન વગેરે ગાવા નહિ. ધીમા સુરથી ગાવા, ઘણી જ ગીરદીમાં પૂજા કરવી નહિ. એકાન્તે કરવી. રેશમી કપડા પહેરી પૂજા કરવી નહિ. એ ખાસ ધ્યાનમાં લેવું.) હુશીયારીથી ઘરનું કામકાજ શરૂ કરજે સ્વામિના જગ્યા પહેલાં જમવું નહિ. દીવસના કદી પણ

ભિંધવાની ટેવ પાડવી નહિ. નવરાશની વેળાએ પુસ્તકો (આત્મજ્ઞાન) વગેરેના વાંચવા રાત્રીના વખતમાં ખહાર એકલાએ નીકળવું નહિ.

૮ સર્વે જીવો પર દયા રાખવી એમાં જૈનધર્મનો મૂળ પાયો રાખાયેલો છે. સંસારમાં સ્વામિ સીવાયના પુરૂષો તારાથી મોટા હોય તેને કાકા કહેવા; તારાથી નાના હોય તેને બાઈ બરોબર ગણવા બ્રહ્મચર્ય પાળવું રાત્રે સુતી વખતે ઝંકારનો જાપ કરવો ને આખા દીવસમાં સારા કામ કીધા કે નહારા તેનો યશ્વાતાપ કરવો. ને હવેથી સારા કામો (પુણ્યના કામો) કરવાની ટેવ રાખવી.

હે સુશીળ પુત્રી ઉપરની, આઠ કલમો તારા અંતઃકરણમાં કોતરી રાખજે અને કોઈ દિવસ ભુલીશ નહિ,

ચોજક રાયચંદ મોતીચંદ નવસારી.

મોહરાજ-પરાજય નાટકનો પરિચય.

(છોટાલાલ મગનલાલ શાહ.)

નાટકોના ઉદ્ભવનો પ્રશ્ન અद्याપિ બહુ વિવાદઅસ્ત છે. પૌર્વાત્ય અને પાશ્ચાત્ય નાટકોના આદિમ અસ્તિત્વ વિષે પણ તેવોજ વિવાદઅસ્ત પ્રશ્ન છે. હમણાં હમણાં વિદ્વાનોનું ધ્યાન સાહિત્ય પ્રતિ વિશેષ આકર્ષાયું છે, અને અભ્યાસ, મનન અને પરિશિલનથી એમ અનુમાન થાય છે કે નાટ્ય-પ્રયોગ ઘણા પ્રાચીન કાળમાં વિદ્યમાન હતા. એમ વેદાદિ ગ્રંથોથી સમજાય છે. ત્યારપછી નાટ્ય-સાહિત્યની પ્રાચીનતા માટે પ્રશ્ન ઉદ્ભવ પામે છે. ભરત મુનિ વિરચિત ‘ નાટ્ય સૂત્ર ’ નો રચના કાળ કેટલાક વિદ્વાનોની ગવેષણાથી ઇ. સ. પૂર્વે સાતમો. આઠમો સૈકો કદપવામાં આવે છે. આ ઉપરથી એમ અનુમાન થાય છે કે દુનિઆની દરેક પ્રજા કરતાં હિન્દી પ્રજાના નાટ્ય-પ્રયોગો અને નાટ્ય-સાહિત્ય અધિકતર પ્રાચીન કાળમાં વિદ્યમાન હતા.

જૈનેતર પ્રજાના નાટ્યની પ્રાચીનતા સંબંધી દિશાસૂચન કર્યા પછી આપણે આપણા જૈન-નાટકોની પ્રાચીનતા વિષે સહેજ ઉલ્લેખ કરી મૂળ વિષય ઉપર જઈશું.

આપણામાં નાટકોની ઉત્પત્તિ કેટલી પ્રાચીનતમ છે તેને માટે કોઈએ પ્રયત્ન પૂર્વક ગવેષણા કરી હોય તેમ જણાતું નથી, એટલે તેને માટે નિશ્ચિત સમય દર્શાવવાને હું દિલગીર છું. ત્યારપછી નાટ્ય-સાહિત્ય માટે વિચાર કરીએ.

નાટ્ય-સાહિત્યની પ્રાચીનતા માટે આપણી સ્થિતિ બહુ શોચનીય છે. આપણું મૌલિક સાહિત્ય, તેમ અન્ય વિષયક સાહિત્ય પ્રાચીન સમયમાં પ્રાકૃતમાં હોવાનું મલી આવે છે. પણ કોઈ પણ પ્રકારનો નાટ્ય ગ્રંથ પ્રાચીન સમયમાં પ્રાકૃતમાં કે સંસ્કૃતમાં બન્યો હોય એવું અદ્યપિ પર્યન્ત જાણવામાં આવ્યું નથી. જો કે સંસ્કૃત ભાષામાં રચાયેલું આપણું સાહિત્ય વિક્રમની પાંચમી શતાબ્દીથી મળી આવે છે. પરંતુ નાટક-કાવ્યાદિ ગ્રંથોનો રચના-કાળ તો બારમી શતાબ્દીમાં દૃષ્ટિગોચર થાય છે. આ ઉપરથી સમજાશે કે આપણે ઉક્ત સાહિત્ય માટે અભિમાન ધરાવી શકીએ તેમ નથી. આચાર્યશ્રી હેમચંદ્રના ગુરૂએ રચેલ ‘ચંદ્રલેખા’ નાટિકા પૂર્વે કોઈ પણ સંસ્કૃત કાવ્ય या નાટક રચાયું હોય એમ જાણાતું નથી. ફક્ત તેમાં એક તિલકમંજરી અપવાદભૂત છે.

આતું કારણ એમજ અનુમાનાય છે કે પ્રાચીન કાળમાં કોઈ જૈન ગૃહસ્થો પ્રતિભાશાળી લેખક તરીકે ઉત્પન્ન થયા હોય એમ જાણાતું નથી. જ્યારે વિદ્વાન મુનિવર્ગ કાવ્ય-નાટક જેવા સાંસારિક ઘટનાઓથી અનાસકત રહી ઉપેક્ષા કરતો જણાય છે. અને તે તેમના માટે યોગ્ય છે. પણ આ ઉપેક્ષાએ આપણને તુકસાન બહુ કર્યું છે. કારણ સાધારણ જનસમુદાય નાટક, કાવ્યાદિથી બહુ આકર્ષાય છે. આ સાહિત્યમાં શુદ્ધ તર્કવાદને, લાંબા લાંબા નિરસ ઉપદેશોને, કિલ્લિય તત્ત્વજ્ઞાનને સ્થાન હોતું નથી. એટલે નાટક-કાવ્ય સિવાયનું અન્ય સાહિત્ય સાધારણ જન-સમુદાય ઉપર નૈતિક, ધાર્મિક આદિની છાપ બેસાડી શકતું નથી. અપૂર્વ શબ્દ-લાલિત્ય, ઉત્કટ રસ પ્રવાહ સાથે ગુંથાયેલ ધાર્મિક સંસ્કૃતિ કોઈ પણ માનવનું મન હરણ કરી શકે છે, અને તે સર્વે યોજના નાટકાદિમાં યથેષ્ઠ થઈ શકે છે. નાટકાદિનાં એક અપૂર્વ તત્ત્વ એ પણ છે કે કોઈ પણ માનવની ચિત્ર-રેખા હોવાથી પ્રેક્ષક કે વાંચકને માતૃષી ધર્મનું ભાન કરાવે છે. અર્થાત્ “અવસ્થાનુ કૃતિર્નાટ્યમ્” નાટક જીવનનું દિગ્દર્શન છે. કવિતામાં જેવી યોગ્યતા હોય છે તદનુસાર વાંચક કે પ્રેક્ષકને રસબસ બનાવે છે. કાવ્ય-નાટકાદિની યોગ્યતા માટે કહેવાયું છે કે—

“ધર્માર્થ કામ મોક્ષેષુ, વૈચક્ષણ્યં કલાસુ ચ ।

કરોતિ કીર્તિં પ્રીતિં ચ સાધુકાવ્યનિષેવણમ્” ॥

આ ઉપરથી જ્યાંલ આવશે કે વિશુદ્ધ કાવ્ય મનુષ્યને કયાં સૂધી ફલપ્રદ નીવડે છે.

ગમે તેમ હો પણ એટલું તો ચોક્કસ જણાય છે કે આપણા વિદ્વાનો અનુકરણ પ્રિય હોય છે. સમાજને કયું તત્ત્વ લાભદાયક છે તે સ્વતંત્રપણે વિચારી પ્રથમ વાર દિગ્દર્શન કરાવ્યું હોય તેમ જાણાતું નથી. અજ્ઞાનતા કહો કે જ્ઞાન કહો આપણામાં એવુંજ બનતું આવ્યું છે કે સારામાં સારા પ્રયોગો ધાર્મિક તત્ત્વ દાખલ કરી શકે

તેવા હોય છતાં તે પ્રયોગો સમાજમાં સુકતા લેખક અચકાય છે ચાતો ઉત્તેજન મળતું નથી પરંતુ છેવટે કેટલોક સમય વ્યતીત થયા પછી સમાજને તેજ પ્રયોગો આરંભવા પડે છે તેજ ન્યાયાનુસાર નાટકોમાં સાહિત્યની એ પરિસ્થિતિ છે તેહનું એક આધુનિક દષ્ટાંતથી સ્પષ્ટીકરણ નિહાળીએ. શુજરાતી ભાષાનો પ્રારંભ લગભગ ૮૦૦-૯૦૦ વર્ષથી જણાય છે તે દરમ્યાન અનેક રાસાઓ, વિવાહલા તથા પ્રબંધો મળી આવે છે પરંતુ એક નાટક, નાટિકા કે મહાસન જણાતું નથી પ્રાચીન સમયને બાદ કરીએ તો પણ અધુના લેખન વાચનના સાહિત્યને અનેકદષ્ટિએ નૂતનરૂપ ધારણ કર્યા છતાં, અન્ય પ્રજામાં, અન્ય સમાજમાં તેવું સાહિત્ય નિહાળવા છતાં આપણામાં એક પણ તેવો ગ્રંથ અસ્તિત્વ ન ધરાવે તે શુ શોચનીય નથી ! જ્યારે જૈનેતરમાં અઢારમાં મેકામાં રચાયેલા નાટકો મળી આવે છે અને વીશમી સદીમાં અનેક પ્રસંગોના, અનેક દૃષ્ટિથી રચાયેલા જોવામાં આવે છે અને તે સાહિત્ય માનવ-હૃદય કેટલું હરણ કરી શકે છે તે માટે વિશેષ લખવું આવશ્યક નથી

મૂળ વિષય છોડી વિચારતર થવાયું તે ધ્યાન ગહાતો નથી પરંતુ આટલા મૂલ્યનહારા જે કોઈ પણ વિદ્વાન ઉક્ત કાર્યમાં પ્રયત્ન કરશે તો તે અતિ આદરણીય ગણાયે.

‘ મોહરાજ-પરાજ્ય ’ એ ગાયકવાડ ઓરિએન્ટલ સીરીઝથી પ્રકાશિત થયેલ નવમો ગ્રંથાંક છે

પ્રસ્તુત મોહપરાજ્ય નાટકમાં પાંચ અંકો આવેલા છે. જેની અંદર શુજરાતના ઔલુક્ય નરપતિ કુમારપાળે જૈનધર્મનો કરેલ સ્વીકાર, પ્રાણીઓની થતી હિંસા પ્રતિ તેહની વૃષ્ટાદૃષ્ટિ, નિર્વશીઓની સંપત્તિ માટે અગાઉના રાજાઓના નિમિત્તે વહીવટને મહાત્મા હેમચંદ્રાચાર્યના ધર્મોપદેશથી દહાડી નાખેલ વિગેરે પ્રસંગોનું વર્ણન આવે છે

અન્યાત્મવૃત્તિ પોષક, ધાર્મિક સંસ્કાર બદલત કરનાર, માનુષી ધર્મનું જ્ઞાન ગ્રાવનાર આવા નાટકો સંસ્કૃત સાહિત્યમાં બીજાં પણ મળી નાટકની વચ્ચે આવે છે આજ વિષયમાં સર્વેથી પુરાતન નાટક કુમ્ભુભિશ્વ વિરચિત ‘ પ્રબોધ ચંદ્રોદય ’ નામનું જૈનેતર નાટક છે અને તે નાટક અદેશ નરેશ દીર્ઘવર્માના ગ્રન્થકાળમાં એટલે ઇ.સ. ૧૦૬૫ ના અગ્ર સામા રચાયેલ છે એટલે આપણું નાટક તેના પછી લગભગ એક સૈકા બાદ રચાયેલું છે નાટકમાં પાત્રો ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ તપાસીએ તો, કુમારપાળ અને તેમના પૂત્ર શુઝ હેમચંદ્રાચાર્ય સિવાય અન્ય સર્વે કવિની કૃપનાથી આજેઆયેલા છે. તે વિશે આપણે વિશેષ આગળ વિચારીશું (કથા:)

માનવ ચારિત્ર્યનું મુખ્ય ઉપાદાન.

(રા. અધ્યાયી.)

પ્રત્યેક મહાપુરુષોનાં ચરિત્રોમાં એવા પ્રકારની ઘટનાઓ જોવામાં આવે છે કે તેમણે દીવ્ય-જીવન પ્રાપ્ત કરવાની ભીષણ પ્રતિજ્ઞા સ્વીકારી હોય છે, અને તે પ્રતિજ્ઞાનું ખંડન કરવા માટે તેની વિરોધી સત્તા આક્રમણ કરી રહી હોય છે. પ્રભુ મહાવીર, યુદ્ધ અને જીસસ, એ ત્રણેના ચરિત્રોમાં એ પ્રકારની વર્ણના જોવામાં આવે છે. પ્રભુ મહાવીર જ્યારે આત્મ સાક્ષાત્કારને માટે દૃઢ પ્રતિજ્ઞા ધારણ કરી તપસ્યા આદરી કાયોત્સર્ગ લાવે ઉભા છે, ત્યારે તે પ્રતિજ્ઞા તોડવાને માટે આસુરી સંપત્તિના સંકેત રૂપ કોઈ એક દેવતા ત્યાં આવે છે, અને પ્રભુ મહાવીરને તેમની તપસ્યાથી ભ્રષ્ટ કરવા માટે અનેક અનુકુળ અને પ્રતિકુળ ઉપસર્ગોની પરંપરા ચોળે છે. છતાં આખરે પ્રભુની પ્રતિજ્ઞા વિજયી થાય છે, દેવતાએ વિસ્તારેલી પ્રલોભન અને વેદનાની જાળ નિષ્ફળ જાય છે, અને આખરે કાયર થઈને તે અંતર્હિત થાય છે. આ મહા પ્રતિજ્ઞાના નિનાદથી બ્રહ્માંડ કંપી ઉઠે છે. અને દેવતાઓ પુષ્પવૃષ્ટિ કરી પ્રભુની અચળ ટેકને વધાવી લે છે, અને પ્રભુના કામમાં સહાય કરવા લાગી જાય છે.

જેસસ ક્રાઇસ્ટના સમંધમાં પણ તેજ ભાવાર્થની વાત છે. ધર્મ પ્રચારના કાર્ય માટે બહાર પડતા પૂર્વે તે મહાત્મા ગ્રાળીસ દીવસ અને ગ્રાળીસ રાત્રી પર્યંત નિર્જન અરણ્યમાં ગંભીર ધ્યાને રહ્યા છે. તે વખતે શયતાન અથવા પાપ તત્ત્વ તેમને લોભાવવા માટે આવે છે; ઘણા ઘણા પ્રલોભનો દર્શાવ્યા પછી આખરે જેસસ તે શયતાનને કહે છે કે “શયતાન, તું મારી નજરથી દુર જા.” તે પાપ પુરૂષ ચાલ્યો જાય છે. દેવતા હુતો આવી ધન્ય ધન્યના નાદથી જેસસને વધાવી લે છે, અને તેની સેવા કરવા લાગી જાય છે.

મહાત્મા યુદ્ધના જીવન ચરિત્રમાં પણ એને અનુરૂપ વૃત્તાંત છે. જ્યારે તેઓ મહા સંકટપૂર્ણ પૂર્વક બોધી વૃક્ષ તળે ધ્યાનસ્થ થાય છે, ત્યારે તે પાપ-તત્ત્વ જોને યુદ્ધ ધર્મ ગ્રંથોમાં “માર” શબ્દથી સંબોધ્યો છે, તે હાજર થાય છે અને નાના પ્રકારે તેમને તેમના સંકટપથી ભ્રષ્ટ કરવાની ચેષ્ટા કરે છે. યુદ્ધ દેવ મારની એકે વાતમાં લક્ષ્ય આપતા નથી. જ્યારે માર બહુ પ્રલોભન બતાવી તેમને તપોભ્રષ્ટ કરવા આગળ વધે છે, ત્યારે દૃઢ પ્રતિજ્ઞા સહિત તેને સંભળાવી દે છે કે:—“માર, માર, તું મારી દૃષ્ટિથી દુર જા.” માર તુર્તજ ચાલ્યો જાય છે. દેવગણ પુષ્પવૃષ્ટિ કરે છે, અને પછી કુદરતની બધી સત્તાઓ તેમના નિશ્ચયને અનુકુળ અને સહાયક બની જાય છે.

આ દૃષ્ટાંતોથી આપણને શું બોધ મળે છે ? આ મહાપુરુષોના જીવનના ઉપરોક્ત પ્રસંગો એમના ચારિત્રના કયા મહાન્ તત્ત્વનો નિર્દેશ કરે છે ? એજ છે કે

તેમનામાં પાપ સામે લડવાની પ્રચંડ શક્તિ હતી. પ્રલોભનોને લાત મારી ચોતાના સંકટપમાં અડગ રહેવાની તાકાત હતી. નિર્બળતા અને કાયરતાના આ યુગમાં આ મહાપુરૂષોના જીવનના ઉપરોક્ત પ્રસંગોની આપણને ખાસ ઉપયોગીતા છે અને આપણા ચારિત્રમાં તે એક અતિ આવશ્યક તત્વ પુરું પાડે તેમ હોય આ સ્થળે તેનું વિવરણ કરીશું.

મનુષ્યના સંબંધે એક “ચારિત્ર્ય” નામની વસ્તુ હોવાનું આપણે ઘણીવાર વાંચ્યું અને સાંભળ્યું છે. તે કયા તત્ત્વોનું બનેલું છે તે સંબંધે ઘણા ઘણા લેખકો અને બુદ્ધિમાનોએ અનેક સંભાવનાઓ ઉપજાવી છે. પરંતુ આપણા ચરિત્રનું મુખ્ય ઉપાદાન શું એમ મને પુછવામાં આવે તો હું એકજ ઉત્તર આપું કે—“પાપ સામે લડવાની શક્તિ” છે આપણે ઘણીવાર એવા સજ્જનોના સંબંધમાં આવીએ છીએ કે જેઓ અત્યંત સદ્ગુણી, ભલા, નમ્ર સાધુતા સંપન્ન, સર્વનું મંગળ ઇચ્છવાવાળા, કોમળ રસભવના, કાન્ત ગુણોવાળા હોય છે. તેઓ મરતાને મેર કહેતા નથી, પાપથી સો ગાઉ છેટે ઉભા રહે છે. કોઈને અન્યાય થતો દેખી આંખમાંથી ચોધાર આંસુ વરસાવે છે; પરંતુ તેમનામાં પાપ સામે માથ લીડવાની શક્તિ હોતી નથી. પાપની સામે લાલ આંખ કરી એમ નથી કહી શકતો કે—“જા, પાપ, મારી ચક્ષુ આગળથી દૂર થા.” એ પ્રકારની દૃઢ પ્રતિજ્ઞાવાળા વાક્યો બોલવા જેટલો તેમનામાં પ્રતાપ હોતો નથી. આ પ્રકારના ભલા માણસો જ્યાંસુધી પાપના પ્રલોભનોના સંબંધમાં આવ્યા નથી હોતા, ત્યાંસુધી પવિત્ર રહી શકે છે. જ્યાં સુધી લાલચો સામે લડવાનું નથી પ્રાપ્ત થયું, ત્યાંસુધી તેમના સદ્ગુણો નલે છે. પરંતુ પ્રલોભનો સાથે લેટો થતા તેઓ પહેલાજ મોરચે તુટી પડે છે, અને અગ્નિ આગળ જેમ મીઠુ ઓમળી જાય તેમ તેમની સાધુતા ગળી જાય છે. આનું કારણ એટલુંજ કે માનવ-ચરિત્ર કાંઈ એકલા મંગળસાવોની સમષ્ટિ નથી, એકલા નિર્બળ, શાંત ગુણોનો સમુહ નથી, પણ તે સાથે પાપ સામે લડવાની તાકાદ પણ હોવી જોઈએ અને તેમ હોય તોજ તેને ખરા અર્થમાં ચરિત્ર કહી શકાય.

મનુષ્યને ઘડીને મજબુત બનાવવા માટે કુદરતમાં જે પ્રકારના પરસ્પર વિરોધી તત્ત્વોની ગોઠવણ જોવામાં આવે છે. દયાંત સ્વરૂપ, આપણે શરીરને બળશાળી બનાવવા માટે પુષ્ટીકર આહાર લઈએ છીએ. અને પરિપાક ક્રિયાદ્વારા તેને દેહના ધાતુરૂપે પરિણામીયે છીએ. તેજ રીતે બીજી બાજુએ આપણને કુદરતની વિરોધી શક્તિઓ સામે પણ નિરંતર લડવાનું હોય છે, હાલવા ચાલવામાં તાપ, ઠંડી, અને વરસાદ સામે ટકર જીવવામાં આપણું બળ ઘસાઈ જાય છે. પરંતુ જે ઘસારો થાય છે તે આપણે અન્નથી મળેલી શક્તિ કરતાં સ્થેજ ઓઠો હોય છે, તેથી આપણું શરીર નલે છે, અને વિરોધી શક્તિઓ સામે લડીને બળવાન બની શકે છે.

તે પ્રમાણે આપણી આંતરસૃષ્ટિ સંબંધે પણ સમજવાનું છે. આપણે સાધુ સમાગમ, શાસ્ત્ર શ્રવણ, અને તેવાજ અન્ય પ્રકારોથી ઉચ્ચ મંગળ ભાવોની શક્તિ મેળવીએ છીએ, અને તેને પાપ સામે લડવામાં ન વાપરીએ તો તે પ્રાપ્ત કરેલી ઉચ્ચ ભાવનાઓની શક્તિની કશીજ કીમ્મત નથી. કુદરતે આપણી આસપાસ સાધુતાના ઉપકરણો અને પાપની સાથે સંગ્રામ કરવાના પ્રસંગો ગોઠવી દીધા છે. જેમ સ્થૂળ સૃષ્ટિમાં આપણે તાપ, ઠંડી અને વર્ષા સામે નહીં ન શકીએ, તો જીવી શકીએ નહીં. તેજ પ્રકારે આંતરસૃષ્ટિમાં જો આપણે પાપ સાથેના સંગ્રામમાં વિજયી ન થઈએ તો આપણું ચારિત્ર્ય ક્ષણવાર પણ નલે નહીં. અને ચારિત્ર્યવિનાની આધ્યાત્મિકતા એ માત્ર ભ્રાન્તિ છે.

જો ઉપરથી જોઈ શકાય છે કે ખરા ચરિત્ર-ગઠન માટે જે વસ્તુની જરૂર છે. એક તરફથી ઉચ્ચ, મંગળ, સાધુતા-પૂર્ણ ભાવોની પ્રાપ્તિ અને બીજી તરફથી પાપ, અસાધુતા, અનિષ્ટનો અસ્વિકાર, ધર્મ પ્રત્યે પ્રેમ, અધર્મ પ્રત્યે વિદ્રેષ. અર્થાત્ પાપ સામે લડી તેનો પરાલભ કરવાની શક્તિ. જે લોકો ધર્મ, સાધુતા અને મંગળ ભાવો તરફ આદરભાવ ધરાવે છે, પરંતુ તેનાથી વિરોધી તત્વો પ્રત્યે વિરાત્ર ભાવવાળા હોતા નથી, અર્થાત્ તેમની સામે થવાને શક્તિ ધરાવતા નથી. તેઓ શરીરે સુંદર, સુકુમાર અને રૂપકડા હોવા છતાં રહેજ ઠંડી કે ગરમીના સંબંધથી માંદા પડી જનારા સુકોમળ મનુષ્યો જેવા છે. આવા સાધુઓની સાધુતા અને ધર્મવાનોનો ધર્મ લાંબો કાળ નહીં શક્તો નથી. જ્યાંસુધી તેમને બહારના પ્રલોભનોરૂપી તાપ શીતનો સંબંધ પ્રાપ્ત થયો નથી ત્યાંસુધીજ તેમના ઉચ્ચ ભાવો કાયમ છે.

એક દૃષ્ટાંત દ્વારા આ હકીકત અધિક સ્પષ્ટ કરીશું. લોર્ડ કર્ઝન જ્યારે આ દેશમાં વાઈસરોય હતા, તે વખતે એક સલા સમક્ષ તેમણે એવા ભાવનું કથન ઉચ્ચારેલું કે આ દેશના લોકો અસત્યભાષી છે. આ કટુક્તિથી આપણા સ્વજાતિ પ્રેમને તે વખતે પ્રબળ આઘાત લાગ્યો હતો. આજો દેશ તે વખતે પોકારો ઉઠ્યો હતો કે “હિંદ પ્રત્યે કેટલો અન્યાય ! કેવું અવિચારી કથન ! આ દેશમાં લાખો નરનારીઓ એવા છે કે જેમણે જીવનભરમાં અસત્ય વાક્ય ઉચ્ચાર્યું નથી. કોઈ વાર જોડી સાક્ષી પુરી નથી. જીવન મરણનો કે સર્વસ્વ વિનાશનો પ્રસંગ હોવા છતાં પણ કરેલા કામનો અસ્વિકાર કરેલો નથી. અગર આપેલ વચનનું પાલન કરવામાં પાછા હક્યા નથી. લોર્ડ કર્ઝન સાહેબને કદાચ પોતાના કથન માટે પશ્ચાતાપ થયો હશે. આર્ય વર્તની પ્રાચીન સંસ્કૃતિ અને આધ્યાત્મિકતા તેમને યાદ આવતાં તેમણે પોતાનું વાક્ય પાછું ખેંચી લેવાનો વિચાર પણ કદાચ કર્યો હશે. પરંતુ તેમના વાક્ય સામે દેશે ઉઠાવેલા પ્રતિરોધ સામે કદાચ તેઓ સાહેબે એમ પુછ્યું હતું કે “વારૂ. ભલે તમે કદાચ અસત્યાનુરાગમાં હીન નહીં હો. પરંતુ તમારા સમાજમાં શું એવા માણસો ઉચ્ચ સ્થાન નથી ભોગવતા કે જેઓ મિથ્યાવાદી, પ્રવંચક, લુચ્યા, પારડી થાપણ

પચાવી પાડનારા, અને પાખંડ માત્રમાં પુરા હોય ! શું આવા માણસો તમારા સમાજમાં એટલો બધો તિરસ્કાર અને અધોગતિ પામી શકે છે કે જેથી તેઓ જગતમાં પોતાનું મોહું પણ ન બતાવી શકે ? તેઓ પ્રત્યે તમારો સમાજ શું એટલા બધા હીન બાવથી જુએ છે કે જેથી શરમના માર્યા તેને એકાંતમાં પશ્ચાતાપ પૂર્વક જીવન ગુન્નરવું પડે ? " કર્જન સાહેબની આ જીજ્ઞાસાનો ઉત્તર આપણે શું આપી શકત ? કાંઈજ નહીં. કેમકે એ વાત સ્પષ્ટજ છે કે આપણે સત્યાનુરાગવાળા હોવા છતાં અસત્ય પ્રત્યે વિદ્રેષવાળા નથી. અધર્મ અને પાપાચરણ સામે લાલ આંખ કરવાની આપણામાં તાકાત નથી. આપણે આપણી ન્યાતોમાં, કુટુંબમાં, સમાજમાં ચોતરફ કયો દ્રશ્ય નિહાળી છીએ. ? જેઓ સાચા જીવતા કરીને, પ્રવંચના કરીને, તર્કટથી પાંચ પૈસા મેળવી શકે છે, તેઓ કોઈ પણ પ્રકારની અડચણ કે પ્રતિરોધ વિના નાત-જાત અને સમાજમાં અવસ્થાન રોકીને બેસે છે પાપને પ્રમુખસ્થાન રોકવા દેવા માટે કોઈ રહેજ પણ અવાજ ઉઠાવતું નથી. આપણે નિર્બળ બની તેમનું આધિપત્ય સ્વીકારીએ છીએ. અને પરોક્ષ રીતે તેના અનિષ્ટ આચરણ અને હીન ચરિત્રનું સન્માન અને પૂજા કરીએ છીએ. આમાં આપણો સત્યાનુરાગ કયાં શોધવો ? આપણે વિશ્વને એમ બતાવીએ છીએ કે " અમારી જાતીય પ્રકૃતિમાં સત્યાનુરાગ છે, પરંતુ તે સાથે જ્યાં જ્યાં અમારી મધ્યમાં મિથ્યા અને પાખંડ જોવામાં આવે ત્યાં ત્યાં તે સામે તીવ્ર કટાક્ષ કરવાની શક્તિ નથી. અમે મુંઝે મ્હોએ નિર્બળતાથી તેમનું આધિપત્ય નભાવીએ છીએ. " આનું અનિવાર્ય પરિણામ સમાજની, દેશની, જાતિઓની અને કુટુંબોની, સર્વની અધોગતિ છે.

આપણા સમાજની અત્યારે એજ પ્રકારની દુર્દશા છે. આપણા સ્વભાવમાં સત્ય, ન્યાય, ધર્મ દયા વિગેરે ઉચ્ચ તત્વો હોવા છતાં તેના વિરોધીતત્વો પ્રત્યેનો દ્વેષ નથી. સમાજમાં જ્યાં જ્યાં અધર્મ, અનીતિ, અન્યાય, નિર્દયતા, પાખંડ, વ્યભિચાર, વિગેરે અનિષ્ટ તત્વો જોવામાં આવે, ત્યાં ત્યાં તેમને ધક્કો મારી બહિષ્કાર કરવાની તાકાત નથી. આપણા સ્વભાવમાં રહેલા લઘ્ય આદર્શો માત્ર આપણા જીવન-સમુદ્ધના તળીએ છે. બહિર્જગતમાં તેમનું સામ્રાજ્ય નથી. અત્યારે તો કોઈ પ્રકારે પાંચ પૈસા ભેગા કરનાર પ્રત્યે આપણે માનની દૃષ્ટિથી જોઈએ છીએ. અને જ્યારે તેમના પ્રત્યે સન્માનથી જોવાય છે ત્યારે હરકોઈ પ્રકારે તેનું પદ મેળવનારાની સંખ્યા વધતી જાય છે. જ્યારે અસત્ય અને જઘન્ય મનુષ્યોને સમાજમાં ઉચ્ચ સ્થાન મળવાની તક હોય છે ત્યારે તેવા મનુષ્યોની એકદમ વૃદ્ધિ થવા માંડે છે. કાળે કરી સમાજનો મૂળ આદર્શ બ્રહ્મ થાય છે, અને કળીયુગ અગર પંચમકાળનો પ્રભાવ સર્વના હૃદયોમાં આધિપત્ય ભોગવે છે.

સાધુ અને બ્રહ્મસાધુ, સારા અને નરસા, ધર્મવાન અને અધર્મી મનુષ્યો પ્રત્યેક જાતિ, સમાજ અને દેશમાં હોયજ છે. તે તત્વોનું સર્વથા ઉત્પત્તન કોઈ કાળે બને

તેવું નથીજ. કેમકે કુદરતમાં એ બન્ને તત્વોનું યુગપત અસ્તિત્વ અનિવાર્ય અને આવશ્યક પણ છે. પરંતુ જે દેશ, સમાજ કે જ્ઞાતિમાં પાપનો પ્રતિરોધ કરવા જેટલી પુણ્યની શક્તિ સર્વદા જાગૃત નથી, અને પાપીઓ હમેશાં ભય અને સંકોચથી રહેતા નથી, તે સમાજ, દેશ કે જ્ઞાતિમાં ધર્મ નથી. તે મંડળ ભલે ગમે તેટલું મહાન હોય પણ તે ધર્મ-મંડળ તો નથીજ. જે સમાજમાં પુણ્યાત્માઓને ઉચ્ચ સ્થાન મળે છે, અને તેમના પ્રત્યે સન્માન અને આદરભાવથી જોવાય છે, તેજ સમાજમાં ચારિત્ર છે, ધર્મ છે, પ્રાણ છે. જે સમાજમાં દુરાત્માઓ છાતી કુલાવીને નિઃસંકોચે, ઉર્ધ્વદૃષ્ટિથી, છાતી કુલાવીને ચાલી શકે છે, અને છતાં તેમને સામાજિક અવગણનાની ભીતિ રાખવી પડતી નથી, તે સમાજમાં ચારિત્ર્ય નથી. તેનો પ્રાણ, તેનો ધર્મ નષ્ટ થયો માનવા યોગ્ય છે.

સમાજ સંબંધે જેમ ઉપરોક્ત કથનો સત્ય છે, તેમ વ્યક્તિ પરત્વે પણ તેમજ છે. મનુષ્ય માગમાં પુણ્યભાવો અને પાપવાસનાઓ, સાધુ અને અસાધુભાવો, ધર્મ અને અધર્મની વૃત્તિઓ નિરંતર હોયજ છે. એ ઉભયના દ્વંદ્વ અને ઘાત-પ્રતિઘાતમાં થઈનેજ આત્માને તેનો ઉર્ધ્વગામીપથ શોધવાનો છે. એ બન્ને ભાવો પગલે પગલે તેના સમક્ષ આવી ઉભા રહે છે, અને ઉભયભાવો પોતાના સ્વીકાર અને ખીજના અસ્વીકાર માટે આપણા અંતરાત્મા આગળ આગ્રહ કરે છે. આવા પ્રસંગોમાં જે આત્માઓ મંગળ અને ઉચ્ચભાવોનો સ્વિકાર કરે છે, અને હીન અને પાપભાવોને પ્રભુ મહાવીર, માફક “મારી સામેથી ચાલ્યો જા” એમ કહેવાની તાકાત દર્શાવે છે, તેવા મહાભાગ્ય મનુષ્યોનેજ ચારિત્ર્ય છે એમ કહી શકાય. તેમનેજ ધર્મજીવન પ્રાપ્ત થયું છે એમ ગણાય. પરંતુ જેમને સાધુતા પ્રત્યે કોઈ જાતની સવિશેષ સ્પૃહા નથી, અને તેનાથી વિરોધી ભાવો સામે તિરસ્કાર નથી, તેને નથી ચારિત્ર કે નથી ધર્મ-જીવન.

પ્રભુ મહાવીર, વગેરેના પાપઉપરના વિજયમાંથી એક ખીજું સુંદર રહસ્ય ઉપલબ્ધ થાય છે. જ્યારે તેઓ પ્રલોભનને વશ ન થતાં પોતાના નિશ્ચયમાં અડગ રહ્યા, ત્યારે તેમના ઉપર દેવોની પુષ્પવૃષ્ટિ થયેલી, અગર દેવોના હુકુંભિ નિનાદ થયેલા, અગર તેમણે ધન્ય ધન્ય શબ્દનો ધ્વનિ કરેલો, અને તે મહાપુરુષોના જીવનભર દાસ થઈને દેવો રહેલા હતા એમ શાસ્ત્રો કહે છે. આ પ્રસંગમાં એક ગંભીર ઉપદેશ આપણા માટે રહેલો છે. તે એ કે જ્યારે મનુષ્ય પાપ અને અધર્મ સામેના યુદ્ધમાં દૃઢ પ્રતિજ્ઞાવાળો રહે છે અને પોતાના સદ્ગુણમાં અચળપણે સ્થીર રહે છે, ત્યારે દેવતાઓ તેને અવશ્ય સહાય કરે છે. અદ્યમાં આખી કુદરત, આખું વિશ્વ, તેની સહાય કરવા લાગી જાય છે. મનુષ્ય જ્યારે સત્ થવાની

પ્રતિજ્ઞા કરે છે, ધર્મ, દયા, પરોપકાર, જનસેવા, ન્યાય આદિ પ્રશસ્ત ભાવોમાં સ્થીર રહેવાની ચેષ્ટા કરે છે, ત્યારે દૈવ જરૂર તેને મદદ કરતો હોય છે. મનુષ્યને શક્તિ તેની પ્રતિજ્ઞામાં બળવાનપણે અડગ રીતે નભી રહેવાની જરૂર છે. પ્રિય બંધુ, તમે એકવાર સ્થિર વૃત્તિથી સુદૃઢચિત્તે જરા આટલો સંકલ્પ કરો કે-જે કંઈ અસત્ અધર્મ, અન્યાય, પાપયુક્ત છે તેનો હું સ્વીકાર કરીશ નહીં, મારું તન, મન, ધન શુભન અને સર્વસ્વ કાલે જતું હોય તો ભલે આજ જાય, પરંતુ હું પ્રભો ! હું તારા આદેશથી પતિત થઈશ નહીં. તો પછી તમે જોશો કે જગત અને જગતની તમામ વિભૂતિઓ તમને અનુકુળ થઈ જશે જેઓ ઇશ્વર અને ઇશ્વરદત્ત આદેશો સિવાય બીજી તરફ નજર કરતા નથી તેનો વિજય કોઈ રોકી શકવા સમર્થ નથી.

આપણા નિત્યના આચાર અનુષ્ઠાનોમાં આપણે અનેકવાર યોલીએ છીએ કે હું “ધર્મનું” શરણુ ગ્રહણ કરું છું. ” પરંતુ હૃદયમાં, ધર્મના આખરી વિજયમાં શક્તિ બહુ વીરલ પુરૂષોને હોય છે. શ્રદ્ધાહીન મનુષ્યો ક્ષણિક લાભ, અસ્થાયી સુખ અને અદ્યપણી યશ માટે ધર્મનું શરણુ જતું કરી પાપની બાદ્ય સુંદરતામાં ફસાય છે. જેણે ખરા અર્થમાં “ધર્મનું” શરણુ ગ્રહણ છે તેઓ આ વિશ્વમાં જે ધર્માવકુલ તત્વ નિરંતર કામ કરી રહ્યાં છે તેના સુખદ યોગામાં નિશ્ચિંતપણે મુક્ત હોય છે. કેમકે તેમણે પોતાનું સર્વસ્વ ધર્મને અર્પણ કર્યું હોય છે. ધર્માચરણ સિવાય અન્યને માટે તેમના શુભનમાં સ્થાન નથી.

ધર્મનું ગ્રહણ કરતા વિજય થશે કે નહીં તેની ચિંતા સત્પુરૂષોને હોતી નથી, તેઓને એકજ ચિંતા હોય છે કે “મેં ધર્મનો આશ્રય તો નથી છોડ્યો ?” તેમને લાભ હાનીને ભય હોતો નથી, તેઓ પોતાને અને પોતાના કુદ્રસ્વાર્થને જોતા નથી. તેઓ તો પરમ પુરૂષ મહાત્માને હાથજ ન્યા ત્યાં નિહાળે છે, અને તેના આદેશને અનુસરે છે અને તેમ કરવામાં “જે કંઈ જતું હોય તે ભલે જાય અને રહેતું હોય તે ભલે રહે” એજ ભાવથી આ જગતમાં વિહરે છે.

ધર્મનો વિજય થશે કે નહીં એ વિષે પણ સત્પુરૂષોને ચિંતા હોતી નથી. અદ્યપણે એમ માને છે કે આ યુગમાં ધર્મને ત્યાં ધાડ અને પાપીને ત્યાં આનંદ મંગળ હોય છે. પણ ખરી રીતે ધર્મનું સ્વરૂપ બાહ્ય સામગ્રી કે ઉપકરણોથી નક્કી થઈ શકતું નથી. ધર્મનો બાહ્ય પરિવેશ અનેકવાર દુઃખ, કલેશ, દર્દ, ગરીબાઈ, નિર્ધનતા વિગેરે હોય છે, અને અધર્મનો તેથી સાવ ઉલટો હોય છે. બાહ્ય સૌંદર્ય એ ધર્મનું લક્ષણ નથી, તેમ તેથી વીપરીત એ અધર્મનું નથી. ધર્મનું ખરું માપ અંતરમાં છે, આપણા હૃદયસ્થિત પરમાત્માની પ્રસન્નતા છે.

અને સદુચી ખરી વાત તો એ છે કે ધર્મનો વિજય થશે કે નહીં એ ચિંતા રાખનાર આપણે, કોણ ? એ ચિંતા રાખનાર સત્તા પોતાનું કામ નિઃશાન્તપણે કર્યું જાય છે. આપણને કોઈવાર એવી ચિંતા કેમ થતી નથી કે “આ અનંત ગગનમાં

અગણ્ય ગ્રહ, તારા, નક્ષત્ર નિરંતર ભ્રમણ કરે છે, તેમાંથી જો એકાદ પોતાની ક્ષાથી ભ્રષ્ટ અગર પથ-બ્રાન્ત થઈને કોઈની સાથે ભટકાશે તો આખા બ્રહ્માંડના ચુરેચુરા થઈ જશે ? ” જો કોઈ માણસને આવી ચિંતા થાય તો આપણે તેને શું કહીએ ? આપણે જરૂર તેને હસતા હસતા કહીએ કે “ અરે ભલા આદમી, તું તારે ખાઈ પીને મોજ કર, તું તારું સંભાળ. જગતની ચિંતામુકી દે. ” તેવીજ રીતે કોઈ એવી ચિંતા કરે કે “ જો ધર્મને સંભાળવા જઈએ તો થડીએક નક્ષી શકાય નહી. પગલે પગલે સહુને સાચા જુઠાના પ્રસંગો આવે છે, અને કેને ખબર છે કે ધર્મનો વિજય થશેજ ? ” તો તેને આપણે ઉત્તર આપવો ઘટે કે “ મુર્ખ, ધર્મનું જેણે આ જગતમાં સ્થાપન કરેલ હશે તે ધર્મનો વિજય થયેલો જોવાની ચિંતા રાખતો હશે. તું પોતે તારા ધર્મને સંભાળ. ”

એ વાત જરૂર હૃદયમાં સ્મૃતિમાં રાખવી ઘટે છે કે ધર્મનો આશ્રય ગ્રહણ કરનારની પછવાડે આખું જગત સહાય કરવા નીકળી પડે છે, જે માણસો એમ માનતા હોય છે કે “ અમારા હૃદયમાં થતા ધર્મ અને અધર્મના તત્વોના સંગ્રામના કોઈ સાક્ષી નથી, અમે એકલાજ અમારું સંભાળીએ છીએ. અમારા સારા કાર્ય અને વિચારોમાં કોઈની સહાય કે ભાગીદારી નથી. ” તેઓ ભૂલે છે. તેમને ખબર નથી કે તેમના શુભ સંકલ્પો અને ઉત્તમ આચારોને વધાવી લેવા આખું જગત રાહ જોઈને બેઠું હોય છે, અને આ વિશ્વની મંગળ સત્તાઓ તેને ઉત્તેજિત કરી તેના શુભ સંકલ્પોની સીદ્ધિ અર્થે મદદ કરતી હોય છે. ઘણા માણસોને આ આશાપ્રદ નિયમની ખબર હોતી નથી તેથીજ તેઓ નિરાશ થાય છે અને પોતાના ઉત્તમ નિશ્ચયોને ઢીલા મુકી પતન પામે છે.

પાપ તરફનો વિદ્રેષ જેમ મનુષ્યના ચારિત્ર્યનું એક મુખ્ય ઉપાદાન છે, તેમ પ્રતિજ્ઞાનું ખળ એ પણ એક મુખ્ય વસ્તુ છે. આપણા શાસ્ત્રોમાં વ્રત ગ્રહણ કરવાની જે પરિપાટી છે તેનો મુખ્ય આશય એજ છે કે તે દ્વારા માનવ-ચરિત્રમાં એક પ્રકારની પ્રતિજ્ઞાની શક્તિ ઉપજાવવી. જે મહાનુભાવો દૃઢ પ્રતિજ્ઞાથી સુસજ્જિત હોય છે તેમને સર્વની સહાય અવશ્ય હોય છે. ખરીરીતે મનુષ્યને તેવી સહાય માગવાનો હક ત્યારેજ ઉત્પન્ન થાય છે કે જ્યારે તેણે પોતાની પ્રતિજ્ઞામાં ખળ મેળવ્યું હોય, તેવી સહાય નિર્જળ, કાયર અને પ્રતિજ્ઞાના ખળ વિનાના પામરોને મળતી નથી. પાપમાંથી પોતાનો ઉદ્ધાર કરવાની પ્રાર્થના કરવાવાળાએ પ્રથમ એ જોઈ જવું ઘટે કે તે પોતે સ્વપ્રયત્નથી પાપના ક્રીચડમાંથી કેટલો બહાર આવ્યો છે ? તેણે પોતે પાપમાંથી પોતાની ભાગીદારી છુટી પાડવાનો પ્રયત્ન કરેલ છે કે કેમ ? જેઓ બળહીન છે, જે પ્રલોભનો સ્રોતમાં તરબોલાની પેઠે ઘસડાઈ જવાના સ્વભાવવાળા છે, જે લોચામાં

અનુરક્ત છે, આત્મોત્તતિના સાધનોથી વિમુખ છે, સારા નરસા સંયોગોને સહેલા-
ઈથી આંધીન થાય તેવા નિર્બળ છે, તેમને દૈવી અમોઘ સહાયનો અધિકાર નથી.
મનુષ્યની સાર્વદેશીય ઉત્તતિનો મૂળ આધાર સ્વાવલંબન ઉપર છે, તેના આંતર-બળ,
પ્રતિજ્ઞા, ટેક અને દૃઢ નિશ્ચય ઉપર છે. મનુષ્ય પરમાત્મપણું મેળવે તેમાં પણ
આધ્યાત્મિક શક્તિનો પ્રયોગ કરવો પડે છે. બળવાનની પ્રતિજ્ઞા નિભાવવા દૈવી-
શક્તિ નિરંતર હાજર રહે છે. પરંતુ જેઓ પાપની સાથે પતાવટ કરી તેની સાથે
ભાઈચારો રાખે છે, અને તે પ્રકારે દુશ્મનના હાથમાં પોતાના આત્માને સમર્પી દે
છે, તેઓ દૈવી સહાયને મેળવવાપાળો થઈ શકે નહીં. જેઓ હૃદયના સમગ્રબળથી
એમ બોલી શકે છે કે મારે મૃત્યુ નથી જોઈતું, પણ જીવન જોઈએ છીએ, વિષયોની
આસક્તિમાં બંધાઈને રહેવું નથી, પણ ધર્મવિહુ પરમ પુરુષના સન્નિધાનમાં વાસ
કરી રહેવું છે, તેઓ જ ઈશ્વરને મેળવી શકે છે. કેમકે તેમનામાં આરિચ્છ છે અને
આરિચ્છ વિના પરમાત્મપદની પ્રાપ્તિ હોયજ નહીં.

પ્રકીર્ણ.

જ્ઞાતિ સંમેલન—ગોહલવાડ પ્રાતની વીસાથીમાળી જ્ઞાતિનું એક સંમેલન ગયા
માસમાં વળા મુકામે થયું હતું. જેમાં સુમારે ત્રણશેઠ્ઠ જ્ઞાતિ ગૃહસ્થોએ હાજરી આપી હતી,
સં. ૧૯૫૨ ની સાલમાં પ્રથમ સંમેલન વખતે થયેલ ધારાઓમાં, કેટલાક જમાનાને અનુસરી
સુધારા વધારા આ વખતે કરવામાં આવ્યા હતા. જેમાં જે આજુ ધરક ધારે મમત્ર જ્ઞાતિમાંથી
કન્યાવિક્રયનો કુરીયાજ મદંતર અંધ કરવામાં આવ્યો તે છે. વલ્લુક કોમ જે રી ઉચી કોમ, જૈન-
ધર્મ જેવા ઉચ્ચ ધર્મ પામેલમા આ ગણસી રીવાજ હોવાજ ન જોઈએ નેથી તેને નષ્ટ કરવાનો
ધારો કરવામાં આવ્યો તે તો ઉચ્ચ કાર્ય થયેલું અમે માનીએ છીએ. અને તેનું અનુકરણ કરવા
દરેક જ્ઞાતિને સુચના કરીએ છીએ; પરંતુ માત્ર તેવા ધારો કરવાથીજ ઘણા વખતથી જરૂરવાલી
જોડેલ તે કુરિયાજ જતો નથી, પરંતુ તેવા ધારણો જાણી, મૂળ શોધી તેને નષ્ટ કરવાથી તે નાણુદ
થાય છે. શ્રામતો ગરીબની કન્યા ઘણે ભાગે લેતા નથી અને ગરીબોને બીનકુલ આપતા નથી;
તેમજ નાના ગામથી તે ઠેક મોટા શહેર સુધી તમામ મોટા શહેરમાં જ માત્ર પોતાની કન્યા સારે
ધરે આપવાના વિચારવાળા હોવાથી ગામડાવાળાઓને કન્યાઓ માટે ફાફો સારવાં પડે છે, આ
પ્રમાણે પચીસ વર્ષ પહેલા અત્યારની જે રી રિથતિ તહોતી, તેથી અત્યારે ગામડાવાળા અને
વળી ગરીબ માણસોને ધેમા આપવાથીજ કન્યા મળતી, જેથી આ બાબતમાં કેટલીક મમાનતા
થવાનો જરૂર છે. બીલું આજીવિકાના અભાવે પણ કન્યાવિક્રય થાય છે, અને ત્રીજું લગ્ન પ્રસં-
ગના અર્થ ખુટણના વગર જોગવાઈથી પણ તેમ જનવું. તે બાબતમાં ગણુવા પ્રમાણે ખર્ચનો
બોજો પણ આ સંમેલનમાં કેટલોક ઘટાડવામાં આવ્યો છે તે યોગ્ય છે પરંતુ આજીવિકાના સાધન
માટે જ્ઞાતિકેડોની તેમજ જ્ઞાતિના શ્રામંત બાગેશોનોની ઉદારતાની જરૂર છે. પોતાના તેવા
કન્યાવિક્રય કરનારા બહુઓને પોતાની ઉદારતા બતાવી તે કુલકે ન વહોરવા દે તો, તેમજ
જ્ઞાતિકેડો કર્મ તેમાંથી પણ ફાળો આપવામાં આવે, આજીવિકાના અધિતો કરી આપવામાં આવે

તેણે લાગે ત્યારે આંશે તે દુરીવાજ નહ થતો જશે. પરંતુ પોતાના જ્ઞાતિ અંધુની તે અધમ દશા થતી અટકાવવા પોતાનો ધર્મો, સ્વાર્થ, કેમાઈ, છોડી ફરીથી લઈ અંધ કરવાની કાને પડી છે? આ દુષ્ટ રીવાજ અંધ કરાવવા તેવા સ્વાર્થત્યાગી મહુખ્યો જહાર નીકળવાની જરૂરીયાત જોઈએ છીએ. તે ગમે ત્યારે અને! પરંતુ આ સંમેલનમાં લાગ લેનાર અંધુઓ તો કન્યાવિક્ષય કરનારા હોયજ નહિ: તેમ તેઓએ હવે તો પોતાના કુટુંબ કે ગામના જ્ઞાતિઅંધુઓ કરે તો ગમે તે ભોગે અટકાવવા જોઈએ, પછી તે રીવાજ અવર્મ છે તેમ સમજવી, ઉપદેશ આપી, સંસારની મદદ આપી, છેવટે નિષ્પક્ષપાતપણે જળરાધથી ધારાનું પાલન કરાવી, અને છેવટે શિક્ષાને અમલ કરાવી. આવું ન્યામુધી અંતઃકરણમાં સચોટ ન થાય ત્યાં સુધી તેનો અમલ થશે નહિ. જ્ઞાતિધારાઓ વગર પછી અમુક વખતે તેનો અમલ ન થતાં વિરૂધ-વર્તન થાય છે તેમાં જ્ઞાતિઅંધુઓ માટે કાગણીનો અલાવ, ધારા પ્રત્યે માનની દૃષ્ટિ ઓછી, ધંધા અને સ્વાર્થને લઈ એકરકારી, જ્ઞાતિ આગેવાનોના આંખ વિંચામણાં, પક્ષપાતપણું અને ધારાઓના લંગથી પહેલ કરવાપણું એ કારણો છે: તો તેને દૂર મુકી જ્ઞાતિના હિત માટે તેની થતી અધોર્ગત અટકાવવા માટે, જ્ઞાતિ અને ધર્મના સંરક્ષણ માટે પોતાનું હિત સમજી દરેક જ્ઞાતિ અંધુઓએ તે ધારાનો અમલ કરવો કરાવવો તેમાંજ તેનું કર્તવ્ય છે. સંમેલનમાં એકલ થતું અને ધારા વડવા તે પ્રમાણે પાળવા, વચનથી, મહીથી અંધાતું તે એક પ્રતિજ્ઞા છે, તો તેનું પાલન અવશ્ય કરવું. અમે આ કાર્ય માટે અમારો આનંદ જાહેર કરીએ છીએ. આ દુષ્ટ રીવાજ સદંતર તાલ થયેલો નેવા ઇચ્છીએ, અને છેવટે એટલી સુચના કરીએ છીએ કે જે જે ધારાઓ કરવામાં આવ્યા તેમાંથી કોઈ ભાવખ્યમાં જે સખ્ત લાગે, જલદીથી પરિપાલન કે અમલ થતો ન લાગે તો એક વર્ષ પછી ફરી ભેગા થઈ તેમાં થોડી ઘણી છુટ મુકી સુધારો વધારો કરી તેનો અમલ કેમ જલદીથી થાય તેવા પ્રયત્નો આ જ્ઞાતિઅંધુઓ કરશે, તો આ વખતે વળા મુકામે કરેલી મેહેનત સફળ થશે, અમે તેમ થતાં જ્ઞાતિની સમગ્ર ઉન્નતિ ઇચ્છીએ છીએ.

*

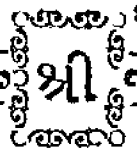
*

*

*

*

શેઠ આણંદજી કટ્યાણજીની શ્રી સિદ્ધજેતની પેટીના વહીવટદાર મુનિમ દેશાઈ ગુલામ-રાય દાજીભાઈ આ માસની શુદ્ધ ૩ ના રોજ છાપરીઆળી પાંજરાપોળની તપાસ કરવા જતાં અચાનક સ્વર્ગવાસ પામ્યાછે, ભાઈગુલામરાય સ્વભાવે મિલનસાર, માયાળુ અને સન્નત હરિષ્ હતા. રાત્ર્યના નોકરો, પ્રજા અને યાત્રાળુઓ સાથેનું તેનું વર્તન નીકળવાનું હતું, તેઓ કેટલાક વર્ષો સુધી શ્રી ગિરનારજી તીર્થમાં અને હાલમાં શ્રી શત્રુંગજી તીર્થમાં મુખ્ય મુનિમ તરીકે કાર્ય કરેલ હોવાથી અધી રીતે માહેતગાર અને તૈયાર હતા અને રીતસાત, તપાસ અને હક્કોના રક્ષણ માટેના અનુભવી હતા. સાંભળવા પ્રમ.ણે તેવા માહેતગાર અનુભવી જુનો માણસ હાલ કોઈ નથી, જેથી તેની ખામી પડી છે. જે માટે તેમના પરિચયમાં આવનાર દરેક મહુખ્યની જેન અમે પણ આ ખેદશરક અનાવ માટે અત્યંત દીલગીર છીએ. તીર્થસ્થળમાં કેટલેક દેહલે એ કાર્ય મુનિમને માટે મોટા જોખમ ભરેલા હોય છે. એક વહીવટીકામ—નોકરો ઉપર દેખરેખ તીર્થની સાંભાળ, દેવપૂજા ગુરુભક્તિ સંઘભક્તિ યાત્રાળુઓની દરેક પ્રકારની સગવડતા સાચવનાં આવક અર્થ ઉપર ધ્યાન સાંભાળ વગેરે—ખીલું તીર્થના હક્કનું ન્યાય અને ધર્મના દરમાન મુજબ સુલેહ શાંતિવાળું રક્ષણ. ખીલું કાર્ય કેટલાક દેશી રાત્ર્યો સાથે કામ હોવાથી કેટલીક વખત હક્ક માટે ન્યાયકોર્ટમાં જવું પડે કે રાત્ર્યપ્રકરણી જવાબો અપવા પડે તેપણુ મોટુંજ કાર્ય છે. આ અંતે કાર્યો એકજ મુનિમને સોંપવા પડે અને તેઓ ન્યાય, કાયદો, હક્કનું રક્ષણ વગેરે કાય-

આત્મભાનન્દ પ્રકાશ.

॥ વદે વીરમ્ ॥

॥ પરોપકારઃ સમ્યક્ ક્રિયમાણો ધીરતામભિવર્ધયતિ, દોન-
તામપર્કર્ષતિ, ઉદારચિત્તાં ધિત્તે, આત્મમ્ભરિતાં મોચ-
યતિ, ચેતોર્વેમન્યં પ્રિત્તનુતે, પ્રમુત્તમાત્મિર્ભાવયતિ; ત-
તોઽસૌ પ્રાદુર્ભૂતવીર્યોલ્લાસઃ પ્રણટ્ટરજોમોહઃ પરોપ-
કારકરણપરઃ પુરુષો જન્માન્તરવપ્ત્યુત્તરોત્તરક-
મેણ ચારુતર સન્માર્ગવિશેષમાસાદયતિ ॥

પુસ્તક ૨૦] વીર સંવત્ ૨૪૪૯ માગશર વાત્મ. સંવત્ ૨૭. [અંક ૬ મો.

સંતાર તરંગ.

(હાંગીત)

ત્રાણા અને તૃણા—

(૧)

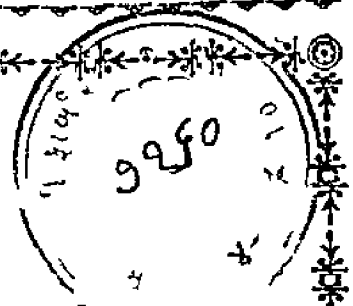
પ્રાણી સહુ ભવ વાસ સરિતા સ્રોતમા ખેચાય છે,
આશા અને તૃષ્ણા તણા સગમ વિષે અથડાય છે,
ચાલે પ્રતિ શ્રોતે તિહા મુનિ રાજહસ સુમાધ્યથી,
લૌકિક માર્ગે ત્યજિ ગૃહે લોકોત્તર સદ્ભાગ્યથી

મોરલીમા લયલીનતા—

(૨)

દેખો મદારી મોહની આ મોરલીના તાનમા,
નિજ આત્મધર્મ ત્યજિ ખન્યા લયલીન તેના ગાનમાં,
પુદ્ગલ વિષે લયલીનતા તેહવી પ્રભુપદપર કદે,
સદ્ધ્યાનથી ધ્યાતા ખદેખર ધ્યેયને સહજે વરે

રા. રા. વેલચંદ ધનંજી.

ઉત્પન્ન કરી શકે તેવી સ્થિતિમાં તેમને મૂકવા જોઈએ, એટલે જે વસ્તુ કદાચ કામ કરતાં તેઓ પોતાનું ચાલુ ખર્ચ નલાવવામાં મદદગાર થઈ શકે. ભલે કદાચ એમ કરતાં અભ્યાસક્રમ થોડો વધારે વખત લંબાય તેમાં પરિણામે અમને મોટો લાભ જણાય છે.

આસપાસના સ્થિતિ-સંયોગો તપાસી વિદ્યાર્થીઓથી સહેજે બને અને તેઓ સ્વાત્માવલંબી-સ્વાશ્રયી નીવડે એવાં ગમે તે નિર્દોષ પ્રાયઃ કામ શીખવી તેમને કુશળ બનાવવામાં સ્વપરની ઉન્નતિ રહેલી છે.

૧૫ સુખશીલીયાપણાની ગંધ તેમનામાંથી તદ્દન ઉડાવી દેવી જોઈએ તથા સેવાધર્મ રસિકતામાં તેમનામાં ખૂબ જોશભર ઉદ્વાસથી પ્રગટાવવી જોઈએ અને તેમને સંસ્થા મધ્યેજ સ્થાનિક સેવા કરતાં કરી દેવાજ જોઈએ.

૧૬ સેવાધર્મ સંબંધી પુસ્તકાદિકમાંથી વાંચે જાણે એટલાથીજ ખસ નથી. અંતઃકરણથી તેના લાભ સમજી તેનો આદર કરે, પ્રગટ આવતા (મળતા) લાભને જતો નજ કરે એજ ખરી કેળવણી લેખાય. પ્રથમ ન ક્યું હોય તેને આવું કામ કરવું કદાચ મુશ્કેલ તો પડેજ. પરંતુ એવાં કામ રસપૂર્વક કરતાં રહેવાથી બધી મુશ્કેલીઓ સાપોઆપ અળપાઈ જાય અને ઉલટો અપૂર્વ આનંદ પેદા થાય. તેથીજ ઘૈર્ય રાખી આવી અનેક કસોટીઓમાંથી પસાર થતાં શીખવું એ સહુ વિદ્યાર્થી વર્ગને ભારે જરૂરનું લેખાય. તેથી ઠીકજ કહેવાય છે કે 'કસાવું તેજ કેળવાવું' એમ કરતાં કાર્યદક્ષતા-કુશળતા આવે. પછી બગ્ગતા વખતનો અને બુદ્ધિ-શક્તિનો ઉપયોગ સ્વપરને અધિક હિતાવહ શુભ માર્ગે સુખે કરી શકાય, અને એમ કરવું જરૂરનું પણ છે.

૧૭ આ બધું શાળામાં કાયદા રચવા માત્રથી બની ન શકે, પરંતુ વિદ્યાર્થીઓની આત્મ બાળુ એવું મનહર વાતાવરણ ઉભું થવું જોઈએ.

૧૮ આવી વૃત્તિવાળા વિદ્યાર્થીઓ અને શિક્ષકો મેળવવા મથવું જોઈએ. એથી થોડા ખર્ચમાં ઘણું સાફ સંગીન કામ કરી શકાય. તેમ છતાં કોઈ તેવા આવી પડતા સંયોગોને પહેંચી વળવા સંસ્થાના નાણાંનો જરૂર પૂરતો ઉપયોગ કરવો પડે, તે પણ શક્તિ વધારવાના કામમાં. ધારેલી શક્તિ ખીટ્યા પછી તો તે પણ નિયમવું ઘટે. આવું થાય-કરી શકાય તોજ જૈન પાઠશાળા, વિદ્યાલયાદિક ધાર્મિક સંસ્થા કાઠવાની સાર્થકતા. અન્યથા તો પરાશ્રિતતા-પરાધીનતા વધતી જતી ભાગ્યેજ અટકવાની.

પ્રતિશમ.

જૈન બંધુઓને વિજ્ઞપિ

૧

“સર્વિ જીવે કરે શાસન રસી, એસી ભાવ દયા મન ઉદયસર્ધ”

પરંતુ

“સેવાધર્મો પરમગહનો, યોગિનામધ્યગમ્ય”

તોપણ

“શુમે યથાશક્તિ યતનીયમ્”

ઘટેલી ધર્મ ભાવના

શું લખું ? શું વિનવું ? જૈન બંધુઓ મારો અવાજ સાંભળશે ? અરણ્ય-રૂઢન તો નહીં થાય ?

થવું હોય તે થાય, સાંભળવું હોય તે સાંભળે; પરંતુ અવાજ પોકાર્યેજ છુટકો. કારણ ?

કારણ એટલુંજ કે હું આપણામાંનો એક હોઈ, જે બાબતમાં આપણે એતવું જોઈએ તે બાબતમાં ન એતાવું તો મારી ફરજ ચુક્યો ગણાઉં.

પરંતુ બંધુઓ ! આડી અવળી વાતો કરી, લાંબા લાંબા લખાણો કરી તમારો વખત રોકીશ નહીં, તમારી બુદ્ધિ ભભાવીશ નહીં, આપણાં દરેક માટે જે માર્ગો સારામાં સારા જણાશે, તે સૂચવીશ, સમજાવીશ ને વિનવીશ.

તે વાંચવા કે ન વાંચવા, વિચારવા કે ન વિચારવા તે તમારા અધિકારની વાત છે, સૌની પોતાની મરજીની વાત છે. પરંતુ અવાજ પોકાર્યેજ છુટકો.

વીર બાળ ! તું બાળક હો કે વિદ્યાર્થી હો ! યુવક હો કે ધંધાદારી હો; જૂદા હો, કે ધર્મચુસ્ત ધાર્મિક પુરૂષ હો, બાળા હો કે ગૃહિણી હો; વૃદ્ધા હો કે વિધવા હો; પૂજ્ય ભિક્ષુ હો, કે પૂજ્ય ભિક્ષુણી હો; જે હો તે છે હો; પરંતુ એકાંતમાં શાંતિમાં વિચાર કરને કે-શું થયું ?

શું થયું એટલે ?

શું થયું એટલે દશવીશ વર્ષમાં જે મોટો ફેરફાર થયો તે. શું તે ફેરફાર તુમે નથી જોઈ શકતા ?

જે ફેરફાર થયો છે, તેજ તમારી નજર આગળ લાવવા માગું છું; એજ બાબત એતવવા ઇચ્છું છું અને તેજ બાબત માટે જાગૃત કરવા માગું છું.

એતિશુ ? જાગિશુ ? જાગિએ, જાગિએ, હવે જાગિએ. પ્રાતઃકાળ શરૂ થયો છે. દશ વીશ વર્ષમાં શો મોટો ફેરફાર થયો ? તે સમજાવો.

વીર બાળ ! તું જે હો તે છો હો. પરંતુ એકાંતમાં શાંત ચિત્તે વિચાર કરી જો, કે દશવીશ વર્ષ પહેલાં ધર્મની જાહોજલાલી જેવી જોવાતી હતી, તેવી આજે જોવામાં આવે છે ?

હા, તેથી પણ સારી દેખાયજ છે, જુઓ.

દશ વીશ વર્ષમાં અનેક જનો સામાન્ય સ્થિતિમાંથી સદ્ગૃહસ્થની સ્થિતિમાં આવ્યા, અનેક તીર્થ સ્થળોનો ઉદ્ધાર થઈ ઉજ્જવળ જીવનગૃહોથી મંડિત થયા, અનેક યુવક વિદ્યાભ્યાસ કરી વિદ્વત્તા મેળવી રહેલ છે. અનેક જાતનાં ધાર્મિક, વ્યવહારિક, પુસ્તકો બહાર પડી રહ્યા છે, જેનો લાભ સર્વ સાધારણ વર્ગ મેળવી રહેલ છે. અનેક જાતની ભિન્ન ભિન્ન સંસ્થાઓ ઝોલાઈ રહી છે, સ્ત્રીઓ, ને બાળાઓ માટે સંસ્થાઓ સ્થપાઈ રહી છે. ધનસંપત્તિ વધવાને લીધે ધાર્મિક ઉત્સવોમાં ઉદારતા પૂર્વક ધન ખર્ચાય છે. શું આ બધી બાબતોમાં તમને ધર્મની જાહોજલાલી નથી જણાતી.

ના, ના, નથી જણાતી. જોકે બાહ્ય સામગ્રી વધી છે, પરંતુ તેની પાછળ જે ધર્મ પ્રેમ, લાગણીનો જોસ, વિગેરે હતા તે ક્યાં છે ? જેમ જેમ અંતરબળ ઘટતું ગયું તેમ તેમ બાહ્ય ચળકાટ વધતો ગયો. એજ સાબિત કરે છે કે ધર્મ ભાવનાનો પ્રવાહ (પૂર્વ કાળની અપેક્ષા એ ઘણો ઓછો, પરંતુ આજ કાલની અપેક્ષાએ ઘણો જોસવાળો) આપણા હૃદયમાં વહેતો હતો, ઉછળતો હતો, તે મંદ પડ્યો છે. હૃદયમાં શુષ્કતાનો લવલેશ સંચાર થયો હોય તેવું નથી જણાતું ?

થોડું ભણતાં, ઘણું આચરતાં; ઘણી સંપત્તિઓ સાદાઈ વધારે હતી. મુનિ મહારાજોઓને ચાતુર્માસ માટે વિનંતિની તીવ્રતાઓ, તેઓનું પધારવું અને દરેકનું આનંદમાં ગરકાવ થવું, વ્યાખ્યાનાદિકમાં સંભળાય કે ન સંભળાય, સમજાય કે ન સમજાય પરંતુ શ્રદ્ધા પૂર્વક જવું, ગુરુ તપસ્વી વિગેરેની સેવા ભક્તિ વિગેરેમાં એક સરખો શો ભક્તિ પ્રવાહ ! આ વિગેરે વર્તન એવાને એવા ચાલુ છે. છતાં તેની પાછળ જે ધર્મ ભાવનાનો જોસ હતો, તે માત્ર મંદ પડ્યો છે, નાશ નથી પામ્યો. એટલુંજ માત્ર મારે કહેવાનું છે. દશ વીશ વર્ષ પહેલાં ધર્મ પ્રેમ આપણા દરેકનાં હૃદયમાં છલાછલ ઉભરાતો હતો. તેમાં મંદતા આવી છે. આ વાતનો અનુભવ દરેક વીરબાળને થયા વિના રહેશે નહીં.

દરેક શાંતિથી વિચાર કરજો અથવા તમારી આંત્ર બાંત્રની સમજી વ્યક્તિ સાથે ચર્ચા કરશો તો ચોક્કસ જણાશે કે “આપણામાં પુર્વે ધર્મ ભાવનાનું જે જોસ હતું તેમાં થોડે ઘણું અંશે પણ કંઈક ફેર પડ્યો છે.”

આ માત્ર દરેકના પોતપોતાના અનુભવનો વિષય છે. સૌ પોતાની મેળે, જાતેજ અનુભવ વિચારી જુએ, તોપણ જણાય તેમ છે એવું બન્યું છે કે ન રહી અંધ શ્રદ્ધા કે ન આવી સાચી શ્રદ્ધા.

ખીજી રીતે વિચાર કરતાં જે ધર્મ પ્રેમ વૃદ્ધમાં હશે, તે હાલના યુવકમાં આવેલો નહીં જણાય, અને જે યુવકમાં હશે તેવો ધર્મ પ્રેમ બાળકમાં નહીં જણાય. મોટી ઉંમરની સ્ત્રીઓમાં છે તેવો ધર્મ પ્રેમ અભ્યાસ કરતાં છતાં બાળામાં નહીં જણાય. કોઈ વૃદ્ધ કરતાં કોઈ બાળકમાં, અને કોઈ પ્રૌઢ બાઈ કરતાં કોઈ બાળામાં કદાચ આજીવન બાળીના સારા સંસ્કારોના વારસાને પરિણામે ધર્મ પ્રેમ વધારે હોય એવું બને, પરંતુ એકંદર સામાન્ય ધોરણે વિચાર કરતા ઉત્તરોત્તર ધર્મનો જોસ મંદ મંદ જણાય છે. શું આ રીતે ધર્મ ભાવનાને આપણે ઘટવા દઈશું ? નહીં, નહીં, કહી નહીં.

સાધર્મી બન્યું,

પ્રભુદાસ બેચરદાસ પારેખ.

કેટલાક પ્રશ્નોના ઉત્તર.

૧ ધર્મ ભાવના એટલે ?

આપણે જે ધર્મને માન આપતા હોઈએ તે તરફ પ્રેમ લાગણી. આવી પ્રેમ લાગણીનું જોસ એ ધાર્મિકતાનું પ્રથમ લક્ષણ છે.

૨ આપણી ધર્મ ભાવના પહેલા કેવી હતી ?

પહેલા એટલે દશવીશ વર્ષ પહેલાનો અને હાલની પરિસ્થિતિનોજ મુકાબલો કરવા ઇચ્છું છું. એટલે હાલ કરતાં ધર્મ પ્રેમનો જોસ પહેલાં વધારે હતો.

દરેક ભાઈ પોતાના હૃદય ઉપરથી પોતાના શહેર કે ગામના વાતાવરણ ઉપરથી ખાત્રી કરીને જરૂર કહી શકશે કે પહેલા કેવો હતો, ને હાલ ધર્મ પ્રેમ કેવો છે ?

આ પ્રશ્ન જીવના નવા વિચારના દરેકે વિચારવાનો છે. જેમને ધર્મ ઉપર પુરો પ્રેમ છે તેમને આ સ્થિતિ કેમ પાસવે ?

૩ ધર્મ પ્રેમ ન હોય તો નુકશાન શું ?

ધાર્મિકતાનો આધાર ધર્મ પ્રેમ ઉપર હોય છે. અને ધર્મ પ્રેમ હોય તોજ જીવન નૈતિક અને ન્યાયી બને છે. દશવીશ વર્ષ પહેલાના લોકોનાં હૃદયો આપણા કરતાં વધારે નૈતિક અને ન્યાયી હતા. કેટલાકને એમ જણાશે કે આપણા કરતાં તેઓ નૈતિક અને ન્યાયી એણા હતા. પરંતુ એમ માનવું એ ગંભીર ભૂલ છે. કારણ કે એ વખતના લોકોનું જે જાતનું જીવન હતું, આજીવનની જેવી પરિસ્થિતિ હતી, તેના પ્રમાણમાં જરૂર તેઓ નૈતિક હતા. અને પ્રમાણમાં કોઈનું અનૈતિકપણું સાંખી

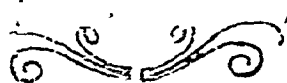
શક્તિ નહીં, આપણને લાગે છે કે તે વખતના લોકો એક બીજાને નિંદતાં અને એકબીજાનાં દોષો જોવામાં વધારે વખત ગાળતાં એ પણ એક જાતનો વહેમ છે. તેઓ નિંદતા નહીં, પરંતુ પોતાના સમાજમાંના કોઈ પણ વ્યક્તિની નાની કે મોટી નૈતિક ભૂલ સાંખી શકતા નહીં. આ અંતરનો અવાજ નિંદા રૂપે આપણને જણાયો જોકે ક્રોધ અને અભિમાનની લાગણીનું મિશ્રણ હતું તે ઈચ્છવા લાયક ન ગણાય.

ઘણાજ વિચાર કરતાં ખરાબર જણાય તેમ છે કે—આર્થિક વિગેરે સગવડના જોર ઉપર ગમે તેવાં ધાર્મિક કામો કરવામાં આવેછે તેના કરતાં તદ્દન સાદી સગવડવાળો પુરૂષ પોતાનાથી બંને તેટલું પુરેપુરા ભાવથી કરે તો તે પ્રથમના કરતાં વધી જાય છે. દાખલા તરીકે કુમારપાળ મહારાજની પૂર્વ ભવની સ્થિતિનો વિચાર કરતા જણાશે કે પૂર્વ ભવમાં તેમની સ્થિતિ, ને પાંચ કોડીની પ્રાપ્તિ. એક ગરીબ માણસ પાસે એક પાઇ ન હોય, ને તેને કંઈ પણ મળી જાય, તો તેના મનમાં તેની કિંમત કેટલી બધી હોય ? પોતાની સ્થિતિની અમૂલ્ય મિલકત સમાન પાંચ કોડીના કુલં લઈ જીનેશ્વર પ્રભુની ભક્તિ કરી.

આ ભક્તિની કિંમત વધારે કે એક કરોડપતિ ઝવેરાતની આંગી રહેજ રચાવે તેની કિંમત વધારે ?

અર્થાત્ દશવીશ વર્ષ પહેલાં લોકો સાદી, ને ટુંકી સામગ્રીના પ્રમાણમાં મોટે ભાગે વધારે નૈતિક, ન્યાયી, અને ધાર્મિક હતા. ત્યારે હાલ આપણે સામગ્રીના પ્રમાણમાં મોટે ભાગે ઓછા નૈતિક, ન્યાયી અને ધાર્મિક છીએ. આ રીત આમને આમ ચાલુ રહે તો પચાસ વર્ષ કેટલો દેર પડશે તેની વાચક વર્ગ કલ્પના કરી લેશે, અને એટલો નિશ્ચય કરી શકે કે હજુ વૃદ્ધોમાં ભાવના ઘણે અંશે જાગૃત છે, પરંતુ નવી પ્રજામાં ઘટી છે, અને ઉત્તરોત્તર નવી પ્રજામાં ઘટતી જશે, અને પચાસ વર્ષ આ પચીસ વર્ષમાં આવ્યું તેના કરતાં વધારે ગંભીર પરિણામ આવશે. એ વાતનો ખરાબર ખ્યાલ જો એકજ વ્યક્તિને થાય તો જો તે ખરેખરો પુરૂષ હોય અથવા તે ખરેખર સ્ત્રી હોય તો, તેનો ઉપાય કર્યા વિના જરાપણ જાંપે નહીં. જો આ ખ્યાલ કોઈ પણ સંઘ કે સમુદાયના ધ્યાનમાં આવી જાય, અને જો તે પોતાના ધર્મ માટે લાગણી ધરાવતો હોય તો તે ગમે તેટલો ભોગે પણ ધાર્મિક ભાવના જાગૃત કરવાના ઉપાય લીધા વિના જરૂર ન રહે.

૩ બે-પારેખ પાટણ.

જૈન બન્ધુઓને વિજ્ઞપ્તિ.

શું એ પ્રભાવ પંચમ આરાનો નહીં ?

“અવિ જીવ કંઠે શાસન રસી, એસી ભાવ દયા મન ઉલ્લસઈ.”

પરંતુ

‘સેવાધર્મો પરમગહનો યોગિનામપ્યગમ્યઃ’

તોપણ

શુમે યથાશક્તિ યતનીયમ્.”

ઘટી છે ધર્મ ભાવના ખરી, તેમા મીન મેખ નહી જરી, પરંતુ તેમા આપણે શું કરીએ ? એ પ્રભાવ પંચમ આરાનો, કળીયુગનો છે. કાળદોષે કરી, આયુધ્ય, બળ, નીતિ, ધર્મ વિગેરે ઝાંખા થશે, એવું શ્રી વીરવચન છે, તે શું જોડું ?

નહી, નહી, કદાચિ શ્રી વીરવચન જોડું હોઈ શકેજ નહીં. એ શ્રી ભગવાન ત્રિકાળદર્શીના વચનમાં જરાપણ જુઠાણું નજ સંભવે, પરંતુ આપણી સમજ શક્તિનો દોષ તો અવશ્ય સંભવે, કેમકે આપણે છદ્મસ્થ રહ્યા.

આયુધ્ય, બળ, નીતિ, ધર્મ, જ્ઞાન વિગેરે ઝાંખા થશે, એવું શ્રી વીરવચન છે, તેનો અર્થ આ પ્રમાણે સમજવો જોઈએ

‘ભગવાન મહાવીર પ્રભુના સમયના મનુષ્યોમાં જ્ઞાન, સરળતા, આત્મકલ્યાણ કરવાની પ્રબળ ભાવના, અડગ ધૈર્ય, નિર્ભયતા, સત્યપરાયણતા, વિગેરે ગુણો જેવા દીપતા હતા, તેમા અનુક્રમે ઝાંખાશ આવવાની.’ એ પ્રમાણે પ્રભુજીના નિર્વાણ પછી ધીમે ધીમે ઉપરના ગુણો ઝાંખા થયા છે, સંયમ શક્તિ ઘટી છે, અને ભવિષ્યમાં ઉત્તરોત્તર તે ઘટતાં જશે, એ પણ ખરું. આપણે ગમે તેટલી મહેનત કરીશું, તોપણ મહાવીર સ્વામીના સમયમાં જે જે ગુણો જેવા જેવા દીપતા હતા, તે પાછાં તેવાંને તેવાં પ્રકાશમા આવે, એ વાત આંદરણીમા અર્થાત્ એ બની શકે તેમ નથીજ.

કેમકે એ ઘટાડો કાળદોષને લીધે, પંચમ આરાને પ્રભાવે થયો છે. તે સદાને માટેજ થયો છે, એમ સમજવું.

શું આપણે ગમે તેટલા પ્રયત્નો કરીએ તોપણ ભગવાન મહાવીર જેવા મહા પુરુષો આ કાળમાં મળી શકશે ? અરે એતો દૂર રહ્યા, પરંતુ ભગવાન ગૌતમ સ્વામી જેવા, ભગવાન સુધર્મા સ્વામી જેવા, શ્રી ભદ્રબાહુ સ્વામી જેવા મહાજ્ઞાની, સ્થુલભદ્રસ્વામી જેવા મહા સંયમી, ને ધત્રાશાળીભદ્ર જેવા મહા ત્યાગી પુરુષો મેવીજ શકીશું ?

આ કાળમાં તેવા પુરૂષો મેળવવાનું અશક્ય છે. તેવું આપણું ભાગ્યબળ નથી. અને કાળદોષ પણ તેવોજ છે. છતાં મધ્યમ કોટિના સાત્વિક પુરૂષો અવશ્ય મેળવી શકીએ.

લગવાન મહાવીર સ્વામીના વચનોની સમજ ઉપર પ્રમાણે છે, તેનો સાર એ છે કે—જે શક્તિ તેઓશ્રીના વખતમાં હતી, તેવીને તેવી શક્તિ આ કાળમાં કોઈ રીતે આવી શકે તેમતો નથીજ. ઉલટું તેથી એ ઉત્તરોત્તર આયુષ્ય વિગેરે ઘટતાં છે, એવાં તેઓશ્રીના વચનો ખરાબર સર્વથા સત્યજ છે.

પરંતુ દશવીશ વર્ષમાં ધર્મ ભાવના ઘટી છે, તે પંચમ આરાનો પ્રભાવ નથી, વીશ વર્ષમાં આટલી બધી હાનિ પંચમ આરો કરી નાંખે તેટલો એ કૂર નથી. પંચમ આરો ઓછાશ કરે છે, તે એટલી બધી ધીમી ગતિએ કરે છે, કે જે આપણા ખ્યાલમાંજ ન આવે.

ઘણા વખતની થયેલી હાનિનો સરવાળો કરીએ ત્યારેજ માલૂમ પડી શકે કે, પંચમઆરાએ આટલા પ્રમાણમાં નુકસાન કર્યું.

આ દશવીશ વર્ષમાં જે નુકસાન થયું છે; તે એટલું બધું થયું છે કે જેનો વિચાર કરતાં આપણું હૈયું કંપી ઉઠે તેમ છે. એ નુકસાન આપણે આપણેજ હાથે કર્યું છે; પંચમ આરાએ નથી કર્યું. એ નુકસાન થવાના જવાબદાર આપણે પોતેજ છીએ, પંચમ આરો જવાબદાર નથી. જો પંચમ આરો આટલી ઝડપથી હાનિ કરે, તો ઝપાટાબંધ છઠ્ઠો આરો આવી જાય. પરંતુ છઠ્ઠા આરાને વાર છે.

પંચમ આરાને લીધે જે હાનિ થઈ છે, તે આપણે સુધારી શકીએ તેમ નથીજ. કેમકે તે કુદરતીજ કાળદોષને લીધે થઈ છે તેમાં આપણો ઉપાય શો ? જ્યારે કાળ-દોષ ફરશે ત્યારે તેની મેળે બધું ફરશે. પરંતુ દશવીશ વર્ષમાંની હાનિ આપણાજ હાથની ભૂલનું પરિણામ છે. આપણે હાથે જે ભૂલ કરી છે, તે આપણેજ સુધારી શકીએ.

ગદ્ય વિજ્ઞાપિમાં મેં સૂચવ્યું છે કે—જો આ પ્રમાણે ધર્મભાવનાનો ઘટાડો ચાલુ રહેશે તો શી દશા થશે ? ધર્મભાવના ઘટ્યા પછી મનુષ્યોનાં જીવનમાં આનંદ શો રહેશે ? ભવિષ્યના એટલે વીશ પચ્ચીશ વર્ષ પછીના મનુષ્યોનાં હૃદયમાં આવવાની શુષ્કતા કલ્પીને, તેઓ ઉપર શું તમને દયા નથી આવતી ? પૈસાજ મેળવવા વલખાં મારતી ને તે ખાતર સ્વધર્મ ચૂકતી એ ભવિષ્યની સંતતિ ઉપર દયા આવવીજ જોઈએ. અને તેઓનું ભવિષ્ય સાડું રહે તેને માટે આપણે કરેલી ભૂલ આપણેજ સુધારી લેવી જોઈએ, જેનું કડવું પરિણામ એ બિનારાઓને લોગ-વધું ન પડે.

કોઈ ભાઈ પૂછશે કે—દશ વીશ વર્ષ પહેલાં પણ શું ધન મેળવવાની ચિંતા નહોતી ? અરે ! ભાઈ ! ચિંતા હતી, પરંતુ ચાલુ સમયમાં તો હદ વળી ગઈ છે. તેઓ સ્વધર્મ ચૂકતાં નહીં, શાંતિ હતી, સંતોષ હતો, સહાનુભૂતિ હતી, શારીરિક ખજાનું ખોલક નિશ્ચિંત સાદું જીવન હતું. ચાલુ જમાનામાં તો બધી ખામતની હદ વળી છે. હવે એ વાતનો વિસ્તાર કરી સમજાવવાની બિંદુલ જરૂર જણાતી નથી. ખાખ, વૃદ્ધ સૌ જમાનાની વિચિત્રતા કળી ગયા છે.

આવો જમાનો આવી ગયો છે. તેમાં આપણે ક્યાં ક્યાં અને શું શું ભૂલ કરી છે તે રોદણાં રોવાનો અવસર નથી. કદાચ પ્રસંગે જ્ઞાસુઓને સમજાવીશ, પરંતુ હવે તો ભૂલ સુધારી લેવી જ જોઈએ.

ભૂલો થઈ ગઈ છે. તેથી હવે શું થશે ? એમ જરાપણ ગભરાવાની જરૂર નથી. કારણ આપણે હાથે કર્યું છે તે આપણે જ સુધારીશું. હોય, ભૂલો થાય ને સુધરે. જ્યારે આપણને આપણી ભૂલો સમજાશે, કે તુરત તેનો સુધારો કરવા લાગીશું. એટલે ભવિષ્યને માટે પણ ચિંતા કરવાની જરૂર નહીં રહે. એવું ભવિષ્ય પણ શાનું આવે ? આપણે ચેતી જઈએ અને વલણ બદલી નાંખીએ, તેથી ભવિષ્ય પણ બદલી જાય. પરંતુ જો ચેતીએ નહીં અને વલણ બદલીએ નહીં તો અવશ્ય ભવિષ્ય ભયંકર છે.

પરંતુ એમ નજ બને, આપણને ચેતાવનાર મળી જવાના, આપણે ચેતી જવાના, અને ભવિષ્ય સુધરી જવાનું. અને ફરી ધર્મભાવના જાગૃત થઈ જશે. કેમકે બનાવટી ખાખત કેટલીવાર ટકે ? ચાલુ હાનિ બનાવટી છે. કુદરતી નથી. પંચમ આરાએ કરી તે હાનિ કુદરતી છે તેમાં ફેરફાર નહીં જ થાય, પરંતુ બનાવટી હાનિનો બદલો લેઈ શકીશું. બનાવટી હાનિનો બદલો લેઈશું અને ધર્મ ભાવના જાગૃત કરીશું. એ ચોક્કસ છે. માટે ચાલુ સંજોગોથી ગભરાઈ જવાની બિંદુલ જરૂર નથી. ભગવાનનું શાસન (ધર્મ ભાવના) પંચમ આરાના અંત સુધી ટકનાર છે. તો પણ બગડી સુધારવાના પ્રયત્ન કરવામાં આપણે જરાપણ પાછા પડવાનું નથી. શાસન ટકશે એ વાત ખરી, પરંતુ તે તે સમયના સમજી પુર-વોને પ્રયત્ન તેને ટકાવી રાખવામાં મળવો જ જોઈએ, તેવા પુરવો મળી જ રહે, ને શાસન ટકે. આ વસ્તુસ્થિતિ છે.

માટે આપણા સમયમાં આપણે બગાડેલું આપણે જ સુધારી લેવું જોઈએ. પ્રાયશ્ચિત્ત કરી શુદ્ધ થવું જોઈએ. નહીં તર પાપનું ફળ આપણે ભોગવવું જ પડશે.

આપો સન્મતિ સૌને શાસન દેવ !

ભગવાન મહાવીર પ્રભુ વિચરતા તે સમયે ચોથો આરો હતો, ત્યાર પછી પાંચમો આરો શરૂ થયો, ને આપણે આહીં દરેક વિશિષ્ટ શક્તિઓની ધીમે

ધીમે નૈનતા થઈ. પરંતુ પાંચમા આરાની અસર હિંદુસ્થાન ઉપરજ થઈ. અને યુરોપ અમેરીકા ઉપર તેની શુ' બિલ્કુલ અસરજ ન થઈ? આપણા કરતાં તેઓ વિશેષ ઉન્નતિ ભોગવે છે તેનું શુ' કારણ ?

આધ્યાત્મિક ઉન્નતિ અને આધિભૌતિક [આર્થિક ઉન્નતિ] બંને ઉન્નતિની ભિન્ન ભિન્ન દિશા છે તે ખ્યાલમાં ન રહેવાથી, આ પ્રશ્ન થવો તદ્દન સ્વાભાવિક છે. તેથી આ શુંચવાડો જેના જેના મનમાં હોય તેના મનનું સમાધાન કરવું, એ મારી ફરજ સમજી છું.

વિચાર કરતાં પ્રશ્ન ગંભીર છે. તેનો જવાબ આપવો પણ. તેટલોજ ગંભીર છે તેથી જવાબ આપવામાં બહુજ સંભાળ રાખવી જોઈએ જવાબ ન આપી શકાય તેમ હોય તો, તે બાબત પોતાની અશક્તિ કબૂલ કરી મૌન રહેવું જોઈએ. ગમે તેવી રીતે જવાબ આપીને કદાચ સામાના મનનું સમાધાન કરી શકાય. પરંતુ વસ્તુ સ્થિતિથી વિરુદ્ધ જતાં લાલને બદલે નુકસાન થાય છે. વસ્તુસ્થિતિથી વિરુદ્ધ જવું એજ જુઠાણું. તેને માટે બરાબર સંભાળ રાખવી જોઈએ.

મહાવીર પ્રભુ સમકાલે હિંદુસ્થાનની પ્રજા ચાલુ સમયની કરતાં દરેક રીતે સુખી અને સુધારાસંપન્ન હતી. પ્રજામાં શરીરની પ્રૌઢતા, શરીરબળ, વ્યક્તિ સ્વાતંત્ર્ય વિગેરે ઉંચા પ્રકારના હતા. આ બાબતોમાં યુરોપની તે વખતની પ્રજા પણ તેવીજ હતી. માત્ર હિંદુસ્થાનમાં આધ્યાત્મિક શક્તિ બહુજ ઉંચા પ્રકારની હતી. તેને બદલે ગ્રીસ, રોમ વિગેરે યુરોપના સ્થળોમાં પણ કેટલેક અંશે આધ્યાત્મિક શક્તિ હતી, છતાં હિંદુસ્થાન સર્વોપરિ હતું.

હિંદુસ્થાનમાં જેમ પાંચમ આરાને પ્રભાવે શરીરની પ્રૌઢતા, શરીરબળ, વ્યક્તિસ્વાતંત્ર્ય વિગેરે કમી થતા ગયા તેજ પ્રમાણે યુરોપમાં પણ બન્યું. હાલના યુરોપીય શરીરના બંધારણમાં અને પૂર્વ કાળના યુરોપીય મનુષ્યના શરીરના બાંધામાં આપણી પેઠેજ ફેર પડ્યોજ છે. માનુષી વ્યક્તિસ્વાતંત્ર્ય ઘટ્યું છે. કેમકે દિવસે દિવસે બંધારણો વધ્યા છે. કોઈ ભાઈ કહેશે કે ઇંગ્લાંડ વિગેરેના મૂળ વતનીઓ તદ્દન જંગલી હાલતમાં હતા. અને રંગેલા પત્થરો બાંધીને શરીર શણગારતા, પરકપર લડતા, અને અતિ કૂર હતા.

અરે ભાઈ, એમ છતાં પ્રેમ અને સ્નેહ પણ શરીરના પ્રમાણમાં તેઓનાં પ્રબળ હતા, તે બહુજ બચાવ કરતા હતા, તેઓની માનુષી શક્તિ ખૂબ હતી, એવી સ્થિતિમાં પણ તે લોકો પોતે પોતાનો બચાવ કરી જીવન ટકાવી શકતા. જો માત્ર તેઓમાં સદ્ગુણોનો વાસ થાય તો સારી રીતે તે સદ્ગુણો શોભાવી શકે તેટલી તેઓની તાકાત હતી. હાલ આપણે સદ્ગુણોની કિંમત સમજીએ છીએ. પરંતુ આચરતા ધૂજ છુટે છે. જો તેઓને સુધારાનો સંપર્ક થાય, અને તેઓને ગમી જાય તો આપણા હાલના મનુષ્ય કરતાં વધારે સારી રીતે દીપાવી શકે. પરંતુ

સુધારાનો યોગ થવો. દરેક વખતે દરેકના લાગ્યમાં નથી હોતું. એટલે આધ્યાત્મિકતા સિવાય તે વખતના હિંદુસ્થાનના મનુષ્યો જેવાંજ બીજા દેશોના મનુષ્યો હતા. આધ્યાત્મિકતાના ભેદને લીધે આચાર, વ્યવહાર, ખાનપાન વિગેરે બાબતોમાં ભેદ હતા, (ને છે.)

જેમ પંચમઆશની અસર આપણા ઉપર થઈ, તેમ તેઓ ઉપર પણ થઈ છે. તેને પરિણામે શરીર બળ ઉપર, અને તેને પરિણામે બુદ્ધિ, વિગેરે ઉપર પણ અસર થઈ. ક્રમે ક્રમે સૌ ઘટવા લાગ્યાં. આપણે અહીં આધ્યાત્મિકતા ઘટતી ગઈ, તેમ નૈતિક બંધારણ ઢીલું પડતું ગયું. નૈતિક બંધારણ ઢીલું થવાને પરિણામે બિન બિન દેશમાં ફર ફર વસવાને લીધે એકદેશીયતા ભૂલી જવાને પરિણામે પરદેશીઓના હુમલા પ્રસંગે, ઘણા પાછા વાળ્યા; કંઈક પરદેશીઓને અંદરજ સમાવી દીધા, છતાં પરિણામે પરદેશીઓના હાથમાં સપડાઈ જવા વારો આવ્યો. તેથી જોકે આધ્યાત્મિક-બળ ઘટ્યું હતું, છતાં સમાજવ્યવસ્થાઓ મોટે ભાગે અક્ષત હતી. હિંદુસ્થાનની મધ્યકાલીન સ્થિતિ આ હતી.

આ તરફ યુરોપ કેટલાયે આંતર કલહો કરતું કરતું આર્થિક ઉન્નતિ કરવા તરફ લલચાયું. એટલે પૂર્વે યુરોપની આર્થિક તેમજ આધ્યાત્મિક એ બન્ને શક્તિઓ નહીં જેવીજ હતી. હિંદુસ્થાનને હિસાબે કંઈજ નહીં.

પોતાની આંતર શક્તિની મગરૂબીમાં અને આર્થિક સંપત્તિ મેળવવાના પરદેશીઓના તાત્કાળિક ઉપાયોની ઝમકમાં અંતર્ગત ગયેલ હિંદુ જરા સુસ્ત બન્યું. તેવીજ રીતે બીજા દેશોની પણ એજ દશા કરી યુરોપે આર્થિક ઉન્નતિ પ્રાપ્ત કરી. આ માત્ર તાત્કાળિક દાવની જીત છે. આખી સંસ્કૃતિ દરમ્યાન છેવટે કોની જીત થાય છે, તેજ જોવાનું છે.

હવે કલ્પના કરીએ કે કોઈની પરતંત્રતા વિના, તેમજ કોઈને દબાવ્યા વિના જે દેશ આર્થિક ઉન્નતિ કરી શકે, તે દેશ ખરો આર્થિક ઉન્નત કહેવાય. બીજાને દબાવીને ઉન્નત થયેલને આપણે ઉન્નતિને શિખરે પહોંચેલ કહીએ છીએ, તે દબા-દેખીથી, જમણાથી, ઉન્નતિનો ખરો અર્થ સમજ્યા વિના, આજ સુધી યુરોપ ઉન્નતિને શિખરે છે, ઉન્નતિને શિખરે છે; એમ ગાયા કયું.

અર્થાત્ યુરોપ આર્થિક ઉન્નતિમાં હાલ સર્વોપરિ જણાય છે એ ખરું. અને આપણને પણ થોડો વખત થયા તે ભાવનાનો એપ લાગ્યો હતો. તે એપને પરિણામે આપણે પણ ઘણાજ ધમ પછાડા કર્યા, અને કરીએ છીએ. પરંતુ એ બાબતમાં ગમે તેટલા દોડવા છતાં આપણે યુરોપને પહોંચી વળીએ એ આશા વ્યર્થ જણાય છે. —ચાલુ.

પ્ર. બે. પારેખ મુ.—પાટણ.

દિવ્ય જીવન.

કુદરતના મહા રાજ્યમાં જ્યાં જ્યાં ઉન્નતિ, અભ્યુદય, વિકાસ કે સંવર્ધન જોવામાં આવે છે, ત્યાં ત્યાં તે ધીરજ ધીરે ધીરે ક્રમપૂર્વક થયેલું જોવામાં આવે છે. કોઈ સ્થળે એકાએક આકસ્મિક પરિવર્તન જોવામાં આવતું નથી. હુદ્ર વનસ્પતિથી માંડી એક પ્રકાન્ડ પર્વત પર્યંત, હુદ્ર કીટથી લઈને સૃષ્ટિના રાજ ગણાતા માનવ પર્યંત, સર્વ સ્થાને જે કાંઈ વિકાસ થયેલો હોય છે તે ધીરે ધીરે અને નિયમિત ક્રમપૂર્વક થયેલો હોય છે. આ વિશ્વનું પરિચાલક તત્વ ભલે કોઈ સત્તા વિશેષ હોય કે સ્વભાવ વિશેષ હોય, પરંતુ તે જે કાંઈ હોય તેના સંબંધે એટલા ઉદ્ગાર કાઢ્યા વિના તે ચાલતુંજ નથી કે તેની સહિષ્ણુતા, તેની ધીરજ, તેની ધીરી ગતિએ ચોક્કસપણે કાર્ય કરવાની શક્તિ તે અસીમ છે. પ્રકૃતિના પ્રત્યેક રાજ્યમાં જ્યારે ખારીકીથી નિહાળીએ છીએ, ત્યારે માલુમ પડે છે કે કુદરત કદર્યતામાંથી સૌન્દર્યનો વિકાસ કરવામાં સેંકડો યુગોનો વખત ગાળે છે, અનિયમમાંથી નિયમ ઉપજાવવામાં, વિશ્રંખલામાંથી શ્રંખલા પેદા કરવામાં, તે ધીરજપૂર્વક કાળની કાંઈ પણ ગણના કર્યા વગર ધીરી ગતિએ પોતાનું કાર્ય કરેજ નાય છે. કુદરતના કોઈ વિભાગમાં ઉતાવળ, તાબડતોબપણું કે અદૈર્ય નથી. આપણી અધીરાઈના કારણથી એ વિલંબ આપણે સહી શકતા નથી. આપણે દરેક વાતનું પરિણામ તુર્તજ મેળવવાને તલપાપડ રહીએ છીએ. ચોંમસાના વખતમાં નાના બાળકો લેગા થઈ એક ઠેકાણે આંખાની ગોટલી વાવે છે અને બીજે દીવસે સવારમાં લેગા થઈ તે ગોટલીમાંથી આંખાનું મોટું વૃક્ષ થયેલું નિહાળવાની આશાથી ત્યાં આવે છે. આ બાળકોની ગમે તેટલી અધીરાઈ છતાં કુદરત જરાપણુ ઉતાવળે પોતાનું કામ લેતી નથી. બાળકોના ઉદ્વેગની તેને કશીજ અસર થતી નથી. કુદરતને જે કાંઈ કરવાનું છે તે ધીરે ધીરે, રહી રહીને ઉપજાવે છે. નિરૂપયોગી તત્વોનું અદ્યે અદ્યે વર્જન અને ઉપયોગી તત્વોનું અદ્યે અદ્યે ગૃહણ કરે છે. આ પ્રક્રિયાને બુદ્ધિમાન પુરૂષો “વિવર્તન પ્રક્રિયા” ના નામથી સંબોધે છે.

આ પ્રક્રિયા, પ્રકૃતિ રાજ્યના પ્રત્યેક વિભાગમાં અવિરતપણે, અશ્રાંતપણે, અચુકપણે કાર્ય કરી રહી છે. તે કાર્ય એકલા ભૌતિક પ્રદેશમાંજ ચાલી રહ્યું છે એમ નથી, પરંતુ માનવ સમાજની સભ્યતા, સંસ્કૃતિ, ઉન્નતિ અને અભ્યુદયના પ્રદેશમાં પણ એ પ્રક્રિયા દૃષ્ટિગોચર થાય છે. મનુષ્ય તેની મૂળ અવસ્થામાં નમ્રદેહ જડ હતો. કાળે કરી તેની ઉન્નતિ થતા થતા અત્યારે તે ઉન્નત, જ્ઞાન-સંપન્ન, સભ્ય મનુષ્યની હદે આવી પહોંચ્યો છે, પરંતુ તે પ્રાથમિક અવસ્થામાંથી હાલની સભ્ય સ્થિતિમાં આવતા તેને કેટલા પ્રયત્નની જરૂર પડી છે, કેટલો વિકટ રસ્તો ક્રમ-વિ-

કાસના મહામાર્ગ ઉપર કાપવો પડ્યો છે, કેટલું શીખવું પડ્યું છે. કેટલું વજન, કેટલું ગૃહસ્થ કરવું પડ્યું છે, તેની કલ્પના પણ થઈ શકે તેમ નથી. સર્વત્ર એજ “વિવર્તન-પ્રક્રિયા” કામ કરી રહી છે. વ્યક્તિમાં, પરિવારમાં, સમાજમાં, ધર્મમાં, દેશમાં, વિશ્વમાં, એ એકજ નિયમનું અખંડ અનિમેષ પ્રવર્તન ચાલી રહ્યું છે.

આ “વિવર્તન-પ્રક્રિયા” નું આંતરિક રહસ્ય એ છે કે કોઈ પણ પ્રાણી પદાર્થમાં કશુંજ નવું તત્વ આવતું નથી. પરંતુ તેમાં જે કંઈ મૂળથીજ હતું તેનું ઉત્તમરૂપે પરિવર્તન માત્ર થાય છે, માત્ર રૂપાંતરજ થાય છે. દરેક પરવર્તી અવસ્થાનું કારણ તત્વ તેની પૂર્વાવસ્થામા સૂક્ષ્મ ભાવે હોયજ છે. વિવર્તન-પ્રક્રિયામાં મૂળ તત્વોનો કયોજ ફેરફાર થતો નથી ; પરંતુ એ મૂળ તત્વો કાયમ રહીને માત્ર તેનું ઉચ્ચતર રૂપાંતર થયા કરે છે.

હવે મનુષ્યના ધર્મ-જીવન સંબંધે આ નિયમ કેવી રીતે પ્રવર્તે છે તે જોઈએ. જે મહાનુભાવોએ મનુષ્યના ધર્મ-જીવન સંબંધે બહુ વિચાર કરેલા છે અને એ વિષયમાં સમાજની ઉન્નતિ કેવી રીતે થાય તેનું ચિંતન કર્યું છે, તેમને એમ જણાયું છે કે મનુષ્યના ધર્મ-જીવનની ઉન્નતિ તેના મનની અવસ્થા ઉપર આધાર રાખે છે. અને મનની ગતિ પવનના જેવી છે, એટલે કે મનનું પ્રવર્તન વાયુના જેવું અનિયંત્રિત અને અનિર્દેશ્ય છે. ભગવદ્ ગીતામાં “મન અતિશય ચંચળ છે. અતિશય અંશાસિત છે, તેનો નિગ્રહ કરવો એ વાયુના નિગ્રહ કરવા જેવું કઠિન છે.” એમ કહેલ છે. મનની ગતિને વાયુની ઉપમા આપવામા પ્રથમ દૃષ્ટિએ એક વાણીના અલંકાર જેવું લાગે એ સ્વાભાવિક છે, પરંતુ જરા ઉંડા ઉતરી વિચાર કરતાં એ ઉપમા અક્ષરશઃ સત્ય જણાય છે. વાયુની સાથે ઉપમા આપવાનું તાત્પર્ય એમ જણાય છે કે મન અને પવન એ ઉભયની ગતિને નિયમાધિન રાખવી, અગર તે ઉભય સંબંધે કંઈ પણ સુનિશ્ચિતરૂપે કહેવું એ અશક્ય છે જેમ વાયુ પોતાની દીશા અકસ્માત ફેરવી નાખી બીજી દીશામા વહેવા માડે છે, તેમ મન પણ અણધાર્યે સમયે પોતાની ગતિ બદલાવીને આપણી ઇચ્છાથી વિરોધી દીશામાં વહે છે. પવનની દિશા જેમ આપણા ધાર્યા પ્રમાણે રાખી શકાતી નથી, તેમ મનની દિશા પણ આપણી ઇચ્છાનુસાર આપણે રાખી શકતા નથી. ચોમાસાની રતુમા આપણે જોઈએ છીએ કે રાત્રે શયનકાળે આકાશ સ્વચ્છ હોય છે, તારા-મંડળ પ્રસન્ન વદને દેદીપ્યમાન હોય-છે, મેઘ કે તોફાનનું નામ નિશાન હોતું નથી, પરંતુ અર્ધરાત્રિએ પવન પ્રચંડ ગતિએ વહેવા લાગે છે, અને વરસાદ મૂશળધાર વરસે છે. વાયુની ગતિ કેવી શીઘ્ર, અને અતર્કિત ભાવે ફેરફાર પામી ગઈ તેની કલ્પના પણ થઈ શકતી નથી. માનવનું મન પણ કાંઈક આવાજ પ્રકારે કામ કરે છે. જેઓને આજે આપણે અમુક પ્રકારના મનોભાવવાળા, સમાજ, ધર્મ અને નીતિ-વિષયક અમુક જાતની ભાવના ધરાવતા જોઈએ છીએ, તેમને થોડાજ વખતમાં તેથી વિપરીત

દિશામાં ગતિ કરતા જોઈએ છીએ, આજે તેમણે જે પથનું અવલંબન કર્યું હોય છે, તેનાથી જુદીજ રીતનું ગૃહણ તેઓએ ખીજે દીવસે કરેલું હોય છે. આ પ્રકારે મનની પ્રકૃતિ અને ગતિમાં આકસ્મિક અને મહાન્ પરિવર્તન વખતોવખત થાય છે, એ આપણો નિત્યનો અનુભવ છે.

ખાસ કરીને ધર્મના ક્ષેત્રમાં આવી ઘટનાઓ સવિશેષરૂપે દૃષ્ટિગોચર થાય છે. ખુદ્ધ, ખ્રીસ્ત વિગેરે અનેક સંપ્રદાયો જ્યારે તેમના આદિ પુરૂષોના પ્રતાપથી અગાધ શક્તિ-સંપન્ન હતા તે વખતે તે તે દર્શનોના અનુયાયી સમાજમાં જખર-જસ્ત ઉછાળા થયા હતા. સેંકડો મનુષ્યોના મનમાં ધર્મ-ભાવનાનો પ્રબળ પ્રવાહ ઉભરાઈ આવ્યો હતો. તેમના જીવનમાં જે પરિવર્તન થયું હતું તે ખરેખર વિસ્મય જનક હતું. પ્રભુ મહાવીરના થોડી ક્ષણના ઉપદેશથી સેંકડો મનુષ્યો પોતાના પ્રિય ઘરખાર અને વૈભવ વિલાસ ત્યાગી તેમણે પ્રવર્તાવેલા શાસનને આધીન બન્યા હતા. થોડીજ ક્ષણોમાં તેમના જીવનમાં એટલું મહાન પરિવર્તન થયું હતું કે જેનો મુકાબલો તેઓના જીવનની પૂર્વાવસ્થા સાથે કોઈ રીતે બની શકે નહીં. તે જીવોની મનની ખેત્રાર ભાવનાઓજ માત્ર ફરી હતી એમ ન હતું, પરંતુ તેમનું જીવન અને પ્રકૃતિ સમગ્રરૂપે પરિવર્તિત થઈ હતી. અમે ઉપરજે “વિવર્તન-પ્રક્રિયા” ના સિદ્ધાંતનો ઉલ્લેખ કર્યો છે, તે સાથે આ પ્રકારના મહાન પરિવર્તનની મીમાંસા થઈ શકે તેમ નથી. અર્થાત એ સિદ્ધાંત આ સ્થળે લાગુ પડતો નથી. ટુંકામાં મનની ગતિમાં ફેરફાર ઘણીવાર થાય છે તે એટલા બધા મહાન્ અને એકાએક થાય છે કે તેનો મુકાબલો ફક્ત વાયુની સાથેજ થઈ શકે.

મનની ગતિને વાયુની સાથે સરખાવવામાં એક ખીન્નું પણ કારણ વિચાર-કરતાં જણાય છે. વાયુના મહાસાગરમાં જે અનંત પ્રકારની સૂક્ષ્મ, અતીન્દ્રિય શક્તિઓ કાર્ય કરી રહી છે તે શક્તિનો આપણાથી કશો નિર્ણય કે લક્ષ્ય બની શકતો નથી. તેજ પ્રકારે મનુષ્યના મનોપ્રદેશમાં કેટલા પ્રકારની સૂક્ષ્મ ઇન્દ્રિયાતીત શક્તિઓનું પ્રવર્તન થતું હશે તેનો પણ આપણાથી કશોજ નિર્ણય થાય તેમ નથી. આ અનંત વાયુમંડળમાં કેટલા સંખ્યાતીત વિદ્યુતપ્રવાહો વહેતા હશે, કેવા પ્રકારના સૂક્ષ્મ પરમાણુઓના તરંગો ઉડતા હશે અને શમી જતા હશે, કેટલા શબ્દો, કેટલી ગતિઓનું ઉત્થાન અને લય થતું હશે, તેનો નિર્ણય કોનાથી બની શકે તેમ છે? પ્રકાશ, વિદ્યુત, તાપ, શીત વિગેરે તત્વોની જે અનંત શક્તિ પ્રક્રિયા તેમાં કામ કરી રહી છે તેનો નિર્ધાર કોણ કરી શકે તેમ છે? તેજ પ્રમાણે મનુષ્યનું મન પણ કેટલી શક્તિઓનું લીલાક્ષેત્ર છે, કેટલી ગતિ વિધિઓની પ્રવર્તન-ભૂમિ છે, તેની ગણના કોણ કરી શકે તેમ છે? આપણે જે આહાર ગૃહણ કરીએ છીએ તેની અસર, બહારનાં સંજોગોની વિવિધ પ્રકારની અસર, જમાનાના શક્તિશાળી અને પ્રતિભાવાન પુરૂષોનો પ્રભાવ, સમા-

જૂના રીતિ રીવાજોની અસર, ધર્મ ગુરૂઓના ઉપદેશની અસર, આપણા પોતાનાં હૃદયમાં નિવાસ કરી રહેલા ઇશ્વરના આદેશની અસર, એ સર્વની અસર અને પ્રભાવ, શક્તિરૂપે આપણા મનમાં યુગપત કાર્ય કરી રહેલ છે. એટલા માટે માનવ-મનની ક્યારે શું અવસ્થા હોય તેનો નિર્ણય કરવો એ વાચુની ગતિના નિર્ણય જેવો કઠિન છે.

માનવ-મનમાં સમયે સમયે જે પરિવર્તન થાય છે તેના એ પ્રકાર પાડી શકાય. એક સંયોગોથી ઉત્પન્ન થએલો; અને બીજો સ્વભાવથી ઉત્પન્ન થએલો. પ્રથમનો દેરદાર આશિક, સામયિક, ક્ષણિક, અદ્ય-કાલીન છે, બીજો દેરદાર સ્થાયી, મૂળગત, અમર છે. વ્યક્તિ કે સમાજના મનમાં ઘણીવાર એવા ઉછાળા આવે છે કે તે વળતે અમુક ભાવો અત્યંત પ્રબળપણે વર્તતા હોય છે, અને અમુક સમય પર્યંત તેનો પ્રભાવ પ્રચંડ તોફાન જેવો બળવાન રહે છે. તેટલા વળત સુધી બીજા બધા પ્રકારના ભાવો ગોણ પામી જાય છે, તે વળતે વ્યક્તિને કે સમાજને જાણે ભૂત વળચૂં હોય તેમ તે ચોક્કસ ભાવનાઓના પ્રભાવને વશ બની દોડાદોડ કરી મુકે છે. બીજા તમામ ચિંતા અને વિચાર બાબતે મુકી દે છે; પરંતુ જે સંયોગોથી એ પ્રબળ તોફાન ઉપડ્યું હતું તે સંયોગો ઠીલા પડતા વ્યક્તિ કે સમાજ નરમ પડી જાય છે, અને થોડા સમય પછી તો એ ભાવના મનમાંથી તદ્દન સરી પડે છે. અગર માત્ર સ્મૃતિના એક ક્ષુદ્ર અવશેષરૂપે રહે છે. દૃષ્ટાંત સ્વરૂપ, આપણા પર્યુષણના દિવસોમાં આપણા સમાજમાં થતો ધર્મ-ભાવનાનો પ્રચંડ ઉછાળો યાદ લાવો. આઠ દિવસ સુધી બીજા તમામ પ્રવૃત્તિ બાબતે મુકાએલી હોય છે; પરાદીએથી માંડી રાતના બાર બજ્યા સુધી માત્ર એકલી ધર્મની જ વાત, ધર્મના જ પ્રશ્નો, વાંચન, મનન, શ્રવણ, ખરડા, લ્હાણી, પ્રભાવના, વિગેરે વિગેરેની પરંપરા શરૂ રહે છે. ધર્મ સિવાય બીજા વાતને યાદ કરવી એ તે દિવસોમાં અધાર્મિકતા ગણાય છે. પરંતુ નવમે દિવસે એ ભરતી એકાએક શમી જાય છે. એ આઠ દિવસની વાત પણ કોઈ યાદ કરતું નથી. સહુ કોઈ પોતપોતાની જુની પ્રવૃત્તિમાં લાગી જાય છે. આનું કારણ શું ? એટલું જ કે જે વિશેષ કારણથી એ ભાવનો આવિર્ભાવ થયો હતો એ કારણ જ્યારે ચાલ્યું જાય છે, ત્યારે એ પૂર્વોક્ત ભાવ પણ મંદ અને શક્તિહીન બની જાય છે. આવી સંયોગ જન્ય ભાવનાઓથી પ્રેરાઈને જેઓ અમુક સમયે અમુક પથે વળેલા હોય છે, તેઓને તે સંયોગો બદલાતા, બીજા પથે ચઢી જતા વાર વાગતી નથી. આ વાતના ઘણા ઘણા દૃષ્ટાંત દરેક વ્યક્તિ, સમાજ અને દેશના જીવનમાં મળી શકે છે. બધા દેશોમાં જન મંડળમાં સમયે સમયે એવી વિશેષ ભાવનાઓનો ઉછાળો આવે છે, અને તે અમુક સમય કાર્ય કરીને પાછી મંદ પડી જાય છે. પોતાના સ્વદેશ ઉપર વિદેશીઓનું આક્રમણ થાય છે, ત્યારે સ્વદેશના લોકોનાં મનમાં સ્વદેશ-પ્રિયતાની ભાવના ભળી ઉઠે છે. અલ્પધાર્યા ઠેકા-

જોથી વીરતાની વિસ્મય જનક કહાણીઓ શ્રુતિ-ગોચર થવા માંડે છે, અને આશ્ચર્ય પમાડે તેવી ઘટનાઓ ઉપજી આવે છે. પચીશ સૈફ પહેલાં, યજ્ઞ યાગના ઘાતકી હત્યાકાન્ડની સામે પ્રભુ મહાવીરે જ્યારે પ્રળય પ્રતિવાદ ઉઠાવેલો, ત્યારે સમસ્ત ભારત વર્ષ “અહિંસા પરમોધર્મ” ના કર્ણુલેદી નિનાદથી ગાજી ઉઠ્યો હતો, અને અમુક સમય પર્યંત લાખો મનુષ્યોની જીહ્વા ઉપર એ ઉક્તિ રમી રહી હતી. કાળે કરી એ ઉચ્ચ ભાવના લોક હૃદયમાંથી ઉઠતી ગઈ અને આજે તે સ્વર્ગીય વસ્તુ માત્ર મુઠીભર વણીકો (જૈનો) નાંજ હૃદય ઉપર પોતાનો પ્રભાવ રાખી રહી છે. એક મહાન પુરુષના હૃદયના વેગથી આખો યુગ હચમચી રહ્યો હતો. એ પ્રભાવપૂર્ણ પુરુષ આદ્યો જતાં તે ભાવનાની શક્તિ મંદ પડી, અને માત્ર લોક જીવન ઉપર પોતાના પ્રભાવની નિર્બળ રેખા મુકતી ગઈ.

જો વર્ષ પૂર્વે મહાત્મા ગાંધીજીના ઉપદેશે પણ આવેજાં ઉઠાળો. લોકભાવનામાં ઉપજીવ્યો હતો. સેંકડો વિદ્યાર્થીઓએ સરકારી શાળાઓનો ત્યાગ કર્યો હતો. અગણિત મનુષ્યો જેલના કષ્ટો ભોગવવા માટે હસતે વદને તત્પર હતા. દેશના ચારે ખુણે અસહકાર, ધારા સલાનો બહિષ્કાર, કોર્ટોનો ત્યાગ વિગેરે ભાવનાઓ પૂરજોસથી ચાલતી હતી. પરંતુ મહાત્માજીનું પ્રભાવ-પૂર્ણ વ્યક્તિત્વ લોક-ચક્ષુથી જરા વેગળું થતાં, આજે તે ભાવના શક્તિ હીન બની ગઈ છે. એ પૂર્વનો ઉભરો શમી ગયો છે.

આટલા વિવેચનના ફળ રૂપે અમારે જે કાંઈ કહેવાનું છે તે એટલુંજ કે જે ઉત્સાહ કે જે ભાવના અમુક પ્રકારની ઘટનાઓ કે અવસ્થાના શુભોચી ઉત્પન્ન થયેલી છે તે ક્ષણિક છે અને તે આપણાં જીવનનો સ્થાયી વિભાગ નથી. કેમકે તે નિમિત્તાધીન છે, સંયોગજન્ય છે અને તેથી ક્ષણસ્થાયી છે, આપણે આપણાં હૃદયની પરીક્ષા કરી પ્રથમથીજ નક્કી કરવું જોઈએ કે અમુક ઉત્સાહ કે ભાવના આ પ્રકારનો આંશિક, સામયિક, કે ઘટના-જન્ય છે? અથવા તો તે સ્થાયી, સ્વભાવગત, અને અમર છે?

માનવ-હૃદયમાં જે બીજા પ્રકારનું પરિવર્તન થાય છે તે સ્થાયી અને મૂળગત હોય છે. તે પરિવર્તનનું સ્વરૂપ સ્વતંત્ર અને કોઈ પ્રકારના આંતરબાહ્ય સંયોગોની અપેક્ષા વગરનું હોય છે. કોઈ મહાભાગી પુરુષોને ઇશ્વર કૃપાથી કે સાધુ સંગથી કે જ્ઞાન પ્રાપ્તિથી આ પ્રકારનું પરિવર્તન થયેલું જોવામાં આવે છે. આ પરિવર્તનનું મુખ્ય લક્ષણ શું? એમ પૂછવામાં આવે તો તેનો ઉત્તર અટલોજ છે કે જીવનના ઉદ્દેશનું પરિવર્તન. દષ્ટાંત તરીકે, એક મનુષ્ય થોડા સમય પહેલાં વિષયોમાં રૂચિવાળો હતો. નિરંતર વિષયોનું અન્વેષણ કરતો, જ્યાં તેની પ્રાપ્તિની સંભાવના હોય તે પ્રદેશમાંજ તે વિહરતો; પદાર્થોમાં તેને પ્રળય આસક્તિ હતી. તેના દીલમાં ગમે તે કારણથી એવું સ્ફુરી આવ્યું કે આ વસ્તુઓ મારા જીવનનું

લક્ષ્ય હોઈ શકે નહીં. તેણે કાંઈક એવું જોયું, એવું અનુભવ્યું, એવા સંબંધમાં આવ્યો, કે જેથી તે એકાએક જાગી ઉઠ્યો. તેને એવો નિશ્ચય થયો કે મોક્ષ-પ્રાપ્તિ અને ધર્મ-જીવન એજ-મારા જીવનનો પરમ લક્ષ્ય છે. આ જીવનનો હૃદયમાં આવિર્ભાવ થતાંની સાથેજ દિવ્ય-જીવન મેળવવાની તેનામાં આકાંક્ષા ઉત્પન્ન થઈ. તેણે ધર્મનું અન્વેષણ શરૂ કર્યું. જેમ જેમ તે નિર્મળ ચિત્તથી ધર્મના મહારાજ્યમાં પ્રવેશ કરતો ગયો, તેમ તેમ તેના હૃદય-વાસી પરમાત્માની કૃપા તેના ઉપર વધતી ચાલી. પરમ પ્રભુની આજ્ઞાને આધીન થતો ચાલ્યો. એનાં હૃદયમાં નવી શક્તિ, નવી તથ્યદ્વા, નવો જીવ આવિર્ભૂત થતો ચાલ્યો. આ પરિવર્તન એ બીજા પ્રકારનું સ્થાયી અવસ્થાંતર છે. તે અમર રહેવા નિર્માયું છે.

જ્યારે મનુષ્યનો લક્ષ્ય અને જીવનનો ઉદ્દેશ બદલાય છે, ત્યારે તેની સમગ્ર જીવનનાઓ, વિચારો, ચિંતાઓ બહુજ બદલાય છે. જીવનનો નિર્ણિત ઉદ્દેશ એ મનુષ્યનાં હૃદયમાં રહેલી એક પૂર જોસવાળી મોટર છે. મનુષ્યને તે નિર્ણિત દિશામાં ધસડ્યોજ જાય છે. જે સ્થિતિ માનવ-જીવનના સર્વપ્રધાન ઉદ્દેશ રૂપે રહે છે તેનો પ્રભાવ જીવનના પ્રત્યેક વિભાગમાં વ્યાપી જાય છે. વ્યાપાર, રોજગાર, ગૃહધર્મ, મિત્રતા, શત્રુતા, રાગ, દ્વેષ સર્વ એ એકજ જીવનધારી રંગાઈ જાય છે. એ ઉદ્દેશના પ્રભાવથી આપણા જીવનના સર્વ પ્રકારના સંબંધો ધીરે ધીરે પરિવર્તિત થતા જાય છે. એ ઉદ્દેશને અનુસરીને જે પૂર્વે દૂર હતા તે નિકટ આવે છે, અને નિકટ હતા તે દૂર થાય છે. પૂર્વકાળના સંબંધીઓ સાથેનો સંબંધ વિચ્છિન્ન થતો જાય છે, અને નવા ઉદ્દેશને પોષણ આપનારા નવા સંબંધો યોજાતા જાય છે. સામાનિક અર્થમાં જેઓ પારકા ગણાય તે પોતાના થાય છે. અને પોતાના હતા તે પર થઈ જાય છે. આ મહાન પરિવર્તન જ્યારે માનવ-જીવનમાં ઉપસ્થિત થાય છે ત્યારે તે “દિવ્ય-જીવન” ની સંજ્ઞા પામે છે.

આ દિવ્ય-જીવનનો સંચાર કોઈ એકાદ સુભગ ક્ષણે થાય છે, એક મંગળ ક્ષણે આ મહાન લક્ષ્ય અને આદર્શ પ્રત્યે દૃષ્ટિપાત થાય છે, અને હૃદયમાં નવી આકાંક્ષા અને નવો મનોરથ જાગે છે, પરંતુ આપણી સમગ્ર પ્રકૃતિને એ નવીન આદર્શને અનુસરતી બનાવી દેવી એ કાંઈ એક ક્ષણ કે એક દીવસનું કામ નથી, સમગ્ર ચારિત્રમાં ફેરફાર કરી તેને એ નવી જીવનને અનુયાયી બનાવવું એમાં બહુ પ્રયત્નની અપેક્ષા રહે છે. અમે શરૂઆતમાં જે “વિવર્તન-પ્રક્રિયા” નો ઉલ્લેખ કર્યો છે તેનું કાર્ય હવે લાગુ પડે છે, એક વખત દૃષ્ટિ ખુલી, દિવ્ય-જીવનની ઝાંખી થઈ, સમ્યગ્ જીવનની પ્રાપ્તિ થઈ, એ અમર તત્વની બીજ રૂપે ઉપલબ્ધ થઈ, એટલે પછી ઉપરોક્ત “વિવર્તન-પ્રક્રિયા” નું કાર્ય શરૂ થાય છે, પછી માનવ-જીવન ધીરે ધીરે એ આદર્શને

અનુરૂપ ઘડાતું ચાલે છે. સમગ્ર પ્રકૃતિ આપણને અનુકૂળ થઈ મોક્ષ પ્રાપ્તિની દિશામાં આપણને સહાયક બનવા માંડે છે.

પરંતુ આ સ્થળે આવ્યા પછી મહાન અંતરાયો અને વિદ્યોની પણ શરૂઆત થવા માંડે છે. મનુષ્યે તેના માતાપિતા પાસેથી વંશાનુક્રમિકતારૂપે જે અનિષ્ઠ લક્ષણો મેળવ્યા હોય, સામાજિક સંયોગોમાંથી તેનાં મન અને શરીરમાં જે નિર્બળતાઓ ઉપજી આવેલી હોય, પ્રતિકૂળ શિક્ષણના લીધે જે બ્રાન્તિઓ તેના આંતરિક બંધારણમાં પ્રવેશ પામેલી હોય, તે તમામ હવે તેના ઉર્ધ્વગામી પથમાં અંતરાય રૂપે આવી ઉભા રહે છે. તેની અનેક જુની કુટેવો, તેના સ્વભાવની ઉંડાણમાં રહેલી ખુરાઈઓ, પ્રતિબંધક થઈને તેની ગતિનો અવરોધ કરે છે. જન્મ-લબ્ધ અને શિક્ષા-લબ્ધ મુગ્ધ સંસ્કારો અને નબળાઈઓનો અતિક્રમ કરવો એ કાંઈ સહેજ વાત નથી. મનુષ્ય તેનાં હૃદયમાં ગમે તેવી ઉચ્ચ આકાંક્ષાઓ રાખે; પરંતુ તે આકાંક્ષાઓને મનુષ્ય-સ્વભાવની નિર્બળતા દ્વારા નિયમાવું પડે છે. જેવી રીતે એક માણસના મનમાં ચંદ્રને અડવાની ઇચ્છા થતાં તે એકદમ અધર કુદકો મારે, પરંતુ તે માત્ર તેની શક્તિના પ્રમાણમાંજ અધર કુદી શકે, તેવી રીતે માનવ-હૃદયની ગમે તેવી પ્રબળ ઉચ્ચ આકાંક્ષા છતાં તે માત્ર અમુક હદ સુધીજ તેના આદર્શને અનુરૂપ જીવન વીતાવી શકે છે. આપણા જન્મથી જે સ્વભાવગત અને સંસ્કારગત સ્વાર્થપરતા, વિષયાસક્તિ, અને ઇન્દ્રિયપરતા છે તેનાથી આપણે અવશ્ય નિયમાવું પડે છે. આપણે મહાવીર પ્રભુ જેવા તપસ્વી, જ્ઞાની, કે વિરાગી થવાની ઇચ્છા રાખીએ તો શું તે તુર્ત જની શકે ખરું? તેમ કરવા જતાં આપણાં હૃદયમાં રહેલી ગુઢ આસક્તિઓ આપણને પ્રતિબંધક રૂપે થઈ ઉભી રહે છે. એ ગૂઢ આસક્તિઓ આપણને પ્રત્યેક પગલે નડ્યાજ કરે છે. આપણે આપણા આદર્શને અનુસરતા જની જવાના ઉત્સાહમાં એકાદ સ્વાર્થને જળરજસ્તીથી હડસેલો મારી ફર કરીએ, પરંતુ બીજીજ ક્ષણે અજ્ઞાતપણે તેજ સ્વાર્થને પાછો ગૃહણ કરીએ છીએ. આપણી ધર્મ-ભાવના ગમે તેટલી ઉચ્ચ હોય, આપણી આધ્યાત્મિકતા ગમે તેટલી બળવતી હોય, છતાં આપણાં જીવનમાં રહેલી દુર્બળતા ક્ષણે ક્ષણે આપણને આપણા આદર્શના ઉચ્ચ સ્થાનમાંથી ઉથલાવી પાડી હેઠા નાંખી દે છે. અનુભવી જનોએ ધર્મ-જીવનની ગતિને નહીની ઉપમા આપી છે. નદી જ્યારે ગોરાડુ જમીનમાં થઈને વહે છે, ત્યારે તેનો રંગ ગેરૂ હોય છે, અને કોયલાની ખાણવાળા પ્રદેશમાં થઈ નીકળે ત્યારે તેના જળનો રંગ કાળો હોય છે. તેવીજ રીતે ધર્મ જ્યારે ઉચ્ચ પ્રકૃતિવાળા સભ્ય જનોનાં હૃદયમાં થઈને વહે છે, ત્યારે તેનું સ્વરૂપ ઉજ્જવળ અને ઉન્નત હોય છે, અને જ્યારે તેજ ધર્મ-ભાવના અસભ્ય, નીચ, સુખાસક્ત મનુષ્યોનાં જીવન દ્વારા વહે છે ત્યારે તે અધમ સુખાસક્તિનો વર્ણ ધારણ કરે છે.

મનુષ્યોના દેહ અને મનમાં જે કાંઈ ભરેલું છે તે દ્વારાજ તેની આકાંક્ષાઓ અને આદર્શોને નિયમાવું પડે છે. વ્યક્તિઓને આ સત્ય લાગુ પડે છે તેમ નથી. સમાજ પણ આજ નિયમથી નિયમાય છે. લગભગ સોએક વર્ષ પૂર્વે ટ્રાન્સ દેશમાં સમાનતા અને સ્વાતંત્ર્યની ભાવનાઓનો ઉદ્ધાર કરવા માટે મહાન વિપ્લવ થયો હતો. પરંતુ એ સામ્ય અને સ્વાધીનતાનો પક્ષ કરનાર વર્ગે, અમુક કાળ સુધી સત્તા ભોગવતા દરમ્યાન તેમણે ભીષણ અનર્થો અને ત્રાસદાયક હત્યાકાંડો આદર્યા હતા. તેમની જીહ્વા ઉપર સમાનતા અને સ્વતંત્રતાની ઉચ્ચતમ વાતો હોવા છતાં આવા અત્યાચારો કરવાનું કારણ એજ હતું, કે આદર્શ અને આકાંક્ષા ઉચ્ચ હોવા છતાં તેમના સ્વભાવમા સ્વેચ્છાચાર અને પરપીડનના તત્વો છુપાએલા હતા જે કાંઈ પ્રકૃતિમાં નિહિત છે, જે કાંઈ સ્વભાવ છે, તેજ કાર્યકાળે બહાર ઉભરાઈ આવે છે. ધર્મમાં, પરમાર્થમાં, દયામાં અને તેવી બીજી ઉત્તમ કોટિની અન્ય પ્રવૃત્તિઓમા રહેલા કેટલાક મનુષ્યોમા આપણે ઘણીવાર પ્રતારણા, નીચતા, કપટ-ભાવ અને છુદ્દતા જોઈએ છીએ તેનું નિદાન શોધતા એજ મળી આવે છે કે મનુષ્યોનો સ્વભાવ જ્યાં સુધી બદલાય નહિ, ત્યાં સુધી તેના સારા નરસા, ઉચ્ચ નીચ પ્રત્યેક કાર્યમાં તેના સ્વભાવમા રહેલા તત્વો પ્રતિબિંબિત થયા વીના રહેતાજ નથી.

માણસ ગમે તેટલો અભ્યાસ કરે, ગમે તેટલું શાસ્ત્રાધ્યયન કરે, પરંતુ જ્યાં સુધી તેની પ્રકૃતિમા અસત્ ભરેલું હોય છે, ત્યાં સુધી તેને ધર્મ-જીવન ખરા અર્થમાં પ્રાપ્ત કદિ થતું નથી પ્રકૃતિ અગર સ્વભાવ એ બહુ મહાન વાત છે મનુષ્ય તેના માતાપિતા પાસેથી જે મેળવે છે, વંશ પરંપરાગત, જાતિ સંસ્કારથી જે પ્રાપ્ત કરે છે, સમાજના રીતિ રીવાજોથી જે સંસ્કારો તેનામાં દહીભૂત થાય છે, તે સર્વનો અતિક્રમ કરી આદર્શના માર્ગ તરફ ગતિ કરવી એ વાત સહજ કે સરળ નથી; એ ક્રમ બહુ કાળ અને શ્રમની અપેક્ષા રાખે છે. “વિવર્તન-પ્રક્રિયા” નો કંટાળા ભરેલો, ધીરી ગતિએ કામ કરનારો નિયમ એ પ્રદેશમા કામ કરી રહ્યો છે. જન્મ-લબ્ધ અને શિક્ષા-લબ્ધ સ્વભાવને આટલો મહાન કરી બતાવવાનો અમારો ઉદ્દેશ માત્ર એટલોજ છે કે જેઓ ધર્મ-સાધનના માર્ગમાં ગતિ કરવાનો ઉત્સાહ અને આકાંક્ષા ધરાવે છે તેઓ એમ જાણી રાખે કે તેમના સન્મુખે એક મહાન શ્રમ અને તપસ્યાની પરંપરા આવીને પડેલી છે દેહ અને મનની દુર્બળતાઓથી સાધકને વારંવાર અભિભૂત થવું પડે છતાં તેને નિરાશ થવું ન ઘટે. ધર્મના માર્ગમાં સ્થિર રહેવા માગનારે હમેશા લક્ષમાં રાખવું જરૂરનું છે કે જે ઉદ્દેશ બહુ પ્રયત્ન અને વખતે પૂર્ણ થવા યોગ્ય છે તે થોડા પ્રયત્ને થોડા કાળમા કેવી રીતે પૂર્ણ થાય ? તેમ છતાં આપણા ઉચ્ચ આદર્શને પણ નિરંતર દૃષ્ટિ-પથમા રાખવો ઘટે, અને

ક્રિયા કરવી ઘટે. ધર્મ-જીવનની રક્ષા માટે ઉપાય પણ લેવા ઘટે. ધર્મ-જીવનની રક્ષા કરવાનો ઉપાય શું ? એ વિષય બહુ ગંભીર અને તેની ચર્ચામાં ઉતરતા બહુ લંબાણ થાય તેમ છે. છતાં ટુંકામાં કહેવા ઘો કે જે નિયમોથી શરીરનું રક્ષણ થાય છે તેજ નિયમ આત્માના ગુણોની વૃદ્ધિ અને રક્ષણને પણ લાગુ પડે છે. શરીરમાં નિર્જીવ આણુનું વર્જન, અને નવા સજીવ આણુઓનું ગૃહણ શરૂ રહે તેજ દેહ નલે છે અને તેની રક્ષા થાય છે, તેવીજ રીતે ધર્મ-જીવનના અન્ન પાનરૂપી સફલાવનાઓનું ગૃહણ અને અધમ વૃત્તિઓનું વર્જન એ ધર્મની રક્ષામાં મુખ્ય હેતુ રૂપ છે. આપણે આટલી વાત નિરંતર સ્મૃતિમાં રાખવી જોઈએ કે પરમાત્માનું ચિંતન, મનન, શ્રવણ અને નિદિધ્યાસન અને પરમાત્માની ઉપાસના-અર્થાત્ ઇશ્વરની આજ્ઞાનુસાર વર્તન, એજ ધર્મ-જીવનનું સાચું પોષણ છે. આપણું પ્રત્યેકનું એ કર્તવ્ય છે કે આ પ્રકારની ઉપાસનામાં સુદૃઢપણે પ્રતિષ્ઠિત થઈ જવું જોઈએ.

રા. અધ્યાયી.

પ્રકીર્ણ.

ભાવનગરકે શ્રી જૈન સંઘકી ઉદારતા.

જૈન સમાજકો વિદિત હી હૈં કિ સ્વર્ગવાસી પ્રાતઃસ્મરણીય જૈનાચાર્ય ૧૦૦૮ શ્રીમદ્વિજયનન્દસૂરિ (આત્મારામજી) મહારાજકે પ્રશિષ્ય મુનિમહારાજ શ્રી વલ્લભ-વિજયજીકા ચૌમાસા અંવાલાશહર (પંજાવ) મેં થા । આપકે સાથ આપકે શિષ્ય પંન્યાસ લલિતવિજયજી મહારાજ તથા પંન્યાસજીકે શિષ્ય પ્રભાવિજયજી મહારાજ ઔર સ્વર્ગવાસી શ્રી જયવિજયજી મહારાજકે શિષ્ય તપસ્વી ગુણવિજયજી મહારાજ હૈં । આપકે ચૌમાસેમેં શ્રી જૈન સંઘ અંવાલાશહરકો જો લાભ મિલા હૈં વહ શીઘ્ર હી પ્રકાશિત હોનેવાલી શ્રી આત્માનન્દ જૈન સમાજકી રિપોર્ટસે માલૂમ હો જાયગા ।

સવસે અધિક આદરણીય એવં અનુકરણીય જો લાભ હુવા હૈં વહ યહ હૈં કિ પંજાવમેં કિતનેક સ્થાનોમેં મંદિરજીમેં વિરાજમાન કરનેકે લિયે શ્રી જિનપ્રતિમાઓંકી જરૂરત થી । મુનિશ્રી ૧૦૮ શ્રી હંસવિજયજીકી પ્રેરણાસે અજીમગંજ (જિહ્વા મુંશિદાવાદ) સે ત્રીન વિંવ ચૌમાસેમેં હી આપને મંગવા દિયે (પ્રે । યાદમેં આપકો પત્તા મિલા કિ ભાવનગરકે જિનમંદિરમેં જરૂરતકે સ્થાનોમેં દેનેકે લિયે કઈએક

जिनविंद हैं। उसी समय आपने भावनगरमें चातुर्मासमें विराजमान वयोवृद्ध, पर्यायवृद्ध, ज्ञानवृद्ध मुनिमहाराज श्री १०८ प्रवर्त्तक श्री कांतिविजयजी महाराजकी मारफत भावनगरके श्री जैन संघसे लिखा पढ़ी शुरु की। सहर्ष निवेदन किया जाता है कि भावनगरके श्री जैन संघने संघकी सम्मतिसे और श्री प्रवर्त्तकजी महाराजके सदुपदेशसे नौ (९) जिनविंद देना स्वीकार किया और हमें सूचना दी कि अपना आदमी भेज कर मंगा लें। उसमें एक विंद शाह प्रेमजी ओधवजीका पण था।

यात्राका समय होनेसे ला० नत्थूरामजी जीरा निवासी श्रीसिद्धाचल जानेवाले थे। उनको बुलाकर उनके साथ रोपड़ निवासी लाला बेशोदासको तैयार कर श्री संघ अंचालाने एक पत्र १०८ श्री प्रवर्त्तकजी महाराजके नाम और एक श्री संघ भावनगरके नामका देकर उनको विदित कर दिया कि असुक दो भाइयोंके साथ आप श्री जिनविंद भेज दें। दोनों भाई श्री सिद्धाचलजीकी कार्तिकी पूर्णिमाकी यात्रा करके भावनगर गये। श्री संघ भावनगरने उसी समय बंदोबस्त करके नौ विंद, नौ श्री सिद्धचक्र और एक अष्टमंगल देकर विदा कर दिया।

यात्रार्थे गया हुआ एक भाई और जीरा निवासी ला० अमरनाथ मिल गये। तीनों ही हुशियार होनेसे विना किमी हरकत के आनंदके साथ यहां आ पहुंचे।

श्री संघ पंजाबकी श्री आत्मानंद जैन महामाके अधिवेशन होनेसे इन्हीं दिनोंमें लुधियाना, मालेरकोटला, जालंधर, होशियारपुर, नकोदर, अमृतसर, पट्टी, लाहौर, गुजरानवाला, सनखतरा, नारोवाल आदि शहेरोंका श्री संघ इकट्ठा हुआ। आने ही उन सबको अपूर्व दर्शनानंदका लाभ प्राप्त हुआ। श्री संघ भावनगरने श्री जिनविंद देनेके बदलेमें नकग आदि कोई भी रकम नहीं ली। इतना ही नहीं बल्कि जिससे विंदके मुकुट कुण्डलादि जेवर बने हुये थे वे भी माथमें ही दे दीये। दो विंदोंकी तो अंगियां भी दे दी हैं। भावनगर श्री संघ और मगनलाल ओधवजी शाहकी इस उदारताको देख दूसरे स्थानोंके श्री संघको भी चाहिये कि वह भी इनका अनुकरण कर उचित स्थानमें आवश्यकतानुसार श्री जिनविंदादि प्रदान करके शुभ फलके भागी बनें। श्री संघ पंजाब सच्चे दिलसे श्री संघ भावनगरको श्री १०८ प्रवर्त्तकजी महाराज श्री कांतिविजयजीको और इतर मगनलाल ओधवजी और मुनि श्री बल्लभविजयजीको धन्यवाद देता हुआ अजीमगंजके श्री संघको और मुनिमहाराज

શ્રી હંસવિજયજીકો મી ધન્યવાદ દેતા હૈ જિન્હોને અપની અતુલ કૃપા ઔર ઉદારતાસે પંજાબકે શ્રી સંઘકો કૃતાર્થ કિયા હૈ ।

તા. ૧૨-૧૧-૨૨

મંત્રી—શ્રી આત્માનંદ જૈન સમા,

અંબાલા શહર.

*

*

*

*

શ્રી મુંબઈ જૈન સ્વયંસેવક-અંધુઓ શ્રી સિદ્ધાચળજી કારતક શુદ્ધ ૧૫ ઉપર યાત્રાળુઓની સેવા કરવા નિમિત્તે આવ્યા હતા. અનેક મુશ્કેલીઓ વેડી પાલીતાણા સ્વયં સેવક સમાજ સાથે રહી બહુ ઉપયોગી સેવા બજાવી હતી, ત્યારબાદ તે અંધુઓ ભાવનગર આવ્યા હતા. તેમની હકીકત સાંભળવા તેમનો સત્કાર કરવા શ્રી જૈન આત્માનંદ સભાના મકાનમાં એક મેળાવડો કરવામાં આવ્યો હતો. પૂજ્યસ્થાને શ્રીમાન્ પ્રવર્તકજી મહારાજ કાન્તિવિજયજી મહારાજ ખીરા-જ્યા હતા. જે વખતે ઉક્ત સ્વયંસેવક અંધુઓએ પોતાની હકીકત કહી સંભળાવી હતી. ખીરા વક્તાઓએ પણ તે સંબંધમાં બોલી તેમનો સત્કાર કર્યો હતો. ભાવનગર ખાતે એક સ્વયંસેવક મંડળ ઉભું કરવું તેવા વિચારો સાથે અમલમાં મૂકવાનું ઠર્યું હતું. આવું તો અત્રે અનેક બા-બતમાં બોલાય છે ચર્ચાય છે છતાં પછવાડે તે તમામ કાંઈ થતું હોતું જ નથી. તે થવા-કરવા ખાસ વિનંતિ કરવામાં આવે છે. તે સાથે સિદ્ધાચળજી ઉપર મૂળનાંચકજીની પૂજા કરવાની બાબ-તમાં જુદી જુદી યોજના બાબત શેઠ શ્રી આણંદજી કલ્યાણજીને અમદાવાદ લખી મોકલવું વગેરે હકીકતો ચર્ચાણી હતી. છેવટ પૂજ્ય પ્રવર્તકજી મહારાજ કાન્તિવિજયજી મહારાજે પ્રસંગાનુસરતી અનેક હિતશિક્ષાઓ આપી હતી. પરસ્પર પ્રેમ રાખવા ખાસ ભાર દઈ જણાવ્યું હતું. ત્યારબાદ મેળાવડો વિસર્જન થયો હતો.

*

*

*

*

શ્રી ઇડરગઢના બાવન જિનાલયના જીર્ણોદ્ધારના સંબંધમાં તેના કાર્યવાહક ઝવેરી જીવજી-ચંદભાઈ સાકરચંદ અમોને જણાવે છે કે, તેનો વિગતવાર રીપોર્ટ સં. ૧૯૭૫માં પ્રસિદ્ધ થયેલ હતો, તેમાં રૂ. ૮૩૧૪૩-૯-૩ મદદ આવેથી પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવી હતી, પરંતુ તે દરમિયાન તેમાં ખર્ચ રૂ. ૧૦૬૪૯૫-૧૨-૪ તો થયો હતો, જે હકીકત પણ રીપોર્ટમાં જણાવેલ હતી, જેથી મદદ ઉપરાંતનો ખર્ચ જેટલી રકમ ખીજા ધાર્મિક ખાતા અને ઉછીના લોકો પાસેથી લેવામાં આવી હતી, આ દેવાલય ઘણું જ વિશાળ, પ્રાચીન અને ડુંગર ઉપર હોવાથી અને મોંઘ-વારીના કારણથી ધાર્યા કરતાં વધારે ખર્ચ થયો છે, છતાં કામ બાકી રહેલ હોવાથી ફરી ટીપ કરી કામ ચાલુ રાખ્યું છે, જેથી શ્રીમાન્ જૈન ગૃહસ્થોને વિનંતિ કરવામાં આવે છે કે, સદરહુ કાર્યોમાં પોતાથી બનતી યોગ્ય મદદ આપવાની જરૂર છે, રીપોર્ટ પ્રગટ થયા બાદ સં. ૧૯૭૮ સુધીમાં પણ કેટલીક રકમની આવક જુદા જુદા ધણી મારફત થઈ છે તે મુજબ નીચેના સ્થળોએ મદદ કરવા વિનંતિ છે.

૧ શેઠ મણિભાઈ ગોકુળભાઈ ચંપાગલી

મુંબઈ

૨ શેઠ મનસુભાઈ ભગુભાઈ

અમદાવાદ.

૩ શેઠ આણંદજી મંગળજીની પેઢી

ઈડર [મહીકાંઠા]

હવે માત્ર બાવન દેરીના ભાંગેલા પાટડા નવા નાખવા ૪૦ કરોડ તથા પાછંડા ભાગની ભીંતો અને પથ્થાસન વગેરે માટે રૂ. ૨૫૦૦૦) ની જરૂર છે.

—○○○○○○○○○○—

આલ્મનન્દ પ્રકાશ.

॥ વંદે વીરમ્ ॥

॥ પરોપકારઃ સમ્યક્ ક્રિયામાણો ધીરતામભિવર્ધયતિ, દીન-
તામપર્કયતિ, ઉદારચિત્તાં વિત્તે, આત્મમ્મરિતાં મોચ-
યતિ, ચેતોવૈમલ્યં વિતનુતે, પ્રભુત્વમાવિર્ભાવયતિ; ત-
તોઽસૌ પ્રાદુર્ભૂતવીર્યોલ્લાસઃ પ્રણટરજોમોહઃ પરોપ-
કારકરણપરઃ પુરુષો જન્માન્તરેઽપ્યુત્તરોત્તરક-
મેણ ચારુતરં સન્માર્ગવિશેષમાસાદયતિ ॥

પુસ્તક ૨૦] વીર સંવત્ ૨૪૪૯ પોષ આશ્વ. સંવત્ ૨૭. [અંક ૬ દ્વો.

નિજાત્મદર્શન.

(હરિગીત.)

અમિલાષિ પ્રશ્ન—

સમજાવના સત્શાસ્ત્રની ઘટના ઘટાવી પ્રેમથી,
વળી આપતા ઉપદેશ પણ તેવો અહુર્નિશ રેમથી;
શુદ્ધાય નિજ સ્વરૂપને બહુ વિધથી બતાવતા,
સમજાય ના! સમજાય ના!! સમજાય ના!!! પણ તે છતાં.

અનુભવિ ઉત્તર—

શાસ્ત્રો બતાવે છે દિશા પણ પાર તેથી પમાય ના,
ગોચર નહિં મન ઇન્દ્રિયે તે હેતુ વાદે જણાય ના;
માટે, અનુભવ માર્ગપર દગ્ શાસ્ત્ર સાથે ચેટશે,
આદિમંક સંવેદન થતા નિજરૂપની આંખી થશે

વેલચંદ ધનજી.

જૈન યુવાનો પ્રત્યે કંઈક !!!

સુધરેલા, કેળવાયેલા. અર્થાત્ જમાનાને અનુસરતા વિચારવાળા જૈન યુવકોને ઉદ્દેશીને ખાસ લખું છું.

જૈન યુવકો હશે કે કેમ ? અને હશે, તો કેટલા હશે ? તે હું જાણી શક્યો નથી. યદ્યપિ યુવકો ઘણા હશે, પરંતુ જૈન યુવકો કેટલા હશે ? એટલે જૈન વિશેષ-જ્ઞને સાર્થક કરનારા કેટલા હશે ?

ભલે લાખોની સંખ્યામાં તેવા ન હોય, પરંતુ ઓછામાં ઓછા એક, જે હશે તોપણ ચાલશે. તેવા એકાદ, જે કે તેથી વધારે જૈન યુવક હોય તેમને ઉદ્દેશીને લખું છું.

જૈન કુળમાં જન્મ લીધાથી જૈન વિશેષજ્ઞ સાર્થક થઈ શકતું નથી, “જૈનત્વ” હોય તોજ સાર્થક કર્યું ગણાય. “જૈનત્વ” વારસો કે મિલકત નથી, પરંતુ તે ગુણ છે ગુણ મેળવ્યો મેળવાય, ને ગુમાવ્યો ગુમાવાય. ગુણ પ્રાપ્ત કરવામાં જેટલી મુશ્કેલી છે તેટલી મુશ્કેલી વારસો, કે મિલકત મેળવવામાં નથી.

યુવક બંધુઓ ! તમારે માટે શું લખું ? અને શું ન લખું ? અનેક વાતો કહી ઉભરે કાઢવાનું મન થઈ જાય છે. કંઈ વાત કહું ? અને કંઈ ન કહું ? બધી વાતો એકી સાથે કહી નાંખું, દરેક ભાઈઓ એકી સાથે બધી વાત સાંભળી લે, સમજી જાય, અને કર્તવ્યપરાયણ બની જઈ આવૃત્તી કાલથીજ સ્વર્ગીય જીવનનો આનંદ અનુભવવા લાગી જાય. પરંતુ એ ઇચ્છા માત્ર, મનોરથો માત્ર થયા. એક એક મનોરથ પાર પડતાં પડતાં વર્ષોના વર્ષો વીતી જાય ત્યારે પ્રબલમાં ઘડાય છે, તો પછી સઘળા મનોરથોનું પરિણામ આવતાં કેટલો વખત વીતી જાય ?

છતાં જો યોગ્ય નેતા મળી જાય અને આપણે કર્તવ્ય પરાયણ બની જઈએ, તો ગમે તેવા દુર્ઘટ કામો પણ ગમે તેટલા દુઃકા વખતમાં આટોપી શકાય. અત્યારે તો એ પણ મનોરથ માત્ર જ છે.

યુવક બંધુઓ ! તમે દેશનો ઉદય ચાહો છો ?

અવશ્ય ચાહતા હશેજ. પરંતુ ચાહના માત્રથી કંઈ વળે ? દેશનો ઉદય કરવો સહેલ નથી, તેના પહેલાં તમારા ગામનો, તમારા શહેરનો, તમારી સમાજનો, તમારા ધર્મનો ઉદય કરવો પડશે. એ રીતે વ્યક્તિગત ઉદય કરશે તોજ દેશનો ઉદય થશે, અંદર પોલ હશે તે ભવિષ્યમાં આડે નહશેજ. દેશનો ઉદય સાધવા નિઃકળ્યા પડેલાં ઉપર કહેલા તમારા અંગોનો ઉદય સાધ્યો છે. ? યદ્યપિ વાતો કહી હશે, પરંતુ કંઈ સેવા કરી છે ? કંઈ ક્રિયાત્મક તપશ્ચર્યા કરી છે ? કંઈ આત્મલોગ આપ્યો છે ? ચૈત્ર

આપી છુટવાથી કંઈ ચાહે તેમ નથી, પરંતુ સ્વાર્થ ત્યાગ કરવો પડશે, તે કરેલ છે ? નહીં તો પછી ચાહના શા કામની ?

શુ મનુષ્ય માત્રને નતિક જીવન ધાર્મિકતા, કે વ્યવસ્થિત સમાજની જરૂર નથી ? તમે તેને માટે કદી વિચાર કર્યો છે ? કા ન કરો ! વિચાર નહીં કરો તો જરૂર પસાશે. જે કંઈ સારા તત્વો સમાજમાં છે, તે તૂટ્યા પછી સાધતા આખે પાણી આવશે તૂટ્યા પછી આપણા જીવનમાં અને પશુ જીવનમાં શો ફેર રહેશે ?

“ યદ્યપિ અમને ધાર્મિકતા, આધ્યાત્મિક જીવન, વ્યવસ્થિત સમાજ, વિગેરે પ્રિય છે પરંતુ જ્યાં પોતાના ચાહુ સંજોગોને પહોંચી વળવાના ફાફ મારવા પડે છે, સૈાની સાથે મોલાસર જીવન વ્યવસ્થિત થાય એટલું બને તોજ બસ છે જ્યાં સુધી તેમ નહિ થાય, ત્યાં સુધી અમે ઉપરની વાત સાલગવાજ માગતા નથી પછી સઘ વ્યવસ્થામાં ભાગ લઈશું, ધાર્મિક કામો સંભાળીશું અને સૌ સારા વાના થશે હાલ એ વાત બહા આદમી ! જવાદો ” આમ કોઈ યુવક બધું છછણી ઉઠશે, તેનું કેમ ?

અડચણ નહીં, આપણો વિચાર ખરો હશે તો જરૂર આપણે નમ્રતા પૂર્વક આજે નહીં તો કાલે સમજાવી શકીશુંજ આપણે જેને જરૂર કહી શકીએ કે-ભાઈ !

દરેક મોલાની સામગ્રી-વૈભવ સામગ્રી ઘટાડો મોટરને બદલે ગાડી ઘોડાથી વૈભવ માનો, ગાડી ઘોડાને બદલે સીગરામથી વૈભવ માનો, સીગરામને બદલે પગે ચાલવાની શક્તિમાં ખરો વૈભવ અને કુદરતની મહેરબાની માનો, તમે એક વખત એમ કરશો એટલે સૌ એ પ્રમાણે શીખશે એમ દરેકનો જીવનકલહ મર્યાદિત બનશે જો તમે મોટરથી વૈભવ જાળવવા ઇચ્છશો, તો તમારો બીજો ભાઈ એરાયેલ નથી (વિમાન) વૈભવ માણવા લલચાશે મોટર ઉપર અણુગમો આવશે અને વિમાન મેળવવા મથશે શુ ત્યારે બીજા ભાઈઓ બેસી રહેશે ? જરૂર મોટર મેળવવા મથશે જ અને પછી વિમાન મેળવવા લલચાશે આ રીતે વૈભવ તરીકે કંઈ ચીજ ગણવી ? આ ચવાલનો અત ન આવતા માનસિક કંપનાઓ વધ્યે જવાની. આમ આપણી અવનતિનું બીજા આપણાજ હૃદયમાં આ રીતે રોપાયે જાય છે આ લઉં ? તે લઉં ? આ સામગ્રી ગોઠવું ? તે સામગ્રી ગોઠવું ? એમ તરંગો વધતા જાય છે જો કંપનાને સંકોચવામાં આવે, તો જે વૈભવ હાલ વિમાનમાં બેસવાથી માની શકાય, તેજ વૈભવનો દહાવો વિમાન નહોતા ત્યારે મોટરમાં બેસીને, ને મોટર નહોતી ત્યારે ઘોડા ગાડીમાં (બુકટોગીયા કે ટાગામાં) બેસીને, ને તેની અછત વખતે સીગરામમાં બેગીને માની શકતો હતો મને તો એ દરેકનો માનસિક આનંદ એક સરખો જણાય છે રૂા માનસશાસ્ત્રના સૂક્ષ્મ પ્રયોગ ઉપરથી એક સિદ્ધાંતની આપ બાઈઓને લેવું કડું છું. તે એ કે-ઉપરની કંપના ઉપરથી તમે સમજી શક્યા હશે

કે આ જમાનો મનની કદપના વધારવા માગે છે અને આપણા હિંદુનું પ્રાચીન સમાજ અંધારણુ આપણું જીવન મર્યાદિત બનાવવા માગે છે, આ બેમાંથી કયો માર્ગ પસંદ કરવો, એ સૌ સૌની ઇચ્છાની વાત છે. મારા નમ્ર અભિપ્રાય પ્રમાણે મર્યાદિત ઇચ્છા શક્તિથી માનવ સમાજ એકંદર વધારે સુખના તત્વોનો સ્વાદ લઈ શકે.

તેથી આપ સૌ અંધુઓને જીવનસામગ્રી મેળવવા પ્રયત્ન કરવાની આડે જરાપણુ આવવા માંગતો નથી, પરંતુ એટલું તો જરૂર આગ્રહપૂર્વક, વિનંતિપૂર્વક આજીજી કરીને કહું છું કે જીવન સામગ્રી મર્યાદિત હોવી જોઈએ. પીત્તળના લોટેથી ઉપયોગદૃષ્ટિએ પાણી પી શકાતું હોય, તે આર્થિક દૃષ્ટિએ માટીનાં પાત્ર ટકાઉ હોય, તો ચાંદી સોનાના લોટાની શી જરૂર ? એતો કેવળ સ્વચ્છંદજ ગણાય.

જીવન સામગ્રીને અમર્યાદિત બનાવવાથી દરેકની કદપના-અસંતોષિતાનો જવાબામુખી ભલુકી ઉઠે છે. તે શાંત કરવા દેશ, વતન, વેશ, કુટુંબ, ધર્માચરણ, વિગેરેથી થોડે દૂર જવું પડે છે. વળી અસંતોષ વધતાં તેથી પણ આગળ વધી, વિદેશ જવું પડે છે. સ્વદેશ ભૂલવો પડે છે. વતનના સામાજિક ધાર્મિક કામો, કૌટુંબિક સવાલો બીજાઓ ઉપર છોડવા પડે છે. કેમ જાણે આપણને જરૂર ન હોય ? આપણે માટે નિરૂપયોગીજ હોય એમ માનીને તેની ઉપેક્ષા કરતા થઈ જવું પડે છે. અસંતોષ વધતાં-જીવન સામગ્રી અમર્યાદિત બનતાં, આ પ્રમાણે ભવિષ્યમાં ભારે ભયંકર પરિણામ આવે. જો કે હાલ તુરતના વખતનો વિચાર કરીએ, તો આપણે અર્થે રસ્તે છીએ.

જો કે જીવન અમર્યાદિત બનાવ્યું છે. પરંતુ તેનું છેવટનું જ્યાંસુધી પરિણામ આવે તેટલે સુધી આગળ વધ્યા નથી, ત્યાં સુધીમાં ચેતી જવાનો પ્રસંગ છે. અને હજી ચેતીને જો જીવન મર્યાદિત બનાવી લઈએ તો ખત્રીથી માનજો કે વતનથી દૂર નહીં જવું પડે. અને ધાર્મિક, સામાજિક ખાતાઓ સંભાળી શકશો. નહીંતર રહ્યા બહ્યા શહેરમાં રહેલા લોકો (વૃદ્ધો) શરૂઆતમાં સંભાળશે. પરંતુ છેવટે કોણ સંભાળશે ?

અંધુઓ ! જીવન અમર્યાદિત બનાવીને તમે અથવા તમારી સંતતિ ભવિષ્યમાં વતન ભૂલવા માંગો છો ? દેશોદેશ દોડશો તો જરૂર વતન ભૂલશો. વતનની સંસ્થાઓ, સાર્વજનિક મિલકતો, ધાર્મિક ખાતાઓ કોને સોંપશો ? તેનો ઉપયોગ કોણ કરશે ? તમારી સંઘવ્યવસ્થા, જ્ઞાતિવ્યવસ્થા, કોણ જાળવશે ? શું તે ખાતાના નોકરો અને અમલદારો રાખશે ? તેઓના પગાર માટે મોટા ફંડઊઘાડશો ? મોટા ફંડ કરી શકવા માટે દેશાવર મોટા ધંધા ખેડશો ? આ બધું કરવા કરતાં ઘેર રહી કુટુંબપુરતું કમાઈ બાકીના વખતમાં હાથોહાથ બધાં કામો સંભાળો, અને સંભાળી શકાય તેટલા ઉઘાડો. આ રસ્તો ઉત્તમ નથી જણાતો ?

હરેકે જીવનસામગ્રી મર્યાદિત બનાવ્યા છતાં, કેટલાકને મર્યાદિત પણ જીવન સામગ્રી ચલાવવી મુશ્કેલ પડે તો, તેઓ ખુશીથી અન્ય સ્થળે જઈ શકે; પરંતુ આપણી કેમ ને શહેરી તરીકે આગળ પડતી હોય છે તે બહાર જાય, તો પછી બીજાઓએ શો ગુન્હો કર્યો ? ને એ પણ ઉત્તરોત્તર બહાર જશે. ત્યારે તમારાં વતનમાં આવવું કેમ ગમશે ? કહ્યો કે ગામડાના લોકો અમારા મોટા ગામમાં રહેવા આવશે. ને તેમ થશે તો ગામડા ઉજ્જડ નહીં થાય ? અને ગામડા ઉજ્જડ થશે તો પછી ખેતીનું શું ? આમ હરેક રીતે વિચાર કરતાં જીવન મર્યાદિત બનાવવું જોઈએ.

જેઓને આર્થિક મુશ્કેલી છે તેઓ દેશાવર જાય, પરંતુ જેઓ મર્યાદિત જીવનમાં સારી રીતે રહી શકે તેટલી આર્થિક સંપત્તિ ધરાવતા હોય, તેઓએ વધારે અસંતોષી બની શા માટે ઉપર કદા પ્રમાણે સમાજનાં જીવનમાં એર પાથરવું જોઈએ. તેઓ સંતોષી પ્રવૃત્તિ રાખતા થાય તો બીજાં પણ શીખે.

યદ્યપિ આ લખાણ જુના અઠંગ વ્યાપારીઓ, અને ધન મેળવવામાં રસબસ ઉંડા ઉતરેલા બાઈઓનાં હૃદયને અસર કરવા સમર્થ થશે કે કેમ ? એ સંશય છે. પરંતુ જે યુવાનોએ બલિષ્ઠની પ્રજામાં પોતાનું જીવન મોંઝાસર ટકાવવું હોય, તેણે તો જરૂર આ લખાણનો મર્મ સમજવો જોઈએ. તેથીજ તેનાં યુવકોને ઉદ્દેશીને લખ્યું છે.

બંધુઓ ! રાહ જોઈ બેસી રહેશો, તો જ્યારે અનિષ્ટ પરિણામ સામે આવીને પોતાના ભયંકર ડાળા ધુરકાવશે, ત્યારે તમારા (તમારી સમાજના) હાથ પગ એટલા બધા નબળા પડી ગયા હશે. તેમ (તમારી સમાજ) એટલી બધી અશક્ત બની હશે કે પછી તેનો પ્રતીકાર (ઉપાય) તમારા હાથમાં નહીં રહે.

માટે જો પોતાની સમાજનો, કહો કે પોતાનાં સામાજિક, ધાર્મિક જીવનનો કહો, પરંતુ જો વિચાર કરવામાં ન આવે, તો જરૂર સમાજે નષ્ટ થાય, શું આપણને સામાજિક, ધાર્મિક જીવન અનિષ્ટ છે ? તે જીવન તમને નકામું જણાયું છે ? જો તેમ જણાયું હોય તો જરૂર તેને નષ્ટ થવા દો. પરંતુ હું ધારી શકું છું કે હજી આપણે એટલા બધા પતિત થયા નથી. હજી આપણને આપણા સામાજિક અને ધાર્મિક જીવન પ્રિય છે.

બંધુઓ ! આપણી ખાસે ભગવાન મહાવીર પ્રભુ કે જેઓનો એકલા જગતનું નહીં, બલકે પ્રાણીમાત્રનું કલ્યાણ કરવાનો ઉદ્દેશ છે, અને તેજ ઉદ્દેશને સિદ્ધ કરે તેવો તેમનો ઉપદેશ આગમોમાં ભર્યો પડ્યો છે. તે ઉપદેશનું રહસ્ય જગતની મિલકત છે. પરંતુ જગત જગત થયું નથી, ત્યાંસુધી તે સાચવી રાખવાનો ભાર આપણા ઉપર છે. જ્યારે જગત કંઈક જાગશે, અને તેમના ઉપદેશની કિંમત

આંકતું થશે, ત્યારે યોગ્યતાનાં પ્રમાણમાં તેમાંથી થોડું થોડું આપણે આપીશું. એ ખાતર પણ આપણે આપણી સમાજ, ધાર્મિક તત્વો અખંડ પરિશ્રમે જગત્માં અક્ષત રાખવા જાગૃત થવું જોઈશે.

ખંધુઓ ! હવે ક્યાંસુધી ઉંઘશો ? તમારું સંઘબળ ટકી રહે માટે જાગૃત થાઓ. જો તમારું સંઘબળ તમને વાસ્તવિક રીતે અનિષ્ટ જણાતું હોય, તો ભલે તેનો નાશ થવા દેજો. પરંતુ જો ઈષ્ટ જ હોય તો તે ખાતર ગમે તેવાં કષ્ટો સહન કરવા, ગમે તેવાં ભોગ આપવા, અને સ્વાર્થ પરાયણતાનો ત્યાગ અથવા મર્યાદા ખાંધવા જરૂર તૈયાર થવું જ પડશે.

ખસ, ખંધુઓ ! કર્તવ્ય પરાયણ બની જાઓ, વાતોથી કંઈ નહીં વળે, ક્રિયાત્મક બનો. જો તમોને મોટર ખાતર વતન છોડવું પડતું હોય તો, તેનો મોહ છોડો. કોલર, ટાઇ, કે ખંગલા ખાતર વતન છોડવું પડતું હોય તો તેનો પણ મોહ છોડો. યદ્યપિ ખંધુઓ ! વતન છોડીને ઉપરની ચીજો તમે મેળવી શકો, પરંતુ જાણ્યે અજાણ્યે તમારે વતન, ધર્મ, જાતિ, સમાજ, વિગેરે વેચવાં પડે છે; અને તેને બદલે તમે માત્ર વૈભવની ઉપરની ચીજો ખરીદો છો. એ જરા ઉંડા ઉતરીને વિચારશો તો જરૂર સમજશો. છેલ્લા દશ વર્ષમાં તમારા વતને કેટલા યુવાનોને સંઘર્ષ ? ને કેટલા બહાર ગયા ? તેનો હિસાબ કાઢશો. તેથી જીવન મર્યાદિત બનાવી આપણું સામાજિક જીવન વ્યવસ્થિત બનાવો. જ્યારે સામાજિક જીવન વ્યવસ્થિત બનશે ત્યારેજ નીતિ, ધર્મ, અર્થ, કામ વિગેરે અવ્યવસ્થિત થઈ ગયાં છે. તે પણ વ્યવસ્થિત બનશે. પછી સમાજ, ધર્મ વિગેરે જળવાશે. જો તમે જાગૃત નહીં થાઓ, તો તમારા વખતમાં અનિષ્ટ પરિણામ ઓછું આવશે, પરંતુ તમારી સંતતિના વખતમાં વધારે પરિણામ આવશે, અને તે તેનો પ્રતિકાર કરવા અશક્ત હશે. આ રીતે સંતતિ માટે મિલકતો અને ખંગલાઓનો વારસો મુકી જવાને બદલે તેઓનું જીવન સુદૃઢ બનાવીને ખરો વારસો આપવાનો પ્રયત્ન કરો. અને જો શક્તિ નહીં હોય તો મિલકત વિગેરેનો ગમે તેટલો વારસો આપ્યો હશે તોપણ ગુમાવી ગેસતા વાર નહીં કરે. માટે આમ ભવિષ્યનો વિચાર કરીને ખંધુઓ ! અવળી પ્રવૃત્તિઓ છોડો, ને કંઈક હવે આબુખાબુ, આગળ પાછળ એમ દરેક તરફ તપાસી જોઈ ચાલતાં શીર્ષો.

આજે નહીં ચેતો, તો ઠોકર ખાધાં પછી કાલે ચેતશો. પરંતુ યાદ રાખજો પ્રતિ દિવસે તમારી સામાજિક અંતઃશક્તિ ઘસાવી જાય છે. એટલે આજ કરતાં આવડી કાલે સહેજ નબળાઈમાં વધારો થશે. પછી જાગશો ત્યારે વધારે બળ ધરી ઉન્નતિ સાધી શકશો. વહેલા ચેતનારને ઓછી મહેનત પડશે. આ અટકળ સિદ્ધાંતનો મર્મ ગહન છે. સમજદાર માટેજ પ્રવૃત્તિ હોય છે. જાગૃત થાઓ, વા ન થાઓ; તેને માટે મારી તો તટસ્થતાજ છે. પરંતુ માર્ગ જતાવવો તે મારું કર્તવ્ય સમજું છું.

પ્રભુદાસ એચરદાસ પારેખ.

આપણી બૂરી આદતો સુધારી લેવાની જરૂર.

લે૦ સદ્ગુણાનુરાગી મુનિમહારાજશ્રી કર્પૂરવિજયજી.

૧ જેથી આપણું અને આપણી પ્રજા વિગેરે આસપાસનાં સંબંધી જનોનું હિત બગડે (અહિત થાય) એવી બૂરી આદતો આપણે યત્નપૂર્વક તજવી જોઈએ. સુખી થવાનો એજ ખરો ઉપાય છે.

૨ ક્રોધ-રોષ, દ્વેષ, ખાર, ઇર્ષ્યા, અદેખાઈ અને વેરઝેર કરી વધારવાની બૂરી આદતથી સ્વપરને કેટલી બધી હેરાનગતિ થાય છે ? કેટલાં બધાનાં લોહી અવટાય છે ? અને કેટલાં બધાની એમાં સડોવાયાથી પાયમાલી થવા પામે છે ?

૩ ક્ષમા-સહનશીલતા, ધીરજ-શાન્તિ, સમતા-મધ્યસ્થતા, ન્યાય-નીતિ ને નિર્પક્ષતાનું સેવન આદર સહિત કરવાથી સ્વપરનું કેટલું બધું હિત સધાય છે ? અહિત થતું અટકે છે, લાજ પ્રતિષ્ઠા વધે છે, સુખ સંપત્તિ મળે છે અને ચોખ્ખો ચિત્તે શુદ્ધ દેવગુરૂ ને ધર્મતત્ત્વનું યથાવિધિ આરાધન કરી ઉત્તરોત્તર અધિકાધિક આત્મ ઉન્નતિ સધાય છે, અને અનેક લગ્યાત્માઓને મોર્ગદશક બનાવાય છે.

૪ મિથ્યા માન-અહંકાર, મદ-ગર્વ ને ઉદ્ધતાઈથી થયેલી અને થતી ખૂવા-રીનો ખ્યાલ બાંધી, તેમજ એથી ભવિષ્યમાં થનારી અવરુદ્ધ ઉપાધિનો કંઈક વિચાર કરી, તેથી વિરમવું ઘટે છે.

૫ વિનય-નૃદુતા, નમ્રતા-સહયતા સહિત ઉચિત આચરણથી સ્વપરને કેટલો બધો લોભ (શુભ) વાઘે છે ? એ અજબ વશીકરણથી કેટલાં બધાં શત્રુ સુદ્ધાં વથ થઈ જઈ મિત્ર જેવાં બને છે ? અને આ લોક તેમજ પરલોક સાધનમાં કેટલી બધી અનુકૂળતા થવા પામે છે ? ધર્મનું મૂળજ વિનય જાણી, સહુએ તેનું સાદર સેવન કરવું ઘટે છે.

૬ માયા-કંપટ, છળ-પ્રપંચ, દગો, વિશ્વાસઘાત ને દંભ રચનાવાળા મુઘ્ધ જીવોપર વચના કરવા જતાં પોતેજ કેટલાં બધાં ડગાય છે ? ખરા સુખથી વચિત રહી સમ સર્વત્ર દુઃખી, દુઃખી ને દુઃખીજ થયાં કરે છે.

૭ સરલ સ્વભાવી હોજા ભદ્રક પરિણામીનું જ કલ્યાણ થવા પામે છે.

૮ લોભ-તૃષ્ણાવશ સ્વાર્થઅંધ બનેલા જીવોના દુઃખનો પારજ રહેતો નથી.

૯ સ્વાર્થહીની, પરદુઃખભંજન, સંતોષી જનોજ સર્વત્ર ખરું સુખ મેળવી શકે છે.

૧૦ રાગ દ્વેષ વશ જીવો હિંસા, અસત્યાદિક પાપ-પંકથી પોતાના આત્માને ખરડે છે.

૧૧ સમતાભાવી તત્ત્વરંગી વડલાગી ઉક્ત અનેક પાપસ્થાનોથી સહેજે બચે છે.

૧૨ મોહઅંધ જીવો ખોટા માર્ગે દોરવાઈ જઈ, અનર્થભાગી થઈ દુર્ગતિ-માં પડે છે.

૧૩ મોહને જીતનારા સાચે માર્ગે સંચરી સહેજે ભવસાગર તરી, બીજાને તારી શકે છે.

ઈતિશમ્.

શાસનસેવા કરવા ઇચ્છતા સહુ ભાઈ બહેનોએ સાધર્મી ભાઈ બહેનો પ્રત્યે કરડાઈ નહીં રાખતાં શુદ્ધ પ્રેમભાવથી કુશળ વ્યવહાર આદરવો જોઈએ.

લે૦ સ. મુ. ક. વિ.

૧ કૂવામાં હોય તો હવાડામાં આવે એ કહેવત સાચી છે. આપણા સહુ સાધર્મી ભાઈ બહેનો બધી વાતે સુખી હોય, અંતરમાં તત્ત્વ પ્રકાશ હોય, નિર્મળ શ્રદ્ધા હોય અને આચરણ પણ સાચા જૈનને છાને એવું શુદ્ધ-સરલ-નિષ્કપટ હોય તો સ્વહિત-ઉન્નતિ કરવા સાથે પોતાના સાધર્મી ભાઈ બહેનોની ઉન્નતિ થાય એવી મમતાભરી લાગણી તેના હૃદયમાં સહેજે રહેવા સંભવ છે, પરંતુ જેમનામાં ઉક્ત વસ્તુનો સફલાવજ ન હોય તે અન્યને ક્યાંથી નીહાલ કરી શકે ?

૨ ઉત્તમ ચિન્તામણિ સમાન ધર્મની પ્રાપ્તિ થવાથી દુઃખ, દારિદ્ર્ય ને દિનતાદિ એકાએક દૂર થઈ જાય છે. પરંતુ પાત્રતા-લાયકાત વગર પવિત્ર ધર્મની પ્રાપ્તિ થઈ શકતી નથી અને તેના વગર દુઃખનો અંત આવવાનો નથી.

૩ વીતરાગ પરમાત્મા જેવા પરમદેવ અને સાધુ-નિર્થક જેવા ત્યાગી ગુરૂનો પાંજો અડ્યોજ હોય તેનામાં ભૂંડી સ્વાર્થ અંધતા-મલીન વાસનાઓ રહેવા કેમ પામે ? તેનું હૃદય શુદ્ધ પ્રેમભર્યું ને વિશાળ થયા વગર કેમ રહે ? પારસના સંગે લોહ પણ કાંચનજ બને.

૪ દરેક શાસનપ્રેમીનાં હૃદયમાં સહુનું હિતચિન્તનરૂપ મૈત્રીભાવ, દુઃખીનું દુઃખ દૂર કરવા રૂપ કેરુણાભાવ, સુખી તથા સફળીને દેખી હૃદયમાં પ્રમુદિત થવા રૂપ પ્રમોદભાવ અને પરદોષની ઉપેક્ષા કરવા રૂપ ઉપેક્ષાભાવ સદોદિત-કાયમ જાગૃત રહેવો જોઈએ. એથીજ પવિત્ર ધર્મની યોગ્યતા અને પ્રાપ્તિ તથા રક્ષા થઈ શકશે. ઉક્ત ભાવ વગરની સર્વ ધર્મકરણી નિષ્ફળપ્રાય છે.

જિન્તામંત્રિ રત્ન સમાન ધર્મ જરા પાત્રજનોમાંજ દટી રહે છે. તેવાં ધર્મીજનોનો શુદ્ધ પ્રેમભાવથી આદર-સત્કાર કરનાર પણ ઉક્ત ધર્મને યોગ્ય બને છે. ધર્મની રક્ષા તથા પુષ્ટિ કરનારની રક્ષા ને પુષ્ટિ ધર્મ કરે છે. પરંતુ જે જડબુદ્ધિજનો પવિત્ર ધર્મનો તથા ધર્મીજનોનો અનાદર કરે છે તેઓ તેો હાથેકરીને પોતાનું ભવિષ્યજાળગાડે છે. કહ્યું છે કે—ધર્મના પ્રભાવથી સુખ, સમૃદ્ધિ પ્રાપ્ત થતાં, જે મંદ બુદ્ધિજનો એજ ઉપકારી ધર્મનો ધ્વંસ-નાશ કરે છે તે સ્વામીદ્રોહી યા આત્મદ્રોહીનું ભવિષ્ય કયાંથી સુધરશે ? તેમનું એય શી રીતે થશે ?

૬. અહિંસા, સંયમ અને તપ લક્ષણ પવિત્ર ધર્મ બને કયો છતો, કરાવ્યો છતો કે અનુભવો છતો મહાક્ષણ-લાભ આપે છે. ધર્મીજનોને યથા યોગ્ય સહાય આપનારા ધર્મનેજ ઉત્તેજન આપે છે, પરંતુ જે હીનબુદ્ધિજનો તેમના માર્ગમાં વિઘ્નો ઉભા કરી તેમને હીણા બનાવવા નબળો પ્રયત્ન કરે છે, તેમને તેમની ખૂરી કરણીનું નબળું ફળ-પરિણામ મળતાં જરૂર-શોસવું પડે છે. તેથી તેવો નબળો પ્રયત્ન નહીં કરતાં સ્વપર હિંત-ઉત્તતિ થાય તેવો સફળ પ્રયત્નજ કરવા ઉજમાળ રહેવું ઘટે છે.

૭. પ્રિયધર્મી અને દુઃખધર્મીજનો ઉપર અવિહુડ પ્રેમ રાખવા દરેક ભવ્યાત્માએ લક્ષ રાખવું ઘટે, એથી પવિત્ર ધર્મની રક્ષા ને વૃદ્ધિ સાર્યે આપણી પોતાની ઉત્તતિ સહાય છે—આપણી હૃદયભૂમિ ઠીક ખેડાઈને સાફ બને છે, તેમાં રૂડાં બીજાં સંસ્કાર રોપાય છે અને પરિણામે આપણે મહાલાભ પામીએ છીએ. ઇતિથમ.

પરમાત્મપણું પ્રાપ્ત કરવા માટે કેવા

પ્રયત્નોની જરૂર છે ?

અનાદિકાળથી, પરિભ્રમણ કરનાર આ આત્માએ પોતાનામાં છુપાઈ રહેલ પરમાત્મપણું પ્રગટ કરવાને ખરેખરો પ્રયત્ન નહીં કરવાથીજ ચાલુ સ્થિતિ રહેલી છે, જેથી દરેક ભવ્યાત્મામાં છુપાઈ રહેલ પરમાત્મપણું પ્રગટ કરવા ઉદ્યમ કરવો જોઈએ. શ્રીમહાવીર પરમાત્મા જેવા મહત્ત્વ પુરવો એક રીતે મનુષ્યપણું ખરું તરવું પ્રગટ કરનાર છે. અનેક પાપકર્મોથી પોતાના ખરા સ્વરૂપને જેણે અંધારામાં રાખ્યું છે તેવા આત્માને ફરી પ્રકાશમાં લાવવાને સમર્થ છે. હાલમાં નિત્ય થતી નામની પરમાત્માની પૂજા-ભક્તિથી નહીં, પરંતુ એક ચિત્તથી, અમર, અરાચકપણું અને અદ્વિષપણુંથીજ તેવો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય છે. અવનતિના ખાડામાં પડેલાં પ્રાણીને બંદાર આવવાને ત્યારે બીજા કોઈપણ સાધન નકામો થઈ પડે છે ત્યારે પરમાત્માના વચને કે જે શાસ્ત્રોમાં છે તેજ માત્ર તેની ઉત્તતિનો માર્ગ બતાવે છે.

સત્ય મેળવવા માટે માનસિક પરાવર્તન થવું જ જોઈએ કે જેનો સંભવ ધાર્મિક-નીતિમાન પુરુષોને ખાત્રી આપવાને મુશ્કેલ નથી. કોઈ મનુષ્ય ગમે તેટલા અજ્ઞાનમાં ગુંગળાઈ ગયો હોય તો પણ તેના આંતરિક આત્મામાં પોતે મૂળ સ્વરૂપે શુભાવેલું હોતું નથી, જેમકે એક અકાર્ય કે અણુચાર સેવન કરતાં પહેલાં પ્રથમ ક્ષણે મનુષ્ય અટકે છે, તેનો આત્મા ના પાડે છે, પછી અજ્ઞાનતાના દબાણથી-જેરથી તે આવરે છે, જેથી અજ્ઞાનથી કે કર્મથી બ્રહ્મ થયેલા મનુષ્યને જો કોઈ પ્રસંગે બાહ્ય કે આંતર્યંતર સ્વરૂપે જો કદાચ પરમાત્મપણાનો યોગ થાય તો તેના સંપૂર્ણ પ્રભાવથી સત્ય સ્વરૂપની (પોતાના સ્વરૂપને ઓળખવારૂપી જ્ઞાનની) સુંદરતાનું પ્રતિબિંબ પડતાંજ છુપાઈ રહેલી શુભ શક્તિઓ મૂળસ્વરૂપે જાગૃત થતાં તે પોતાના સ્વરૂપને-જતને ઓળખી શકે છે. આવી રીતે અજ્ઞાનપણાની સામે થઈ પોતાના મૂળ સ્વરૂપ શોધવા, અને તે શી રીતે શોધાય તેવા પ્રયત્નો કરવા માટેની નિરંતર દરેક મનુષ્યને ક્ષમ્ ક્રિયાઓ-કરણીઓનો ઉદય હોવો જોઈએ કે જેથી એમ કરતાં કરતાં અંતરમાં સત્ય સ્વરૂપ જાગૃત થશે અને ત્યારેજ સત્ય સ્વરૂપની શુદ્ધ પ્રતીતિ સ્વયમેવ જાગૃત્શે. શાસ્ત્રકાર મહારાજે તો દરેક ક્રિયા આવું સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરાવનારી બતાવેલી છે, છતાં વર્તમાનકાળમાં આપણી પ્રવૃત્તિઓ વિચારીશું તો માલમ પડશે કે જે જે કાર્યો (ક્રિયાઓ) થાય છે તેમાં કાંતો એક બીજાનું અનુકરણ થાય છે, તેમ કેટલીક ક્રિયાઓ માત્ર કીર્તિના લોભે કે વાહવાહ કહેવરાવવા માટેની દેખાય છે, કેટલીક વગર સમજે થાય છે, કેટલીક સમયને પ્રતિકૂળ થાય છે. દાખલા તરીકે એક વરઘોડો ચડાવવો તે પણ વાહવાહ કહેવરાવવા કે ચડાવનારના કીર્તિ અથવા અભિમાન માટે જે થઈ પડે છે, તેને બદલે શાસનોપસાવ વધે કે તે ક્રિયા કરનારના આત્માની નિર્મળતા થવા માટે તે હોવું જોઈએ. વળી તે સાથે તે વખતના જમાનાને અનુકૂલ છે કે કેમ ? તે પણ જોવું જોઈએ, વળી બીજું સ્વામિવાત્સલ્ય કે જેનો અર્થ પોતાનો ધર્મી બંધુ અજ્ઞાની, રોગી, દુઃખી, વિદ્યા મેળવવા આજીવિકાના સાધન વગરનો હોય કે કોઈ બીજા પ્રકારે સીદાતો હોય તેને તેવી તેટલી મદદ કરવી, આ તેનો ખરો અર્થ છે અને હોવો જોઈએ, છતાં તેવી સંભાળ, તેવું સ્વામિવાત્સલ્ય, થયેલ ક્યે સ્થળે કયા મનુષ્યો કરે છે તે આપણે જોઈએ છીએ, તેને બદલે હાલના જમાનામાં જ્યાં જ્યાં બેચાર વર્ષે કાંતો દુષ્કાળ, કાંતો રોગોપદ્રવ આવી ઉભા છે અને જે પ્રસંગે ખરેખરી મદદની જરૂર હોય છે તેવા પ્રસંગોમાં કોઈ કેટલા મનુષ્ય કટિબદ્ધ થઈ તેવાઓના દુઃખો દૂર કરવા દ્રવ્ય અને જાતિભોગ આપી તૈયાર રહે છે ? કોમમાં ગરીબાઈ વધતી જતી હોય, શિક્ષણ વગર બાળકો રહેતા હોય, ધંધા વગર ધર્મબંધુઓ રાજી ભીખ માંગતા હોય તેવા પ્રસંગોએ કેવા સ્વામિવાત્સલ્યની જરૂર

છે તે વિચારવાનું છે. શરમે, દબાણે, કીર્તિએ કે બહીકે નામની થતી ટીપોમાં પૈસા ભરી યથા લે છે અને જ્યાં નામના રાખવાની હોય તેવા પ્રસંગોએ ગમે તેટલા પૈસા આપે છે અને તેવા પ્રસંગોએ કહેવાતું 'સ્વામિવાત્સલ્ય એક સાથે એક દિવસે સાથે તમામ સમુદાયનું' એકઠું લોજન આપી-કરી હબરો રૂપીયા ખરચી નાખે છે, જોકે તે અયોગ્ય છે એમ કહેવાનો હેતુ નથી, પરંતુ કયા પ્રસંગે આપણા ધર્મબંધુઓને કેવી મદદની જરૂર છે તેને માટે તે વખતે કે અગાઉથી તૈયારી કરી રાખેલી હોવી નથી અને માત્ર નામનાની ખાતર હબરો રૂપીયા ખર્ચાય છે, જેથી જે કાળમાં અથવા જે સમયે જે જાતનું સ્વામિવાત્સલ્ય થવું જોઈએ તે જાતનું નહીં થતું હોવાથી તેવી ક્રિયા કરનારને માત્ર કીર્તિદાન કે વાહવાહ સિવાય કુળ મળતું નથી, વળી સામાયિક જેવી અપૂર્વ ક્રિયામા પણ મન, વચન, કાયાની જે પ્રકારે શુદ્ધિ રાખવી જોઈએ, તેટલા વખતમાં જે સમતા, ધ્યાન, માનસિક નિર્મળતાના વિચારો આવવા જોઈએ, તે નહીં આવવાથી પણ જોઈએ તેવું કુળ મળતું નથી. વળી પરમાત્માની પૂજા દેવાલયમાં કરતી વખતે દ્રવ્યપૂજા જ્યારે લાભો વખત ગોળિયામાં આવે છે ત્યારે ભાવ પૂજામાં તેવી કુસંદ રહેતી નથી, આવી રીતિ જ્યાં છે ત્યાં મનની એકાગ્રતા-તહીનતા વિષે તો વિચારજ શો કરવો ? શાંત પરમાર્થોપદેશો 'ચિરંતિ દેવાલય, શાંત સુદ્રાથી બીરાજીત તેમાં પરમાત્માની અપૂર્વ મૂર્તિ, છતાં વિકાર ભાવો મનેની' ચંચળતા તો દૂર થતાં નથી, પરંતુ મનની અને વચનની પણ શાંતિ-એકાગ્રતા રહેતી નથી, જ્યાં એક મનુષ્ય ચૈત્યવંદન કરતાં પ્રભુભક્તિનું સ્તવન બોલે છે ત્યાં બીજો બીજી રીતે બોલે છે, ત્યાં વળી પૂજારી ધી બોલી ઘોંઘાટ મચાવે છે, વળી ચોથો મનુષ્ય બીજી રીતે ગડબડ કરે છે એટલે કદાચ કોઈ ધ્યાન કરતું હોય કે સ્તવનાદિકમાં તહીનતા તેને થતી હોય તો પણ આ બધી પ્રવૃત્તિઓ અવિવેકવાળી એવી દેખાય છે કે, એક બીજાને અગવડ કરનારી અને શાંતિનો લોપ કરનારી દેખાય છે, વળી ફેટલેક સ્થળે તો પૂજા પ્રથમ કરવા વગેરેની પણ રસાકસી અને ગડબડાટ, ચોરબકોર વગેરે મચેલો જોઈએ, જે અપૂર્વ સ્થળમા સમતા, શાંતિ, સગવડતા, સહોદરતા વગેરે જોઈએ ત્યાં તેથી ઉલટું દેખીયે છીયે, જેથી શાસ્ત્રકારે ફરમાવેલ આજ્ઞાની-ક્ષેરકાર નહીં હોવાથી, સમયને નહીં ઓળખતા હોવાથી, ધર્મધેલાપણાથી, પક્ષપાતે અને કીર્તિની અભિલાષાપણાને લઈને અને છેવટે અજ્ઞાનપણાને લઈને ધર્મના આવા અપૂર્વ શાંતિના સ્થાનો અને તેના ઉત્તમ અનુદાનો જે પ્રાણીઓને અદાય મુખ, શાંતિ ઉત્પન્ન કરાવનારા છે, તે આલંબનો આત્માને જોઈએ તેવા લાભદાયી થઈ પડતા નથી.

અમારે એકધર્મતર દર્શનના એટલે કે રામન કેથોલિકના દેવજોની શાંતિ માટે કહેવું પડશે કે તેઓના દેવળમાં તે ધર્મવાળા જ્યારે સ્વીવારે બંદગી-પ્રાર્થના કરે છે ત્યારે કેવી શાંતિ, કેવી એકાગ્રતા, કેવી એક તહીનતા જોવામાં આવે છે, તે જોઈએ

ત્યાં જોયું હશે તેને માલમ છે, છતાં આપણાં ધર્મસ્થાનો કે જ્યાં અનંતગણી મનુષ્યોમાં શાંતિ વગેરે જોઈએ તેને બદલે શું સ્થિતિ છે તે સૌ કોઈ જાણે છે. શાસ્ત્રકારે જે કરમાવેલ છે તેની દરકાર વિનાના અને સમયથી પ્રતિકૂળ વર્તનારા ધર્મની, રાજનીતિ, દૈવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ, ભાવની અવગણના કરનારા આપણે અનેક પ્રયાસો આવી રીતે કરીએ તો સત્ય સ્વરૂપની રીતે બહાર આવે તે સમજી શકાતું નથી. જેથી તે માટે શું કરવું જોઈએ અને પરમાત્મપણું પ્રાપ્ત કરવા માટે કેવા પ્રયત્નો કરવા જોઈએ તે હવે જણાવવાનું છે. (ચાલુ)

મોહરાજ-પરાજય, નાટકનો પરિચય.

(ગતિક ૫૪-૯૭ થી)

નાટ્યની રીતિનુસાર નટી સૂત્રધારને પૂછે છે કે “ સંઘની આજ્ઞાનુસાર તું કૃતાર્થ થઈ શકે તેવો અભિનવ પ્રબંધ કોઈ છે ? ” જ્યારે લેખકે અને સૂત્રધાર જણાવે છે કે “ મોઢવંશના મુકુટ સમાન, મંત્રી ધન-નાટકનો રચના દેવ અને તેની ધર્મપત્ની રુકિમણીની કુક્ષિથી પ્રસૂત પામેલ સમય. ” શ્રીમાન કવિ યશપાલ વિનિર્મિત મોહરાજ-પરાજય નામનું નાટક છે. ”

સૂત્રધારના કથનાનુસાર જ્ઞાત થાય છે કે નાટ્યકારનું નામ યશપાળ છે. સૂત્રધાર પ્રબંધનો નિર્દેશ કરતાં નાટ્યકારની સામાન્ય ઓળખાણ આપ્યા ઉપરાંત કેટલીક વિશેષ સંમતી પણ રજુ કરે છે. તેના પિતાને મંત્રી તરીકે વર્ણવે છે, અને બીજાં કેટલાંક વિશેષણો યશપાલનાં વર્ણવે છે. તેમાં જણાવે છે કે “ ચક્ર-વર્તિ શ્રી અજયદેવના ચરણારવિંદનો રાજહંસ સમાન, સર્વ વિષયગ્રાહી વિશુદ્ધ બુદ્ધિના વિલાસનો ભુવન સમાન, નિષ્કપટી રાજનીતિરૂપ પ્રમદાના વદનનું રૂપ નિંહાળવાને દર્પણ સમાન, બ્યાપારીઓની કમલાનાં (લક્ષ્મીના) કુચ કલશ ઉપર મુકતાફળના હાર સમાન, અભિનવ કાવ્ય-પ્રબંધાદિ રચવામાં તેની પ્રતિભા અનુપમ હતી અને પરમાર્હત. આ દર્શાવેલ છ વિશેષણોથી યશપાળની યોગ્યતા વિષે આપણને કંઈક ખ્યાલ આવી શકે છે. આમાં ચક્રવર્તિ જયદેવનો જે ઉલ્લેખ છે, તે રાજા કુમારપાળની પછી રાજ્યસિંહાસને આવનાર અજયપાળ સમજવો. અજય-પાળને માટે ઇતિહાસમાં જો કે મહત્વનું સ્થાન નથી, તેમ તેનો રાજ્ય-કાળ અતિ કૃત્સિત રીતે પસાર પામ્યો છે, છતાં કવિ તેને ચક્રવર્તિ તરીકે નિર્દેશ કરે છે. ”

૨૭) 'રાજહસ' ના વિશેષણથી સમજાય છે કે-કવિ તેનો આશ્રિત હતો અને તે સમયના સામાન્ય નિયમાનુસાર સર્વે રાજાઓ પછી ભલે તે નાના હોય કે મોટા, સારા હોય કે ખરાબ, પણ તેઓને માટે ચક્રવર્તિ વિશેષણ સાધારણ થઈ પડ્યું હતું. આને માટે આ નાટકમાંથીજ સળળ ઉદાહરણ મળી આવે છે - નાટકના સોળમા પાના ઉપર કુમારપાળનો ચક્રવર્તિ તરીકે ઉલ્લેખ કરેલ છે તેમજ અન્ય સ્થળે પણ ધુરધર રાજા સિદ્ધરાજ અને બીજા ભીમદેવ માટે પણ ચક્રવર્તિ શબ્દ વાપરેલ છે હવે આ ત્રણ રાજાઓની સરખામણીમાં અજયપાળને કેમ મૂકી શકાય? આ ઉપરથી તેમ અન્ય શિલાલેખો ઉપરથી એમ અનુમાન થાય છે કે રાજાઓની વંશ વંદીમાં જ્યારે કોઈ રાજા નામાકિત થાય છે ત્યારે તેની પૂર્વેના તેમ તેની પછીના સર્વ રાજાઓને તે નામાકિત રાજાની માફક સર્વે વિશેષણોનો ઉપયોગ કરાય છે.

- 'હવે યથાપાલના વિશેષણોનો પૃથક્ પૃથક્ વિચાર કરવાથી યથા પાળતું સ્થાન સમજી શકાશે' મહેલા વિશેષણમાંજે તેને "અજયપાળના ચરણકમળનો રાજહસ" તરીકે વર્ણવ્યો છે તેથી તે તેના રાજ્યમાં કોઈ સારા સ્થાન ઉપર નિયુક્ત હોવો જોઈએ. કંઈક એમ પણ સૂચન થાય છે કે તે ચારાપદ (વર્તમાન કાળતું 'ચરાદ' પાલનપુર પાસે) નો સૂજો હતો આથી રાજ્યમાં તેનું સ્થાન ઠીક ગણી શકાય બીજા વિશેષણમાં તેની બુદ્ધિ માટે તેને સર્વતોમુખી કહેવામાં આવ્યો છે રાજ્યની નીતિઓ માટે તેને દર્પણની ઉપમા આપવામાં આવી છે, અને વ્યાપારીઓમાં પણ લક્ષ્મીથી તોંતું સ્થાન ઉત્તમ જણાય છે કાવ્યો રચવામાં પણ તેની અદ્ભુત શક્તિ વર્ણવવામાં આવી છે અને છેવટે તેને પરમાર્હત તરીકે વર્ણવવામાં આવ્યો છે - વિશેષણોથી એમ અનુમતિ બધાય છે કે રાજ્યમાં, નૈપુણ્યમાં, રાજ્યનીતિમાં, સાહિત્યમાં, લક્ષ્મીમાં અને ધર્મમાં તેનું સ્થાન ઉચ્ચ હતું.

કવિના વિશેષણો ઉપરથી અને નાટકના અધ્યયનથી એમ કહી શકાય કે કવિની અર્થ પેલું કંઈક કૃતિ હોવી જોઈએ પરંતુ અધુના તો આ નાટ્ય સિવાય અર્થ કંઈપણ કૃતિ ઉપલબ્ધ નથી. આપણા જોનોના નાટ્યસાહિત્યમાં આ નાટકનું કેવું સ્થાન છે તે માટે આપણે આગળ વિચારશું, હવે આનો રચના સમય વિચારીએ એ તો નિશ્ચિત છે કે અજયદેવના રાજ્યકાળમાં આ નાટક રચવામાં આવ્યું હતું અને ઇતિહાસથી અજયદેવનો રાજ્યકાળ વિ. સં. ૧૨૨૯ થી ૧૨૩૨ આવે છે એટલે નાટકનો રચનાકાળ આ સમયમાં નિર્ણય થાય છે.

ચારાપદમાં કુમારપાળે બધાવેલ કુમારવિહારમાં શ્રી વીરભનેશ્વરના કાત્રા મહોત્સવ પ્રસંગે એકત્રિત થયેલ અસખ્ય સામાજિક સમુદાયને વિશુદ્ધ રસનું પાન કરાવવાને આ નાટ્યપ્રયોગ ભજવી બતાવવામાં આવ્યો હતો.

નાટકમાં શી શી વસ્તુસંકલના આવે છે, તેના માટે કવિએ એક શ્લોકદ્વારા જણાવ્યું છે તે નીચેના શ્લોકથી સમજાશે—

પદ્માસન કુમારપાલનૃપતિર્જિજ્ઞે સ ચન્દ્રાન્વયી

જૈન ધર્મમવાપ્ય પાપશમનં શ્રી હેમચન્દ્રાદુરોઃ ।

નિર્વીરાધનમુજ્જતા વિદ્યતા દ્યૂતાદિનિર્વાસનમ્

યેનૈકેન ભટેન મોહનૃપતિર્જિજ્ઞે જગત્કાટકઃ ॥

“કમલાના ભુવન સમાન, ચંદ્રવંશીય કુમારપાળ શ્રીમાન, સદ્ગુરુ હેમચંદ્ર થી પાપશમનક જૈનધર્મ પામ્યો, પામીને નિર્વશીઓતું અહણ કરાતું ધન, તે દેવાને પ્રતિબંધ કર્યો, દ્યૂતાદિ મહા વ્યસનોનો નાશ કર્યો અને જગતમાં કંટક સમાન જે મોહનૃપતિ તેને જેણે એકાકી છતાં જીતી લીધો.” આ ઉપરથી નાટ્ય-વસ્તુ વાચકના ધ્યાનમાં આવી શકે છે. હવે તેનો કમવાર પરિચય તપાસીયે.

(કમશઃ)

રા. રા. છોટાલાલ મગનલાલ શાહ.

ભવ્ય જીવોને સદ્બોધ.

(સં મુ ૬૦ વિ ૦)

શેઠે જ્ઞાતિજન સમક્ષ ચાર પુત્રવધૂઓને પાંચ પાંચ શાળના દાણા સાચવવા આપીને તેમની યોગ્યતા સંબંધી કરેલી પરીક્ષા, તે ઉપરથી ભવ્યજનોએ દેવા જોગ સુંદર બોધ. જેવા શેઠ તેવા પરીક્ષા કરી કામ લેનાર, ગુરુ મહારાજ જેવો સાક્ષીરૂપ સ્વજન-જ્ઞાતિ વર્ગ તેવા શ્રમણ સંઘ જેવી વહુઓ તેવા પરીક્ષા જોગ ભવ્યજનો અને જેવા શાલિદાણા તેવાં ઉત્તમ વ્રત નિયમો સમજવા.

૧ શેઠે સાચવવા આપેલા શાલિના દાણા ફેંકી દેનારી યથાર્થ નામ વાળી ઉઝિતા તથાવિધ યોગ્યતા વગર જેમ કયરો પુજે કે એઠવાડ કાઢવા પ્રમુખ કામો નોકરની પેઠે કરવાવડે મહાદુઃખ પામી તેમ જે ભવ્યાત્મા સંઘ સમક્ષ સદ્ગુરુએ આપેલા ઉત્તમવ્રતો અગીકાર કરીને, મોહાન્ધ બની તેનો વિનાશ કરે છે, તે આજ ભવમાં લોકની નિંદાને પાત્ર બની પરલોકમાં પણ દુઃખથી પીડાતો અનેક વિધ જીવયોનિમાં અવતાર લેતો ભટક્યા કરે છે.

૨ તથા જેમ શાલિના દાણા સાચવવા મળેલા ખાઇ ગયેલી યથાર્થ નામવાળી લોગવતી રાંધણ ચિંધણ પ્રમુખ કામો દાસીની પેઠે કરી દુઃખલાગીજ થઈ તેમ જે મહાવ્રતાદિકનો જીવન નિર્વાહ પૂરતો મન ગમતાં ખાનપાન નિમિત્તેજ ઉપયોગ કરે છે અને મોક્ષ સાધનની ઇચ્છારહિતપણે વિવિધ આહારાદિકમાં આસક્ત રહે

છે તે વેવધારી હોવાથી મનમાન્યાં આહાર પાણીને મેળવી શકે છે, પરંતુ તે તત્ત્વજ્ઞોના સત્કારનો પાત્ર થતો નથી અને પરભવમાં પણ દુઃખીજ થવા પામે છે.

તેમજ શાલિના ઢાણુને સારીરીતે સાચવી રાખનારી યથાર્થ નામવાળી રક્ષિતા વહુ જેમ કુટુંબ પરિવારને માનનિક થઈ અને લોભ વિલાસને પામી તેમ જે કષ્ટ બંધન પાત્ર મહાવ્રતાદિકને આદરસહિત ગૃહલુ કરીને લગારે પ્રમાદ કર્યા વગર દોષ રહિત તેનું પાલન કરે છે તે ભવ્યોત્તમા આત્મહિત સાધવામાં સાવધાન છતો. આ લોકમાં પણ પંડિત લોકોવડે પૂજા સત્કાર પામી એકાન્ત સુખી થાય છે અને પરભવમાં સુખની પરંપરા પામી અંતે મોક્ષ પામે છે.

૪ વળી જેમ સ્વજનને બોલાવી પોતાને સાચવવા મળેલા શાલિના ઢાણુ સારી રીતે સંભાળ પૂર્વક સ્વજનવર્ગ પાસે રોચાવનારી યથાર્થ નામવાળી સંહુથી નીની વહુ રોહિણી શાળને ખૂબ વધારીને સર્વ માલમીલકતનું સ્વામીપણ પામી તેમ જે ભવ્યોત્તમા સદ્ગુરુ સમીપે સદ્વ્રતો આદરીને તેનું યથાર્થ પાલન કરે છે અને અનેક જનોનાં હિત અર્થે બીજા અનેક ભવ્યજનોને તેવાં વ્રત સમજાવી આપે છે તે મહાનુભાવ અહીં સંઘમાં શ્રેષ્ઠ એવાં યુગપ્રધાનના ઉપનામને પામે છે. અને જોતમ સ્વામીની પેઠે સ્વપરને કલ્યાણકારી બને છે. વળી તે મહાશય પવિત્ર જિનશાસનની વૃદ્ધિ-ઉન્નતિને કરનાર, ઉન્માર્ગગામી અને ઉન્માર્ગનો ઉપદેશ દેનારને દૃઢતાથી નિવારનાર બની, વિક્ષાન જનો વડે સેવાતો પૂજાતો અનુક્રમે સિદ્ધિ પદ-મોક્ષ સુખને પામે છે, સાર-બોધ માનવ ભવાદિક દુર્લભ સામગ્રી પામી તેને સંકળ કરવા ઉત્તમ ભાઈ બહેનો એ સદ્ગુરુ સમીપે ઉત્તમ વ્રતનિયમોનું યથાર્થ સ્વરૂપ સમજી તેને આદરવા અને આરાધવા અવશ્ય બપ કરવે.

અહિંસા, સંયમ અને તપલક્ષણ સંબંધી બે બોલ.

અહિંસા, સંયમ અને તપ લક્ષણ ધર્મ મહામંગળરૂપ હોઈ, આદરવા યોગ્ય છે. વીતરાગ-સર્વજ્ઞના વચનાનુસારે સર્વ જીવોને આત્મસમાન લેખવા, સ્વાર્થવશ થઈ કોઈને પ્રતિકૂળતા ઉપજાવવી નહીં; સ્વાર્થત્યાગ કરીને સદ્ગુ સાથે સમભાવથી વર્તવું એવી હઠાપણુબરી આચરણ તથા વિચાર અને વાણીની પવિત્રતા રાખવી તે અહિંસા સમજવી. જેથી સ્વપરના ગુણની રક્ષાને પુષ્ટિ થાય તે અહિંસા સમજવી. અયવદાખ્યાન, મિથ્યાત્વ, સંશયાદિક દોષો જેથી દૂર થવા પામે તે સર્વજ્ઞ કથિત અહિંસા, કયા સદા સર્વજ્ઞ સેવવા-આદરવા યોગ્ય છે. સંયમવડે ઉક્ત અહિંસા યા કયાનું રક્ષણ અને પોષણ થઈ શકે છે. મન સાથે ઇન્દ્રિયોનું દમન, અહિંસાદિક વ્રતોનું યથાર્થ પાલન, ક્રોધાદિક ક્ષાયોનો નિગ્રહ અને મન વચન

કાયાને કાળુમાં રાખવા સાવધાન રહેવું એનું નામ યથાર્થ સંયમ કહેવાય છે. તેમાં જેટલો પ્રમાણ કે અનાદર કે ઢીલાશ તેટલી સ્વશુભ્રરક્ષારૂપ અહિંસામાં ખામી રહે છે. જે સ્વશુભ્રરક્ષા કરી ન શકે તે બીજાને શુભ પમાડવા શી રીતે સમર્થ થઈ શકે ? જે સદ્ભાગી જનો દેહગેહાદિક જડ વસ્તુઓપરની મમતા તથા, વૈરાગ્યનો આશ્રય લઈ, નિર્મળ દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્રનું નિરતિચાર પણ પાલન કરે છે તે સાધુજનો સંયમ બળવડે સ્વપરનું ભારે હિત સાધી શકે છે. થોડી ઉપાધિ ઉપજ-રણોથી સંયમયાત્રાને નિર્વાહ કરી શકનાર કોઈને બોનરૂપ થયા વગર પોતે આનંદમાં મગ્ન રહી શકે છે અને સમજ પૂર્વક શક્તિ અનુસારે તેનું અનુકરણ કરનાર બીજાં ભાઈ બહેનો પણ યથાશક્તિ સંયમનું પાલન કરવાવડે જાતે સુખી થઈ પોતાની બહાલી પ્રબળે પણ સન્માર્ગદર્શક બની સુખી કરી શકે છે. શાસ્ત્રોકત બ્રાહ્મણ્યંતર તપ વડે સંયમની રક્ષા ને વૃદ્ધિ થઈ શકે છે. તપ વડે કર્મ-મળનું શોધન થાય છે. તપ કરતાં ધ્યાન બગડે નહીં, ઇન્દ્રિયો ક્ષીણ થાય નહીં અને ધર્મ-વ્યવસાય અટકે નહીં તો તે કલ્યાણ સાધી શકે છે. સમતા સહિત તપ કરતાં કંઠણ કર્મનો પણ ક્ષય થાય છે. એ રીતે અહિંસા સંયમ અને તપલક્ષણ મહા મંગળમય ધર્મ જરૂર આદરવા યોગ્ય છે. ધૃતિશમ્.

જીવનની સાર્થકતા.

આપણે કોઈને પૂછીએ કે “મારું જીવન સાર્થક કેવી રીતે થાય ?” તેના ઉત્તરમાં જુદી જુદી જીવન-ભાવનાવાળાં મનુષ્યો તરફથી જુદા જુદા પ્રતિપાદનો કરવામાં આવશે. આપણે જુદા જુદા ધર્મ-સંપ્રદાયોના એવા કેટલાક દષ્ટિ-બિંદુઓ આજે તપાસીએ:—

એક જૈન મતાવલંબીને ઉપરોક્ત પ્રશ્ન કરીએ તો તેના ઉત્તરમાં તે કાંઈક નીચેના ભાવવાળો ઉત્તર આપશે. “ભાઈ, આ દુનિયામાં પ્રાણીમાત્ર પોષ-તાના કર્મનો ભોગ કરવા માટે આવે છે. કોઈ જાતના રાગ-દ્વેષ વિના, સમભાવે, અવિકારી ચિત્તે, શુભાશુભ કર્મોના ઉદય વેદી લેવો, અને નવા ભાવ-કર્મ ન ઉપ-જાવતાં ઉદયાધિન દ્રવ્યકર્મને પ્રશાંતવૃત્તિથી ભોગવી લેવા. આ સંસાર એક પ્રકારનું ભીષણ કારાવાસ છે, તેમાં સુખ-દુઃખની કલ્પના ન કરતાં, બને તેટલી ધી-રજથી સર્વ પ્રકારની શાતા-અશાતાવાળી ઘટનાઓ સમાહીત ચિત્તે વેદી લેવી, અને તે પ્રકારે પાછલા કર્મોને ભોગદારા સત્ત્વહીન કરી નાખવા. નવા કર્મો ન બાંધવા અને જીવનાને અવિકાર ભાવે ભોગવી લેવાં, એ મનુષ્ય-જીવનની સાર્થકતા છે. ખાંડી તો આ સંસારમાં કોઈ કોઈનું નથી. પ્રાણી માત્રને પોતપોતાનું સંભાળી લેવાનું છે, કોઈ કોઈને સહાયક નથી તેમજ બાંધક નથી.”

ઉપર પ્રમાણે જનતાપ્રેમ નહીં સમજનાર એક રૂઢીખદ જૈન મતાવલંબી બાળજીવે કહે છે.

આ ભાવનાના મૂળમાં, કેટલુંક શુદ્ધપણું ગહેલું છે સંસાર, એક કારા-ગૃહ, અગર બીમાહીન મહાભૂવ, અગર ભયાનક શુદ્ધ અરણ્ય હોવાની ભાવના માનવ-હૃદયમાં જડાઈ રહે છે જીવનની સર્વ પ્રકારની રસમયતા આ દુઃખમયતાની ભાવનાવડે ચુસાઈ જાય છે. પૂર્વના મહામુનિઓએ આત્માને રસમય, આનંદમય, પ્રેમમય રૂપે વર્ણવ્યો છે. અને એ પ્રકારે તેનો અનુભવ કરવા ઉપદેશ આપ્યો છે. તેને ઉપરોક્ત ભાવનામાં સ્થાન નથી એ ભાવનાની સિદ્ધિ દ્વારા જીવનની સાર્થકતા જાનીજનો માનતા નથી.

એક ચુસ્ત વેદાત્મીને ઉપરોક્ત પ્રશ્ન કરવામાં આવે તો તે એવી મતલબનો ઉત્તર આપશે કે:—“જીવન, મરણ, વિશ્વ, અને સર્વ પ્રકારનો વ્યવહાર એ માત્ર બ્રાહ્મિ છે, માયા છે, પ્રપચ છે, મિથ્યા છે, જીવન એ માત્ર સ્વપ્ન છે, અજ્ઞાનજન્ય ખોટો આરોપ માત્ર છે, બધા અને મુક્તિ એ માત્ર માયાવી જીવની અસત્ કલ્પના છે જગત્ અને જગત્ના સર્વ પદાર્થો ત્રણે કાળમાં હેજ નહીં, માત્ર રજતુમાં સર્પની બ્રાહ્મિની પેઠે એ સહુ અસત્ છે, બ્રાહ્મિ છે.”

આ ભાવનામાં માત્ર શુદ્ધ બુદ્ધિવાદ સિવાય કશુંજ નથી. એથી મનુષ્યની સર્વ પ્રકારની પ્રવૃત્તિમાંથી દીવ્ય પ્રેરકભાવના હટી જાય છે બધું બ્રાહ્મિમય, અસત્, દૃષ્ટિ-વિપર્યય જણાય છે જગત્ જે શાશ્વત ધર્મ-નિયમોવડે શાસિત છે, તેમાં કશું મહત્ત્વ સમજાતું નથી. જીવનનું મહત્ત્વજ્ઞાન નષ્ટ થાય છે. સમાજની, રાષ્ટ્રની, દેશની અને વિશ્વની ઉન્નતિ, અભિવૃદ્ધિ અને વિકાસના કાર્યમાં કશોજ રસ રહેતો નથી એ સર્વની પછવાડે કોઈ પ્રકારની દીવ્ય સત્તા કામ કરી રહેલી છે. એ જ્ઞાન લોપ પામી જાય છે, અને મનુષ્યમાત્ર બ્રાહ્મિના પ્રદેશનો સુસૌકર્ય હોવાની ભાવના દ્રઢીભૂત થાય છે માનવ-જીવનની આ ભાવના પણ વિચારવાન જનોને સંમત નથી.

એક શ્રદ્ધાળુ ખ્રીસ્તધર્માવલંબીને જીવનની સાર્થકતા શેમાં રહેલી છે, એ સંબંધે પ્રશ્ન કરવામાં આવે તો તેનો ઉત્તર આપશે કે:—“ભાઈ, માનવ-જીવન એક કસોટીની અવસ્થા છે આ જીવનની અસુક કાળ-આપી પ્રવૃત્તિ ઉપર મૃત્યુ પછીની અને તજીવનના સુખ-દુઃખનો આધાર રહેલો છે પરમ પિતા પગમાત્માએ જેમસ કાર્યસ્થ મારફત જે જીવન-સદૃશ મોકલ્યો છે તે તમે સ્વીકારો છો કે કેમ એ બધું ઈશ્વરી સત્તા તરફથી જોવાય છે તમે તેના બતાવેલા રસ્તાથી વિપરીત પથમાં ચાલો છો તે બધું ઈશ્વર જીવે છે, તપાસે છે, વિચાર કરે છે, અને વાર વાર તમારું સ્વરૂપ તમારા દૃષ્ટિ-પથમાં લાવીને તમારા સ્વીકાર માટે રજુ કરે છે. છતાં તમે અજ્ઞાનવશ તો કબુલ કરતા નથી // પરંતુ ઈશ્વરની ધીરજની પણ હદ હોય છે, તમારી મૂર્ખાઈ

ક્યાંસુધી તે નભાવી શકે ? તમારું આયુષ્ય પચાસ, પુણેસો કે સો વરસનું હોય ત્યાંસુધી તે સહી લેશે, પરંતુ તે કાળસુધીમાં પણ તમે કંઈક પ્રદર્શિત કરેલા સુક્તિના માર્ગનું અવલંબન નહીં કરેલું હશે તો મૃત્યુ પછી તમારા માટે અનંત નર્કનો અગ્નિ (Eternal Hell) નિર્માણેલ છે.”

આ ભાવનાવાળા માટે જીવનની સાર્થકતા કંઈક પ્રદર્શિત સુક્તિ-માર્ગ મૂકી કરી અનંત નર્કમાંથી પરિત્રાણ મેળવવામાં, અને એ માર્ગનો આશ્રય લઈ અનંત પુણ્યોપાર્જનવડે અનંત શાંતિ મેળવવામાં રહેલું છે. જેમનાં હૃદયમાં આ પ્રકારની ભાવના છે તેઓએ ચોતાનાં મનથી જે માર્ગને અગર નીતિને ઇશ્વર-પ્રદર્શિત તરીકે ગણી છે તે સિવાય જીવનનાં અન્ય કંઈ કાર્યોને જોઈ શકતા નથી. તેમને હમેશાં એવીજ ભીતિ રહ્યા કરે છે કે રખેને પાપપુરુષ શયતાને કંઈ ફસાવવાની જાળ ગોઠવી રાખી ન હોય ! તેમને શયતાનની પગલે પગલે ખીક રહ્યા કરે છે, અને ધર્મ-સાધનના અંગીભૂત વિષયો સિવાયની તમામ પ્રવૃત્તિ પ્રત્યે કરડી નજરે જુવે છે. જીવન-સાર્થકતાની આ ભાવના પણ હાથ મનુષ્યોને માન્ય હોઈ શકે નહીં.

આ યુગના ધર્મ-વિષયક જ્ઞાન વિનાના કેટલાક મનુષ્યો એમ માને છે કે જીવન એક નાટકશાળા છે, તેમાં જ્યાંસુધી રહેવાનું મળ્યું છે ત્યાંસુધી મોજમજા અને આમોહ પ્રમોહ કરવો એમાં જીવનની સાર્થકતા છે. “ખાઓ, પીઓ, ઉડાઓ, આનંદ કરો.” એ વૃત્તિ તેમનામાં પ્રધાનપણે હોય છે, હઃખને તેઓ ગણતા નથી, અગર તેમની આમોહપ્રમોહમયતામાં એક ક્ષણિક બાધા તરીકે તેને ગણી ઉડાવી દે છે. ધર્મની માથાકુટમાં તેઓ જીવને પરોવતા નથી, તત્ત્વવિદ્યાને તેઓ મૂર્ખાઓની નિષ્ફળ માથાકુટ ગણે છે, જેટલી દહેર ઉડાવી તેટલી આપણા બાપની અને તેટલું જીવન એ સાચું સાર્થક જીવન તેઓ માને છે.

આ સ્થળે “સુખ” અને “આમોહ” શબ્દમાં રહેલી ભાવનાનો ભેદ સમજાવવો જરૂર છે. “સુખ” દીર્ઘકાળ વ્યાપી, ગંભીર અને ઉંડું હોઈ શકે, જો આત્માના શાશ્વત અંશમાંથી ઉદ્ભવેલું પણ હોઈ શકે, ત્યારે “આમોહ” એ ક્ષણિક ચંચળ મનોવૃત્તિ છે. સુખ મહત્ત્વ પવિત્ર અને અલૌકિક હોઈ શકે, ત્યારે આમોહ તુચ્છ, મલીન અને વિષયજન્ય હોય છે. “સુખ” ઇચ્છુ એ મનુષ્યનો ધર્મ છે. “આમોહ” ની ઇચ્છા એ જીવનની અજ્ઞાનપૂર્ણ બાલ્યાવસ્થા છે. જીવનની સાર્થકતા આમોહમાં ગણનારનું જીવન નિર્થક અને કંઈ પ્રકારના ઉચ્ચ ભાવથી રહિત છે, જેના અંતરમાં જીવનની આ ભાવના હોય છે, તેનું ચરિત્ર અત્યંત કુદ અને સાર શૂન્ય હોય એમ સહુકંઈ કબુલ કરશે.

એક ખીજે વર્ગ એવો છે, અને એ વર્ગમાંજ આ યુગનો મોટો સમુદાય રહેલો છે કે જે જીવનની સાર્થકતા લોગોપલોગની સામગ્રીની વિપુળતા ઉપર ગણે

છે. જીવનની કીમત “આપણે કેવા છીએ, કેવા થવું છે, આપણે શું શું કર્યું” અને કરવાં યોગ્ય છે. ” એ ઉપર તેઓ માનતા નથી, પણ “આપણે કેટલું નગદ મેળવ્યું, કેટલું મેળવવું અને કયા પ્રકારે તે મેળવી શકાય ” એ ઉપર જીવનની કીમત આંકે છે. આવા લોકો કેવા જીવનને સાર્થક ગણતા હોય છે ? જેમણે લોગની સામગ્રી ખુબ પ્રમાણમાં લેગી કરેલી હોય તેને તેમની દૃષ્ટિમાં અમુક માણસ મહત્ ભાસે છે. કારણ તેને જે પાંચ મીલો છે, અગર પાંચ પચીસ માળા છે, અથવા દેશ પરદેશ અનેક પેઢીઓ છે, તેમની કુટુંબની સ્ત્રીઓના શરીર ઉપર હીરા માણેકના દાગીના છે, તેમની મોટર બ્યારે રાજપથ ઉપર નીકળે છે ત્યારે તેના વેગથી ધરતી ધ્રુજ ચાલે છે, તે બહાર નીકળે છે ત્યારે સેંકડો મનુષ્યો તેમને સલામ ભરે છે, અનેક લોકો તેમની કૃપાના ભીખારી હોય છે, અને કંઈકને ધારે તો ન્યાલ કરી નાખી શકે છે. આવી ભાવનાવાળા લોકોની ચક્ષુએ, જે જેટલા પ્રમાણમાં વિષય સંપન્ન તે તેટલા પ્રમાણમાં મહાન અને કૃતકાર્ય ગણાય છે, જીવનની વિલાસિતા દ્વારા તેઓ જીવનની કીમત આંકે છે. આંતરિક મહત્તા અગર ઉચ્ચ ચારિત્ર્યે તેમની દૃષ્ટિમાં મહત્વની વસ્તુ જણાતી નથી. જીવનની આ પ્રકારે સાર્થકતા સમજનાર મનુષ્યો આત્મોની આભ્યંતરિક ઉન્નતિ વડે જીવનની પૂર્ણતા અગર સાર્થકતા કંદુપી શકતા નથી.

વર્તમાન યુગનું મોટામાં મોટું પાપ એ છે કે આ પ્રકારની ભાવના સેંકડે નવાણું ટકા જનોમાં ચેપી રોગની માફક ફસી વળી છે. જમાનાના ઊર્ધ્વોમાં ડાહ્યા જનો પણ આ ભાવનાના પાશમાં ફસાયા છે. લયાનક મહામારીનો પેઠો પ્રાણ વિના શક પ્લેગનો પેઠો, આ ક્ષુદ્ર ભાવનાએ સમસ્ત વિશ્વને અને આધ્યાત્મિકતાની જનની સ્વરૂપ ભારતવર્ષને પણ ઘેરી લીધું છે. ધર્મમાં, સમાજમાં, પરિવારમાં સર્વસ્થાને મહત્તા અને ઉન્નતિનું માપ લોગની સામગ્રી ગણાય છે. ગૃહીવર્ગમાં પણ એ ભાવનાનું પ્રાબલ્ય વધતું જાય છે. જે વર્ગમાં ઉચ્ચતમ ચારિત્રના આદર્શો સિદ્ધ થયેલા જેવાની આશા રાખી શકાય તે વર્ગમાં આ ભાવનાનું પ્રાબલ્ય વધતું જોઈ કોણ સમજી જનને કોઈ ન થાય ? જીવનની સાર્થકતાની આ ભાવના એ એક પ્રકારની આધ્યાત્મિક વ્યાધિ છે. પ્રત્યેક ડાહ્યા મનુષ્યે પોતાનું અંતર તપાસી આ પ્રકારની ભાવનાથી પોતાનું રક્ષણ કરવાની જરૂર છે. કેમકે જો એ ભાવના આપણા હૃદયમાં દહીબૂતથાય તો આપણું જીવન અતિશુદ્ધ, અકિંચિત્કર અને સારશૂન્ય થવાનું એ વાત ચોક્કસ છે.

ખેરી રીતે જુડવાદ એ ઇશ્વર કે પરલોકનો એકલો અસ્વિકાર કરવામાં નથી રહેતો. આપણે ઇશ્વર કે પરલોકમાં શ્રદ્ધા રાખી આત્મવાદી થવાનો દાવો રાખીએ તેટલાંથી બસ નથી પરંતુ આપણે પ્રત્યેકે આપણા અંતરમાં દૃષ્ટિ કરી જોવું ઘટે કે આપણું પોતે આત્મવાદી છીએ કે જુડવાદી ? એ કસોટીમાં ખરા ફરીએ તોજ આપણે સારા જોનો કહેવાઈએ.

એક વર્ગ-ધર્મ એવો છે કે જેઓ જીવનની એક મહત્ત્વ લાવના હૃદયમાં ધારણ કરી પોતાના ચારિત્રને ઉન્નત બનાવે છે. તેઓ એમ માને છે કે મનુષ્ય પાસે જે જે પ્રકારની જે કાંઈ શક્તિઓ છે તે મનુષ્યની પોતાની નથી, પણ ઇશ્વરની સંપત્તિ છે. અને તે ઇશ્વરે મનુષ્યને ઇશ્વરની વતી સદુપયોગ માટે આપી છે, તેઓ એમ માને છે કે મનુષ્યમાં જે કાંઈ શારીરિક શક્તિ, બુદ્ધિબળ, હૃદયની વિશુદ્ધિ, ધન, ઘરખાર કુટુંબ, પ્રતિષ્ઠા, લાગવગ વિગેરે છે તે સર્વ ઇશ્વરદત્ત વસ્તુઓ છે, અને તેનો ઉપયોગ ઇશ્વરપ્રદર્શિત માર્ગમાં કરવો એ મનુષ્યનો ધર્મ છે. એ સર્વનો ઉપયોગ પ્રભુ અર્થેજ કરવાને આપણે શીર જવાબદારી છે. તેઓ એમ માને છે કે જો મનુષ્યો આ ઇશ્વરદત્ત શક્તિનો ઉપયોગ ઇશ્વરને અલિષ્ટ માર્ગે ન કરે તો તેઓ અપરાધી છે, અને પારકી વસ્તુનો ગેરઉપયોગ કરવાના આરોપને પાત્ર છે.

જે મહાપુરુષોએ આ વિશ્વમાં કાંઈ પણ મહત્ત્વનાં કાર્યો કર્યાં છે તેઓનાં હૃદયમાં અવશ્ય આ પ્રકારની ઇશ્વર પ્રત્યેની જવાબદારીની લાવના વર્તતી હતી. તેઓને હમેશાં આ પ્રકારનું જવાબદારીનું લાન વર્ચા કરતું હતું. જીવનને તેઓ અત્યંત ઉચ્ચ લક્ષ્ય બિંદુથી જોતા. તેઓને નિરંતર એમજ લાગ્યા કરતું કે જે પ્રમાણમાં મનુષ્ય ઇશ્વરની અને જગતની સેવા કરે છે તે પ્રમાણમાં તેમનાં જીવનની સાર્થકતા રહેલી છે. ઇશ્વરે આપણને જે કાંઈ આપ્યું છે, તે પરાર્થે ઉપયોગ કરવાને માટેજ આપ્યું છે. આ યુગના સમર્થ યોગી અને તત્ત્વવિદ્ મહાત્મા અરવિન્દ ઘોષનાં હૃદયમાં આ લાવના પ્રબળપણે વર્તે છે, અને તેઓ પોતાનાં જીવનના પરમ સિદ્ધાંત રૂપે ઉપરોક્ત લાવનાનેજ સ્વીકારે છે. તેમણે એક પત્રમાં તેમના પત્નીને લખ્યું હતું કે:—

“મારામાં ત્રણ જાતનું ગાંડપણ છે. તેમાં પ્રથમ તો એ છે કે મારો એવો દૃઢ વિશ્વાસ છે કે ભગવાને મને જે કાંઈ ગુણ, પ્રતિભા, ઉચ્ચ જ્ઞાન, વિદ્યા, ધન આદિ આપ્યું છે, તે બધું ભગવાનનું છે. તેમાંથી જેટલું કુટુંબના ભરણ-પોષણ માટે જોઈએ અને જે અનિવાર્ય રૂપે આવશ્યક છે, તેજ માત્ર ખર્ચવાનો મારો હક છે. બાકી જે કાંઈ રહે તે ભગવાનને અર્થે મારે વાપરવું ઘટે. મને ઇશ્વરે જે કાંઈ આપ્યું છે તે જો હું બધું મારા પોતાના સ્વાર્થ માટે સુખાર્થે, અગર વિલાસ માટે વાપરું તો હું અવશ્ય ચોર ગણાઉં. ભગવાન પાસેથી મેળવીને જે ભગવાન અર્થે ન વાપરે તે ચોર છે. અત્યાર સુધી તો, મેં જે આના ભગવાન અર્થે વાપરી ચોદ આના હિસાબમાં ઉચાપત કરીને મારા સાંસારિક સુખ અર્થે વાપર્યાં. મારું અત્યાર સુધીનું જીવન વૃથા ગયું. પણ પણ પોતાનું અને કુટુંબનું ઉદર ભરીને કૃતાર્થ માને છે. મેં આજ સુધી આવી ચોરી અને પશુવૃત્તિજ કરી એમ હવે મને જણાય છે. એ વાંત મને સમજાયા પછી મારા હૃદયમાં ભારે અનુતાપ થાય છે, અને મારા પોતાના ઉપર મને તિરસ્કાર આવે છે. પણ બસ, હવે એ પાપ આ જન્મમાં ફરીવાર

કદી નહીં કરે. હવે હું ભગવાન પાસેથી મેળવેલું બધું ભગવાનને જ પાછું આપીશ; અર્થાત્ તે સર્વનો ધર્મ-કાર્યમાં વ્યય કરીશ.

પ્રત્યેક મહાપુરુષના જીવનની નિયામક ભાવના લગભગ આ પ્રકારની જ હોય છે, અને એ ભાવનામાં જ તેમના જીવનની મહત્તા રહેલી છે. તેમણે પોતાનું સર્વસ્વ પ્રભુ અને જીવન માટે આપી દીધું છે, પોતાનું સુખ-જેમણે તુરંત ગણ્યું છે, અને પોતાનો અભિમાનને, પ્રભુમાં વિલય કરી પ્રભુના જ આદેશને અનુરૂપ જીવન ઘડ્યું છે, તે મહા પુરુષોના જીવનની સાર્થકતા અપરેખ્ય અનુકરણીય અને વાંદનીય છે. પરંતુ અમે આ સ્થળે એથી પ્રભુ જીવન-સાર્થકતાની એક ઉચ્ચતર ભાવનાનું પ્રતિપાદન કરવા માગીએ છીએ. એ ભાવના માનવ-હૃદયમાં પ્રવેશ પામી શકે તો, તેનું જીવન અત્યંત મધુર, રસમય, પ્રેમમય, આનંદમય બની શકે છે. ઉપરોક્ત ભાવનામાં જવાબદારીનો જે પ્રચંડ બોલો મનુષ્યના ઉપર રહે છે તે ન રહેતા, અમે નીચે વર્ણવવાના છીએ તે ભાવનાના સ્વીકારથી તેનું જીવન સરલ, બોળ રહિત અને સંપૂર્ણ સુખરૂપ બની જાય છે. જીવનની સાર્થકતાની આ ભાવના તે પ્રેમની ભાવના છે. આખું વિશ્વ એ આપણો કૌટુંબિક પરિવાર છે. પરમ પ્રભુ પરમાત્મા આપણા સહુનો પિતા છે, આપણે સહુ તેના બાળકો છીએ, આપણે એકબીજા પ્રત્યે અત્યંત પ્રેમભાવથી, મિત્રભાવથી, બંધુભાવથી વર્તવું જોઈએ. આપણી પાસે જે કંઈ હોય તેનો ઉપલોગ આપણે પોતે કરવો અને બીજાને પણ કરાવવો. એક પરિવારમાં પાંચ છ નાના બાળકો હોય, તેમાંથી એકને પિતાએ એકાદ પૈસો આપ્યો, તેનું ખાવાનું લઈ તે ઘરે આવે છે. તે પ્રેમાળ બાળક શું કરે છે? બંધા બાંધબેનેને એકઠા કરી, સહુને આનંદપૂર્વક, પ્રેમભર્યા હૃદયથી, ઉદ્વાસથી ઉભરાતા ઉભરાતા સહુને તે ખાવાનું વહેંચી આપે છે, અને તેના થોડો હિસ્સો પોતે પણ સહુની સાથે ખાય છે. તેનો આનંદ પોતાના ભાગના ઉપલોગ કરતા તેણે સહુને પ્રેમપૂર્વક વહેંચી આપેલા ભાગના થતા ઉપલોગમાં અધિક રહેલો હોય છે. સહુ એકબીજાનાં મુખ સામું જોતા આનંદની ભરતીમાં નહાઈ રહેતા હોય તેમ પોતાનો ભાગ ખાય છે. તેમાં કોઈ અધિક પ્રેમાળ બાળક પોતાના હિસ્સામાંથી પણ થોડું કાઢીને પોતાથી નાનાને વહેંચી બંધાવે છે, અને એ પ્રકારે સહુ પ્રેમનું મધુર વહાણ અનુભવે છે.

જીવનની મિષ્ટતા પ્રેમની વહેંચણીમાં છે. આપણાં દીલમાં જે પ્રેમ છે, તે આપણે બીજા પ્રત્યે દર્શાવી શકીએ તેમાં રસ, આનંદ, જીવનની ભરપુરતા અને સાર્થકતા છે. પોતાને મળેલું પોતે ખુણામાં બેસી ખાય અગર લોગવે તેમાં કુદરતી હલકાઈ, સંકોચ અને બેખાનદાની છે. બીજાને ખવરાવવામાં અગર બીજાના ઉપયોગ માટે તેનો વ્યય કરવામાં જ અરો આનંદ છે; પરંતુ એ વ્યય બીજા પ્રત્યેના પ્રેમમાંથી ઉદ્ભવવો જોઈએ. ઉપર બાળકોની રસમય લીલાનું વર્ણન કર્યું તેમાં જેમ પ્રેમની ભરપુરતા છે, તેમ આપણી સંપત્તિના વ્યયના મૂળમાં અન્ય મનુષ્યો પ્રત્યેના પ્રેમની ભરપુરતા છે, તેમ આપણી સંપત્તિના વ્યયના મૂળમાં અન્ય મનુષ્યો પ્રત્યેના

તેવો પ્રેમ હોવો જોઈએ. આપણી સંપત્તિનો વ્યય નિરાશામાંથી, અગર લક્ષ્મીની વિનાશશીલતામાંથી ન ઉદ્ભવવો જોઈએ. પૈસો આપણને બહાલો છે, પણ નહીં વાપરીએ તો બીજીરીતે ચાલ્યો જશે, માટે હવે પાંચ પૈસા વાપરી ટાઢા હાથ કરો. એ ભાવનામાંથી લક્ષ્મીનોજ વ્યય થાય એના મૂળમાં નિરાશાની ઉંડી ચીસ રહેલી છે. અર્થાત્ લક્ષ્મી જે સ્થીર સ્વભાવની હોત, અને કાયમને માટે તે રહી શકે તેવી ગોઠવણ થાય તો સંઘરી રાખત એવો ભાવ તેના મૂળમાં હોય છે. આ વૃત્તિ જે દ્રવ્ય-પ્રાપ્તિના મૂળમાં હોય તે માનવ-જીવનની અધોગતિ કરનાર છે.

તે ઉપરાંત આ જીવન એ કાંઈ એકલા કર્તવ્યનીજ શુષ્કપરંપરા નથી, કેવળ પારકાની સેવા કરવાનોજ ભાર આપણે શીરે નાખવામાં આવ્યો છે, અને હવે મને કે કમને તે ભારનો નિર્વાહ કરવોજ જોઈએ એમ પણ નથી. આપણને કોઈએ ભાર-વાંહી પ્રાણીઓ બનાવ્યા નથી, અગર તો કોઈ કઠોર સ્વામી કે અધિકારીની આજ્ઞા ઉઠાવીને કર્તવ્યના માર્ગમાં રહેનાર આજ્ઞાધીન સેવકો પણ નથી. મનુષ્યનો આત્મા પ્રેમમય છે, આનંદમય છે, તેણે પોતાની પાસે જે કાંઈ છે તે પ્રેમપૂર્વક બીજાને અર્થે વાપરવું ઘટે, અને સાથે સાથે પોતે પણ તેનો ઉપયોગ કરે.

મનુષ્ય પાસે જે કાંઈ છે, જે કાંઈ બુદ્ધિ, શક્તિ, ચારિત્ર, ધન, યશ, પ્રતિષ્ઠા, અધિકાર આદિ છે તેનો ઉપયોગ આપણે જાતે કરવો, અને પ્રભુના બીજા અન્ય બાળકોને પણ કરાવવો. જીવનમાં એવી શુષ્કતાની પણ જરૂર નથી કે બસ આપણે તો બીજાને માટેજ મરી પીટવામાંજ, અને બીજાને માટે સર્વસ્વ અર્પણ કરવામાંજ આપણા જીવનની સાર્થકતા સમાયેલી છે. એવો કઠોર, તપસ્વીપૂર્ણ, વિરાગપૂર્ણ ભાવ માનવ-હૃદયના મૂળમાંથી પ્રેમને ચુસી લે છે, અને આપણા હૃદય ઉપર કર્તવ્યનો અને જવાબદારીનો ભયાનક બોલો મુકી દે છે. જેના તળે આપણા જેવાનું જીવન તો કચરાઈ ગયા વિના રહેજ નહીં. તેને સ્થાને ફક્ત એવોજ ભાવ રાખવા જરૂર છે કે હું પણ મારી શારીરિક, માનસિક અને આધ્યાત્મિક સંપત્તિનો ઉપયોગ કરીશ, અને બીજા દશ જણને તેનો લાભ આપી તેમનું જીવન પણ અધિક સુખી, ઉચ્ચતર, મહત્તર, ભવ્યતર અને મધુર બનાવીશ. આપણા દીલમાં એ ભાવ રહેવો જોઈએ કે મારી આસપાસ જે કોઈ છે, તે મારા આત્મબંધુઓ છે, હું આ જગતમાં આવ્યો છું અને રહ્યો છું તો બીજા દશ જણના જીવનને ઉચ્ચી સ્થિતિ લાવું તોજ મારું જીવન સાર્થક. હું આ જગતમાં માધુર્ય, પ્રેમ અને આનંદ વરસાવવા આવ્યો છું. જ્યારે હું આ જગતમાંથી વિદાય લઈશ ત્યારે મારી પછવાડે સહુકોઈને મારા સંબંધે એવું કહેવરાવતો જઈશ કે—“અહો ! આપણા જીવનને મિષ્ટ કરનાર એક જણ આપણી મધ્યમાંથી ચાલ્યો ગયો.” આવું પ્રેમમય જીવન જ્યારે માનવ-હૃદયમાં સુદૃઢ થાય ત્યારે તેનું જીવન સાર્થક થયું ગણાય.

જીવનની ખરી સાર્થકતા શેમાં રહેલી છે તે જોઈએ. આપણને આ જીવન મંજ્યું છે તે એટલા માટે કે આપણે આહી રહીને ઇશ્વરને ઝોળખી ચકીએ, તેને ઝોળખીને તેના સ્વરૂપમાં પ્રીતિવાળા બનીએ, અને આપણે પોતે સુખી થઈ આપણી આસપાસના મનુષ્યોને સુખી બનાવીએ. આપણા પોતાના હૃદયમાં ઉત્પન્ન થયેલી ઇશ્વર પ્રત્યેની પ્રેમ-લાવનાનું પ્રતિબિંબ અન્ય લોકોના હૃદયમાં ઉપજાવી તેમનામાં પણ ઇશ્વર પ્રત્યે તેવીજ ભક્તિ અને પ્રીતિ ઉપજાવીએ. પ્રેમનો સ્વભાવ જ એવો છે કે પોતે સુખી થઈને બીજાને સુખી બનાવે છે. અને બીજાને સુખી બનાવીને પોતાના સુખમાં વૃદ્ધિ કરે છે. જેના હૃદયમાં ઇશ્વર પ્રત્યે પ્રીતિલાવ નથી તે મનુષ્યનું હૃદય હમેશાં શુષ્ક, તર્ક-બહુલ, ચિંતાથી વ્યગ્ર, શંકાશીલ, નાસ્તિક, અને સ્વસુખ માટે હાયવરાળવાળું હોય છે. તે પોતે સુખ શોધવા જતા હુઃખ નેજા હોરી લે છે, કેમકે સુખનો સ્વભાવ જ એવો છે કે તે શોધવાથી કદી મળતું નથી, પરંતુ બીજાને હૃદયનો પ્રેમ અર્પી સુખી બનાવવાનો પ્રયત્ન કરવામાં સુખ સ્વયં આવી મળે છે. જે મનુષ્ય પોતાનું સુખ ન શોધતાં બીજાને સુખી કરવા મથે છે, તે બીજાને સુખી કરીને પોતાને પણ સુખી કરી શકે છે.

પરંતુ હૃદયમાં ઇશ્વર પ્રત્યે પ્રેમપૂર્ણ ભક્તિ અને માનવ પ્રત્યે હૃદયમાં ઉભરાઈ જતી પ્રીતિ સિવાય એક મનુષ્ય બીજાને વાસ્તવીકૃત રીતે સુખી કરી શકે નહિ. જેઓ પ્રીતિ અને ભક્તિથી ઇશ્વરની સાથે યુક્ત થઈને બીજાના જીવનને સુખી અને ઉન્નત બનાવી શકે છે તેનું જીવન સાર્થક છે.

જેઓ ઇશ્વર પ્રત્યે ભક્તિ અને માનવ પ્રત્યે પ્રીતિવાળા છે તેઓજ આ વિશ્વમાં ખરૂં કાર્ય બજાવી શકે છે, ભક્તિ અને પ્રીતિ વીનાનો ગમે તેટલો ભગીરથ પ્રયત્ન સમાજનું શ્રેય કરી શકતો નથી, અગર સામાજિક કે રાજકીય જીવન ઉપર ઉંડી છાપ પાડી શકતો નથી. મહાપુરુષોનું મહત્વ આ પ્રકારની ઇશ્વર પ્રત્યેની ભક્તિ અને માનવ પ્રત્યેની પ્રીતિમાં છે, તેમની જન સેવા જનતા પ્રત્યેની પ્રીતિ. પ્રીતિથી ઉદ્ભવતી હોય છે, લોકકલ્યાણ માટે તેઓમા મરી પીટવા જેટલી પ્રેમશક્તિ હોય છે, અન્યને હુઃખી, અવનત, અગર પાપમા પડેલો નીહાળી તેનું પ્રેમ પૂર્ણ હૃદય તેની બહાર ધાય છે અને જ્યાં સુધી તેનો ઉદાર ન કરે ત્યાં સુધી તેને એન પડતું નથી, એવો અગાધ જન-પ્રેમ તેના હૃદયમાં હોય છે. તે પ્રત્યેક જીવનમાં પ્રભુત્વ દર્શન કરે છે, અને માનવની પ્રેમભરી સેવા કરીને પોતાની પ્રભુ ભક્તિ ચરિતાર્થ કરે છે. પ્રભુ ભક્તિ અને જન સેવા એ ભાવનાઓ એક બીજા સાથે એવી અંદરે ભાવે સંકળાયેલી છે કે જ્યાં એક હોય ત્યાં અન્યનો સદ્ભાવ અવશ્ય હોયજ. જ્યાં જન સેવા કે માનવપ્રેમ નથી ત્યાં કદાચ પ્રભુ ભક્તિ હોવાનો દાવો કરવામાં આવે તો તે ખોટો છે એમ વિના સંકોચે માની લેવું. ઇશ્વર પ્રત્યેની ભક્તિ મનુષ્ય સેવા દ્વારાજ બહિર્ભાવ પામે છે સાચો ભક્ત જન સેવા કર્યા સિવાય

રહી શકેજ નહી. તે તો જીવે ત્યાં સુધી પ્રભુને પ્રિય કાર્યોજ કર્યા કરે. અને તેનાજ માર્ગની રાહદારી કરે.

જેણે આ પ્રકારે ભક્તિ અને પ્રીતિ ભર્યા હૃદયે ઇશ્વર અને મનુષ્યની સેવા કરી છે તેનું જ જીવન સાર્થક છે, અને તે માર્ગમાં આગળ વધનારને તે તે યુગમાં અને સર્વ યુગમાં લોકોએ ઇશ્વર તરીકે પૂજેલ છે. આજે બુદ્ધ, શ્રીમહાવીર, જૈસસ અને કૃષ્ણની પૂજા તે તે ધર્મોવાળાના ધરોધર થાય છે અને દુનીયા તેમને સંભારીને હર્ષ અને આનંદથી રોમાંચિત થાય છે તેનું શું કારણ ? તેમણે ઇશ્વરસ્વરૂપ સાથે ભક્તિ વડે યુક્ત થઈ માનવના સાચા સુખ અને ઉન્નતિ માટે અથાગ શ્રમ ઉઠાવેલ હતો, પ્રભુ મહાવીર લોક કલ્યાણ માટે અનાર્થ લોકોથી વસેલા પ્રદેશોમાં અત્યંત કષ્ટવને ભમ્યા હતા, લોકો જાગૃત થાય, જ્ઞાનવાન બને, તેમનો ઉદ્ધાર થાય, સાધન-સંપન્ન બને તે માટે પ્રેમપૂર્વક પ્રયત્ન કરતા, જનકલ્યાણને જ જીવનનું લક્ષ્ય માની એક ગામથી બીજી ગામ વિહરતા, અને અવિરામ અખંડ ઉદ્યોગથી દીવ્ય-ભાવનાના સ્ફુરણો જન-હૃદયમાં જગાવતા. આથીજ આજે તેમને લાખો મનુષ્યો ઇશ્વર તરીકે પૂજે છે, તેમના ઉપદેશ માટે પૂજે છે તે કરતા જે જનપ્રેમની ભાવનાથી પ્રેરાઈને લોકો માટે શ્રમ ઉઠાવેલો તે માટે અધિક પૂજે છે. એકલા ઉપદેશની કશીજ કીમત નથી; ખરી કીમત પ્રેમની છે, પ્રેમથી ઉદ્ભવતા અથાગ શ્રમની છે.

પ્રભુ મહાવીર અને બુદ્ધ પછી જનતા માટે પ્રેમ ધરાવનાર એક મહા-પુરુષ આ કાળે વર્તે છે. તે મહાત્મા ગાંધી છે. અત્યાર સુધીમાં હિંદુસ્થાનમાં અનેક રાજદારીઓ, નેતાઓ, વકતાઓ થઈ ગયા, પરંતુ તેમનામાં કાર્યની પ્રેરક ભાવના તરીકે જન પ્રેમ ન હતો. તેમનામાં રાજદારી કુનેહ હતી, પ્રતિભા હતી, વિદ્વતા હતી, લોકને દોરવાની અને સંસ્કારને સમજાવવાની શક્તિ હતી, પણ જનતા પ્રત્યેનો આવો પ્રેમ ન હતો. તેઓમાં દેશને ખાતર કે માનવ કલ્યાણને ખાતર પોતાનું સર્વસ્વ હોમી દેવા સુધીનો, પેતાના જાનની કુરબાની કરવા સુધીનો પ્રેમ નહતો.

આપણે આપણા શાસ્ત્રીય ગ્રંથોમાં વાંચીએ છીએ કે પ્રભુ મહાવીરે અમુક સ્થળે ઉપદેશ આપ્યો તેના પ્રભાવથી સેંકડો સ્ત્રી પુરુષો પોતાનો વૈભવ ત્યાગ કરી પ્રભુ મહાવીરની દીક્ષા અને શાસનને આધીન બન્યા. આપણા માંહેના કેટલાકને એ વાત ગપ જેવી, અગર પ્રભુ મહાવીરનું મહત્વ વધારવા કલ્પી કાઢેલી કથા જેવી લાગતી હશે, તો તે તેની ભુલ છે, કારણકે જે દીવ્ય આત્મા માનવ પ્રત્યે અસીમ પ્રેમભાવ ધરાવી શકે છે તેનાં વચનનું પાલન કરવા સમસ્ત જન સમાજ પોતાનું સર્વસ્વ ત્યાગ કરી મરી મટવા તત્પર બની જાય છે. પ્રભુ મહાવીરમાં તેવી પ્રેમભાવના હતી તેથીજ લાખો મનુષ્યો પોતાનો પ્રિય વૈભવ છોડી, ઘરખાર ત્યજી, પ્રભુની પછવાડે વળી નીકળતા. તે બધા સમજણપૂર્વક નહી નીકળી પડ્યા હોય, પરંતુ પ્રભુના પ્રેમનાં બળને વશ થઈ

તેમના પ્રેમની ખાતર, તેમના પ્રેમનું આસ્વાદન કરવા ખાતર દીક્ષા લઈ નીકળી પડ્યા હતા. અને તેમના ઉપદેશ અનુસાર અર્કદંષ્ટ શારીરિક કષ્ટો વેઠતા, ઉપવાસ કરતા, કઠીન તપશ્ચરણો આદરતા; અને જીવન પણ વિસર્જન કરતા. આ બધું શાથી થતું ? એકજ કારણથી અને તે એજ કે પ્રભુનો જનપ્રેમ. એ પ્રેમના પ્રતિ ઉત્તરમાં જનતા તેમના વચન પછવાડે પ્રાણ આપતી.

મહાત્મા આંધીના સંબંધમાં પણ જણાય છે કે ગૃહીજીવનમાં પણ તેમના દેશ પ્રેમનું પ્રતિબિંબ સમસ્ત ભારતવર્ષનાં હૃદયમાં પડ્યું. તેમનો પ્રેમાગ્નિ સમસ્ત દેશને લાગી ગયો. સેંકડો મનુષ્યોએ પોતાના પ્રિય વૈભવનો ત્યાગ કરી ખાલીનો સ્વીકાર કર્યો. સેંકડોનાં જીવનને સેવામય-પ્રેમમય, અને ભારતવર્ષની ઉન્નતિ કાળે પ્રયત્નવાન બનાવી દીધા, સેંકડો જેલમાં ગયા, અને લાખો ત્યાં જવા તત્પર અને આતુર બન્યા. આટલો સ્વાર્થ ત્યાગ ક્યાંથી પ્રગટ્યો ? મહાત્માજીમાં એવું શું બહુ હતું ? જનતા પ્રત્યેનો બેહદ પ્રેમ.

ધર્મ પ્રત્યે ભક્તિ અને માનવ પ્રત્યે પ્રીતિભાવ હૃદયમાં ધારણ કરવાથી મનુષ્ય જીવનમાંથી સર્વ પ્રકારની અસ્વાભાવિકતા ચાંલી જાય છે. આપણને પછી એમ નથી લાગતું કે બાલે આપણે મહાસંકટમાં હીવસો વીજાવીએ છીએ, જગત એક દુઃખનો, પાપનો, પુરાણનો મહાસાગર છે, પગલે પગલે ધર્મ-હારી જવાની સંભાવના અને ભીતિ છે. પછી તો આપણને એમજ લાગે છે કે આ જગત અને આ જીવન પ્રાપ્ત થયું તે મારું પરમ સફળાન્ય છે. જીવન ન હોત તો હું મારા પ્રેમનો બહિર્ભાવ શું દ્વારા કરત ? અને આ જગત ન હોત તો મારા પ્રેમનો ગ્રાહક કોણ થાત ? હું કેના ઉપર મારા હૃદયની પ્રીતિ ઠલવત ? ભક્તિ અને પ્રીતિવાન હૃદયને કોઈ સ્થળે સંકટ, પાપ કે પુરાણ ભાસતીજ નથી. પાપ અને પુરાણ એ ધર્મ, નીતિ અને ચારિત્રાદિ સફળતાને વિકસવાની યોગ્ય ભૂમિ છે. અગર ધર્મરૂપી કમળને ખીલવાને માટે કીચડ સ્વરૂપ છે. કુદરતની સૃષ્ટિમાં તે સર્વ સ્થાને સૌંદર્ય, એકરાગતા, પ્રેમ અને પ્રકાશનું જ દર્શન કરે છે. તે નિર્દોષ મુખોનો ઉપલોગ કરે છે. તે પોતાના તન મન ઉપર અકારણ નિગ્રહનો બોલો નાખતો નથી, અને પોતાની પ્રકૃતિ સાથે વારંવાર નકામો તકરાર ઉઠાવીને હેરાન થતો નથી. જીવનમાંથી સર્વ પ્રકારની અસ્વાભાવિકતાઓ કાઢી નાખીને તે માનવ-જીવનને સ્વાભાવિક, કુદરતી દૃષ્ટિએ નિહાળે છે. તેને એમ લાગે છે કે હું સંકટના રણમાં આવી ચઢ્યો નથી, પણ પ્રભુના ખોળામાં છું. અગર મારા પોતાનાં ઘરમાંજ છું. આખી કુદરત બાલે તેના અવયુદય અને વિકાસમાં સહાયક હોય એમ તેને ભાસ્યા કરે છે. તેને એમજ લાગ્યા કરે છે, આમા ભય રાખવા જેવું કે ચિંતા કરવા જેવું શું છે ? પ્રભુનું અસ્તિત્વ તેના અંતરમાં તેને નિરંતર અનુભવાયા કરે છે, અને તેની આશ્વાસક અને આશા-પ્રેરક વાણીનો મધુર ધ્વનિ પ્રતિજ્ઞા સંભળાયા કરે

છે. તેનાં પ્રત્યેક કાર્યમાં ઇશ્વરનું સાનિધ્ય તેને અનુભવાતું જ રહે છે, તેની પ્રત્યેક પ્રવૃત્તિ તેનાં વડે જ નિયમાતી હોય એમ તેને લાગે છે.

આ પ્રકારની ઇશ્વરભક્તિ અને જનપ્રીતિ આપણાં હૃદયમાં જાગૃત થાય ત્યારે આપણું જીવન સફળ થાય, આપણો અવતાર સાર્થક ગણાય, આપણું જીવ્યું લેખાનું મનાય. જીવનની સાર્થકતાની આ ભાવના ત્યારે પ્રત્યેકનાં હૃદયનો સ્પર્શ કરશે, ત્યારે આ લોક મૃત્યુલોક મટીને દીવ્યલોક બનશે, મનુષ્ય માનવ મટીને દેવ બનશે. આખો યુગ એ પ્રકારે પલટાય એ તો તત્વચિંતકના સ્વપ્ન જેવું છે, પરંતુ અક્ષિત માટે એ વાત અશક્ય નથી. આપણી શક્તિનાં પ્રમાણમાં આપણે જીવન-સાર્થકતાનો એવો સંદ્ભાવ આપણા આત્મામાં મીલાવીએ, અને એવાજ અભિ-લાષ, ચિંતન, મનન અને ધ્યાનમાં વૃત્તિને સ્થિર કરી તેનો એકાદ અંશ આ જીવનમાં પ્રકટાવીએ એવા મનોદય સહિત વિરમું છું. રા. રા. અદ્યેયાથી.

વર્તમાન સમાચાર.

નાંદલાઇ જૈન તીર્થ માટે ઉત્પન્ન થયેલ ઝગડા સંબંધી જોધપુર રાજ્ય તરફથી
ધી જૈન એસોસીએશન ઓફ ઇન્ડીયાએ તે માટે આપેલ અરજીનો જવાબ.

ઉપરનાં પ્રાચીન અને પવિત્ર તીર્થનો કેટલાક વખત ઝગાડો ઝગડો ઉત્પન્ન થયો હતો, તે માટે કેટલાક દિવસ પહેલાં શ્રી મુખ્ય જૈન એસોસીએશન ઓફ ઇન્ડીયા તરફથી જોધપુર નરેશને અરજી આપવામાં આવી હતી. તેનો જે જવાબ જોધપુર રાજ્ય તરફથી જૈનને આપવામાં આવ્યો છે તેની નકલ પ્રસિદ્ધ કરવા શ્રી જૈન એસોસીએશન તરફથી અમોને મળી છે તે નીચે મુજબ છે.

દેસુરીમાં નાંદલાઇ મુકામે “જેખલજી કેલાકર” નામે ઓળખાતી ટેકરો ઉપર આવેલાં શ્રી આદેશ્વર ભગવાનના જૈન મંદીરના કમળ બાળાતની તા. ૮ મી સપ્ટેમ્બર ૧૯૨૨ ની તમારી અરજીના જવાબમાં જણાવવાનું કે જૈન ધર્મના અનુયાયીઓ આ મંદીરની જગા અર્થે ખુશીથી જઇ શકે છે તેમજ ત્યારે ત્યારે જરૂર પડે ત્યારે મંદીરની અંદર મરામત (રીપેર) કરી શકે છે; સોજતના જ્યુડિશીઅલ મિનિસ્ટરના રિપોર્ટ ઉપરથી એમ નથી જણાતું કે રાજ્યના કોઇપણ અમલદાર તરફથી જૈન યાત્રાળુઓ અગર પૂજારીઓને પૂજામાં હરકત કરવામાં આવી હોય તેમજ મંદીરમાં જોધતાં રીપેર કરતાં અટકાયત કરવામાં આવી હોય.

ઉપરની મતલબનો ખુલાસાવાર પત્ર અમોને મળતાં જૈન સમાજના જાણુ માટે તે હકિકત ઉપયોગી હોવાથી એમો તે પ્રસિદ્ધ કરીએ છીએ. અને એસોસીએશનની અરજીનો જે જવાબ જોધપુર રાજ્ય તરફથી મોકલવામાં આવ્યો છે તે માટે તેના લાજતા વળગતા અમલદારોનો અમે આભાર માનીએ છીએ.

જ્યંતી—ગુપ્તા માગધર વદી ૬ ના રોજ ખાતઃસ્મરણીય શ્રીમાન મૂલચંદ્ર મહારાજની સ્વર્ગવાસ તીથી હતી. ઉક્ત મહાત્માનો સ્વર્ગવાસ અત્રે થયેલ હોવાથી તેઓશ્રીની પાદુક પ્રતિષ્ઠિત કરી દાદાસાહેબના જિનાલયમાં દેરીમાં પધરાવેલ છે. જેથી આ મહા પુરુષની ભક્તિ નિમિત્તે તેઓશ્રીના શિષ્યચાંતમૂર્તિ શ્રીમાન કમળવિજયજી (આચાર્ય) મહારાજને ઉપદેશથી આ સભાને મળેલ એક રકમ અને બાદી અમુક ગૃહસ્થો દર વર્ષે અમુક રકમ આપના હોવાથી તેથી શ્રી જૈન આત્માર્નદ સલા (અમારી) તરફથી દાદાસાહેબના જિનાલયમાં ઉક્ત ગુરૂશ્રીની ભક્તિ નિમિત્તે પૂર્ણ દાકમાઠથી ભણાવવામાં આવી હતી. બપોરના સ્વામિવાત્સલ્ય પશુ કરવામાં આવ્યું હતું. આ ગુરૂરાજની ભક્તિ નિમિત્તે થયેલું ફંડ ખુલ્લું છે, તે ગુરૂરાજના ભક્તોએ તેમાં ફાળો આપી દર વર્ષે ચતી ગુરૂ ભક્તિનો સ્કાવો લેવા જરૂર છે.

શ્રી મહાવીર જૈન વિદ્યાલય—મુંબઈમાં ગોવાળાયા ટંકરોડ પર લીધેલ મકાનો—જમીન ઉપર નવા મુકામનો પાયો નાખવાની ક્રિયા શેક દેવકરજીભાઈ મુળજીના મુખારક હાથે માગધર વદી ૧૦૦ ક્ષુધવારના રોજ સોનાના પાયે ખાતમુદ્રત કરવામાં આવેલ છે. પ્રસંગોપાત બાપજી તથા વિવેચનો વગેરે કરવામાં આવેલા હતા. મકાન ફંડ માટે રકમની જરૂર છે. કેળવણીના ઉત્તેજનાર્યે ઉદાર ગૃહસ્થોએ હાથ લંબાવવાની જરૂર છે.

ભાવનગરમાં અષ્ટાપદની રચના ને અદ્વાષ્ટ મહોત્સવ—આ સભાના સભ્યત મુરખી શ્રી વોરા હઠીશંગભાઈ ઝવેરચંદના આત્મકથાણ નિમિત્તે માગધર વદી ૫ ચનીવારના રોજ અત્રેના મોટા જિનાલયમાં શ્રીઅષ્ટાપદની રચના કરી, અદ્વાષ્ટમહોત્સવ કરવામાં આવેલ હતો. દરરોજ વિવિધ પૂજાઓ, રાત્રિના ભાવનાઓ અને બપોરના પ્રીતિભોજન થતા હતા. માગધર વદી ૧૨ના રોજ સ્વામિવાત્સલ્ય કરવામાં આવેલ છે. પોતાની હેયાતિમાં પશુ અનેક ધાર્મિક કાર્યો તેઓ કરતા આવેલ છે, તેની પાછળ પશુ આવા ધાર્મિક કાર્યો બને તે સદજ છે. તેમની વિઘમાન ધર્મપત્નીઓએ તેમની પાછળ આવા ધાર્મિક કાર્યો કરી ખરેખર પતિભક્તિ બજાવી છે. અમે સદગતલું ચિરસ્મરણીય નામ રહે તેવી સુચના તેમની ધર્મપત્નીઓને કરીએ છીએ.

અંથાવલોકન.

૧૫૮

૧) પ્રાચીન તીર્થમાળા સંગ્રહ ભાગ ૧ લો—પ્રશોધક શ્રીમાન વિજયધર્મસૂરીજી. પ્રકાશક શ્રી ચણોવિજયજી અંચમાળા ભાવનગર તરફથી અમેને બેટ મળેલ છે. જૈન ઇતિહાસના અનેક અંગો પૈકી પ્રાચીન તીર્થમાળા (તીર્થોત્તુ વર્ણન) એ એક આવશ્યક અંગ છે, કારણકે આગલા કાળમાં આવા વર્ણનોમાં પશુ ઇતિહાસિક બાબતોનો સમાવેશ સખનાર મહાત્માઓ તરફથી થતો હતો. તેથી આ આવશ્યક અંગ દેખાય છે. આ ગ્રંથમાં પૂર્વદેશીય તીર્થો વગેરે મળી ૨૫) તીર્થમાળાઓ છે, જે લુદા લુદા મુનિરાજોની બનાવેલી છે. તેની સવિસ્તર દર્શાવત તે ગ્રંથની યદ્વાતમાં સંક્ષિપ્ત સારરૂપે આપેલ છે. આવા ગ્રંથો જૈન સાહિત્ય માટે અમે આવશ્યક ગણીએ છીએ. તેમાં લુની ગુજરાતી ભાષા ક્યા સૈદ્ધમાં ફેરી હતી તેનું જ્ઞાન દ્વયરા સાચે

પ્રજ્જલકિત અને કેટલુંક તે વખતનું ઇતિહાસિક વર્ણન પણ જાણી શકાય છે. એકંદરે પ્રજ્જલકિતસપ્રેમીઓને તો ખાસ વાંચવા જેવો છે. કિંમત અઢી રૂપિયા કંઈક વધારે છે, તેથી એાછી કિંમતે આવા ગ્રંથોનો વધારે પ્રચાર થવા-કરવા પ્રકાશકને સુચના આપીએ છીએ.

કોઠારી મગનલાલ ભુરાલાલ જૈન સ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક વિદ્યાર્થીભુવન લીંબડી—નો બે વર્ષનો (સં. ૧૯૭૮ ના ચૈત્ર શુદ્ધ ૩ સુધીનો) રીપોર્ટ અમોને મળ્યો છે. જેના નામની ખોડીંગ છે તેમના તરફથી, તથાશેઠ ઓઘડલાલ નેમજી વિંછીયા નિવાસી તથા શેઠ ખેતશીલાલ ખેમશી એ ત્રણે ઉદાર ગૃહસ્થો તરફથી સારી રકમની સખાવત થવાથી આ સંસ્થાનો મજબુત પામે શરૂઆતમાં નખાયો છે, તે કરતાં વિશેષ તો લીંબડીના પ્રતાપી નરેશ ઠાકોરસાહેબ શ્રી સર દોલતસિંહજી બહાદુર કે. સી. આઇ. ઇ. ની, જૈનની સંસ્થા છતાં કેળવણી પરંતુ તેઓશ્રીનો પ્રેમ અને આ સંસ્થા તરફ માયાળુ કૃપાભરેલી લાગણીથી પણ આ સંસ્થા જલદીથી પગભર થઇ તે માટે જૈનકામ આભારી છે. આવા સાર્વજનિક ખાતાને રાજ્ય અને રાજાની કૃપા, લાગણી અને શુભદ્રષ્ટિએ આ સંસ્થા, જીવિષ્યમાં પોતાનું કાર્ય વ્યવસ્થિત ચલાવી શકશે એમ તો કહી શકાય. અમો તે માટે નામદાર મહારાજનો ઉપકાર માનવા સાથે તે ત્રણે ઉદાર ગૃહસ્થોને ધન્યવાદ આપીએ છીએ. રીપોર્ટ વાંચતાં એકંદરે વહીવટ વ્યવસ્થાસર ચાલે છે. વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા સારી છે. જાલાવાડ પ્રાંતમાં આવી એક સંસ્થાની જરૂર હતી તે ખોટું પુરાઇ છે. આ સંસ્થાના કાર્યવાહકો અને સુપ્રીમ મી. દલપતરાય લાગણીવાળા છે તેમ જણાય છે. માત્ર છેવટે એટલીજ સુચના કરીએ છીએ કે પરચુરણ બાબતોને બદલે ધાર્મિક શિક્ષણ સારું વિદ્યાર્થી મેળવી શકે અને સુસંસ્કારી થાય તેવા પ્રયત્નોને મુખ્ય કરવાની જરૂર છે. તે વાત વ્યવસ્થાપક કમીટી ધ્યાનમાં લેશે. અમો આ સંસ્થાની ઉન્નતિ ઇચ્છીએ છીએ.

પુસ્તક પહેાંચ.

લોજ પ્રબંધ.

શ્રી વલ્લભ કાંપના શ્રીસંઘ તરફથી.

શ્રીપાળ ચરિત્ર સંસ્કૃત કાવ્ય
સુકત સુકતાવલી
પ્રવચન સારોદ્ધાર

શેઠ દેવચંદ લાલભાઈ
જૈન પુસ્તકોદ્ધાર ફંડ—સુરત.

શ્રી આરામ શોભા ચરિત્ર, શ્રી આત્માનંદ જૈન ટ્રેડટ સોસાયટી અંબાલા.

આચારાંગ સૂત્ર ભાગ ૫ મો. મુનિરાજશ્રી માણેકમુનિ.

ઉપરના પુસ્તકો અમોને ભેટ મળ્યા છે, જે ઉપકાર સાથે સ્વીકારીએ છીએ.

આત્મભાનન્દ પ્રકાશ.

॥ વંદે ધીરમ્ ॥

॥ પરોપકારઃ સમ્યક્ ક્રિયામાણો ધીરતામભિવર્ધયતિ, દીન-
તામપર્કયતિ, ઉદચિત્તાં વિત્તે, આત્મમ્ભરિતાં મોચ-
યતિ, ચેત્તૈર્વૈમલ્યં વિતનુતે, પ્રમુત્વમાવિર્ભાવયતિ; ત-
ત્તોઽસૌ પ્રાદુર્ભૂતવીર્યોદ્ભાસઃ પ્રણટ્ટરજોમોહઃ પરોપ-
કારકરણપરઃ પુરુષો જન્માન્તરેઽપ્યુત્તરોત્તરક-
મેણ ચારુતરં સન્માર્ગવિશેષમાસાદયતિ ॥

પુસ્તક ૨૦] ધીર સંવત્ ૨૪૪૯ માહ. આત્મ સંવત્ ૨૭. [અંક ૭ મો.

કુન્દરતનું સૌંદર્ય.

(હરિગીત.)

અતિરમ્ય સરિતા તટપરે દગ્ધ દિવ્ય દશ્ય નિહાલતી,
કુન્દરત કૃતિની ભવ્યતા ત્યાં સર્વસ્થળ વ્યાપી હતી;
વિધવિધતા વન વૃક્ષની મનહર સુપુષ્પે શોભતી,
પશુ પક્ષીના કલરવ તણી માધુર્યતા તેમાં હતી.

પ્રાતઃ અને સંધ્યા તણા બહુ વિધ રંગ વિલોકતા,
માનવ કૃતિ મુદ્દલીસ સાદશ લેશ ના સરખાવતા;
સંયોગી ભાવ છતાં નહીં તદ્દરૂપતા ધટ્ દ્રવ્યની,
અનુભવ થકીજ જણાય સુંદર શાખ છે સત્ શાસ્ત્રની.

ઉત્પાદ વ્યયને ધ્રુવની ઘટના તણા સન્માર્ગને,
અવલોકવા મન ઉતર્યું ઉડાણમાં ધરી ધૈર્યને;

આગળ જતાં અટકી ગયું શમ વિષમ વિકટ વિરોધથી,
લૌકિક દૃષ્ટિના ગૃહે તદ્દનન્ય લૌકિક ભાવથી, ૩

જે માર્ગે લોકોત્તર બન્યા સદ્જ્ઞાનના પરિપાકથી,
કુદરત તણા ઉંડાણને અવગાહતા આનંદથી;
કુદરત બને અનુકુળ તેવો યોગ બ્રાતુ ! કેળવો,
માનવ જનમ સાદૃશ્ય સંગત સંત જનની મેળવો, ૪

વેલચંદ ધનભ.

૦૦૦૦૦૦ ૦૦૦૦૦૦

કલ્યાણના અર્થી જનોએ કેવું વર્તન રાખવું જોઈએ ?

—૦૦૦—

૧ સન્માર્ગગામી—માર્ગાનુસારી થવું જોઈએ, ન્યાયનિષ્ઠ, નીતિચુસ્ત પ્રમાણિક બનવું જોઈએ. સત્યાગ્રહી થવું જોઈએ.

૨ સ્વકુળને શોભે એવો ગમે તે પ્રમાણિક ધંધો કરી સ્વકુટુંબ સાથે સ્વશુભન નિર્વાહ કરવો જોઈએ.

૩ આવકના પ્રમાણમાં જ ખર્ચ કરવું જોઈએ. ઉઠાઉ નહીં થતાં સાદાઈ અને કરકસરના નિયમો લક્ષમાં રાખી સંતોષ વાળવો અને જે બચત રહે તેમાંથી દીન-દુઃખી જનોને યોગ્ય આશ્રય આપી તેમને સંતોષવા બનતો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

૪ સહુને આપણા મિત્ર કે બંધુ સમાન લેખવા જોઈએ.

૫ દુઃખી જનોને યોગ્ય આશ્વાસન આપી હરેક રીતે તેમનું દુઃખ દૂર કરવા કે કમી કરવા મથવું જોઈએ.

૬ સુખી કે સદ્ગુણી જીવોને દેખી રાજ-પ્રસુદિત થવું જોઈએ, અને આપણે એવીજ ઉત્તમ ચાહના રાખી તેમનું શુભ અનુકરણ કરવું જોઈએ.

૭ ગમે એવા નીચ નિંદક જેવા નાદાન ઉપર પણ દ્વેષ કે કોપ નહીં કરતાં કઠણાણુદ્ધિથી તેમને સુધારવા પ્રયત્ન કરતાં છતાં, વિપરીત પરિણામ આવતું હોય તો તેની ઉપેક્ષા કરી પ્રમાદરહિત અન્ય ઉચિત હિત આચરણ કરી લાભ ઉપાર્જન કરતાં રહેવું જોઈએ.

૮ સહુ જીવોને સ્વ આત્મા સમાન લેખી, કોઈને દુઃખ-પ્રતિકૂળતા ઉપર એવું અહિત આચરણ કરવાથી વિરમવું અને એકાન્ત હિત આચરણ કરવું.

૯ કામ, ક્રોધ, મોહ, મદ અને મન્યર પ્રમુખ અંતરંગ શત્રુઓનું ખુબ ચીવટથી દમન કરતાં રહેવું જોઈએ.

૧૦ માતપિતા, સ્વામી, વિદ્યાગુરુ અને ધર્મગુરુની શુદ્ધ નિઠાથી સેવા-ચાકરી હર્ષ સહિત કરવી.

૧૧ કોઈની નિંદા, ચુગલીથી સદંતર દૂરજ રહેવું.

૧૨ સુખ દુઃખમા હર્ષ ખેદ નહીં કરતાં સમભાવે રહેતાં રીખવું. સિંહની જેમ શૂરવીર પણે ચાલવું, પણ શ્વાનની જેવી નિર્બળતા દાખવવી નહિંજ.

૧૩ આશ્રિત વર્ગની યોગ્ય વખતે ખરાખર સંભાળ કરવી-પોષ્ય વર્ગનું વખતસર પોષણ કરવું.

૧૪ સદ્ગુણી જનોનો સહર્ષ વિનય-સત્કાર કરવો.

૧૫ શુદ્ધ દેવ ગુરૂ ધર્મ ખરાખર ઝોળખી-પારખી લેવા.

૧૬ તેમની નિઃસ્વાર્થ સેવા માટે બને એટલું આત્માર્પણ કરવું. તન-મન ધનનો સફળ્ય સંકેત રહિત કરવો.

૧૭ આત્માની શક્તિ જાગૃત કરી નિર્બળ જીવોનું રક્ષણ કરવું.

૧૮ ઇન્દ્રિયો અને કષાયોનો નિગ્રહ કરી, તન મન વચનથી હિંસાદિક પાપનો સંપૂર્ણ ત્યાગ કરવારૂપ સયમવડે આત્માની અનંત શક્તિઓ જાગૃત થઈ શકે છે

૧૯ સહુ આત્માને હિંતરૂપ થાય એવું પ્રિય અને સત્ય વદવું.

૨૦ ન્યાય દ્રવ્યજ ઇચ્છવું, પર દ્રવ્ય પથર તુલ્ય લેખવું.

૨૧ સ્વ સ્ત્રી સંતોષી થવું. પર સ્ત્રીને મા-બેન સમાન લેખવી.

૨૨ પરિગ્રહ પ્રમાણ કરવું.-લોભની મર્યાદા કરી લેવી.

૨૩ સ્વાર્થ પૂરતી જવા આવવાની દિશાની મર્યાદા બાધવી

૨૪ પત્તર કર્મોદાન-મહાપાપ આરંભના વ્યાપારથી સાવ દૂર રહેવું, અને ખાસ જરૂરીયાત વગરના ભોગોપભોગનો નિયમ કરવો

૨૫ અનર્થ દડ-નકામો પાપોપદેશ, કુવ્યસન, અશુભ ધ્યાન, નીચ અસતી) પોષણ, કામોદીપન, ખેલ કુતૂહલાદિ તજવા

૨૬ રાગ દ્વેષાદિક દોષનિવારક ને સમતા-ચારિત્ર શુણ્ણપોષક અને જન્મ મરણાદિ દુઃખ શોષક સામાયિક વ્રતનું પાલન બને તેટલી વાર કરવા અવશ્ય અભ્યાસ રાખવો.

૨૭ પાપની રાશિ ઓછી આવે એવા નિત્ય નિયમો ધારવા

૨૮ દરેક આઠમ ને પાખી પ્રમુખ પર્વ દિવસે તો જ્ઞાન ધ્યાન તપવડે આત્માને વિશેષ પોષવો. (હંમેશ કરતા અધિક ભાવે.)

૨૯ નિરપ્રહી સંતજનોની ભક્તિ કર્યા પછી પોતે ભોજન કરવું ઇતિ રામ લેં મુનિગજ શ્રી કપૂરવિજયજી મહારાજ.

આત્મ નિરીક્ષણનો અભ્યાસ કાયમ રાખવા માટે આત્મ
સ્વરૂપી સહુ સર્જન ભાઈબહેનોને નમ્ર નિવેદન.

ૐૐૐૐૐ
લે૦ સ૦ મ૦ ક૦ વિ૦

કુશળ વ્યાપારી જેમ આવક જવક, લાભ હાનિનો જમે ઉધાર હિસાબ સાવધાનતાથી ચોકખો રાખવા પ્રયત્ન કરે છે, તેમ સાચા સુખના અર્થી સર્જનોએ પણ પૂરા પુન્યજોગે સાંપડેલી દશ દ્રદ્યાન્તે દુર્લભ મનુષ્ય ભવાદિક શુભ સામગ્રી સંકળ કરી, લોકોત્તર સુખ પ્રાપ્ત કરવા માટે પોતાનો એક પણ કિંમતી ક્ષણ નકામી ન ચાલી જાય, તેમાં કંઈ ને કંઈ જ્ઞાન ધ્યાન વ્રત નિયમનું શ્રદ્ધા ને આદર સહિત પાલન કરવા સાવધાન રહેવાય તેવી ઊંડી કાળજી રાખવી જોઈએ. એનું નામ આત્મ નિરીક્ષણ કહી શકાય. તથાવિધ આત્મલક્ષ કે ઉપયોગ વગર કરવામાં આવતી વિવિધ ધર્મ કરણી મોક્ષસાધક શીરીતે બની શકે ? તે વગર કરાતી પૂજા, પ્રભાવના કે પ્રતિક્રમણાદિક ક્રિયા લક્ષ સાંખ્યા વગર ફેંકેલા તીર જેવી નિષ્ફળ પ્રાય સમજવી. સાચા સુખનો ઉપાય ધર્મ સાધના રૂપ છે. અહિંસા, સંયમ અને તત્ત્વ એ ધર્મનું લક્ષણ છે. આત્મલક્ષ-ઉપયોગ સહિત ઉક્ત ધર્મનું યથાવિધ સેવન કરાય તો તે મહા મંગળ રૂપ છે. વાસ્તવિક રીતે આત્માનો શુદ્ધ વિશુદ્ધ ભાવ-ઉપયોગજ ધર્મનો ખરો પ્રાણ રૂપ હોય પ્રમાણ રૂપ છે તેથીજ તે સાધુ હો કે ગૃહસ્થ હો, રાજા હો કે રંક હો, પુરુષ હો કે સ્ત્રી હો, સહુને એકાન્ત હિત શ્રેય ને કલ્યાણકારી થવા પામે છે. આવી સદ્બુદ્ધિ સાથે શુદ્ધ શ્રદ્ધા અને સદાચરણ પરાયણ પુરતું ધૈર્ય-બળ ધીરવા પરમાત્મા પ્રત્યે પ્રાર્થના કરવી ઘટે છે. ‘જય-વીરરાય’ ના પાઠમાં એવીજ પ્રાર્થના કરાય છે ખરી; પણ તેના અર્થની સમજ સાથે તે ઉપયોગ સહિત કરાય અને મોહ-પ્રમાદાદિક કાઢીયાનો ત્યાગ કરી સ્વસ્વ અધિકાર (યોગ્યતા) અનુસારે તથાવિધ ધર્મકરણી નિષ્કપટપણે કરવાનો ખપ જોગે તો ઉક્ત પ્રાર્થનાની સાર્થકતા સહેજે શીઘ્ર થવા પામેજ. જેમની સાથે કંઈ પણ વૈમનસ્ય (વિરોધ) થયેલ હોય તે ત્રિકરણ શુદ્ધિથી ટાળી તેમને સરલ દીલથી જેમ બને તેમ જહેલાસર ચેતીને સંવત્સરી સુધીમાં ખમવા-ખમાવવાની શુભ પ્રયાને લક્ષમાં રાખી હું સહુ ભાઈબહેનોને નમ્રભાવે ખમાવું છું, તે સહુ ખમીને ઉપકૃત કરશે.

ઇતિશમ્.

—*~*~*~*

અહિંસા પરમો ધર્મ ક્યાં છે ?

—~*~*~*~*

રચનાર—કવિ સાંકળચંદ. મુ૦ અમદાવાદ.

સાદી લાવણી—સુજ ઉપર ગુજરી પીતા પાદશાહ જાણી-એ રાગ.

સુણો શ્રાવકજી શ્રદ્ધા વિવેકને કિરિયા, એ ધર્મ તમારો ધારો શુદ્ધના દરીયા; કહે પ્રભુ પોકારી છવ લાળીયા લાળે, સમુર્જમ ઉત્પન્ન થાય દયા કોણ પાળે ? ૧

તે છતાં એક વાસણુ જોળી એક ગોળી, એક ઢાંચે ખીજે ઢાંચે ઢાંચે જેમ ફોળી;
તેથી એક બીજાની લાગે બહુ જીવો, ઉત્પન્ન થઇને તે મરે લાળ કેમ પીવો ? ૨
બહુ પાપે પેટ ભરાય રોગ બહુ થાવે, વળી એક બીજાના લીંટ લાળ ઉર ભાવે;
જુઓ વૈધ દાકતરો કહે પોકારી કેવું ? બોલેલા ખ્યાલે અડવું નહીં કહે એવું. ૩
ક્ષય કોલેગ ખસ પલેગ આદિ બહુ રોગો, ચેપી રોગો અન્યોન્ય થાય સંજોગો;
વળી ઉચ્છિદ્ર જળની રસોઇ મુનિને આપે, ઉત્તમ શ્રાવકને દેતાં પાતક આપે. ૪
એ મહાન વારિ યુત નૈવેદ્ય મંદિર મૂકે, જે લાભ કોડનો કોડી ખાતર ચૂકે;
એક ટોચાથી ગોળીથી પાણી લેવું, બીજા વાસણથી પી લુંછીને દેવું, ૫
વળી જળ સ્થાને અક્ષરેથી લખવું એવું, ગોળીમાં જોળો ન એકું વાસણુ તેવું;
એમ વિવેક રાખી ક્રિયા કરો ભવિ સાચી, સાકળચંદ શ્રાવક કુળ દીપાવો રાચી. ૬

જૈન બંધુઓનો કર્તવ્ય માર્ગ.

બંધુઓ ! ગયા અંકમાં મેં જણાવેલ હકીકત વાંચી શા નિર્ણય પર આવ્યા ?
શું તમને એમ લાગ્યું કે હું તમને અગાધ કર્તવ્ય તરફ દોરી જવા ઇચ્છું છું ?
તમને ગમે તેમ લાગે, પરંતુ હું ચોખ્ખી જ વાત કરી નાંખવા માશું છું, તે એ
કે-તમે બેમાંથી એક માર્ગ ગમે તે પસંદ કરી લો. કાં તો મર્યાદિત જીવન વ્યવ-
સ્થાનો, અથવા અમર્યાદિત જીવન વ્યવસ્થાનો.

જો અમર્યાદિત જીવનવ્યવસ્થાનો માર્ગ પસંદ હોય, તો પછી આજ કરતાં
કાલ, નવી ફેશન ઘરમા વધારેને વધારે દાખલ કર્યા કરો, જેમ બને તેમ રોજ અપ-
ટુ-ટેષ્ટ બનવા માડો. તમારી સમાજ, તમારો ધર્મ વેગળો મૂકો. ઉપર ઉપરથી તેને
વળગી રહેવાથી શું ? કારણ કે તેને વગગી રહેતા અમર્યાદિત જીવનવ્યવસ્થાના
માર્ગમાં ચાલનારાઓની પાછળ પડી જશો. ઓછા અપ-ટુ-ટેષ્ટ બનશો, તેથી
તે સમુદાયમાં પાછળ પડશો. માટે એ બધું છોડી આગળ ધસો.

ઘેર ગાડી હોય તેને બદલે મોટર લાવો, સાફ ઘર હોય તેને બદલે બંગલો
બનાવરાવો, સાદા પહેરવેશને બદલે ભભકાળા અને કિંમતી પોષાક પહેરો. તેને
માટે ખુબ પ્રવૃત્તિ કરો. પૈસા કમાવા માટે રોજ નવા ધંધા જોલો. એ રસ્તે જવું જ
હોય તો પછી સમાજ, નાતજાત, સંઘ, કે ધાર્મિક સંવાલોમાં શા માટે પડો છો ?
કારણ કે તમારો ધર્મ તમને સાદાઈ, સંયમ, મર્યાદિત જીવન શીખવે છે, એટલે
તમારી ઇચ્છાનો અને તમારા ધર્મશાસ્ત્રના અભિપ્રાયનો મેળ જ ક્યાંથી મળશે ?
તમારી ઇચ્છા અપ-ટુ-ટેષ્ટ બનવાની છે. અને તમારું ધર્મશાસ્ત્ર મર્યાદિત સાફ
જીવન ગૃહસ્થ ધર્મિઓને ઉપદેશે છે, અને શ્રમણો માટે પરમ ત્યાગી જીવન ઉપ-

દેશે છે. તમને તમારા ધર્મસ્થાનો શૂન્ય જણાય છે. તમારા સામાજિક, ધાર્મિક કાર્યો અર્થરહિત જણાય છે, તેનું કારણ તમારી ઉપેક્ષાજ છે. તમારી ઉપેક્ષાનું મૂળ કારણ મતભેદ છે. તમારે મતે અમુક સાડું છે. ત્યારે તમારી પ્રાચીન સમાજ વ્યવસ્થા, અને ધાર્મિક વ્યવસ્થાની દૃષ્ટિમાં અમુક સાડું છે. આમ બન્નેની દિશાઓજ જુદી જુદી છે. તેથી મેળ ક્યાંથી મળે ? અને કદાચ પરાણે, શરમથી કે દખાણથી પકડી રાખશે તો આખરે છોડવાં પડશે, અને હાલ જે ઉપેક્ષા કરી છે તેના કરતાં વિશેષ ઉપેક્ષા કરશે. કારણ કે અમર્યાદિત જીવન વ્યવસ્થામાં તે જરા પણ મદદ કરનાર નથી, નથી, ને નથી જ. માટે તમે તમારે રસ્તે સુખેથી ચાલ્યા કરો. તે રસ્તે અખતરો કરી જુઓ. અને પછી જ્યારે તમને તમારા એ સાર્ગમાં અશ્રદ્ધા આવે, ત્યારે ખુશીથી તમારા શાસ્ત્રની, પ્રાચીન સમાજ વ્યવસ્થાની મર્યાદા પ્રમાણે વર્તજો. તેમણે ત્રિકાળમાં અબાધિત સર્વે મનુષ્યોને મર્યાદિત સુખ મળે, એક અત્યંત સુખી થઈ જાય, અને બીજો અત્યંત દુઃખી થઈ જાય, આવી અવ્યવસ્થા બનવા ન પામે; માટે મર્યાદિત જીવનવ્યવસ્થા ઘડી રાખી છે; તેનો ઉપયોગ કરજો. પરંતુ ભવિષ્યમાં તમે બીજાઓના કરતાં પાછળ પડી ગયેલા હશેજ. અમર્યાદિત જીવને તમારા શરીર અને માનસિક શાંતિ ઉપર ભારે અસર નથી કરી ? શું તમને હજી અનુભવ નથી થયો ? ન થયો હોય તો અનુભવ કરી લ્યો ?

પરંતુ જે યુવકોને મર્યાદિત જીવન ઉપર પ્રેમ હોય, જેમને તેમાંજ મનુષ્ય માત્રની ખરી પ્રગતિ ભાસી હોય, તેમાં જ મનુષ્ય જીવનનો આનંદ જણાયો હોય, તેમાં જ દેશનો, કોમનો, કે ધર્મનો ઉદ્ધવ દેખાતો હોય, તેમાંજ દીર્ઘાયુષ્ય, નિશ્ચિંતતા સ્પષ્ટ થતી હોય, તેઓએ શામાટે તે જીવન પસંદ ન કરવું ? જો તમને તે જીવન પસંદ જ પડ્યું હોય તો—

૧ ચોવીસે કલાક એ જીવનનો આદર્શ તમારી સામેજ રાખ્યા કરો, અને તમારું બાહ્યાન્તર જીવન તે પ્રમાણે છે કે નહીં તે નિરંતર તપાસ્યા કરો.

૨ તમારા ખર્ચમાં અને જરૂરીયાતોમાં કાપકૂપ મૂકવા માંડો. પહેરવું, ખાવું, પીવું, જવું, આવવું, દરેકમાં સાદાર્થ લાવવા માંડો, કપડાંનો ખર્ચ ઘટાડો, ઘરની બીજી જરૂરીયાતોમાં અંકુશ મૂકો, એટલે તેના વિના ન ચાલતું હોય તો પણ ચલાવવું એમ નહિ; પરંતુ ચાલી શકતું હોય; તો પણ શોખ ખાતર, દેખાવ ખાતર તે ન ખરીદશો. સારી ચીજ નજરે પડી એટલે તે લેવાનું મન થઈ જાય, તે વખતે જો તે ચીજ તમારા માટે ખાસ આવશ્યક ન હોય તો મન ઉપર સંયમ રાખી તે ચીજ ખરીદતા ના. તમારા શરીરમાં સાદાર્થ હશે, છતાં તમારા આત્મામાં પ્રેમ, શૌર્ય, સત્ય, શીલ, વિગેરે ભર્યા હશે, તો તમે અને તમારું ઘર બન્ને શોભી ઉઠશે, અને જો તમારામાં તે ગુણો ન હોય તો ફરનીચર ગોઠવી ઘર શણગારશો નહીં, અને ફેશનમાં પડી શરીર શણગારશો નહીં. તે નકામા છે. અને ખર્ચ પણ નકામોજ છે.

૩ ધર્મો એવો શોધો કે જેમાં શારીરિક મહેનત કરવાની હોય, જેના અંગોના વધારે લાભ તમારા તાલુકામાં, તમારા શહેર કે ગામમાં કે પાડોશમાં જ રહેતો હોય.

૪ બધી બાબતમાં જમાનાને અનુસરવા કરતાં તમારા શાસ્ત્રમાં કહેલા પરમ સત્ય તત્ત્વોને જ અનુસરો, જમાનો વળતો સાચો હોય, અને વળતો ખોટો પણ હોય, તેથી શાસ્ત્રોક્ત સત્યની દીવાદાંડીને આદર્શ તરીકે સામે રાખી, તમારા સંજોગો પ્રમાણે સરળ માર્ગ કાઢી વર્તન રાખો. તમારા આદર્શને બાધ ન આવે તેવી રીતે જે જે બાબતોમાં જમાનાને અનુસરી શકાય તે તે બાબતોમાં તેને અનુસરો, પરંતુ જોજો, સત્યના માર્ગથી પતિત ન થવાય. સંભાળજો.

૫ તમારા સાર્થક વર્તનની અસર તમારી આબુખાબુ પડે તેવી રીતે વર્તો, તમારા આશ્રિતો કે સંબંધીઓ ઉપર દુબાણુ ન કરશો, પરંતુ પ્રેમ રાખજો. અને તમારા વર્તન ઉપર તેઓને પ્રેમ થાય, તમારી સાદાઈમાં તેઓને મહત્વ લાગે તેવા આકારમાં મૂકવા પ્રયત્ન કરજો. દરેક પ્રકારના સાચા પ્રયત્નનું પરિણામ આવે ત્યાં સુધી ધીરજ રાખજો. અધીરા થશો નહીં. વળતે જોઈતું પરિણામ આવે, અને વળતે મોડું આવે, છતાં ધીરજ ન ખોતાં કાળ સહિષ્ણુ બનજો. તમારા સારા પ્રયત્નનું સારું પરિણામ આપવા કુદરત હમેશાં બરાબર તૈયાર હોય છે. એ ચોક્કસ માનજો. કેમકે, તે તેમ કરવા બંધાયેલ છે.

૬ હવે એક મહત્વની વાત કહું છું તે એ કે તમે જૈન ધર્મને માન આપનારા છો. મહાવીરને પરમ દેવ માનનારા છો, તેથી તમારા મનમાં જગતના કોઈ પણ પ્રાણી પ્રત્યે દ્વેષભાવ ન હોવો જોઈએ. તો પછી તમામ મનુષ્યો પ્રત્યે સાચો પ્રેમ કે વાત્સલ્ય ભાવ હોવો જોઈએ. અને હૃદયમાં એવું ઇચ્છવું કે કોઈ પણ માનવ બંધુ તરફથી મને જે કંઈ વિધ્નો આવે તે પ્રસંગે તેના ઉપર દ્વેષ કે ક્રોધ ન કરવાનું બળ તમારામાં જાગૃત થાઓ, મારી માનસિક દૃષ્ટિ ઉપર તેની ખરાબ અસર ન થાઓ. છતાં હું પ્રેમથી તેની બૂલ તેને સમજાવી ઠેકાણે લાવું. આ ખ્યાલ હમેશાં મનમાં રહેવો જોઈએ. અને શક્ય પ્રમાણમાં તે આચારમાં ઉતારતા થઈ જવું જોઈએ. “જો મારી ફરજ સર્વ પ્રાણીઓ—સર્વ મનુષ્યો તરફ પ્રેમ રાખવાની છે, તો પછી મારા દેશ બંધુઓ, મારા શહેરના કોઈ પણ જાતિના મનુષ્યો, મારી જ્ઞાતિ કે મારા કુટુંબના મનુષ્યો તરફ નવા કારણ સર શા માટે અપ્રેમ રાખવો જોઈએ ? તે દરેકનું હિત કરવાની દૃષ્ટિ તો મારે હોવી જ જોઈએ. મારાથી હિત ન બની શકે, એ કશું હિત કરવાની દૃષ્ટિ તો મારે હોવી જ જોઈએ. મારા ગામના વાત જુદી રહી; પરંતુ હિત કરવાની દૃષ્ટિ તો જરૂર હોવી જ જોઈએ. મારા ગામના હરકોઈ જ્ઞાતિના મનુષ્યો મારી જ્ઞાતિ કે મારું કુટુંબ એ દરેક તરફ ઉપેક્ષા રાખતો અરેખર હું મારા પગ ઉપરજ કુહાડો મારું છું. મારું જ સંઘબળ તોડું છું.” આ વિચાર બળવો જ જોઈએ. કારણ કે બાઈ ! તમારા વેતનના હરકોઈ માણસો

તમારા સામાજિક જીવનમાં થોડે ઘણું અંશે જરૂર મદદગાર છે, અને તેવી રીતે તમે પણ તેઓને થોડા ઘણા મદદગાર છો. તમારા સમાન ધર્મિ બંધુઓ પણ તમારા, તમારી સંતતિના કે તમારા વડીલોના ધાર્મિક જીવનમાં અવશ્ય મદદગાર છે. એ પણ તેટલુંજ યાદ રાખજો.

યદ્યપિ તમારા શહેરના વતનીયો કે હરકોઈ સમુદાય કંઈક અન્યાયતાને લીધે કે વિચાર લેદને લીધે તમારા વિચાર સાથે મળતા ન થાય, તેથી શું તમે તેની ઉપેક્ષા કરશો ? તેને પ્રેમથી કર્તવ્ય શક્તિથી સમજાવી શકશો; તેમાં પણ અડગ ધીરજની જરૂર પડશે. વચ્ચે વચ્ચે નાસીપાસ થવા જેવો ભાસ થશે, પરંતુ જો ધીરજ રાખશો તો તેમાં પણ ક્ષણભૂત થશોજ.

૭ તમે જ્યાં હો ત્યાંથી વતનમાં આદ્યા જશો. અને બહાર તમે ગમે તેટલી પેદાશ કરતા હો, તેના કરતાં વતનમાં થોડી આવક તમારા સાદા જીવનના અર્થ પુરતી મળી શકે તેમ હોય તો વતનમાં જ ધંધો ખોલીને રહેવું અને કદાચ એકદમ તેમ ન કરી શકો તેવું હોય તો પણ ધીમે ધીમે વતન તરફ વળજો. વતનને વિસરશો મા.

૮ આપણે બાપણો કર્યા, સાંભળ્યા, લેખો લખ્યા, અને વાંચ્યા. છતાં આપણી કોમનો, ધર્મનો કંઈ જીવ જેવો ઉદ્ધાર કરી શક્યા નહીં તેનું કારણ એકે આપણું પોકળ હતું. જો તમારે કંઈ પણ જીવ જેવું પરિણામ લાવવું હોય તો મુંગે મુંગે તમારા સમાજના લાભના કોઈ પણ અંગની સેવા કરવા મંડી જાઓ. તેથી વાતો-લીઆ મટીને કામ કરનારા થશો. કાર્યનું ગાંભીર્ય સમજશો. ગુણ દોષ મગજમાં સમજાશે, અને તેમ કરતાં થોડું કરશો, તો પણ તે સ્થાયી હોઈને ઘણું કિંમતી હશે. રચનાત્મક ક્રિયાત્મક કામ કરવાની તાલીમ મળશે. તાલીમ મળ્યા પછી બરાબર અનુભવી અને તૈયાર થયા પછી તમારા હાથમાં તમારી સમાજના એટલા બધા કામો આવી પડશે કે તમે કરતાં થાકી જશો. મહાન કર્તવ્યક્ષેત્રો અણખેડેલા તમારી દૃષ્ટિએ પડશે, ત્યારે આજ સુધી વખત ગુમાવ્યો તે દિલને દુઃખ આપશે.

“ તત્પ્રાચીનો દુનોતિ દિનવ્યયઃ ”

(એળે ગુમાવેલા પૂર્વના દિવસોની યાદ હવે અત્યારે દુઃખ આપે છે.)

૯ તમારા શહેરની કે ગામની સેવા કરવા તૈયાર ન હો તો ગ્રામ્યમાં ગ્રામ્ય તમારા સંઘની કે જ્ઞાતિની, કોઈ પણ ચાલતા વહીવટના ગુંચવાડા ભરેલા સવાલોમાં માથું માર્યા વિના, હાલ તુરતને માટે તમારા જેવા સમાન વિચારના યુવકોનું સ્વ-યંત્રેવક મંડળ બનાવીને તટસ્થ ભાવે કરવા લાગી જાઓ. સેવા કરતાં તાલીમ પામશો. તમારા સંઘના કે જ્ઞાતિના સવાલોથી વાકેફ થવાનો સુઅવસર મળશે. તેની જીજ્ઞાસુ અને બારીકીઓ, જોખમદારીઓને ચાલુ પરિસ્થિતિ વિગેરે સમજતા

થશે. પરંતુ ઉતાવળા થઈને કદી વચ્ચે માથું મારશે. નહીં જ્યારે તમારી સેવા કસોટીએ ચડશે, તમારા કામોમા ગાંભીર્ય આવશે, તમારી સેવા કરવાની દાઝ તમે સેવા કરીને પ્રત્યક્ષ કરશો, ત્યારે જરાપણ સ કોચાયા વિના કહું છું કે એ કામોનો બોજો તમારા ઉપર આવી પડશે, ત્યારે તમને જરા પણ મુશ્કેલી નહીં જણાય. અને જો તમારાં સમુદાયમાં તમે લાયક હશો તો આગળ ઉપર પણ સેવા કરવાનું ક્ષેત્ર તમારા માટે કાયમ ખુલ્લું રહેશે; પરંતુ બધુઓ, તમારી સેવાની કદર નથી થતી એવું તમને લાગે તો, તમે તમારું અંતર શોધજો. કે શું મારામાં માનની લાલસા છે? શું હું થોડું કરીને ઘણું બતાવું છું? શું મારા વિરોધીઓ પ્રત્યે પણ મને અપ્રેમ થયો છે? શું મારી સેવામા કંઈ ઉણપ છે? આમ વિચારો કરી અંતર્શુદ્ધિ કરજો. અંતર્શુદ્ધિ થયા પછી જરૂર તમને તમારા પ્રયત્નનું પરિણામ ને કદર જણાશે. અથવા આજ સુધીની ઉપેક્ષાને પરિણામે, ને ઉપલક્ષ “હાહો” કરી કામ કરવાના ડોળને પરીણામે કચરો અને મેલ વધારે પ્રમાણમા જામ્યો હશે, એવું ગણીને તેને સાફ કરવા માટે વધારે જાગૃત થજો. એટલે તમને તમારી કદર નથી થતી, એ વિગેરે અસંતોષ લાવવાનું કારણ નહીં રહે કદાચ તત્કાળને માટે કે કેટલોક વખત સુધી તમારી કદર ન થાય તો પણ ધૈર્ય ન છોડજો, તમે કદર કરાવવા કામ કરતા હો તો મહેરબાની કરીને ન કરશો માત્ર કર્તવ્ય સમજીને કરશો. મને હાલ તુરતને માટે આ રસ્તો સર્વોત્તમ જણાય છે.

જ્યારે આ રીતે તમે કરતા થશો, ત્યારે તમારી અસર બીજા ઉપર પડશે. એમ વાતાવરણ શુદ્ધ બનતાં હાલ મોટરવાળા કે બગલાવાલા મોલાદાર ને આગર દાર ગણાય છે. તેમા પરિવર્તન થઈ જાય છે. ઉપર પ્રમાણે જીવન ધરાવતા હશે તે મોલાદાર ગણાશે. પરંતુ પ્રથમ તો સંપૂર્ણ ધૈર્ય રાખીને યુગપલટો આપણી સમાજમાં કરવો પડશે, તેમ કરવાથી જરૂર તમે આગળ જ વધશો. જરા પણ પાછા હઠવાની શંકા રાખશો જ નહીં.

જેને જમાનાને જ અનુસરવું હોય તેને માટે મેં પ્રથમ લખી જ દીધું છે, તેમણે મહેરબાની કરીને ઉપરના દશ નિયમો વાંચવા જ નહીં; કારણકે તેના મતે તેથી લાલ થવાનો નથી. પરંતુ જેને મર્યાદિત જીવન ઇષ્ટ છે, ધર્મને સમાજ પ્રિય છે, તે ખાતર કંઈક કરવાની ઇચ્છા થતી હોય તેણે જરૂર ઉપરના નિયમો વાંચવા. તે પ્રમાણે વર્તવા બળપૂર્વક પ્રયત્ન કરવો. પ્રયત્ન વિના ઇચ્છા શા કામની? કદાચ તમે આજ કે કાલ એટલે હાલ તુરતમાં કંઈ પણ અમલ ન કરી શકો; તો પણ તમારા જીવનની દિશા નક્કી કરી લેજો, અને જીવનની દિશા નક્કી કર્યા પછી જેમ જેમ પ્રસંગ આવે તેમ તેમ લીલા ન રહેતાં પુરૂષાર્થ કરી, તે પ્રમાણે વર્તન કરજો; કારણકે તે પ્રમાણે વર્તન કર્યાથી ધર્મને ચોગ્ય બનશે. અને ધર્મને ચોગ્ય બન્યા પછી જે જે ધર્મચરણ કરશે. તે તે દ્વારા—

જૈન જયતિ શાસનમ્

હાલ તુરત માટે તો પોતપોતાની જીવન મર્યાદા નક્કી કરવામાં, પસંદ કરવામાં, પોતાની જોખમદારી સમજવામાં મારા વિચારો મદદગાર થાય, તેટલાથી આ લેખ લખ્યાની સાર્થકતા માની લઉં છું.

પ્રભુદાસ એચરદાસ પારેખ.

“ મહાન મહાવીરની પ્રભુતા ”

વિશ્વના મહાન પુરૂષોમાં જેણે વિશ્વમાં સનાતન ધર્મનો પાયો નાંખ્યો અને કંઈપણ ભેદ સિવાય વિશુદ્ધ હૃદયથી જગતને આત્મજ્ઞાનનો પાઠ શીખવ્યો; પોતે પરમાત્મ પદ પ્રાપ્ત કર્યું તે છતાં પોતે જગતનો તારનાર છે. મૃતને બળશે તેને મોક્ષ મળશે, મને પૂજનારના ગુન્હાઓ, પાપો દૂર કરી તેમનો ઉદ્ધાર કરીશ એવું નહીં કહેનાર એક જ “ પ્રભુ મહાવીર જ ” છે. પ્રભુ મહાવીરે આત્માની અનંત શક્તિ, આત્માઓનું સમપણું, આત્મા પોતાની શક્તિથીજ સ્વાવલંબનથીજ પરમાત્મપદને પ્રાપ્ત કરે છે. તેમાં કોઈની મદદની જરૂર નથી. મદદગારોમાં શક્તિ હોતી નથી, પણ આત્માની અંદર રહેલી અનંત વીર્ય શક્તિ જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રથી પ્રાપ્ત થાય છે. તેને સત્કર્મોથી ખીલાવવાની જરૂર છે. તેનો જ દુરૂપયોગ કરવાથી આત્માની અધોગતિ થાય છે. તેમાં કોઈનો ભિન્ન ભેદ ઉચ્ચ-નીચનો ભેદ નથી. સંસારમાં પુર્વકર્માનુસાર ઉચ્ચ-નીચ, બળવાન, બળહીણ, ધનવાન, ધનહીણ, બુદ્ધિવાન, બુદ્ધિહીણ, તેમજ સુખી દુઃખી જણાય છે. પણ કરેલા કર્મ લોગવવા માટે તો દરેક પોતેજ જવાબદાર છે. કર્મ જડ છે. માટે કર્માનુસાર અવસ્થાઓ પ્રાપ્ત થાય છે. એમ કહેલ છે.

ગરીબી અને લાચારીમાં રહેવાની ઇચ્છા ના હોય તો પોતાની સ્થિતિ હોય તેમાંજ શાન્તિ અને ધૈર્યથી મગ્ન રહેવું. કારણકે સુખ યા દુઃખ અનુકૂળ પ્રતીકૂળ સંજોગોથી મનાયેલા કાલ્પનિક વિચારો છે. જે બનાવો બને છે તે વાસ્તવિક આપણા કર્મને અનુસરીને બને છે. અને તેથીજ ઉપસર્ગોને શાન્તિ પૂર્વક સહન કર્યા છે. થવાનું તે તો કર્માનુસાર થવાનું જ છે તો પછી પ્રતિકૂળ સંજોગોમાં સત્કર્મો કરી સુધરવાને બદલે દુઃખ માની હાય કરવી એ અજ્ઞાનતા દુઃખને વધુ જોરાવર બનાવે છે. પ્રતિકૂળ સમયને ધૈર્યથી પસાર કરવો એ શુદ્ધ સંયમ છે. આત્માની ઉચ્ચ કસોટી છે. એ બતાવ્યું છે. પોતાના ઉત્કૃષ્ટ અદ્ભુત ચારિત્ર વડે પરમાત્મપદનું પ્રભુત્વ પ્રભુ મહાવીરે મેળવ્યું છે. તેથીજ તેમણે કહ્યું છે કે વીરાત્માઓ પોતાની શક્તિથી ગમે તે સ્થિતિમાંથી પણ ઉચ્ચ ચારિત્ર વડે પરમાત્મપદ મેળવી શકે છે. પોતાના

આત્માના સુખ માટે કર્તવ્યનો વીચાર કરી કર્તવ્ય પરાયણ થવું; વિશાળ આત્મ દૃષ્ટિ, હૃદયની સાત્વિકતા, સત્યતા, અને નિર્ભયતાથી આત્મા ઉચ્ચ પદને પ્રાપ્ત કરે છે. એ જીવ માત્રનો આત્મધર્મ છે. અને જગતનો સર્વાત્મન ધર્મ છે. એમાં 'દયા, પરાપકારપણું, નિસ્વાર્થપણું, ત્યાગ આવી જાય છે. મહાન પુરુષોના પ્રભુત્વ પૂર્ણ ચારિત્રને પાર પામવું કઠણ છે તો પણ અદ્ય મતિઅનુસાર જે 'વિચાર્યું તે 'સુખ બંધુઓ સન્મુખ રજી કર્યું' છે. અને ઇચ્છીએ છીએ કે અમને અમર સુખનો લ્હાવો લેવા પરમાત્મ પદ પ્રાપ્ત કરવાનું બળ સત્વર ઉદય આવે. ઇતિ શુભમ્.

૨૥ કલ્યાણ-વડોદરા.

સાધનો અને આદર્શ.

આપણી આર્યભાવનાનું લક્ષ્ય કેવળ આ લોક કે આ જીવનને ઉદ્દેશીને રચાયું નથી; આપણું જીવન પરમાર્થના પાયા ઉપર ચળાયલું છે; તેથી માત્ર આ જીવનના ક્ષણિક અને શરૂઆતમાં રમણીય લાગતા સુખને આર્યભાવના અકિચિત્કર માને છે. ભૂત ભવિષ્ય અને વર્તમાનમાં આત્મા એ અવિનાશી અને શાશ્વત તત્ત્વ છે; તેથી કોઈ પણ પ્રબુદ્ધ આત્મા ભાવિમાં પ્રાપ્ત થતા શ્રેય કરતાં વર્તમાન સુખ ઉપર વધારે ભાર મુકતો નથી; કેમકે આત્માના અનાદિ કાળના જીવનના મુકાબલે વર્તમાન જીવન એ સહરાના રણને મુકાબલે રેતીના એક કણની માફક કંઈજ ગણતરીમાં નથી; તેમાં પણ જ્યારે આ ક્ષણસ્થાયી વર્તમાન જીવન ભાવિની શુભાશુભતાના નિર્ણયવાળું હોય ત્યારે તે વર્તમાનને ભાવિના શુભ માટે છેક જ જતું કરવામાં મનુષ્યો સંકોચ પામતા નથી.

પરંતુ જૈન દર્શનના તત્ત્વજ્ઞાન અનુસાર આ એકજ દૃષ્ટિબિંદુનો વિચાર સુધ-સ્થિત નથી. ભાવિના શુભના વિચારની સાથે એ વિચાર મેળવવાની જરૂર છે કે જે જીવન રેતીના કણની માફક અસ્થિરસ્થાયી-ઝીણામાં ઝીણું છે, તે જીવનને જે વર્તમાન કાળને ઉપયોગી કરી નાંખવામાં આવે તોજ તે ભાવિ કલ્યાણમાં મદદ રૂપ થઈ પડે. આપણો શુદ્ધ વ્યવહાર, આપણા આચારો, આપણું સદ્વર્તન, વિનય, વિવેક, મૃદ્ધતા, નિરભિમાનતા વિગેરેને તિલાંજલિ આપી માત્ર ભાવિના શુભ માટે આપણે પ્રભુ પૂજન, સામાયિક, પ્રતિક્રમણાદિ ક્રિયાઓ કર્યે જઈએ તો જે હેતુ માટે પ્રસ્તુત સુંદર ક્રિયાઓ કરીએ છીએ, તે હેતુ વર્તમાન કાળના આપણા વર્તનથી વિરુદ્ધ હોવાથી ભાવિમાં કલ્યાણ સાધવાને બદલે માત્ર કરોડની કિંમત કોડીમાં ખર્ચી નાંખીએ છીએ. સામાયિકાદિ ક્રિયાઓ તેનું ફળ ભાવિમાં આવે છે. ખરા પણ અગાધ જળમાં હીસોટાથી વધારે રહેતું નથી.

વર્તમાન શુભ પળને જલ્દી સાર્થક કરવામાં દરેક મનુષ્યે તત્પર રહેવાની આવશ્યકતા છે. વર્તમાન સ્થિતિનું જીવન, વ્યાપારની ધમાલ, અર્થ ઉપાર્જન પાછળ લસણલોટ થવામાં અથવા ટાયલાઓમાં સમાપ્ત કરી નાંખવામાં આવે-તો ભવિષ્ય ક્યાંથી સુંદર હોઈ શકે ? ક્યાં સુંદર બીજો આત્મા લઈને અન્ય જન્મમાં પ્રયાણ કરી શકે ? મહાસાગરના અસંખ્ય મોઝાંઓમાં એક મોઝાં જરા સપાટી ઉપર-કીનારા ઉપર આવ્યું ન આવ્યું કે તરતજ અગાધ જળમાં લીન થઈ જવાનું.

એટલા માટે સર્વ પ્રકારના વિશુદ્ધ વ્યવહારોને પરમાર્થના સાધન તરીકે લેખવા સતત ઉપદેશ શાસ્ત્રમાં અપાયેલો છે. સ્ત્રી, પુત્ર, દ્રવ્ય, ગૃહ વિગેરે સાધનો આત્માના શાશ્વત કલ્યાણ માટે પ્રત્યક્ષ અથવા પરોક્ષ રીતે ઉપયોગી ન હોય તો તેઓ આત્માના મિત્ર નહિ, પરંતુ શત્રુઓ છે, જ્યારે જ્યારે શાસ્ત્રમાં ઉપરોક્ત સાધનોની નિંદા કરવામાં આવી છે, ત્યારે ત્યારે એ હેતુ સમજવાનો હોય છે કે સાધનો પ્રતિ તેમનો તિરસ્કાર નહોતો, પરંતુ મનુષ્યની રાગી દૃષ્ટિ તે ઉચ્ચ સાધનોને કેવી રીતે બંધનના કારણોમાં ઉલટાવી નાંખે છે, તેને ઉદ્દેશી નેજ તેમનો ઉપદેશ હોય છે. કેમકે નિર્બળ આત્માઓ સમાજમાં મોટી સંખ્યામાં હોય છે અને વારંવાર એ સાધનોને પોતાના જ માની લઈ રાગમાં વિશેષ બંધાતાં મુશ્કેલીથી છુટી શકાય એવી જળમાં પોતાને બાંધી લે છે અને અધઃપાત પામે છે. તત્વતઃ સાધનો જડ હોવાથી તેમનામાં ભુરાઈ હોતી નથી. ગમે તેવાં શુભ સાધનોને મનુષ્યની લાલસાઓ જીવનનો અધઃપાત કરવામાં ઉપયોગી બને છે. તેથી ઉલટું મનુષ્યોની વિવેકી દૃષ્ટિ જે નિમિત્તોને આશ્રવરૂપ સામાન્ય મનુષ્યો જાણે છે તેજ નિમિત્તોને સંવરની કોટિમાં ગણી પોતાના આત્માને અનુચ્છ ઉપયોગી બનાવે છે.

મનુષ્ય પોતાના અંતઃકરણમાં જેવી લાવનાઓને ઉત્પન્ન કરે છે તેવો તેનો બાહ્ય આચાર બંધાય છે. તેની પ્રત્યેક પ્રવૃત્તિ એ આંતરલાવનાનો બાહ્ય પરિપાક માત્ર છે. સર્વવિરતિપણું ગૃહણ કરવું અથવા ગૃહાવાસમાં સુશીલ જીવન વ્યતીત કરવું, તુચ્છ વ્યવહાર પરંપરામાં આચુષ્યનો વ્યય કરવો અથવા પોતાનો પિંડ સંચિતી બેસી રહેવું-એ સર્વનું કારણ તેના હૃદયમાં મુખ્ય સ્થાન લોગવતી કોઈ લાવના સિવાય અન્ય હોતું નથી.

પરંતુ જ્યારે ચાર પુરુષાર્થોમાંના એકાદની લાવનાનો નિર્ણય ન થયો હોય ત્યાંસુધી આચારનું સ્વરૂપ બંધાતું નથી. આપણી જિનપૂજા, સામાયિક, પ્રતિકમ-ભૂંદિ મોક્ષ પુરુષાર્થને માટે હોય છે. જેમના હૃદયમાં દ્રવ્ય સમૃદ્ધિ એકઠી કરવાનો અને કુટુંબમાં, સમાજમાં કે દેશમાં કીર્તિ મેળવવાનો આવેશ પ્રકટે છે અને બીજા જાણે આ સંસારમાં કંઈ નથી, કોઈ કોઈનું નથી, સહુ ક્ષણિક છે, તમામ મુકીને આલ્યા જવાનું છે વિગેરે વૈરાગ્ય લાવનાનો વેગ સ્ફુરે છે તેવા મનુષ્યો પુરુષાર્થ સાધી શકતા નથી. તેથીજ પુરુષાર્થની પ્રાપ્તિ શીખવનાર નીતિ શાસ્ત્રકાર કહે છે કે—

અજરામરવત્રાજ્ઞો વિદ્યામર્થં ચ ચિંતયેત્ ।

‘ગૃહીત ક્વ કેશેષુ મૃત્યુના ધર્મમાચરેત્ ॥’

અર્થાત્—“વિદ્યા અને અર્થોપાર્જન અજર અમર છીએ તેમ ધારીને કરવું. અને મૃત્યુએ હમેશને માટે ચોટલી પકડેલી છે એમ ધારીને ધર્મ પુરૂષાર્થ મેળવવો.”
વસ્તુસ્થિતિ આમ હોઈ ધર્મપૂર્વક અર્થ અને કામ પુરૂષાર્થ મેળવવામાં આવે તોજ સાર્થક થાય છે તથા પુરૂષાર્થની પરસ્પર સંકળના છે, પરંતુ સિંદૂર પ્રકરણકાર કહે છે તેમ—

તત્રાપિ ધર્મપ્રવરં વદંતિ, ન તં વિના યદ્ ભવતોઽર્થ કામૌ ।

અર્થાત્—જો અર્થનું ઉપાર્જન ધર્મપૂર્વક ન થતું હોય અને કામવાસનાની તૃપ્તિ અધર્મપણે થતી હોય તો તે પાશવ જીવન છે એટલું જ નહિ પણ પુરૂષાર્થ-હીન જીવન હોવાથી અધોગતિમા નીચી કોટીનું જીવન પ્રાપ્ત કરવું પડે છે.

ત્યારે હવે મનુષ્યજન્મ, આર્યકુળ, પચેન્દ્રિય પટુતા, સદ્ગુણ-શાસ્ત્રયોગ વિગેરે સુંદર સાધનો પામી ધર્મપુરૂષાર્થ કેમ સધાય અથવા અર્થ અને કામ પુરૂષાર્થ ધર્મપૂર્વક કેમ સધાય તે વિચારી લઈ તદનુકૂળ વર્તન રાખવાની ખાસ આવશ્યકતા છે. વર્તમાન કાળમાં આપણું લક્ષ્ય—આપણો આદર્શ ‘ધર્મ’ હોવો જોઈએ. ધર્મપુરૂષાર્થની સાચી પ્રાપ્તિ પછી ‘મોક્ષ’ આદર્શ થવો જોઈએ. શાસ્ત્રકારે સાધનો યોગનાં સ્થાનકો અસંખ્ય કહેલા છે. જિનપૂજા, સામાયિક, પૌષધ, પ્રતિક્રમણ, જ્ઞાનપ્રાપ્તિ વિગેરે સુખ્ય છે. પરંતુ આ સાધનોમા સુક્રિતનો આરોપ કરી તેની સિદ્ધિને સર્વસ્વ માની લેવાની નથી; પ્રસ્તુત નિર્મળ સાધનો દ્વારા આપણો આત્મા સામાયિકદ્વારા સમભાવમાં કોધાદિ અંતરંગ શત્રુઓને જીતવામાં કેટલો આગળ વધતો જાય છે? પ્રતિક્રમણદ્વારા પાપથી કેટલો પાછો હઠેલો છે? પૌષધદ્વારા આત્મધર્મ કેટલો પુષ્ટ થતો જાય છે? જિનપૂજાદ્વારા ભક્તિયોગમા કેટલો રસબોળ થાય છે? તેમજ જ્ઞાનાભ્યાસથી તર્કજળમાં પડવામાંજ કે જિનવચનો સુખપીઠ કરવામાંજ મહત્વતા માને છે કે જિનાજ્ઞાનું પાલન કરી વર્તનમાં સુક્રિતો જાય છે? આ તમામ સાધનો દ્વારા પ્રથમ નજીકના આ સાધ્ય-કુળને તપાસી લેવાની દરરોજ જરૂર છે.

‘ક્ષણિક જુદા જુદા વિચારવાળા મનુષ્યો પુરૂષાર્થ સિદ્ધ કરી શકતા નથી. જેમ અર્થ ઉપાર્જન અને ભોગોની સુક્રિતમા એકતાનતા હોય છે તોજ તે તે પુરૂષાર્થની ઇષ્ટ સિદ્ધિ થાય છે, તેમ ધાર્મિક વિચારો પણ અસ્તવ્યસ્ત હોય તો આત્મસ્થિરતા પ્રાપ્ત થઈ શકતી નથી. પોતાના વર્તમાન જીવનનો ઉદ્દેશ જ્યાંસુધી નક્કી થતો નથી,

ત્યાંસુધી મનુષ્યની ગતિ પવનમાં ફરતા તણુખલા જેવી છે. આ મનુષ્યજન્મરૂપી નાવને સ્થિર દૃષ્ટિખિંદુએ પહોંચાડવા માટે ઉદ્દેશ નક્કી કરવાની મુખ્ય જરૂર છે. દરરોજ એ ઉદ્દેશ સિદ્ધ કરવાનાં સાધનો ઉપયોગમાં લેવાની જરૂર છે, પણ તે માત્ર ક્રિનાગ્રાફની રેકર્ડરૂપે નહિ, પણ પોતાના આત્માની વિશેષ પ્રમાણમાં તૈયારીપૂર્વક થવું જોઈએ. કુટેવોના પૂર્વજન્મ અને આ જન્મના સંસ્કારોને છોડી નવા શુભ સંસ્કારો દાખલ કરવા જોઈએ. કર્તવ્યની દિશા નક્કી કરવી અને તે દિશામાં ગતિ કરતા બીજા વિકારોની છાપ મન ઉપર ન પડવા દેવી અને અવિશ્રાંતપણે આગળ વધવું એ ઉદ્દેશ-આદર્શસિદ્ધિની મુખ્ય સરતો છે.

પ્રસ્તુત સાધનોની તપાસ બરાબર રાખીને જો તે સાધનો સ્વીકારવામાં આવે, પછી બલે તે યથાશક્તિ ઓછા પ્રમાણમાં અથવા ઓછા સમય સુધી સ્વીકારાય; પરંતુ આત્માના અવાજ સાથે-તેની પ્રગતિ સાથે હમેશાં મેળવી લેવામાં આવે તેમ તેમ આત્મા ધર્મપુરૂષાર્થને સુઘટિત સ્વરૂપમાં પ્રાપ્ત કરી તમામ પાશવ બંધનોથી છુટતો જણાશે અને એક શુભ પળ અન્ય જન્મમાં આવી પહોંચશે કે ઘણાજ ઉત્તમ સંસ્કારો સાથે જન્મ લઈ 'ચારિત્ર એજ આત્મા' રૂપે ઓતપ્રોત થઈ સર્વદેશીય મુક્તિ-જે શારીરિક બંધનોથી અને તમામ માનસિક કલેશોની જાળમાંથી મુક્ત છે તે સ્વયમેવ પ્રાપ્ત થશે.

ફતેહચંદ ઝવેરભાઈ.

॥ ગુરુ સ્તુતિ. ॥

अस्मिन् कर्मयुगे भवान्वितरणे, यो यानपात्रं मतः

कर्माद्रावशानिः सुधर्मतरणि, भव्यस्य चिन्तामणिः ।

अज्ञानान्धभवाटवीप्रतिपदे, यो ज्ञानदीपो मतः

सद्भावार्णवचन्द्रकान्तिबीजयः सर्वत्र नित्यं जियात् ॥ १ ॥

By, P.B. N.

મોહરાજ-પરાજય, નાટકનો પરિચય.

(ગતાંક ૫૪-૧૪૫ થી)

રૂપભદ્રેવ, પાર્શ્વનાથ અને મહાવીરસ્વામી એ ત્રણ તીર્થંકરોની સ્તુતિ કરવા સાથે નાટકનો આરંભ થાય છે. તે પછી સૂત્રધાર અને નટી વચ્ચે પરસ્પર નાટકને બજાવવા અને નાટ્યકાર સંબંધી વાત ચીત થાય છે. તે પછી કુમારપાળ અને વિદ્યપદ પ્રવેશ કરે છે, કુમારપાલ શ્રી હેમચંદ્રના ઉપકાર સાથે તેમને યાદ કરે છે કે—

શ્રી હેમચન્દ્રપ્રભુપાદપદ્મં વन्दે મવાન્ધેસ્તરણૈકપોતમ્ ।

લલાટપટ્ટાન્નરકાન્તરાજ્યાન્નરાવલી યેન મમ વ્યલોપિ ॥

“જેણે મારા લલાટમાં લખાવેલ નરકાન્ત રાજ્યરૂપ અક્ષરાવલીને ભૂંસાવી તથા જે બવાળિય તરવામાં નાવ સમાન છે એવા શ્રી હેમચંદ્રપ્રભુના પાદપદ્મને હું વંદન કરું છું.” આ શુર-સ્તુતિ સાંભળતાજ વિદ્યપદ વિચારે છે કે:—આ રાજ ધર્મશ્રહવડે શસિત થયેલ છે, તેથી તે શુર શુર એમ બકયા કરે છે માટે તેને અન્ય માર્ગે દોરવો જોઈએ. આમ વિચારી રાજાને કહે છે કે “હે રાજા! જો જો મનમથ મહારાજનો પ્રિય મિત્ર વસન્ત પધારેલ છે.” આમ કહ્યા છતાં પણ રાજા કાંઈ સાંભળતો ન હોય, તેમ શુર-બક્તિમાં લીન થયેલ નિહાળી વિદ્યપદ રૂદ્ધ થઈ તેને જોઈ ધર્મમાં આટલો બધો આસક્ત રહેવા માટે સખ્ત ઉપાલંબ આપે છે. ન્યારે કુમારપાળ જણાવે છે કે “હે મૂર્ખ! તું પ્રશમરસનો આસ્વાદ શું બાણી શકે?” ત્યારે બાદ કેટલાક શ્લોકો બોલી તેને નિરૂત્તર કરે છે. તેમાંનો એક શ્લોક નમુના ખાતર આપું છું જેથી વાંચકને ખાતરી થશે કે કુમારપાળ કેટલો ધર્માસક્ત હતો—

किं राज्येन गुरोरुपास्तिरनिशं चेन्नभ्यते निर्भरा

किं शुद्धान्तपुरन्त्रिभिर्घृतिवधूसङ्गो यदि प्राप्यते ।

किं सङ्गीतरसेन चेज्जनवचःपीयूषमापीयते

मोहाद्ब्रूहि यथा तथा मम पुनर्लीनं मनो ब्रह्मणि ॥

જો પ્રતિદિન શુરની નિતાન્ત ઉપાસના મેળવી શકું તો રાજ્યથી શું? જો ધૃતિવધૂનો સંગ પ્રાપ્ત થઈ શકે, તો અંતઃપુરની કુટુમ્બીનીઓથી શું? જો જિનવાણી રૂપ અમૃતનું આસ્વાદન થઈ શકે તેના આગળ સંગીતરસથી શું? ખરેખર તું મોહથી જ યદ્વાતદ્વા બક્યા કરે છે. માફ મન તો આત્મસ્વરૂપમાં જ લીન છે. આ પ્રમાણે બંને પરસ્પર સંવાદ કરે છે, તેવામાં કુમારપાળે પહેલાં મુનિવેશમાં પોતાના

પ્રણિધિ (ભક્ત) જ્ઞાનદર્પણને પોતાના શત્રુ મોહરાજની પ્રવૃત્તિ નિહાળવા મોકલેલ તે ત્યાં પધારે છે. કુમારપાળ તહેને પોતાની પ્રવૃત્તિનું ઇતિવૃત્ત કહેવાનું કરમાવે છે. જ્યારે જ્ઞાનદર્પણ કહે છે કે “હું અહીંથી નિકળી ગયો મોહરાજની શિબિરમાં, ત્યાં ઘણા સમયે પણ પ્રવેશ ન પામી શક્યો, કારણ કે ત્યાં મોહનરેન્દ્રે નિયુક્ત કરેલ “પ્રમાદ” નામનો નિપુણ રક્ષક, રાત્રિદિન બહુ ચોકસાઈથી રક્ષા કરતો હતો. પરંતુ મુનિવેશ ધારણ કરી પ્રવેશ કરવા પામ્યો. ત્યાં પાખંડ મંડળ દ્વારા સત્કાર પામ્યો. તે પછી જ્ઞાનદર્પણ કુમારપાળ ને મોહરાજના મહિમાનું વર્ણન કરે છે. તે વીરશિરોમણિના આગર અમરો તો કિંકર સદૃશ, દાનવો દાસ સદૃશ અને તપોધનો દીનજન સદૃશ પ્રવૃત્તિ કરે છે.” આગળ બોલતાં કહે છે કે હું ત્યાં લાંબા સમય સુધી સ્થિત રહ્યા છતાં પણ તેની શુભ અંગત હકીકત કંઈ મેળવી શક્યો નહીં, તે દરમિયાન એક દિવસ ભયંકર ભેરીરવનો પ્રાદુર્ભાવ થતાં, સકળ સૈનિકજન એકત્ર થયા, તેઓને સાથે લઈ મોહમહીપાળે કોઈના ઉપર આક્રમણ કરવા માટે નિર્ગમન કર્યું. હું કુતૂહલેચ્છાથી તેઓની સાથે ચાલ્યો. ત્યાં તો મોહરાજએ ‘વિવેકચંદ્ર’ નામના નૃપતિની ‘જનમનોવૃત્તિ’ નામની રાજધાનીને ઘેરી લીધી. આ અણુધાર્યા પરચકના ભયથી સકળ પૌરલોક પર્યાકુળ થયા. તે રાજધાનીને સદાચાર નામનો દુર્ગ હતો. અંદર અને બહાર રહેલ સૈન્યથી દરરોજ ભયંકર લડાઈ પ્રવર્તવા લાગી. તે નગરીથી વહેતી ધર્મચિન્તા નામની મોટી નદી હતી, તેને વૈરી-વર્ગે આવીને રોકી લીધી. આ અવરોધથી પુરી બળવાન છતાં પણ બહુ જ પર્યાકુળ બની, પરંતુ બહુશ્રુત વૃદ્ધ પુરૂષોદ્ધારા પ્રયત્નથી પરિપાલન કરાયેલ સદાગમ નામના શુભ કુવાઓ ઉઘાડાયા. અને તે યોગ-જળથી પ્રભા પુનર્જીવન પામી, પરંતુ ત્યાં મનોજનમન રાજધાનીમાં નિવાસ કરતા કામદેવાદિ જનોએ પોતાના સમાન શીળવાળા મોહરાજને આ સમાચાર પહોંચાડ્યા. આથી મોહરિપુએ તે કુવાઓને રજસૂથી આચ્છાદિત કર્યા. અવિન્યાદિ ઘડાઓ ખાંધી દીધા, પ્રજોધાદિ પ્રણિધિઓનો સંચાર અટકાવી દીધો, પ્રાકાર-દુર્ગમાં ઝીણાં ઝીણાં છિદ્રો પાડ્યાં. તેથી અંદર યમ, નિયમરૂપ અન્ન અને લાકડાં કમી થવા લાગ્યાં. આ પ્રસંગથી વિવેકનૃપતિએ પોતાના વિમર્શાદિ અમાત્યો સાથે પરામર્શ કરી નિર્ણય કર્યા બાદ, કાળ નામના દૂતદ્વારા મોહરાજને ધર્મદ્વાર આપવાને વિજ્ઞપ્તિ કરી. મોહરાજએ તે વિજ્ઞપ્તિ મંજુર કરી. અત્યેવ વિવેકચંદ્ર નૃપતિ પોતાની એક શાંતિ નામા દેવી અને પ્રાણવદલલ કૃપાસુંદરી નામની કન્યા સાથે તે નગરથી બહાર નિકળી ગયો. મોહરાજ પણ નગર પ્રવેશ કરી તેની રાજધાનીને હસ્તગત કરી. વિવેક નૃપતિને શોધી કાઢવા માટે બહુ ગંવેષણા કર્યા છતાં, તેની કંઈ પણ પ્રવૃત્તિ જાણી ન શકાઈ.

ઉક્ત સંવાદના શ્રવણ પ્રસંગે કૃપાસુંદરીનું નામ સાંભળતાં કોઈ અવ્યક્ત આનંદસાગરમાં કુમારપાળ ડુબતો હોય તેમ તે પોતે અનુભવવા લાગ્યો. આ સ્થિતિમાં સ્વગત વિચારે છે, કે “ ન જાણે શાથી વિવેકનૃપતિના કુલરૂપી નભસ્તળમાં

શશિકળા સદૃશ કૃપાસુંદરીનો ઉદય સુધી મારો ચિત્તરૂપી ચંદ્રકાન્ત જાણે દ્રવતો હોયની ! ” ત્યારબાદ કુમારપાળ જ્ઞાનદર્પણને આગળ વાર્તા શરૂ કરવાનું કહે છે. જ્ઞાનદર્પણ કહે છે કે-ત્યાં મહેં એક નૂતન કૌતૂક જોયું. એક વૃદ્ધા, એક યુવાન વનિતા અને એક યુવાન માનવ એ ત્રણે સાથે મારી પાસે આવી મહુને પ્રણામ કર્યાં. મહેં તેને આશિષ આપી પૂછ્યું “હે ભદ્રે ! તું કોણ છે ? ” તેણે કહ્યું “ભગવન્ ! હું સમ્યગ્નિવ નરેન્દ્ર અને તેની રાણી નીતિદેવીની કુશિથી ઉત્પન્ન થયેલ કીર્તિમંજરી નામની નન્દિની છું અને શ્રીમાન્ કુમારપાળ ચક્રવર્તિની પ્રણયિની છું ” મેં કહ્યું “હે કટ્યાણી ! આ કુમારપાળ તે કોણ ? ” તેણે કહ્યું “ અહો આશ્ચર્ય છે કે આવા વૈરીકુલકાળહેતુ ક્ષત્રપ્રધાન રાજાને આપ ઓળખતા નથી ? યૌતુકચવંશધ્વજ સમાન ગૂર્જરપતિ કોનાથી વિદિત નહીં હોય. ” મેં કહ્યું આર્યે ! બરાબર હું તેને ઓળખું છું. હવે આપની કથની આગળ કહો. કીર્તિમંજરીએ કહ્યું “ ભગવન્ ! આ ગુણાવલી નામની મારી વૃદ્ધ ધાત્રી છે. તેના જ અંકે પરિપાલન પામી હું વૃદ્ધિ પામી છું. અને આ પ્રતાપ નામનો મારો ભાઈ છે. ”

અન્યથા નિષ્કૃપ નૃપદ્વારા નિરૂપિત ‘ ત્યાગ ’ નામના રાજપુરૂષે મને તથા આ ગુણાવલીને સમુદ્રતટ નિકટવર્તિ જંગલમાં મૂકી ચાલ્યો ગયો. પ્રિયપતિથી અપમાન પામી દુઃખિત થઈ મેં મહાર્ણવમાં ઝંપાપાત કર્યો, રસાતળ ગર્ભ, સર્પસુખે જઈ પડી; છતાં વિનાશ ન પામી. ખરેખર સત્ય છે કે પાપકર્મીને મરણ પણ દુઃપ્રાપ હોય છે. ત્રિભુવનમાં ભટકી આખરે તપોવનમાં સ્થિત બની. અન્ય સમયે રાજા પાસેથી પ્રતાપ નામનો મારો ભાઈ મને આવીને મળ્યો અને તેણે કહ્યું કે “ પ્રિય ભગિની ! અધુના તારો પતિ જૈન મુનિનો પ્રિયપાત્ર બન્યો છે, ” જૈન મુનિએ તારા પતિને કહ્યું કે “ તારા કટ્યાણને માટે તું પોતાની સ્ત્રી કીર્તિને દૂર કર તથા તેના આ પ્રતાપ નામના ભાઈને દેશનિકાલ કર. ” આ સાંભળી કીર્તિમંજરી રૂદ્ર થઈ. અને રાજાનો મદ દહન કરવાને મોહનૃપતિને જઈ મળી. વચન પ્રપંચદ્વારા મોહનૃપતિને આકર્ષી કુમારપાલ દ્વારા ઉશ્કેર્યો અને મોહનરેન્દ્રે સર્વ સમક્ષ અપ્રતિભ પ્રતિજ્ઞા કરી કે “ સમરાંગણમાં કાં તો હું નહીં હોઉં, કાં તો તે શુદ્ધ ક્ષત્રિય નહીં હોય. ” આ પંખી કીર્તિમંજરીએ જ્ઞાનદર્પણને પૂછ્યું કે “ હે મુનીશ્વર ! આમાં જય-પરાજય કોનો થશે ” જ્ઞાનદર્પણે કહ્યું “ ભદ્રે ! મોહપરાજયે પ્રથમ જ પોતાના પરાજય સૂચક શબ્દો વાપરેલ જ છે. ” આ સાંભળી કીર્તિમંજરી ખિન્ન થઈ “ ધિક્કટમ્ જો એમ જ થશે તો વિશ્વત્રયમાં મારું સ્થાન નહીં રહે ” આ પ્રભાણે બોલી તે ચાલી ગઈ. હું પણ ત્યાંથી આપના પાદપદ્મની નિકટ ઉપસ્થિત થયો. આ સાંભળી કુમારપાળ પણ મોહરાજાને પરાજય કરવાનો વિચાર બહાર કરે છે, તેવામાં વૈતાલિક કહે છે કે-અધુના બપોરનો સૂર્ય વીતરાગ પૂજન કરવાનો સમય દર્શાવે છે.

આ સાંભળી કુમારપાળાદિ સર્વે ચાલ્યા જાય છે. (કમથઃ)

છોટાલાલ મગનલાલ શાહ.

પ્રકીર્ણ વિચારો.

હર્ષ અને શોક એ ઉભય ચિત્તના વિકારો છે; જેમ સુગંધી અને દુર્ગંધી પરમાણુઓ પાર્થિવ વિકારો છે તેમ; હર્ષ પામનાર મનુષ્ય ખુસી થાય છે અને તે સમીપના બીજા મનુષ્યમાં, જે અસૂયા હોય છે તો તેને પ્રતિહર્ષ નહિ થતાં શોક પ્રગટે છે. હર્ષ કરનાર મનુષ્યની સાથે મેળખાનાર સમીપનો મનુષ્ય તેના હર્ષમાં ભાગ લે છે તેજ પ્રમાણે શોકાતુર મનુષ્યનો વિરોધી મનુષ્ય હર્ષિત થાય છે અને તેનો સહયોગી મનુષ્ય તેનો શોક જોઈ પોતે શોકાતુર થાય છે; હર્ષ શોકની ચતુર્ભંગી આ રીતે વ્યાપક બને છે, પરંતુ હર્ષ અને શોકના વિકારોને જીતનાર મનુષ્ય એ બન્ને પ્રસંગોથી પર હોવાથી તેને આસપાસના મનુષ્યના હર્ષ શોકના વિચારો આત્મબળ વધારવા રૂપે કામ કરે છે.

*

*

*

*

*

સ્યાદ્વાદ એટલે દુધ અને દહીંમાં પગ રાખવો એવો અર્થ ધર્મનું રહસ્ય નહિ જાણનાર તેમજ ધર્મી કહેવાતા મનુષ્યોનું વર્તન દંભયુક્ત જોઈને કરે છે; પરંતુ વાસ્તવિક તેમ નથી. સ્યાદ્વાદ=વસ્તુને અવલોકન કરવાની એકજ બાજુ હોય એમ કોઈ પ્રતિપાદન કરતું હોય તો બીજી બાજુ પણ તપાસવાની રહે છે. એ ધ્વનિસૂચક શબ્દ છે. જેમ દિવસનું પ્રતિપાદન કરનાર મનુષ્ય રાત્રિના સમયનો અપલાપ કરી શકતો નથી તેમજ વસ્તુને એકજ દૃષ્ટિબિંદુથી અવલોકવામાં હુમેશાં ખામી રહેતી હોવાથી બીજી દૃષ્ટિબિંદુથી અવલોકવાથી શુભ અને અશુભ બન્ને બાજુઓ જણાય છે અને બન્ને દૃષ્ટિબિંદુઓથી (turning points of view) સત્ય વસ્તુ સ્વરૂપ સમજાય છે.

*

*

*

*

*

ઉપાધિ મોહબળ (net of attraction) વધારે હોય છે તેમ ત્યાગ વધારે કઠિન બને છે. જ્યારે આત્મબળવાળા મનુષ્યોનું દષ્ટાંત આમાં લઈ ન શકાય. કેમકે ચક્રવર્તીઓએ ષટ્પાંડની ઋદ્ધિને ત્યાગવામાં વાર લગાડી નથી પરંતુ સામાન્ય કોટિના મનુષ્યોએ ઉપાધિઓ વધારતાં પહેલાંજ વિચાર કરવો ઘટે છે; ત્યાગ બુદ્ધિ હૃદયના છેદા ખુણામાં વાસ કરતી હોય તો ચેતવાની જરૂર છે. માત્ર જાણ્યાજ અને સમજ્યાજ કરે તો ક્રિયાશૂન્ય રહેવાથી જળમાં પેસી પગ ન હલાવનાર તરીકા પેઠે જળમાં ડુબી જાય છે તેમ ચારિત્ર મોહનીયનું બળ બન્યું બન્યું રહેતાં તમામ બંધનો જેવાંને તેવાંજ ખડા રહે છે.

*

*

*

*

*

જે સંસ્કારો જીવનમાં અનેક ઉપદેશો અને શાસ્ત્રીય સમજણ છતાં છુટતા

નથી તે અવશ્ય બીજરૂપે જન્માંતરમાં સાથે આવે છે. અને અંકુરારૂપે પ્રકટવા માંડે છે. ત્યાં જો સંયોગો અને વાતાવરણ તે સંસ્કારોને ફેડવામાં પ્રબળ નીવડે તો અવશ્ય બીજરૂપે સંસ્કારો વિનાશ પામતાં નિર્મૂળ થાય છે, નહિ તો અનેક ભવો સુધી બીજરૂપે સાથે આવ્યે જાય છે અને કુદરતી વલણ મુજબ અંકુરારૂપે વધતા જતાં ફળો સારાં યા નરસાં આપ્યે જાય છે. આ સુખ દુઃખનાં મૂળ હોય છે.

* * * * *

સમાજની દૃષ્ટિએ બુદ્ધે પ્રતિપાદન કરેલો મધ્યમ પ્રતિપદા-માર્ગ હુમેશાં લાભકારક નીવડે છે. એમ ભૂતકાલીન ઇતિહાસ સાક્ષી પુરે છે. ભૂતકાળના ઇતિહાસ ઉપર ભવિષ્યનો આશાવાદ મંડાય છે. મહાત્મા ગાંધીજીએ વ્યક્તિતરીકે વિશાળ આત્મ-લોગનું જીવન જીવવા છતાં તેમણે અસહકારના મુખ્ય અંગ રૂપ ‘મન વચન કાયાથી અહિંસા’ નું સૂત્ર સમાજને માટે પસંદ કરી તે સૂત્રદ્વારા સ્વરાજ્યની પ્રાપ્તિ બહેર ક-રેલી છે, પરંતુ સામાજિક જીવનમાં રસાયણરૂપ આ સૂત્રને જીરવી શકવાની તાકાત હોતીજ નથી તેથી તે પદ્ધતિનું ફળ મળી શકતું નથી. સમાજ આદર્શરૂપે આ પદ્ધતિ જીરવી શકે પણ અમલ કરી શકે નહિ અને અમલ થયા વગર ‘સ્વરાજ્ય-કથેય’ પ્રાપ્ત ન થઈ શકે. વ્યક્તિગત અહિંસાનું ઉપરોક્ત સૂત્ર પાલન થઈ શકે.

* * * * *

સમ્યગ્દર્શન એ સર્વાત્મક ગુણ છે અને તે શ્રદ્ધા રૂપ છે. સમ્યગ્જ્ઞાન એ આત્માની વિવેક દૃષ્ટિ છે; સમ્યક્ ચારિત્ર એ ચારિત્ર અને આત્માનું શુદ્ધ વર્તન છે. ત્રણે ઉત્તરોત્તર એક બીજના ઉત્પાદક છે. દર્શનમોહનીયના ક્ષયોપશમ પછી સમ્યગ્દર્શન પ્રકટે છે. આ આત્મિક ગુણ હોવાથી આત્મા અશ્રદ્ધાના અંધકારથી પ્રકાશમાં આવે છે. ‘આત્મા છે.’ કર્તા છે. કર્મીફળ લોકતા છે વિગેરે વિશ્વાસ પ્રકટે છે. પોતાની અને સુખ દુઃખની ભિન્નતા સમજાય છે; સમ્યગ્જ્ઞાન એ વિશ્વાસને મજબુત કરવા સાથે સારાં નરસાનું, હેય, જોય, ઉપાદેયનું જ્ઞાન આપે છે અને તે સમજણ આવ્યા પછી શુભવ્યવહારનું પાલન કરવા આત્માને અંદરથી પ્રેરણા થયાં કરે છે; જેમ જેમ આત્મા વર્તનમાં મુકતો જાય છે તેમ તેમ તે સમ્યક્ચારિત્ર-વાન ગણાય છે. વસ્તુસ્થિતિ આમ હોઈ શુદ્ધ દેવ ગુરૂ ધર્મની પીછાણને, ભક્ત્યા-ભક્ત્ય, પેચાપેચના વિવેકની સમજણને, અને દેશવિરતિ-સર્વ વિરતિ રૂપ સંયમને અનુક્રમે સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રના બહિરંગ લક્ષણો પ્રગટેલાં છે.

* * * * *

સ્વાર્થ એ આત્માનો અનાદિ સંસ્કારથી ગ્રાંથ થયેલો વ્યાપક ગુણ છે. બે વરસનું બાળક સહુથી પ્રથમ પોતાના શરીરની રક્ષા તપાસે છે અને આહારની ગવેષણા કર્યાં કરે છે. મોટી ઉંમરે પણ મુખ્ય ભાવના એજ હોય છે; આ સ્વાર્થને જ્ઞાનપૂર્વક સ્વ અર્થ-આત્મિક અર્થમાં જો ફેરવી શકાય તો સ્વપરતું અનેક ગુણ

ખની ગંઠ છે, આત્મિક શૌર્ય, વીર્ય, મરદાઇ, હીમંત, અને બધી ચીજો વિના નિભાવી દેવાની તાકાત, ચાલી ગઈ છે. આપણી તુચ્છ સંપત્તિ, ઘરબાર, ઇજ્જત આગર આપણા ગળામાં પથ્થરની ઘંટી રૂપે કામ કરી રહી છે. કોઈ પ્રકારનું સામાજિક, રાજનૈતિક કે કૌટુંબિક, વિધન અથવા આવરણ, દુર કરવામાં જે બહાદુરીની જરૂર છે તે આપણે ગુમાવી બેઠા છીએ. આપણે આપણી પ્રાચીન સભ્યતા ગુમાવીને ખરેખર રાંક, પામર, નિર્ધન પશુ જેવા બની ગયા છીએ. આપણી અધ્યાત્મિકતાની હાંસી કરાવીએ છીએ.

અધ્યાત્મિકતા એજ ભારતવર્ષનું સાચું ધન અને ખર્ચ ગૌરવ છે. પરંતુ વર્તમાનમાં એ મૂળ વસ્તુની કેટલે દરજ્જે વિકૃતિ થઈ છે, અને કઈ હદ પર્યંત એ આદર્શ હોય પામ્યો છે, તેની ગણના કરવી અશક્ય છે. ખરી આધ્યાત્મિકતામાં નિરૂપાધિક્તા, સરળતા, ધર્મમયતા, વિરત્વ, નિર્ભયતા, હીમત આદિ ઉચ્ચતમ ગુણો હોય છે. આજે ક્યાં છે એ ખરી ચીજ ! એને ખદલે કર્મજડતા, આચાર બહુલતા, શુષ્ક વિતંડાવાદ, અને વાણી બ્યાપારે આવીને સ્થાન લીધું છે. ચોતરફ ઘોર અંધકાર છે. આશાનું એકે કિરણ દશ્યમાન થતું નથી.

પરંતુ આશાવાન હૃદય નિરાશ થવાની ના પાડે છે. ભારતનો આત્મા ક્યાં સુધી નિંદ્રાવશ રહેશે ? હવે વિશ્વ જાગવા લાગ્યું છે. અને તે સાથે ભારતના સાચા અભ્યુદયના મંગળ પ્રભાતની પૂર્વ લાલી તેના પૂર્વાકાશમાં વિસ્તરેલી આશાવાન દષ્ટિ નિહાળે છે. ભારતના અંધકારનો દિવસ આવી ગયો છે. શું હવે પ્રકાશના પખવાડીયાની શરૂઆત નહિ થાય ? જરૂર થશે. ભારતની સંસ્કૃતિ અમર રહેવા નિર્માણેલી છે. તેના બીજમાંથી એક વિશ્વ-વ્યાપી વૃક્ષ ઉદ્ભવશેજ. જેને ચક્ષુ છે તે જોઈ શકે છે, જેને હૃદય છે તે અનુભવી શકે છે કે ભારત આજ માર્ગે હવે વળતું જાય છે. એની મૂળ સત્યતા પુનઃ પ્રતિષ્ઠિત થશેજ. ભારતનો ભાગ્યવિધાતા એ કામે લાગી પડ્યો છે.

પરંતુ એ કાર્યમાં આપણે શું ફાળો આવશે ? આપણે હાથ પગ જકડીને એક ખુણે બેસીને, તટસ્થપણે, ઉદ્દાસીનભાવે એ બધું જોયા કરીશું ? એનો ઉત્તર પ્રત્યેક વાચક પોતાના જીવનવડે આપે.

અધ્યાયી

અંથાવલોકન.

૧ શ્રી લોક તત્ત્વ નિર્ણય ગ્રંથ—મૂળ અને ભાષાંતર સહિત પ્રકાશક શ્રી હંસવિજયજી જૈન કી લાયબ્રેરી વડોદરા તરફથી અમોને ભેટ મળેલ છે. આ ગ્રંથમાં લોક તત્ત્વનું સ્વરૂપ અને અન્ય દર્શનમાં જગતનું આત્માત્મ, ક્રિયા કર્મ વિગેરેનું સ્વરૂપ કેવી રીતે છે, તેમજ લોકાદિ તથા તત્ત્વ અન્ય દર્શનીઓ કેવી રીતે કહે છે અને જૈન દર્શન કેમ કહે છે તેનું વર્ણન આપવામાં આવેલ છે. તત્ત્વજ્ઞાનથી ભરપૂર આ ગ્રંથના કર્તા શ્રીમાન હરિભદ્રસૂરિ છે તે ખાસ જાણવા જેવો છે. આવા ભાષાંતરના ગ્રંથ પ્રત આકારને બદલે ભુકાકારે પ્રસિદ્ધ કરવાની જરૂર છે. કિંમત આઠ આના.

૨ મહિલા મહોદય—આ સ્ત્રી ઉપયોગી ગ્રંથ સ્ત્રી મુખ્ય દર્પણ માસિકના તંત્રી શેઠ દેવચંદ દામજી કુંડલાકર ભાવનગર તરફથી અમોને ભેટ મળેલ છે. આપણા જીલ્લાઓમાં સ્ત્રી કેળવણી માત્ર રકુલમા અપાય છે પરંતુ ખરેખરી શુદ્ધી અને તેવા પુરતકો નથી તેમજ રકુલમાં પણ શિક્ષણ અપાતું નથી જ્યારે આ પુસ્તક તેના સાધનરૂપ છે. આ ભુકમાં સ્ત્રી ઉપયોગી અનેક જાણવાનું વિષયો (આરોગ્યતા, બાળ સંરક્ષણ, સોજ સંસ્કાર વગેરે સાથે અનેક આદર્શ સતી સ્ત્રીઓના દુઃખ ચારિત્રો ફોટાઓ મહિત આપવામાં આવેલ છે. છેવટે સ્ત્રીઓના ધર્મ, માતૃ, પિતૃભક્તિ, સામાન્ય ધર્મ વિગેરે આપી ખાસ સ્ત્રી ઉપયોગી નમુનેદાર ગ્રંથ બનેલ છે જે દરેક બહેનોને અવશ્ય વાચવ યોગ્ય છે. તેના લેખક મુનિ બાલવિજયજી છે. આ ગ્રંથ ખરેખર સ્ત્રી ઉપયોગી હોઈને મુખ્ય ઇલાકા, જુનાગઢ અને વડોદરા રેલ્વે ઇનામ અને લાયબ્રેરી માટે મંજૂર કરેલો છે. કિં. ૨-૦-૦

૩ વિશાશ્રીમાળી હિતેન્દ્ર—તંત્રી શેઠ દેવચંદ દામજી કુંડલાકર ભાવનગર તરફથી અમોને અભિપ્રાય માટે ભેટ મળેલ છે. આ માસિકનો જન્મ ગોહિલવાડ પ્રાંતની વીશાશ્રીમાળી જ્ઞાતિની ગયા આસો માસમા વળા મુકામે ધારા-ધોરણ નાત કરવા માટે મળેલ હતી તે થયેલ ધારા ધોરણનો રીતસર અમલ થાય અને આ જ્ઞાતિનો અબુલ્લખ કેમ થાય તેને માટે લેખો આપી તેમજ નાતના અનેક સમાચારો આપી જ્ઞાતિની સેવા બજાવવી તેવા હેતુ આ માસિકના તંત્રીનો હોય તેમ માન્ય પડે છે. અત્યારના સમયમાં, પેપર કે માસિક, સમાજ જ્ઞાતિ કે દેશના સુવિચારને કેળવવા, દોરવવા અને વ્યવસ્થિત કરનાર રીત રીવાજો વગેરે દુર કરવાનું એક પ્રમુખ સાધન છે. દરેક વીશાશ્રીમાળી બહેનોએ તેના ગ્રાહક થઈ હિતેન્દ્ર આપવાની ખાસ જરૂર છે.

૪ શ્રી આત્માનંદ જૈન સમા અખ્યાતા (પંજાબી)—સં. ૧૯૨૧ના અક્ટોબરથી સં. ૧૯૨૨ના સપ્ટેમ્બર સુધીનો રીપોર્ટ અમોને મળ્યો છે. સ્થાપન થયા પછી માત્ર દશવર્ષમાં જૈન સમાજની પ્રગતિના અનેક કાર્યોનો જન્મ આ સરચાએ આપ્યો છે તે રીપોર્ટ વાંચવાથી માલમ પડે છે, આ દેશના જૈન અને પ્રકારની કેળવણીથી પછાત હતા તે ધારના પ્રમાણ હવે પછીના દશ વર્ષોમાં કદાચ બીજા જીલ્લા કરતાં આગળ નીકળી જાય તેમ રીપોર્ટ વાંચતા માન્ય પડે છે. કારણ તેઓ “આરંભે શરા નહીં.” પરંતુ લીધેલ કામ પરિપૂર્ણ કરવાની શ્રદ્ધા ધીરજ અને હિમતવાળા છે. આ રીપોર્ટમાં જણાવે છે કે સં. ૧૯૭૫ ની સાલમાં એક શ્રી આત્માનંદ જૈન લાયબ્રેરી ખુલેલ છે અને સાથે શ્રી આત્માનંદ જૈન મીડલ રકુલનો જન્મ પણ આપેલ છે, તેમજ ધાર્મિક શિક્ષણ

હિંદિમાં ક્રમબદ્ધ આપવા માટે શ્રી આત્માનંદ જૈન શિક્ષાવલી (બુદ્ધ) લખાઈ તૈયાર થયેલ છે. આ સભાનું સં. ૧૯૧૨ માં સ્થાપન થયા પછી સને ૧૯૧૫ માં ધર્મ પ્રચારના માટે શ્રી આત્માનંદ જૈન ટ્રેક્ટ સોસાયટી સ્થાપિત કરી, નાના નાના અનેક પુસ્તકો પ્રગટ કરી સાહિત્યસેવા પણ ખજાલે છે. ઉપર જણાવેલ મીડલ સ્કુલ સાથે બાળાઓ માટે શ્રી આત્માનંદ જૈન કન્યા પાઠશાળા પણ શરૂ કરી છે. બોર્ડિંગ હાઉસ, સ્કોલરશીપો વગેરે પણ બાળકની કેળવણીના ઉત્તેજનના અનેક સાધનો થોડી મદદે ઉત્પન્ન કરેલ છે, પંજબ છાત્રામાં જૈન ધર્મની પ્રગતિ, ખંતે પ્રકાશની કેળવણીનો પ્રચાર માટે આ સંસ્થાને જેમ પ્રમળ ઇચ્છા જણાય છે, તેમજ જે ગુરૂરાજના નામથી આ સંસ્થા અને અંતર્ગત કાર્યો છે તે બધા સાથે પૂજ્ય ગુરૂ મહારાજનું નામ જોડી, જન્મ આપી ખરેખર ગુરૂ ભક્તિ દર્શાવી છે. પૂજ્યપાદ આત્મારામજી મહારાજના સ્વર્ગવાસથી અને વિદ્યમાન શ્રીમાન્ વલ્લભવિજયજી મહારાજની ત્યાંની ખેરહાજરીથી જે ઉત્સાહ મંદ થયો હતો તે હાલમાં વિદ્વદ્ધ શ્રીમાન્ વલ્લભવિજયજી મહારાજના ત્યાં વિચરવાથી-ખીરાજમાન થવાથી ઉત્સાહ વધવા સાથે કેળવણીની વૃદ્ધિ માટેના કાર્યોનો પણ જન્મ આપી ઉપર મહાત્માની સમયાનુસાર ઇચ્છા, વિચાર, અને મતોરથો પુરા કરવા આ સંસ્થા કટીબદ્ધ થઈ છે. મીડલસ્કુલ, હાઈસ્કુલ અને કોલેજનો જન્મ લવિષ્યમાં ત્યાંના જૈન ગ્રંથો આપી આખા પંજબનું જૈનત્વ ખીરાવશે, કેળવણીની વૃદ્ધિ કરશે અને જૈનધર્મનું મહત્વ વધારશે એમ અમેને આ રીપોર્ટ વાંચતા જણાય છે. ત્યાં ખીરાજમાન મહાત્માશ્રી વલ્લભવિજયજી મહારાજની કૃપા, સચના અને ઉપદેશ વડે લવિષ્યમાં તેમ ખતો એમ ઇચ્છીએ છીએ.

વર્તમાન સમાચાર.

જણાવવાને અત્યંત હર્ષ થાય છે કે અમારી સભાના સભાસદ ગ્રંથુ ઓધવજી ધનજીરાઈ ભાવનગર નિવાસી હાલમાં સોલીસીટરની પરિક્ષામાં પસાર થયેલા હોવાથી, તેમને માનપત્ર આપવાનો મેળાવડો આ સભા તરફથી માહ શુદ્ધ ૫ સોમવાર તા. ૨૨-૧-૧૯૨૩ ના રોજ આ શહેરની હાઈકોર્ટના ચીફ જડજ મેહેરજીભાઈ ભાસ્કરરાવભાઈ વિદ્યુલ્લાસ એમ એ એસ એસ બી, એડવોકેટના પ્રમુખપણા નીચે આ સભાના મંદાનમાં દીવસના ચાર કલાકે (૨૮. ૮.) કરવામાં આવ્યો હતો. પ્રમુખ સાહેબ ઉપરાંત જૈનકામના અગ્રેસર, આ સભાના સભાસદો, રાજ્ય ન્યાય ખાતાના અન્ય અધિકારીઓ, કોલેજના પ્રોફેસરો વગેરેએ પણ હાજરી આપી હતી. પ્રમુખની નિમતોડ થયા બાદ સભાના મેંટેનરંસે સભા તરફથી માનપત્ર વાંચી સંભળાવ્યું હતું અને માનપત્ર બાદી ઉપર તે ખાસ જાપાની રૂપાના કાસકેટમાં લખત કરી ગ્રંથુ ઓધવજીને પ્રમુખ સાહેબના મુખારક હસ્તે અર્પણ કરવામાં આવ્યું હતું. ત્યારબાદ ગ્રંથુ ઓધવજીભાઈએ ગોચ જવાબ આપ્યો હતો અને છેવટે પ્રમુખ સાહેબે ઓધવજીભાઈના જવાબ માટે પ્રશંસા કરતાં પોતાના ઉચિત વિવેચન સાથે કુલદાર અર્પણ થતાં મેળાવડો વિરાજન થયો હતો.

આત્મભાનન્દ પ્રકાશ.

॥ વંદે વીરમ્ ॥

॥ પરોપકારઃ સમ્યક્ ક્રિયમાણો ધીરતામભિવર્ધયતિ, દીન-
તામપર્કર્પતિ, ઉદાચિત્તાં વિત્તે, આત્મમ્ભરિતાં મોચ-
યતિ, ચેતોવૈમલ્યં વિતનુતે, પ્રમુત્ત્વમાવિર્ભાવયતિ; ત-
તોઽસૌ પ્રાદુર્ભૂતવીર્યોલ્લાસઃ પ્રણટરજોમોહઃ પરોપ-
કારકરણપરઃ પુરુષો જન્માન્તરેઽપ્યુત્તરોત્તરક-
મેણ ચારુતરં સન્માર્ગેવિશેષમાસાદયતિ ॥

પુસ્તક ૨૦] વીર સંવત્ ૨૪૪૯ ફાલ્ગુન. આત્મ સંવત્ ૨૭. [અંક ૮ મો.

ૐ
તાત્ત્વિક પુરુષાર્થ.

(ગજલ સોયણી.)

(૧)

પુરુષાર્થ કરતું પ્રેમથી છે પૂર્ણ તારા કામનો,
શાદ્દન કરે કૃત કર્મનું ઉપદેશતા જ્ઞાની જનો;
લૌકિક લોકોત્તર તણી સીડી તપાસી ચાલજે,
લૌકિક સંચિત મેળવે પુરુષાર્થ લોકોત્તર થજે.

(૨)

સંચિત સુકૃત ફલ છતાં પુરુષાર્થ પ્રાણી માનતો,
હુકમ ફલતા ભાવિતું તે દિન શરણુ સ્વિકારતો;
આનંદ શોક ન માનવો સુખ દુઃખમાં તે કારણે,
શંભ ભાવથી વેદી કરે પુરુષાર્થ જે જ્ઞાની ગણે.

વેલચંદ્ર ધનંજી.

—❦(ૐ)❦—

શુદ્ધ દેવગુરૂની સેવાનો લાભ દુર્લભ કેમ કહ્યો છે ? તેમાં રાખવા યોગ્ય સાવચેતી.

૧ શુદ્ધ દેવ-વીતરાગ પરમાત્માને આદર્શ રૂપ લેખી પ્રતિદિન તેની દ્રવ્ય ભાવ સેવા-ભક્તિ કરવા સદાય લક્ષ જાતે રાખી બીજા ભવ્યજનોને તેવું કલ્યાણકારી લક્ષ કરાવવું.

૨ અંગ, વસ્ત્ર, મન, ભૂમિ, ઉપગરણ, ન્યાય દ્રવ્ય અને વિધિ એ સાતે પ્રકારની શુદ્ધિ સાચવવા પોતાથી બનતું કરી છુટવું.

૩ ગમે તેવી કિંમતી છતાં અશુદ્ધ જણાતી કે જણાયેલી વસ્તુ પ્રભુના અંગે ન લગાડવી.

૪ દ્રવ્યપૂજામાં રહેલા પવિત્ર હેતુ સમજવા પૂરતો ખપ કરવો અને તે બીજા બધીને પણ સમજાવવા.

૫ પ્રભુની પાસે કે મંદિરમાં એક પણ દીવો ખુદ્દો રાખવો ન ઘટે. જ્યણા સચવાય તેમ તે ખાસ જ્ઞાનસ વિગેરેમાં સંભાળીને રાખવો જોઈએ.

૬ સોય ઘોંચીને પરોવેલા કૂલોની માળા પ્રભુના કંઠે આરોપવી વ્યાજબી લાગતી નથીજ, આપણને એક કાંટો વાગ્યો હોય તે વ્યથા કરે છે, તો સોયના ઘોદા, સુકોમળ કૂલોને મારવા કેમ દેવાયજ. તે કરતાં છુટા સુગંધી ને તાજાં ફૂલ ચઢાવવા ઠીક છે.

૭ પાટણ શહેરમાં ઘણે ભાગે ઉપરનો સુધારો ઠીક દાખલ થયેલો જણાય છે. તે બીજા બધા જોનોએ ધડો લેવા યોગ્ય છે. દીવાના સંબંધમાં યોગ્ય પ્રબંધ કરવા યથાયોગ્ય સૂચના કરી છે, તેનો વેલાસર અમલ થાય તો સારું.

૮ પ્રભુ દર્શન, વંદન, પૂજન કે સ્તવનાદિક પ્રસંગે એ સમજી લાઈ જહેનો ભારે કેલાહલ મચાવે છે. ખુબ જોશથી ઘંટ વગાડે છે અને ઘાંટા પાડી પાડીને રાગ રાગણી સમજ્યા વગર જેમ આવે તેમ ગાય છે, તેથી ખરા રસિક જનોને ક્ષોભ પેદા થાય છે. વળી અર્થ સમજી શકાય એવી અવસર ઉચિત સ્તવનો બીજા સાંભળનાર પણ ચકિત થઈ જાય તેવી સુંદર ઢબથી ગાતાં શીખવું જોઈએ. સાથે વિનય અને વિવેક વિસરાય નહીં પણ સારી રીતે સચવાવાં જોઈએ.

૯ મન એકાગ્ર કરી, શુદ્ધ-પવિત્ર વસ્ત્રાદિક સજી, અખંડ ઉત્તરાસંગ જનોઈ આકારે રાખી, પગરખાં વિં ગઢ બહાર મૂકી, શુદ્ધ દેવ ગુરૂ સમીપે જવું. તેમનાં દર્શન થતાંજ અત્યંત આદર સહિત નમસ્કાર-પ્રણામ કરવા.

૧૦ પુરૂષોએ પ્રભુની જમણી બાજુએ અને સ્ત્રીઓએ ડાબી બાજુએજ

રહીને બધી ઉચિત કરણી કરી લેવી. પાછા ફરતાં પ્રભુને પુઠં નહીં દેતા, પડખાના ખારણેથી નીકળવું અથવા તો આદર સચવાય તેમ પાછા પગલે ચાલવું.

૧૧ એક પણ પુરૂષ કે સ્ત્રી પ્રભુને પુઠં દબને પાછાં ન ચાલે. આવા સ્વયં વર્તનથી બાળકો અને પૂજારીઓ પણ તેમ કરશે.

૧૨ શુદ્ધ દેવની જેવો શુદ્ધ ગુરૂનો આદર કરતાં સંહુએ શીખવું. તેમનો ઉપગાર અથાગ છે. તેમનાથીજ ખરો માર્ગ પામી શકાય.

૧૩ શત્રુજયાદિક તીર્થોની યાત્રા કરવાના અભ્યાસી જનોને ઉચિત છે કે તેમણે જંગમ તીર્થ સમાન પવિત્ર સાધુ સંતોનો યોગ્ય આદર કરવો-તેમનો લાભ લેવા ચુકવું નહીં. તેમનાં હિત વચનોને હૈયે ધરનાર સજ્જનો તેનો ખરો લાભ લહી શકે છે.

૧૪ ઉત્તમ વૈદનાં વચન અનુસારે ચાલનાર રોગી જેમ જલદી રોગમુક્ત થઈ શકે છે, તેમ શુદ્ધ દેવગુરૂનાં એકાન્ત હિત વચનોને યથાર્થ અનુસરનારાજ પાપ રોગથી મુક્ત થાય છે.

૧૫ જન્મ મરણનાં આકરાં બંધનોથી મુક્ત થવા ઈચ્છનારાઓ એ ઉક્ત હિતવચનો લક્ષમાં લઈ, પ્રમાદરહિત તેનો આદર કરવો જરૂરનો છે. ઇતિશમ્.

! મુનિ શ્રી કર્પૂરવિજયજી મહારાજ.

આપણા હૃદયને વિશાળ કરવાની-બનાવવાની જરૂર છે.

જિન-સર્વજ્ઞ-વીતરાગ પ્રણીત ધર્મને અનુસરનાર દરેક જૈન ભાઈબહેન ગૃહસ્થ હોય કે ત્યાગી હોય તેનું હૃદય ક્ષુદ્ર-સંકુચિત નહીં પણ વિશાળ હોવું જોઈએ એમાજ ખરી મહત્તા રહેલી છે જેને સમ્યગ્જ્ઞાન (તત્ત્વબોધ) અને સમ્યગ્દર્શન (સમકિત) પરિણત થયેલ હોય તેને ઉક્ત વાંત ભાગ્યેજ સમજાવવી પડે છે તેનું વર્તનજ તેની આંતર ભાવનાની સાક્ષી ભરે છે. જ્યાંસુધી જીવને ખરૂં જ્ઞાન થયું નથી હોતું તેથીજ તેની શ્રદ્ધાનું કશું કેકાણું નથી હોતું ત્યાંસુધી તેનું વર્તન સશાસ્ત્ર કયાથી હોઈ શકે ? ત્યાંસુધી તેના વર્તન ઉપર અનેક પ્રકારની કડવી ટીકા થવાનો સંભવ રહે છે. પરંતુ જ્યારે આંતરમા ખરો જ્ઞાન દીપક પ્રગટે છે અને ખરૂં શ્રદ્ધાન જાગે છે, ત્યારે તેનું વર્તન પણ સીધું-સરલ-સશાસ્ત્ર બનવા પામે છે. એવું નિર્દેશ આચરણ કોણ ભવ્યાત્માને ન ગમે ? ગમેજ. અત્યારે શાસ્ત્ર વચનનું યથાર્થ રહસ્ય સમજવાની પણ ખેવના ઓછી થયેલી જણાય છે. નહીંતો થોડી પણ કરણી યથાર્થ રીતે કરાય તે જરૂર હિતકર અને આનંદકારક થવા

પામેજ. 'દયા' કે 'અહિંસા' પોકારવા માત્રથી કંઈ વળે નહીં. તેમજ શાસ્ત્રથી ઉલટી સ્વમતિ કલ્પિત દયાવડે પણ હિત થઈ શકે નહીં. દયા કે અહિંસા સશસ્ત્ર એટલે ડહાપણ ભરીજ હોવી જોઈએ. તેવી દયાથીજ હૃદય મૃદુ-કોમળ અને વિશાળ બની શકે. બધો વ્યવહાર પણ એવોજ ડહાપણ ભર્યોજ હોય કે તે સુર જનોને પ્રશંસનીયજ બને. ખરા દયાળુ ભાઈજેનો જમીન (ભૂમિ) શુદ્ધ કરવા માટે ખજૂરીની વાસંદી નજ વાપરી શકે. ખાનપાનમાં ભારે ચોખ્ખાઈ રાખે, અંગ અને વસ્ત્રની શુદ્ધિ પણ સાચવે, તેમજ ન્યાય-નીતિથીજ કમાણી કરે. એવા શુદ્ધ ન્યાય દ્રવ્યથીજ દેવગુરૂ ધર્મની સેવા ભક્તિ કરે. સ્વધર્મી જનોની, દુઃખી જનોની બનતી સેવા-ચાકરી કરે. દુઃખી પશુઓનું પાલન કરે તે કરતાં દુઃખી માનવોનો ઉદ્ધાર કરવા કશી કચાશ નજ રાખે. વિવેકવડે સર્વ ઉચિત આચરણ કરેજ. ધીતશમ્. મુનિ શ્રી કર્પૂરવિજયજી મહારાજ.

ધર્મ-જીવનના માર્ગમાં રહેલા વિઘ્નો.

જ્ઞાની પુરૂષોએ ધર્મના માર્ગને અત્યંત કઠીન-દુર્ગમ અને તરવારની ધાર જેવો વર્ણવ્યો છે. એ ઉપરથી કેટલાક ઓછી સમજવાળા બંધુઓ એમ માને છે કે ધર્મ પ્રાપ્તિ માટે ઘણા શાસ્ત્રો વાંચવા જોઈએ, તેને સમજવા માટે સંસ્કૃત, માગધી, પાલી વિગેરે પ્રાચીન ભાષાઓ શીખવી જોઈએ, જુદા જુદા વિદ્વાનોની શાસ્ત્રના અર્થ સંગ્રહી ટીકાઓ, ભાષ્યો, વૃત્તિઓ, ચુર્ણીઓ વિગેરેનું અધ્યયન કરવું જોઈએ, તેમજ તે બધું સમજ્યા પછી અનેક પ્રકારના વિકટ, દુસહ્ય વૃત્ત, તપ, અનશન આદિ આચારોનું સેવન કરવું જરૂરનું છે, તેથી તે માર્ગને તરવારની ધાર જેવો દુર્ગમ વર્ણવેલો છે. વસ્તુતઃ એ બધું નિષ્પ્રયોજન નથી, પરંતુ ધર્મ વસ્તુ બહાર નથી; અંતરમાં છે, અને તેની શોધ બહારના પાના પુસ્તકોમાં કરવાથી મળે તેમ નથી. તેથી ધર્મના માર્ગની કઠીનતા અને દુર્ગમતા બહારથી લેગી કરવાની સામગ્રીને ઉપલક્ષીને વર્ણવેલી નથી, અગર કોઈ પ્રકારના શારીરિક માનસિક કે આધ્યાત્મિક કષ્ટો ઉઠાવવાની આવશ્યકતાને ઉદ્દેશીને પણ નથી કહેલી.

ધર્મ-જીવન અગર ધર્મના માર્ગના અંગે જે ભય અગર વિષમતા રહેલી છે તે ખીજાજ પ્રકારની છે અને તે ભય, આપણા અંતરમાં કોઈ પ્રકારના ધર્મ વિરોધી ભાવોનો પ્રવેશ થવા ન પામે તેને ઉદ્દેશીને રહેલો છે. ધર્મ-માર્ગ ઉપર સ્થિર રહેવું એ નટના ખેલ જેવું છે. નટ માથે જળથી ભરેલું પાત્ર લઈ સામસામાં બે વાંસ ઉપર રાખેલી દોરડી ઉપર ચાલે છે, ત્યારે તેને જેવી કાળજી અને સતર્કતા રાખવી પડે છે, તેવીજ અને તેથી અધીક ચીવટ ધર્મના પથીકને રાખવી પડે છે.

પ્રથમ લોકાનુરાગ અગર લોક-દષ્ટિનો છે. જનસમાજમાં રહીને હું જે બળતે ધર્મના કાર્યો કરું તે વખતે સહુની નજર મારા ઉપર રહે, તેઓ મને ધર્મશીળ સન્ન જાણે, લોકોની બધી જાણ રહીને મારું ઉત્તમ કાર્ય બેઠક પર રહી ન જાય એવી નિરુદ્ધ વૃત્તિ આપણામાં ઘણીવાર રહી જાય છે. જેના હૃદયમાં લોકાનુરાગ અગર લોકોની વાહવાહ મેળવવાની લાલસા રહેલી છે તેના ધર્મ માર્ગમાં મહાન વિપત્તિ રહેલી છે. આ વૃત્તિમાં કેટલી ધર્મ-વિષ્ણાતક શક્તિ રહેલી છે તે ઘણા બંધુઓ સમજતા નથી, તેથી તે પ્રત્યે ઉપેક્ષા રાખે છે. જગતમાં આ શ્રેણીના ઘણા મનુષ્યો છે, જેઓ નિરંતર ધર્મનો અભિનય નિભાવે છે, તેમના હૃદયમાં લોક-પ્રશંસાની એવી પ્રબળ શક્તિ રહેલી હોય છે કે આસપાસના પાંચ પચીસ માણસો જેવા પ્રકારે આડે તેવાજ પ્રકારે તેમના ધર્મચારનું સ્વરૂપ રચાઈ જાય છે. લોકોની વાહવાહથી તેનું ચિત્ત નાચી ઉઠે છે જેમ જેમ લોકોના વાહવાહનો ધ્વનિ વધતો જાય છે તેમ તેમ તેમના ધર્મ-નાચની માત્રા વધતી જાય છે. લોકોની વાહવાહ ધ્વનિ તેમના કર્ણમાં નિરંતર શુંબર કરતી રહે તે પ્રકારનું તેમનું હૃદય-બંધારણ થઈ જાય છે. લોકોની વાહવાહ મેળવવાની વૃત્તિ આપણા સર્વના અંતરમાં કેવી પ્રબળપણે રહેલી છે તે સહુ પોતાના અંતરની પરીક્ષા કરી જાણી શકે તેમ છે લોક-પ્રશંસાની એવી અદ્ભૂત શક્તિ છે કે તે મેળવવા માટે વિશ્વમાં અનેક સ્થળે મહદ્ કાર્યો થયા છે. એના પ્રભાવથી આશ્ચર્યજનક સાહસ, અદ્ભૂત સ્વાર્થત્યાગ, ઘોર વૈરાગ્ય, કઠોર તપસ્યા, વિષમ વૃત્ત-પાલન આદિ ઉપજી આવ્યા છે અમુક પ્રકારના આચારથી વસ્તુતઃ આત્મ-કલ્યાણ કે જન-શ્રેય થાય તેમ છે કે નહીં? તેનો કાંઈ હીસાબ રાખ્યા વગર લોક-પ્રશંસાની મોહિની શક્તિથી આકર્ષાઈને અનેક જનોએ વિરમયદારક કાર્યો કર્યા છે. જેમ નાટકના તખ્તના ઉપર અભિનય કરનાર અભિનેતા, શ્રોતૃ વર્ગના તાલી ધ્વનિથી ઉત્તેજિત થઈને બેઠકા બેસથી પોતાનો અભિનય વિસ્તારે છે, અને પોતાનો શ્રમ ભૂલી જાય છે, તેમ લોક-પ્રશંસા અને વાહવાહના ધ્વનિથી પ્રેરાઈને આપણે લોકોએ માન્ય કરેલા માર્ગમાં બેઠકા બેસથી દોડીએ છીએ. લોક-પ્રશંસાના પ્રભાવથી આપણો શ્રમ ભૂલી જવાય છે. મદ્રાસ તરફના જંગલી લોકો એક પ્રકારના

défilé-dance નામની ફીડા કરે છે તે વખતે તેઓ મોઢામાં અગ્નિ રાખે છે. તે વખતે આસપાસના લોકોના વાહવાહ ધ્વનિથી તેઓ એટલા બધા મુગ્ધ અને અભિ-ભૂત થઈ જાય છે કે અગ્નિની દાહક શક્તિનું તેઓ જ્ઞાન ભૂલી જાય છે. વાહવાહની શક્તિના પ્રભાવથી કાંઈક સ્ત્રીઓએ પોતાના પતિઓના મૃત-દેહ સાથે સતિ થઈ સહ-મરણ આદરેલું છે, કાંઈક યોદ્ધાઓમાં શૌર્ય અને વીર્યનો સંચાર કરેલો છે, કાંઈકમાં વૈરાગ્ય અને ધર્મ-ભાવ જગાવ્યા છે. કાંઈકે પોતાની લક્ષ્મી હુંટાવી છે, કાંઈકે ધરખાર કુટુંબ અને વૈભવ વિલાસનો ત્યાગ કર્યો છે. લોકોની વાહવાહથી પ્રેરાઈને કાંઈક જનોએ અશક્ય કાર્યો કર્યા છે. પરંતુ એ બધું નાટકના અભિનય જેવું સમજવું. એવી લોક-પ્રશંસાની વૃત્તિથી પ્રેરાઈને કરેલા નાટકી કાર્યો આપણા ધર્મ-જીવનનો નાશ કરનારા છે. જેમને પોતાના ધર્મ-જીવનને સાર પૂર્ણ, સ્થિર, નિષ્પેષ, અને ઉચ્ચતમ પ્રકારનું ઘડવું છે, તેમણે લોક-દૃષ્ટિના પ્રભાવથી પોતાની જાતને મુક્ત કરી નાખવી જોઈએ. જેમના હૃદયમાં લોક દૃષ્ટિનો ભય અગર પ્રીતિ છે, તેઓ પોતાનું કે પારકું કોઈનું શ્રેય કરી શકતા નથી એ વાસના જ્યાં સુધી આપણા હૃદયમાં કાર્ય કરે છે, ત્યાં સુધી આપણે નિર્મળ નથી, પણ મળ-યુક્ત છીએ, મુક્ત નથી પણ પરવશ છીએ; લોક-પ્રશંસાની શુભામગીરીનો ખોળે માત્ર ઉઠાવીએ છીએ. આપણા હૃદયમાં નિરંતર એમજ રહ્યા કરે છે કે “લોકો મને કેવા ભાવથી નિહાળે છે ?” “હું જે આ બધું ધર્મ-કાર્ય કરી રહ્યો છું તેલોકો ખરોખર જાણે છે કે મારો શ્રમ નકામો માર્યો જાય છે ?” ધર્મ-સાધન કરતી વખતે ખીજા બંધુઓ આપણને કેવા ભાવથી નિહાળે છે તે વાત તદ્દન ભૂલી જવી ઘટે. ધર્મ-સાધન એ અંતરની ઘટના છે, લોકદૃષ્ટિથી તેનો નિર્ધાર થવો ન જોઈએ. તે વખતે આપણે લાખો મનુષ્યોના સમાજમાં હોવા છતાં આપણે જાણે નિર્જન અરણ્યમાં હોઈએ, અને કોઈ આપણને જોતું નથી એમ માનવું ઘટે. લોક-દૃષ્ટિનો પ્રભાવ આપણા ચિત્ત ઉપર કાર્ય કરી રહ્યો છે કે નહીં તે આપણે ખરોખર કાળજી પૂર્વક જોવું જોઈએ. પરીક્ષાથી જો એમ જણાય કે આપણા અમૂક ધર્મ-કાર્યમાં લોક-દૃષ્ટિ લોકાનુરાગ અગર તે પ્રકારની અન્ય વાસનાઓનો ફાળો છે, તો આપણે માની લેવું કે એ કાર્ય ધર્મ-કાર્ય નથી; પરંતુ તેથી કાંઈક વિપરીત કાર્ય છે. પ્રભુ પ્રત્યેની પ્રવંચના છે. અત્યાર સુધીમાં આપણે જે કાંઈ કાર્યો તનુ મન અગર દ્રવ્ય વડે લોક પ્રશંસાથી પ્રેરાઈને કર્યા હોય, અને તેને ધર્મ-કાર્ય માની આપણા ધર્મ ખાતામાં જમે કર્યા હોય તો તે તુર્તજ ઉધારી નાખવા જોઈએ; કેમકે પ્રભુના ચોપડામાં એ આપણા ખાતે જમા નથી થતા. વિશુદ્ધ સ્વ-પર કડ્યાણની દૃષ્ટિએ જે કાંઈ થાય છે તેજ ધર્મ-કાર્ય છે.

ધર્મના માર્ગમાં ખીજે ભય ભાવ પ્રવણતા અથવા આવેગમયતાનો છે. એને લઈને મનુષ્ય એકપણ સાધનક્રમમાં સ્થિર રહી શકતો નથી. કોઈ ગ્રંથમાં

તપનું માહાત્મ્ય વાંચવામાં આવે કે તુર્તજ એકટાણા, ઉપવાસ, આદિ કરવા મંડી પડે છે. વળી થોડા દીવસ પછી વૃત્તનો મહીમા સામગ્ર્યો એટલે અનેક પ્રકારનાં વૃત્ત આદરે છે. અમુક કાળ પછી કોઈનાં મુખે યૌગિક સિદ્ધિઓની વાતો બહુવામાં આવે એટલે યૌગિક પ્રક્રિયાઓ સાધવા વળગી પડે છે, એ પ્રકારે પોતાનો અધિકાર, શક્તિ, આદિ સમગ્રયા વિના જે જે કાળે ને જે આવેગ કે ભાવ હૃદયમાં ઉત્પત્તિ થો તે વખતે ગમે તેવું તેનું આચરણ આરંભી દે છે. પરંતુ એક સાધનને સમગ્રજીવન પૂર્વક અહીંને સાગોપાગ ઉતારતો નથી. માનવ-જીવનમાં ધર્મનો સંચય આ પ્રકારે અધીરાઈ પૂર્વક ભાવાવેશથી આરંભેલા સાધનોથી બનતો નથી. શાસ્ત્રો અને અનુભવ એ સંબંધમાં એમ કહે છે કે જેમ કીડી પોતાનો રાફડો કણ કણ ધુળ લેગી કરીને ચણે છે, તેમ મનુષ્ય પણ પોતાનું ધર્મ-મય ચારિત્ર્ય ધીરે ધીરે શુભ-સંચય અને દોષોનાં પરિત્યાગ વડે કરે છે. ધીમે ધીમે પ્રયત્ન પૂર્વક અતિ આયાસથી, ઘણા કાળના અભ્યાસથી ઘર કરી રહેલા દોષોનું સંશોધન કરી, તેનો પરિત્યાગ કરી, તે સ્થાને સફળોનું ઉપાર્જન કરવું જોઈએ. જે માણસોમાં તલપાપડતા, અધિરાઈ, ક્ષણિક ભાવનો ઉભરો છે ત્યાં સ્થાયી ફળ કશું હોતું નથી. તેવા પ્રયત્નનું પરિણામ હમેશા નિરાશા, ખાલીશ્રમ, અને દુર્બળતામાજ આવે છે. ધર્મ-સાધન તેવા પ્રયત્નો વડે કદી થતું નથી. ધર્મના માર્ગમાં આગળ વધેલા અનુભવીઓની એવી સલાહ છે કે કોઈપણ સાધન-પથનું અવલંબન કરીને ઘણાં કાળ તેનું ધૈર્યપૂર્વક પરિપાલન કરવું જોઈએ. શુભ સંકલ્પ પૂર્વક કોઈ ઉત્તમ સાધનમાં હાથ નાખ્યા પછી તેમાં લાગ્યા રહેવું જોઈએ. જેના અંતરમાં આવેગનું પ્રાધાન્ય અધિક પ્રમાણમાં છે, તે કોઈ પણ આચાર વિચાર કે સાધનમાં સ્થિર રહી શકતો નથી. એકપણ કાર્ય સફળતાની દીશામાં થોડી ઘણી ગતિ કરે તે પહેલાં બીજો નવો પ્રસ્તાવ ખડો થાય છે, અને તેની ભાવ-મયતા તેને તે પ્રસ્તાવ ભણી ખેંચી બાય છે, આજે અમુક કાર્ય અગર સાધન સામગ્રી પોતાના અને પારકાના કલ્યાણ માટે યોગ્ય લાગે અને તે પ્રમાણે કરવા લાગી જાય, કાલે તે બધું જીતું, નિરસ, સારહીન અને કંટાળાકારું જણાવા માટે છે. વળી બીજો કાંઈક આકર્ષક પ્રસ્તાવ રસીક, સારપૂર્ણ, આનંદપ્રદ લાગે છે. તેમાં થોડા દીવસ દીલોળનીથી લાગી પડાય છે, અને થોડા કાળ પછી તેનું પણ તેવું જ નિર્માણ બની આવે છે.

આવી પ્રકૃતિ આપણને અત્યંત વિવેકારક અને વિપત્તિમાં લઈ જનાર થઈ પડે છે. એક મહાન ઉદ્દેશને અંતરમાં ધારણ કરી, તેને સિદ્ધિ કરવા માટે દીર્ઘકાળ તેના ઉપર આત્મ શક્તિનો પ્રયોગ કરી તેને સફળ કરવા આપણા ચારિત્ર્યમાં દૃઢતા અને સાર પૂર્ણતા આવે છે. જેઓ આવેગના જોસથી ક્ષણમાં આ દીશામાં અને ક્ષણમાં પેલી દીશામાં ઘસડાયા કરે છે, તેમના ચારિત્ર્યમાં કશું બળ કે પ્રભાવ ઉત્પન્ન થતા નથી. આવી ભાવમય પ્રકૃતિવાળા મનુષ્યો પોતાને અને પારકાને ભ્રમ કરતા

નુકશાન વધારે કરે છે. તેઓ એક સ્થિર રહી શકતા નથી, તેમને હરરોજ નવું નવું જોઈએ છીએ, એકને એક વાતમાં લાગ્યા રહેવામાં તેનું મન થાકી જાય છે. આ પ્રકારની પ્રકૃતિએ આજકાલ આપણા દેશની રાજકીય પ્રગતિને મોટો ધક્કો પહોંચાડ્યો છે. મહાત્મા ગાંધીજીના રચનાત્મક કાર્યક્રમમાં દેશ અને વ્યક્તિ ઉભયનો સાચો ઉદ્ધાર રહેલો હતો, અને મહાત્માજીની મુક્ત સ્થિતિમાં લોકોને તે તરફ ઉત્સાહ ભાવ હતો, પરંતુ એ ભાવ લાંબો કાળ નભી શક્યો નહીં, દેશના અમુક વર્ગે ખુબ પાડવા માંડી કે “ ભાઈ, એ કાર્યક્રમ કે દહાડે પુરો થાય, અને ક્યારે અમે સફળ થઈએ ? હવે એ કાર્યક્રમમાં અમને મુદ્દલ રસ પડતો નથી, કાંઈક રસ પડે તેવું, ભાવને ઉત્તેજિત કરે તેવું નવું નવું આપો. ” આથી દેશની સાચી પ્રગતિમાં ભંગાણુ પડ્યું, અને ખરેખરી ક્ષયદાકારક સાધન પ્રણાલી આજે અવગણના પામી લોકોની દૃષ્ટિમાંથી વેગળી પડી ગઈ. આમ થવાનું કારણ એજ છે કે આપણાં માંહેના ઘણાખરા ભાવનાના આવેશવાળા છે, ભાવનું જોસ ટકે ત્યાં સુધી તેમાં મચી પડે, થોડા દિવસ પછી થાકીને ઢીલા પડી જાય, અને વળી થોડા દિવસ વીત્યે તે જુની વાતને વીસારી પાડી કાંઈક નવુંજ આરંભી બેસે. આવા લોકો ભાવનાની સૃષ્ટિમાં બેઠા બેઠા અદ્ભૂત ઠાઠ રચે છે, કલ્પનાની ચક્ષુએ પોતાને અને સર્વને ઉચ્ચત્તમ અવસ્થામાં કલ્પે છે, પરંતુ વસ્તુતઃ તેવા થવા માટે, ધીરજ પૂર્વક પ્રયત્ન ઉઠાવીને અમુક દોષોનો ત્યાગ અને અમુક ઉત્તમ ટેવો અને ગુણોનું ઉપાર્જન કરવા જેટલું સામર્થ્ય સ્ફુરાવી શકતા નથી. આવા લોકો આવેગને લીધે ભાવથી ઉત્કૃષ્ટ બની શકે છે, પરંતુ વસ્તુતઃ વ્યવહારમાં બાળકથી પણ નિર્બળ હોય છે. તેમના જીવનમાં શાંતિ, સ્થિરતા, દૃઢતા, સખળતા, પ્રભાવ આદિ કશું રહી શકતું નથી. સમુદ્રમાં એક લાકડાનું પાટીયું આમથી તેમ મોજાના મારથી જેમ અથડાય, તેમ તેઓ ભાવના આવેગથી આંહીથી તહીં અને આ સાધનથી પેલા સાધન તરફ અથડાયા કરે છે; તેઓ ભલા હોય છે, પણ સખળ નથી હોતા, તેઓ નીતિમાન હોય છે, પરંતુ લાલચો સામે ટકી રહેવા માટે દૃઢ પ્રતિજ્ઞાવાળા હોતા નથી. આપણે આપણા ચારિત્ર્યમાંથી આવી ભાવના-પ્રધાન પ્રકૃતિને વિસર્જન કરવી જોઈએ.

ધર્મ-માર્ગમાં ત્રીજો ભય ધર્મશાસ્ત્રોના માત્ર વાંચનનો છે. આ વાત વાંચીને કેટલાક શાસ્ત્રાનુરાગી બંધુઓને નવાઈ લાગશે. તેઓ બોલી ઉઠશે કે, “ સાધુજનો પોતાના ધર્મ-જીવનની સહાયતા માટે જે શાસ્ત્રોનું નિરંતર અધ્યયન કરે છે, અને જેનું વાંચન મનન કરવાનો આપણને ઉપદેશ આપે છે, તે શાસ્ત્રો શું આપણા ધર્મ-માર્ગમાં ભય રૂપે છે ? તો તેનાં ઉત્તરમાં એજ કે કેટલાક માણસો ધર્મશાસ્ત્રોના જાનનેજ માત્ર ધર્મ માની લે છે; તે કારણથી તે ભયરૂપ છે. ખરૂં છે કે જ્ઞાની જનોના વચનો માત્ર મોઢે કરવાથી અને ધર્મ શાસ્ત્રોનું પઠન પાઠન કરવાથી આપણે ઘણી વાતો બાણી શકીએ, પરંતુ એટલા ઉપરથી આપણે ધાર્મિક થયા એમ માનવું એ બ્રાન્તિ છે,

અને ધર્મના માર્ગમાં જે બ્રાન્તિ એજ મોટામાં મોટો ભય છે. માણસ જેમ દુનીયાના ભૂગોળ મોઢે કરે તેટલા ઉપરથી તેણે દુનીયામાં મુસાફરી કરી મનાય નહિ, તેમ માત્ર શાસ્ત્રો મોઢે કર્યા અગર જાણ્યા, તેથી તે કાંઈ ધાર્મિક બન્યો ગણાય નહિ. અલબત્ત જેમ ભૂગોળનું પાકું જ્ઞાન દુનીયાની મુસાફરી કરવા ઇચ્છનારને અત્યંત સહાયક છે તેમ શાસ્ત્રોનું જ્ઞાન ધર્મના માર્ગમાં ગતિ કરવા ઇચ્છનારને આવશ્યક છે, પરંતુ ભૂગોળનું જ્ઞાન એજ જેમ ખરો વિશ્વ પ્રવાસ નથી, તેમ શાસ્ત્રજ્ઞાન એજ કાંઈ ધર્મ નથી. ઘણા મનુષ્યો શાસ્ત્રજ્ઞાન અને ધર્મ વચ્ચે ઘણો નિકટનો સંબંધ માને છે, પણ વસ્તુતઃ તેમ નથી; ઘણા શાસ્ત્રજ્ઞોની અને વાસ્તવિક ધર્મની વચ્ચે કરોડો ગાઉનું અંતર હોય છે. ધર્મે તેમના જીવનને લેશ પણ સ્પર્શ કર્યો હોતો નથી. શાસ્ત્ર એ બુદ્ધિ અને સ્મૃતિનો વિષય છે, ધર્મ એ જીવનનો ને ચારિત્ર્યનો વિષય છે. ઘણો શાસ્ત્રજ્ઞો પોતાની અભિસૂતાને લીધેજ ધાર્મિક હોવાનું માને છે એ બ્રાન્તિ છે. પકવાનના નામ જાણવાથી જેમ તે માહેનું એક પકવાન મોઢામાં આવતું નથી, તેમ શાસ્ત્રો જાણવા માત્રથી કાંઈ ધર્મ થઈ જતું નથી; માત્ર ધર્મના પિપાસુને શાસ્ત્રજ્ઞાન ઉપયોગી, પથ-દર્શક અને સહાયક થાય છે એટલું જ છે. પકવાનના નામ જાણ્યા પછી તેને પ્રયત્નપૂર્વક ખનાવી લેવાની મહેનત જેમ બાકીજ રહે છે, તેમ શાસ્ત્રો જાણ્યા પછી તે અનુસાર જીવનને ઘડી તેમાં ધર્મ ભરવાનું કામ તો બાકીનું બાકી જ રહે છે. આથી શાસ્ત્રોને ધર્મ માની લેવાની બ્રાન્તિમાં ન પડવા સામે આપણે ચેતવું જોઈએ.

ધર્મ-પ્રાપ્તિના માર્ગમાં ચોથો ભય બુદ્ધિનો છે. દરેક દેશકાળમાં બુદ્ધિમાન પુરૂષો કાર્ય-કુશળ, વક્તા, લેખક, યુક્તિપૂર્વક દલીલોથી પોતાની વાતને સાંમાનાં મન ઉપર ઠસાવવાની શક્તિવાળા અને સમાજના નેતા હોય છે. જગતના લોકો તેમની કાર્ય-શક્તિ, લાષણો, ચાલાકી વિગેરે જોઈને તેમના આધિન બની જાય છે, અને તેમને મોટા માણસ તરીકે સ્વીકારે છે; લોક-સન્માનથી પ્રેરાઈને આવા પ્રકારના બુદ્ધિમાનો પોતાનું જ્ઞાન જૂલી જાય છે; તેઓ એમ માને છે કે લોકોમાં માર્ગ જે સન્માન છે તે, તેમજ મારી વિદ્રતા, વાગ્મિતા, લેખન-શક્તિ આદિ સર્વ મારી આધ્યાત્મિક શ્રેષ્ઠતાના ક્ષુદ્રરૂપ છે બુદ્ધિના કાર્યને તેઓ આત્મિક વિકાસ માની લે છે, અને જગત પણ તેમ માનવા લાગી જાય છે જે સમાજમાં સાચી આધ્યાત્મિકતાના સ્થાને આવી બુદ્ધિમત્તાએ સ્થાન મેળવ્યું છે, તે સમાજ અજ્ઞાતપણે છેતરાય છે. બુદ્ધિનો વિકાસ એ આધ્યાત્મિકતા નથી; તેથી જ્યાં જ્યાં તર્ક, ન્યાય, યુક્તિ, દલીલો, મનોરંજક વસ્તુતાઓ આદિ જોવામાં આવે ત્યાં ત્યાં આધ્યાત્મિકતા સ્વીકારી જ લેવી એ બ્રાન્તિ છે અને તે સામે આપણે ચેતવાનું છે. જેમ ધન-બળ એ આધ્યાત્મિકતા નથી તેજ પ્રકારે મન અગર બુદ્ધિબળ એ પણ આધ્યાત્મિકતા નથી, એથી બુદ્ધિના ધારક પુરૂષોએ, તેમજ સમાજે તેવા સ્થાને આધ્યાત્મિકતા કદાપી લેવાની ભૂલ કરવા જેવું નથી.

ખીજી રીતે પણ બુદ્ધિ એ ઘણીવાર આધ્યાત્મિકતાની વિરોધી થઈ પડે છે. જ્યારે બુદ્ધિ આધ્યાત્મિકતાથી પ્રેરાઈને પ્રવૃત્તિ કરતી નથી ત્યારે તે ઘણીવાર આત્માની અધોગતિનું નિદાન બને છે. મનુષ્યને તે જડવાદી બનાવે છે, લૌકિક સુખોની સામગ્રીઓ એકત્ર કરવામાં તે સહાયક બની મનુષ્યને તે સુધરેલું જનવર બનાવી મૂકે છે. જે લોગોપલોગ અગર વિલાસને બુદ્ધિહીન મનુષ્ય કુદરતી આનંદથી લોગવે છે, તેજ લોગોપલોગ અને વિલાસના સાધનોને બુદ્ધિમાન પોતાની બુદ્ધિના પ્રભાવથી અત્યંત ઉત્કટ રાગપૂર્વક, તીવ્ર રસથી વેદે છે અને એ પ્રકારે સ્નીગ્ધ મોહનીય કર્મ પ્રકૃતિ ઉપાજે છે. હાલમાં ચોતરફ જે વિગ્રહો અને તેને લીધે કરોડો મનુષ્યોની ખુંવારી થાય છે તેના મૂળમાં આ પ્રકારથી આધ્યાત્મિકતાથી વીખુટી પડેલી બુદ્ધિ જ છે. એ બુદ્ધિથી ઉત્પન્ન થયેલું વિજ્ઞાન લોકોની સેવામાં યોજવાને બદલે લોકોના સંહારમાં યોજાયું છે. આધ્યાત્મિકતા સાથે સંકળાયેલી બુદ્ધિ જનસમાજનું તેમજ પોતાનું શ્રેય કરે છે, ત્યારે આધ્યાત્મિકતાથી વિયોગ પામેલી નરી બુદ્ધિ તેનું પોતાનું અને આસપાસનું સર્વનું અકલ્યાણ કરે છે. હાલની યુરોપની સંસ્કૃતિનો મોટામાં મોટો દોષ આ નરી બુદ્ધિમત્તાનો છે. સારા નશીબે હિંદે તેનો પૂર્ણ માત્રામાં સ્વીકાર કર્યો નથી, અને તેમ કરવાના ક્રમ ઉપર લાંબો માર્ગ કાપતા પહેલાં મહાત્મા ગાંધીજીએ હિંદને એ અનિષ્ટ ભાવિમાંથી ઉગારી લીધું છે. અને તેને તેના પ્રાચીન સનાતન આધ્યાત્મિક માર્ગ ઉપર મૂકી દીધું છે. આધ્યાત્મિકતાથી વિમુખ થયેલી બુદ્ધિમત્તા કરતા મૂર્ખતા વધારે શ્રેયસ્કર છે. કેમકે તેનામાં સાહજિક કુદરતી વૃત્તિઓ હોય છે, અને તે મનુષ્યને અધઃપતનમાંથી ઉગારી લે છે.

બુદ્ધિનો ખીજો દોષ સંશય-બહુલતા છે. આત્માને તે કોઈ માર્ગ ઉપર ટકવા દેતી નથી. પગલે પગલે અનેક તર્કવિતર્કો કર્યા કરે છે. ઇશ્વર-શ્રદ્ધાથી વારંવાર ચલિત કરે છે, સ્થૂલ શિવાયની અન્ય સર્વ આંતરિક અને પારલૌકિક ઘટનાઓ સંબંધે તેને નાસ્તિક અને શ્રદ્ધાહીન બનાવે છે. બુદ્ધિ એ શ્રદ્ધા અને સહજોપલબ્ધિ (Intuition) ને આધિન રહેવી જોઈએ, તેને બદલે જ્યારે શ્રદ્ધાનો નિર્ણય તર્કવિતર્કથી અને યુક્તિ પ્રયુક્તિ થાય અને અંતરના ગંભીર અને સાહજિક અનુભવો તેમજ સ્ફુરણોની વિરોધી થાય ત્યારે તે મનુષ્યના ધર્મ-માર્ગમાં વિઘ્નરૂપ બને છે.

આ ઉપરથી એમ સમજવું યોગ્ય નથી કે બુદ્ધિ એ માનવ જીવનમાં આકાર અને નિર્રર્થક વસ્તુ છે. એથી ઉલટું અસે એમ માનીએ છીએ કે બુદ્ધિ જ મનુષ્યને તેના ધર્મના માર્ગમાં સ્થિર રાખે છે. પરંતુ સરત એટલી કે એ બુદ્ધિની પ્રવૃત્તિ આધ્યાત્મિકતા વડે પ્રેરાયેલી, અર્થાત્ ધર્માનુસારિણી હોવી જોઈએ; જો તેમ ન હોય તો તે મનુષ્યનું પોતાનું અને આસપાસ સર્વનું અહિત કરનારી થઈ પડે છે. શસ્ત્રનો ઉપયોગ જેમ દુશ્મનોનો નાશ કરવામાં થાય છે તેજ પ્રકારે આત્મઘાત કરવામાં પણ થાય છે, તેજ પ્રકારે બુદ્ધિનો ઉપયોગ પણ આપણા અંતર બહાર રહેલા અનિષ્ટ

તત્વોના વિનાશ અર્થે પણ થાય છે, અને આપણા તેમજ પરના અહિત અર્થે પણ થઈ શકે છે. આ સ્થળે બુદ્ધિ સામે અમે ફરીયાદ કરતા નથી; પરંતુ નાસ્તિક અને સ્વચ્છંદગામી બુદ્ધિના પ્રવર્તન ઉપર ટીકા કરીએ છીએ. આપણે ચેતવાનું છે તે બુદ્ધિની વિપયગામી પ્રવૃત્તિ સામે છે.

ધર્મના માર્ગમાં શેષ લગ્ય કાર્ય-બહુલતાનો છે. મનુષ્યના જીવનને બે દિશાઓ હોવી જોઈએ. એક આત્મચિંતન અને આત્મપરીક્ષા અને બીજી કર્તવ્ય-સાધન અને લોકસેવા. જે જીવનમાં માત્ર બહારના જ કાર્યની બહુલતા અને ભરપૂરતા છે, અને આંતરિક વિચારણાનો અવકાશ નથી, તેના જીવનમાં કોઈ પ્રકારની ગંભીરતા, અગર ધર્મ-જીવનની ગાઢતા આવી શકતી નથી. આથી સાચા ધર્મ-પરાયણ સંજ્ઞાના જીવનમાં બંને દિશાઓ હોવી ઘટે લોકોની ભીડ અને નિર્જનતા, નિવૃત્તિ અને પ્રવૃત્તિ, ચિંતન અને કાર્ય એ ઉભયનો સમાવેશ જોઈએ. આત્માની ઉંડાણમાં રહેલા બહુમૂલ્ય રત્નો એકાંતમાં ધ્યાન, વિચારણા અને ચિંતનવડે પ્રાપ્ત થાય છે. અને તેનો ઉપયોગ આપણા પોતાના ચારિત્ર્યને ઉત્તમ પ્રકારે ઘડવામાં અને આસપાસના સમુદાયના કલ્યાણ માટે થાય છે. જેના જીવનમાં ચિંતન, એકાંતવાસ અને નિર્જનમાં ધ્યાન કરવાનો અવકાશ નથી તે જીવન કુદ્ધક, ઉપરચોટીયું, નિશ્ચયહીન, અસ્થિર, વિકળ, અને અસ્થિર મનુષ્ય જેમ બહારથી કમાઈ લાવી ઘરમાં તેનો ઉપયોગ કરે છે; તેજ પ્રકારે તેણે આત્માના અભ્યંતર પ્રદેશમાં ઉતરી ત્યાંથી મૂલ્યવાન રત્નો ઉપાર્જન કરી તેના પોતાના અને પરના ઉપયોગ માટે વાપરવા જોઈએ. તેણે હુમેશાં એવો થોડો વખત કાઢવો જોઈએ કે જ્યારે એકાંતમાં, નિર્જનમાં, નિર્મળ વાતાવરણમાં, અક્ષુબ્ધ ચિત્તે તેણે પોતાની આત્મ પરીક્ષા કરવી જોઈએ, પોતાના ચારિત્ર્યમાં ખુટતા તત્વો દાખલ કરી તેને નિભાવવાનો સંકલ્પ કરવો જોઈએ, પોતાના જે જે દોષો હોય તેનો પરિહાર કરવા માટે પોતાના મન સાથે સુદૃઢ નિશ્ચય કરવો જોઈએ. કુટુંબ, સમાજ, ગામ, દેશ અને વિશ્વનું કલ્યાણ કેવી રીતે થાય તેનો નિર્ધાર કરી, તેને અનુસરતું જીવન વ્યતિત કરવાનો સંકલ્પ કરવો જોઈએ, અને તે સંકલ્પ ઉપર સ્થિરવૃત્તિથી થોડી ક્ષણ નહીં રહેવું જોઈએ. આમ કરવાથી તે પ્રકારનું નિશ્ચય-બળ આપણામાં સંકાન્ત થાય છે, અને વહેવારના પ્રદેશમાં અનેક પ્રકારની વિપરીત ઘટનાઓ સામે તે ટકી રહે છે. જેમના જીવનમાં આ પ્રકારે એકત્ર કરેલું સંકલ્પ-બળ નથી, તેઓ ગમે તેટલા પોતાના ઉચ્ચ વિચારો હોવા છતાં, કાર્ય-પ્રદેશમાં પોતાના ઉત્તમ નિશ્ચયો અનુસાર વર્તન ચલાવી શકતા નથી, તેમજ પોતાના શુભ નિશ્ચયોનો પ્રભાવ પણ સમાજ ઉપર વિસ્તારી શકતા નથી. તેમનામાં કોઈ પ્રકારનો ટેક, દૃઢતા, સ્થિરતા; અચળતા અને ચારિત્ર્યશક્તિ હોતી નથી. આ પ્રકારની ચારિત્ર-શક્તિ આદિ કેળવવા માટે અને તેને પ્રભાવ-યુક્ત બનાવવા માટે આપણા જીવનમાં હુમેશાં થોડો કાળ ખરેખરી એકાંત અને નિર્જનતા હોવી જરૂરની છે. આ

તત્ત્વોની ખામીને લીધે આપણા જીવન આ કાળે સત્ય શૂન્ય, ગંભીરતા વિનાના, ઉપલક્ષીયા, અસ્થિર અને મેંઢા જેવા નિર્જન અને જ્યાં સંજોગો દોરી જાય ત્યાં વગર સ્વાર્થ દોરાનારા થઈ પડ્યા છે. લોકોમાંથી આંતરિક બળનો ક્ષય થયો છે. પોતાનું કલ્યાણ કયા માર્ગે છે તેનો નિર્ધાર તેઓ કરી શકતા નથી, તો પછી પારકાના કલ્યાણનો નિર્ધાર કરવાનો પ્રશ્ન ક્યાંથી હોય ? આવા સમાજમાં ધર્મ-જીવન ક્યાં સુધી નભે ? ગમે તેટલી પુસ્તકશાળાઓ, ધાર્મિક સંસ્થાઓ, વિપૂળ સાધન સામગ્રી આદિ હોવા છતાં આપણાં માંહેના સોએ નવાણું જણાના જીવનમાં કશોજ ફેરફાર નથી, તેનું કારણ એ છે કે આપણા જીવનમાંથી આપણે આંતરિક વિચારણાની અને નિર્જન ધ્યાનની દિશાને બાદ કરી નાખી છે. તેની ખામી આપણે બહારની સામગ્રીથી પુરવા માગીએ છીએ, પરંતુ કુદરતના નિયમથી ઉલટી વિધિનું ફળ સુંદર ક્યાંથી હોય ? આથી જેના જીવનમાં બહારનો વ્યવસાય અતિ પ્રમાણમાં છે તેણે તે વ્યવસાય બહુલતાને ભય તરીકે ગણી તેનું નિવારણ કરવું ઘટે. તેણે દિવસમાં અમુક કાળ નિર્જન-વાસ માટે કાઢવો ઘટે. તે વિના તેનું ધર્મ-જીવન ઘડાશે નહીં. નિર્જનમાં તેણે આત્મ પરીક્ષા, ઉત્તમ સંકલ્પોનું દઢીકરણ, જ્ઞાનની આલોચના, અને આત્મ-ચિંતન કરવું જોઈએ, તેમ થાય તોજ જીવનમાં સાર આવી શકે.

ઉપર ગણાવેલા વિધોનો આપણે બને તેટલો પરિહાર કરવો જોઈએ, અને આપણા અંતરમાં રહેલી પરમાત્માની શક્તિનો વિકાસ કરી આપણું મનુષ્યત્વ સફળ કરવું જોઈએ.

અધ્યાયી.

ધૈર્ય.

(૧૫)

(વિઠ્ઠલદાસ—મૂ. શાહ.)

“ ધીરજ, ધર્મ, મિત્ર અરૂનારી, આપત્તિકાલ પરખીયે ચારી. ”

તુલસીદાસ.

કાન્તાકટાક્ષવિશિષ્ટા ન દહન્તિ यस્ય ચિત્તં ન નિર્દહતિ કોપક્રશાનુતાપઃ ।
કર્ષન્તિભૂરિવિષયાશ્ચ ન લોભપાશૈર્લોકત્રયં જયતિ કૃત્સ્નમિદં સ ધીરઃ ॥

અર્થ—શ્રીયોના કટાક્ષરૂપી બાણો જેના ચિત્તને વીંધતા નથી, ક્રોધરૂપી અગ્નિનો તાપ જેના ચિત્તને બાળતો નથી અને ઇન્દ્રિયોના વિષય લોભપાશમાં નાંખીને જેના ચિત્તને ખેંચતા નથી તેજ ધીર પુરુષ ત્રણે લોકમાં વિજયી ગણાય છે.

રા. ભટ્ટાહરિ.

આ સંસારમાં કોઈપણ મનુષ્ય સર્વ સુખસંપન્ન હોતો નથી. પ્રત્યેક મનુષ્ય કોઈને કોઈ દુઃખથી પીડિત જોવામાં આવે છે. એવું કોઈપણ મનુષ્ય નિશ્ચયપૂર્વક

કહી શકે તેમ નથી કે અમુક મનુષ્ય ઉપર કદિપણ કોઈ સંકટ નહિ આવે અથવા તે હુમેશાં આનંદમાંજ રહેશે. સંપત્તિ, સંતતિ તથા લોભોપલોભની પુરેપુરી સામગ્રી હોવા છતાં પણ પ્રત્યેક મનુષ્યને માટે કોઈને કોઈ નવી ચીંતા, આવશ્યકતા તથા આપત્તિ નિર્માયલીજ હોય છે. સંસારની નગર વસ્તુઓ મેળવીને જે મનુષ્ય અંજાનવશાત્ એમ આશા રાખે છે કે તેને તેનાથી સ્થાયી સુખ મળશે, અથવા તે વસ્તુઓ તેના ઉપર આવનારી આપત્તિઓ ટાળવામાં હુમેશાં સમર્થ થશે તેને વારંવાર દુઃખી અને નિરાશ થવાના પ્રસંગો આવે છે. મનુષ્ય પોતાના જીવનમાં જે શત્રુઓની વિરુદ્ધ સંગ્રામ કરીને વિજયસુખ મેળવવા ચાહે છે તે ઘણાજ પ્રયત્ન, ભયંકર તથા વિકટ છે. તેઓ હુરેક વળતે આક્રમણ કરવા માટે તૈયાર પણ રહે છે. પોતાની જાતને સુખી તથા શક્તિસંપન્ન જોઈને એવો કદિપણ વિશ્વાસ ન રાખવો જોઈએ કે શત્રુઓ આપણી ઉપર કદિપણ આક્રમણ નહિ કરે. આ પરિવર્તનશીલ સંસારમાં સઘળી વસ્તુઓમાં તેમજ અવસ્થાઓમાં પરિવર્તન થયાંજ કરે છે. સુખી અને બુદ્ધિમાન મનુષ્યો ઉપર એકાએક સંકટ ક્યારે આવી પડશે તે જાણી શકાતું નથી. વર્ષાઋતુમાં કેટલીક વખત આકાશમાં ડગ અત્યંત નિર્મળ અને મેઘ રહિત જોવામાં આવે છે, પરંતુ તેટલા ઉપરથી કોઈપણ એમ નિશ્ચય પૂર્વક નથી જણાવી શકતું કે અમુક સમય સુધી કોઈપણ સ્વર્ણે પાણીનું એક ટીપું પણ નહિ વરસે. અકસ્માત્ આકાશની એ નિરજતા નદી થઈને ચોતરફ ઘનધોર ઘટા છાઈ રહે છે; વીજળી સિવાય બીજું કાંઈ કયાંય જોવામાં આવતું નથી અને તે સાથેજ મૂસળધાર વૃષ્ટિ થવા લાગે છે. આપણા આ માનુષી પ્રપંચરૂપ અન્તરિક્ષની દશા પણ એવીજ છે. તેની અંદર અમુક સમય પર્યંત સંકટનું વાદળું ન જોવામાં આવે તો તે ઉપરથી એમ માની લેવું તે ભૂલ છે કે તેની અંદર સુખનાં કિરણો હુમેશાં પથરાયલાંજ રહેશે. કોણ કહી શકે તેમ છે કે દુઃખનું વાદળું બીજાજ કોઈ સંકટરૂપી જળાની મૂસળધાર વૃષ્ટિ નહિ કરે.

જ્યારે એ વાત નિશ્ચિત છે કે મનુષ્યજીવનમાં સંકટનું આવવું સ્વાભાવિક છે, ત્યારે એ પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે કે એવા સંકટ સમયે શું કરવું જોઈએ ? શું કર્તવ્ય-વિમૂઢ બનીને દુઃખી અને ઉદાસીન ભાવથી આપણાં કટ્યાણુને માર્ગ તણ દેવો જોઈએ ? કદિ નહિ. જો આપણે એમ કહીએ તો પછી 'મનુષ્ય' ની પુરુષાર્થતા ક્યારે સિદ્ધ થશે ? એવા સંકટોના પંજમાંથી જીવ બચાવવા માટે ત્યાંસુધી ધૈર્યનો આશ્રય નહિ લેવામાં આવે ત્યાંસુધી વિપત્તિઓ આપણને દુઃખ આપીને નદ ધરશે એટલુંજ નહિ પણ તે આપણને હેરાન કરવા માટે પણ હુમેશાં તૈયાર રહેશે. જે મનુષ્ય એમ ધરે છે કે તે પોતાનું કર્તવ્ય-કર્મ સારી રીતે કર્યા કરે તેનું કાર્ય ધૈર્ય વગર ચાલીજ શકતું નથી. વિપદાર્થેવ ઝોળાંગવા માટે ધૈર્ય સિવાય

અન્ય એક પણ નાવ બનાવવામાં આવેલું નથી. માનવી જીવન-સંગ્રામમાં આગળ કૂચ કરવા માટે તેમજ વિદ્ન તથા દુઃખરૂપી શત્રુઓના કઠોર આઘાત સહન કરવા માટે આપણે ધૈર્યનું જ કવચ ધારણ કરવું જોઈએ. અહિં આ એટલું સ્મરણમાં રાખવાની જરૂર છે કે ધૈર્યવાનનો અર્થ સાહસિક નથી.

આપણે જેટલા જેટલા ઉદ્યોગ તથા પ્રયત્નો કરીએ છીએ તે સર્વ સુખની પ્રાપ્તિ અર્થેજ કરવામાં આવે છે. જો આપણે એ હેતુ કોઈ અંશે ધૈર્ય-શુભના આશ્રયથી સિદ્ધ હોઈ શકે તો સુખપ્રદ સદ્ગુણનું મહત્ત્વ આપણે અવશ્ય માનવું જોઈએ. દુઃખ તેમજ સંકટ સમયે ચિત્તને સમાધાન અને સાંત્વના આપવા માટે ધૈર્ય ધારણ કરવા સિવાય બીજી કોઈ યુક્તિજ નથી. એવી અવસ્થામાં ધૈર્ય વગર શાંતિ મળવી કઠિન છે, કેમકે માનસિક દુર્બલતાને લઈને ચિત્ત હમેશાં લયભીત દશામાંજ રહે છે. ધૈર્યના અભાવે, કોઈ વસ્તુ ખરેખરી રીતે એટલી બધી લયાવહ ન હોવા છતાં પણ, કાદંબનિક લયાનુભવને લઈને મનની અંદર હમેશાં બળાળાટ મચી રહે છે; તેમજ જ્યારે મનુષ્ય સંશય-ગ્રસ્ત બની જાય છે ત્યારે તેને દુઃખના અભાવમાં પણ દુઃખનો આભાસ થયા કરે છે. જે મનુષ્ય ધૈર્યશીલ હોય છે તેની દશા કુદિનમાં પણ એટલી ખુરી નથી થઈ શકતી કે જેટલી ધૈર્યહીન મનુષ્યની તેના સુદિનમાં હોય છે. તે મનુષ્ય પોતાની સારી ધુનમાં શાન્તમનસ્ક બનીને સ્વ-કાર્ય તત્પર રહે છે અને લવિષ્યમાં આવનાર વિપત્તિના લયથી પહેલેથીજ ગભીરાઈ જતો નથી. પરંતુ તે આવવાની શંકા થતાં વેંત તેને ટાળવાનો ઉપાય કરે છે. ધૈર્યવાન મનુષ્યનું અંતઃકરણ શાંતિ, સુખ, આશા અને ઉદારતા રહિત કદિપણ બનતું નથી. ધૈર્યવાન મનુષ્યના ચિત્તરૂપી દુર્ગને પ્રક્ષુબ્ધ વિપત્સમુદ્રનાં અત્યંત તોફાની તરંગો જરાપણ હાનિ પહોંચાડી શકતા નથી. પરંતુ ધૈર્યહીન મનુષ્યનાં ચિત્તની દશા સમુદ્ર કિનારે બાંધેલી ઝુંપડીના જેવી હોય છે, જે રેતી ઉપર બાંધવામાં આવેલી હોવાથી માત્ર એકજ પ્રચંડ જલ તરંગથી કંપિત બનીને ધૂળમાં મળી જાય છે. જુઓ, નીચેના શ્લોકમાં ધૈર્યવાન પુરૂષનું કેવું ઉત્તમ અલંકાર-પૂર્ણ વર્ણન છે:—

કદર્થિતસ્યાપિ હિ ધૈર્યવૃત્તે ન શક્યતે ધૈર્યગુણં પ્રમાર્દુસ્ ।

અધોમુખસ્યાપિ કૃતસ્ય વહે નાધઃ શિશ્વા યાતિ કદાચિદેવ ॥

અર્થાત્ વિપદગ્રસ્ત મનુષ્ય ધૈર્યવાન હોય છે તો તેની ધૈર્યવૃત્તિ નષ્ટ કરવાને કોઈ સમર્થ નથી, જેવી રીતે પ્રજ્વલિત અગ્નિને કોઈ ઉલટાવી દે તોપણ જવાબા ઉપરજ જાય છે, અને કદિપણ નીચે જતી નથી.

આ જીવન સુખમાં વ્યતીત કરવા માટેજ નહિ, બલકે આપણાં કર્તવ્ય-કર્મો

ઉચિત રીતે સંપાદન કરીને વિજય-પ્રાપ્તિને માટે પણ ધૈર્યની આવશ્યકતા રહે છે. કર્તવ્ય-પથમાં વિદ્ય આપતાં ડરપોક મનુષ્યો લોકોની અપ્રસન્નતાના ભયને લઈને પોતાનાં કર્તવ્યો પૂરાં કરવામાં આગળ પાછળ હુઠે છે અને તેઓની ઈચ્છાથી પ્રતિકૂળ કાર્ય કરવાનું સાહસ કરી શકતા નથી. પરિણામે તેઓ કોઈપણ મહત્વનું કાર્ય કરી શકતા નથી, તેઓને એમ માલૂમ પડે છે કે અમુક કાર્ય કરવાથી પોતાની લોકપ્રિયતા નષ્ટ થઈ જવાનો ભય છે અથવા કોઈ અધિકારાડૂઠ મનુષ્ય તે કામ માટે અસંતોષ પ્રકટ કરીને તેના તરફ ધિક્કાર બતાવે છે કે તરતજ તેનો ભુસ્સો નરમ પડી જાય છે. એવા સમયેજ નીતિમત્તા અને સિદ્ધાંત-પ્રેમની અગ્નિ-પરીક્ષા થાય છે. એવા સમયમાંજ ધૈર્યવાન પુરૂષ સંકટોની પરવા ન કરતાં પોતાના સિદ્ધાંતોની રક્ષા કરે છે અને વિચાર—શક્તિની આજ્ઞા સિવાય બીજા કોઈની આજ્ઞા માનતો નથી કોઈ પણ કાર્ય કરવા માટે તેનો એકવાર નિશ્ચય માત્ર થઈ જવો જોઈએ, પછી તે પુરૂં કરવામાં એક નહિ પણ હજાર વિધો ભડે આવે, છતાં તે તેની દરકાર કરતો નથી. તે પોતાની જાત તથા પરમાત્મા સિવાય બીજા કોઈનો તૂણ સરખો પણ વિશ્વાસ કરતો નથી. એટલે સુધી કે કર્તવ્ય-માર્ગમાં મનોદેવતાના મોતસાહન સિવાય બીજા કોઈના ઉત્તેજનની પણ આશા કરતો નથી એવા મહાપુરૂષોને લક્ષીનેજ ભર્તૃહરીજીએ કહ્યું છે કે—

નિન્દન્તુ નીતિનિપુણા યદિ વા સ્તુવન્તુ

લક્ષ્મીઃ સમાવિશતુ ગચ્છતુ વા યથેષ્ટમ્ ।

અથૈવ વા મરણમસ્તુ યુગાન્તરે વા

ન્યાય્યાત્પથઃ પ્રવિચલન્તિ પદં ન ધીરાઃ ॥

અર્થાત્ નીતિનિપુણ પુરૂષો નિંદા કરે કે સ્તુતિ કરે, લક્ષ્મી આવે વા જાય, પ્રાણ હમણાંજ આડ્યા જાય કે યુગાન્તરમાં, પરંતુ ધીર-ધૈર્યવાન લોકો ન્યાયના માર્ગથી એક ડગલું પણ અલિપ્ત થતાં નથી.

નીતિધર્મમય કર્તવ્યપથના આ પ્રકારના અનુયાયિઓની કીર્તિ સંસારમાં અમરામર થાય તો તેમાં જરાપણ આશ્ચર્ય નથી. પરંતુ આ પ્રકારના ખરેખરા ધૈર્યવાન અને ગંભીર-હૃદય પુરૂષો તેજ થઈ શકે છે કે તેઓને પોતાના નીતિ-ધર્મના સિદ્ધાંતોની સફળતા તથા યોગ્યતા ઉપર પુરેપુરો વિશ્વાસ હોય છે અને જેઓ તે ખાતર પોતાની જાતનો ભોગ આપવામાં પોતાની જાતને લાગ્યવાન સમજે છે. શ્રી મહાવીર, શ્રી રામચંદ્ર, યુધિષ્ઠિર, વિક્રમાદિત્ય, પ્રતાપ, શિવાજી આદિ મહાત્માઓના નામ ઇતિહાસમાં કેવળ તેઓના અચળ સિદ્ધાંત-પ્રેમને લઈને ચિરંજીવ થયા છે. એજ સાંસારિક સફળતાઓનું રહસ્ય છે. સંસારમાં નેતાઓનું

કાર્ય ઘણુંજ સંકટપૂર્ણ છે અને ખાસ કરીને તે નેતાઓનું કામ ઘણુંજ કષ્ટમય હોય છે કે જેઓ ખરેખરા સમાજ-સુધારક હોય છે. રાજારામ મોહન-રાયનું ઉદાહરણ હોય. તેમણે સમાજ-સુધારણાનો ઝુંડો ઉઠાવ્યો હતો. નવીન આવશ્યકતાઓ તથા સમયના આદેશ નહિ સમજનાર જુના વિચારના લોકો તેમને સમાજ-કંટક ગણતા હતા. પરંતુ આજે તેમનું નામ હિન્દુ જાતિના હિતૈષીઓની જીવંત ઉપર નાચી રહ્યું છે. તેનું શું કારણ ? એજ કે તેમના સિદ્ધાંત ઉત્તમ તથા પરાર્થપૂર્ણ હતા. તેની ખાતર તેઓથી પોતાની જાતનો લોભ આપવાની હિમ્મત રાખતા હતા. આ પ્રકારના જવલંત ઉદાહરણો ઇતિહાસમાં તેમજ વર્તમાન સમયમાં અનેક મળી આવે તેમ છે. આવા પ્રકારના ઇશ્વરીય સિદ્ધાંત-પ્રેમના માર્ગનો નિર્વાહ શું ધૈર્ય વગર કદિ પણ સંભવિત છે ?

જીવન-સંઘામમાં વિજય અને સફલતા પ્રાપ્ત કરવામાં ધૈર્યનો ઘણો મોટો ભાગ છે. એટલા માટે એટલું જાણવું જોઈએ કે એ સફળતા સંપાદન કરવામાં કયી કયી વસ્તુઓની આવશ્યકતા છે. સૌથી પહેલી આવશ્યકતા અહ્મિત મનોવૃત્તિ તથા ઈશ્વરમાં દૃઢ વિશ્વાસ હોવાની છે. જેઓનું મન વિકારવશ દૂષિત થઈ જાય છે તેઓના ચિત્તમાં સ્થિરતા રહેતી નથી. તેમજ માનસિક સ્થિરતા નહિ હોવાથી ઇચ્છા, ઉદ્દેશ તથા સિદ્ધાંત ક્ષણે ક્ષણે બદલાયા કરે છે. જેઓનું મન દોષો અને વિકારોથી ચંચળ બની જાય છે તેઓનાં મનમાં ચંચલતાનું વિરોધી ધૈર્ય કદિપણ નિવાસ કરી શકતું નથી. અહિં આગળ વાંચકો એ આશ્લેષ કરી શકે કે અનેકવાર જોવામાં આવે છે કે પોતાના દુષ્ટ હેતુઓ સિદ્ધ કરવા પાછળ પડેલા અનેક પાપાવતાર દુરાત્માઓનું મન ભયભીત નથી હોતું. આનું શું કારણ છે ? વ્યાજબી રીતે તો મનોવૃત્તિ દૂષિત હોવાને લઈને તેઓનાં ચિત્તની ચંચળતા હોવી જોઈએ, પરંતુ ઉલટું તેઓમાં ચિત્તની સ્થિરતા જોવામાં આવે છે. આના જવાબમાં અમે વાંચકોને માત્ર એટલુંજ જણાવવા ઇચ્છીએ કે એવા લોકોનાં જે ધૈર્ય જોવામાં આવે છે તેમાં અને જે ધૈર્યની આ લેખમાં પ્રશંસા કરવામાં આવી છે તેમાં આકાશ-પાતાળનું અંતર છે. એવા લોકોને ધૈર્યવાન કહેવાને બદલે સાહસી અથવા રાક્ષસી કહી શકાય. તેઓમાં જે ધૈર્ય જેવી વસ્તુ જોવામાં આવે છે તે વિશ્વસનીય નથી, કેમકે તેઓની સ્થિતિ નીતિ-તત્વોના આધારપર નથી હોતી. તેને ધૈર્યનું નામ આપી શકાયજ નહિ-અવશ્ય દુસ્સાહસજ કહી શકાય. એવા દુસ્સાહસનો જન્મ એક પ્રકારની દુષ્ટતાપૂર્ણ દૃષ્ટતા, લવિધ્યમાં આવનારી આપત્તિઓની ઉપેક્ષા તેમજ સર્વ પ્રકારના અવિચારમાંથી થાય છે. એવા દુસ્સાહસી રાક્ષસોના કદિપણ સફલ મનોરથ થઈ શકતા નથી અથવા એમ કહેવું જોઈએ કે તેઓની સાચી અસફલતાનું માપ તેઓની દુષ્ટ ઇચ્છાઓની સફલતાથીજ થઈ શકે છે.

ખીણ આવશ્યક વસ્તુ ઇશ્વરપર દૃઢ વિશ્વાસ હોવાની છે. મુશ્કેલીભર્યા પ્રસંગે ધીરજની વૃદ્ધિ કરવામાં ઇશ્વરનિષ્ઠા ઘણીજ ઉપયોગી થઈ પડે છે. એવો દૃઢ વિશ્વાસ થઈ જવો જોઈએ કે “ મારાપર ઇશ્વરની કૃપાદૃષ્ટિ ઠરેલી છે, તેજ મારો ખરેખરો રક્ષક છે, સદાચારી મનુષ્યને એક જાતની અવર્ણનીય સહાયતા મળી રહે છે ઇશ્વર ભલા મનુષ્યોનેજ ચાહે છે. મારા આ સારાં કાર્યમાં તે કોઈને કોઈરૂપે સહાયતા અવશ્ય કરશેજ, મારા કઠિન સમયમાં તે મને કદિપણ ભૂલશેજ નહિ, ઇત્યાદિ વાતો પર દૃઢ વિશ્વાસને લઈને ઘોર આપત્તિઓથી અસિત થવા છતાં પણ ધૈર્યશાલી મનુષ્યનાં ચિત્તની સ્વસ્થતાનો ભંગ થતોજ નથી. નિઃસીમ ભક્તોનો ધૈર્યભંગ થયો હોય તેવું કદીપણ અનુભવગોચર નથી. આ સ્થળે આ કોટિના અનેક ઇશ્વર ભક્તોના દૃષ્ટાંત આપી સ્થળ રોકવાની જરૂર નથી. વાંચકોને તે સઘળા સુવિદિત હોવા જોઈએ એમ માની અત્ર એટલોજ ઉલ્લેખ કરવાનું ઉચિત લાગે છે કે દૈવી સહાયતા અને સાંસારિક સફળતા તે લોકોને જ મળી શકે છે કે જેઓને પોતાના નીતિ ધર્મ તથા ઇશ્વર ઉપર દૃઢ વિશ્વાસ હોય છે. ઇતિહાસ ધર્મશીલ અને કર્મવીર પુરુષોનાં ચરિત્રોથી ભરપૂર છે. તેઓએ ધર્મ-નીતિ અને સત્યની રક્ષા ખાતર હજારો દુઃખો સહન કર્યાં છે. સંકટના ભારથી કદિપણ તેઓના મનને વ્યથ થવા દીધું નથી અને જરૂર પડે તો પોતાના તન-મન-ધનની આહૂતિ આપવાની કદિપણ ના પાડી નથી. આ સઘળું મનની અંદર હુમેશાં ધર્મ ખુદિ જાગૃત રાખવાનાં સામર્થ્યનું ફળ છે. એ ધર્મખુદિ ઇશ્વરની દયાલુતા ઉપર દૃઢ વિશ્વાસ રાખ્યા વગર કદિપણ જાગૃત થઈ શકતી નથી.

જીવન-સંગ્રામમાં વિજય પ્રાપ્તિ અર્થે ધૈર્ય ધારણ કરવાની ઇચ્છા રાખનાર મનુષ્યોને એક ખીણ પણ સૂચના આપવાની છે. તેઓએ પોતાનાં મનમાં મનુષ્યની સાચી પ્રતિષ્ઠા તથા કીર્તિના કારણો નિશ્ચિત કરી રાખવાં જોઈએ. અનેક લોકો એમ માન્યા કરે છે કે કેવળ દ્રવ્ય અથવા અધિકારથી સાચી પ્રતિષ્ઠા પ્રાપ્ત થાય છે, પરંતુ એ જામણાત્મક માન્યતા છે. ઘણા મૂર્ખ અને નાદાન લોકો પણ સંપત્તિ મેળવી શક્યા હોય છે. અને તેઓ ઉચ્ચ કોટિના અધિકારે પણ પહોંચી શક્યા હોય છે, તે દ્વારા કદાચ હજારો મનુષ્યોમા એકાદ મનુષ્ય ઘણીજ મુશ્કેલીથી પ્રતિષ્ઠા પ્રાપ્ત કરી શકે છે, કેમકે તે વસ્તુઓ એવી મદાન્ધતા ઉત્પન્ન કરનાર શક્તિઓ છે કે જે મળવાથી મનુષ્ય ઘણું ભાગે પોતાની જાતને ભૂલી જઈને તેનો દુરુપયોગ કરવા મંડી જાય છે. સદાચાર અને નૈતિક તથા આધ્યાત્મિક યોગ્યતા દ્વારા જે પ્રતિષ્ઠા મળે છે તેજ સાચી અને ચિરસ્થાયી હોય છે. સદાચાર એવો આકર્ષક-મંત્ર છે કે જે દ્વારા શત્રુઓ સુદાને

પણ આપણે માટે પૂજ્યભાવ થાય છે. એવા ધૈર્ય-સંપન્ન સદાચારી મનુષ્યોને કોઈ મહાન પારિતોષિકની અપેક્ષા નથી રહેતી. તેઓને સુખ તેમજ દુઃખથી હર્ષ કે ખેદ થતો નથી. તેઓને તો કેવળ પોતાનાં ઉદ્દિષ્ટ કાર્યનું જ ધ્યાન રહે છે. આ સ્થળે એ વાત સ્મરણમાં રાખવાની જરૂર છે કે પ્રતિકૂળ ટીકાઓને લઈને પોતાનાં નિતી-મય કાર્યનો ત્યાગ કરી દેવો એ એક શોચનીય ઘટના છે. દુષ્ટ લોકો સર્વની નિંદા જ કરે છે. એથી કરીને તેઓ ધૈર્યવાન મનુષ્યની પણ નિંદા તેના સદાચાર અને સિદ્ધાંત-પ્રેમને લઈને કરે તો પણ નવાઈ પામવા જેવું નથી. તેવા લોકો તેઓનાં આચરણનું રહસ્ય સમજી શકતા નથી, એમ કરવાથી તેઓ પોતાની અયોગ્યતા અને અસમર્થતાનો પરિચય કરાવે છે, પરંતુ વિચારવાન મનુષ્યોને તેઓની સુક્તકંઠે પ્રશંસા કરવાથી પણ સંતોષ થતો નથી. તે બિચારા નિંદકોને મનુષ્ય-જીવનનાં મૂલ્યનું જ્ઞાન હોતું નથી. તેથી ખરેખરા ધૈર્યવાન મનુષ્યો એવા નિંદકોના કઠોર વાગ્બાણથી હતોત્સાહ ન થતાં પોતાનાં ઉદ્દિષ્ટ કાર્યમાંજ મગ્ન રહેવું જોઈએ. ચાલુ

શ્રી ભગવાનનું શાસન તંત્ર અને ચાલુ પરિસ્થિતિનું દિગ્દર્શન.

પરમપુરૂષ ત્રિકાળદર્શી ભગવાન શ્રી મહાવીર પ્રભુએ જે દિવસે જગતનું નૂર, જગતની મહાકિંમતી મિલકત સમાન, મહાતેજઃપુંજ હોય તેવા જળહળતા પરમ સત્યનો સાક્ષાત્કાર કર્યો, તે સત્ય જગતમાં જળવાઈ રહે, તેને લાયક પાત્રો તેની કિંમત સમજે, તેનાથી લાભ ઉઠાવે. એ હેતુથી કહો, કે તેઓશ્રીનો એવો કદપ (આચાર) હોતો, એ હેતુથી કહો, પરંતુ ગમે તે હેતુએ, તે પરમસત્ય જગતમાં અખંડ રહે એ હેતુથી એ મહાજ્ઞાની પ્રભુજીએ, તેની ઘણીજ ઉત્તમ વ્યવસ્થા કરી.

ખરેખર એ પરમસત્ય, મહાકિંમતી વસ્તુ, જળહળતું તેજ; જગતના વિચિત્ર જગતની અટપટા, અને ભયંકર વાતાવરણ વચ્ચે અખંડ રીતે જળવાઈ રહે, તેને માટે જરૂર ઉત્તમ વ્યવસ્થાની જરૂર હતીજ—યદ્યપિ પરમ સત્ય, હમેંશા અપ્રતિહતજ હોય છે. નિરાખાધ હોય છે; જગતમાં કોઈપણ એવી વસ્તુ નથી કે જે એ પરમ સત્યને ગુંગળાવી શકે. સદાકાળ, સર્વ ક્ષેત્રે અખંડ,—અવિચ્છિન્ન તેજ પરંપરાથી દીપતુંજ રહે છે. તેથી તેની રક્ષા કરવાનો પ્રયત્ન કદી મહા પુરૂષો ન કરે એ સ્વાભાવિક છે.

પરંતુ પરમસત્યને ઓચ્છું જીરવી શકે તેવા પામર પ્રાણીઓ ભૂલામણી દ્રષ્ટિને લીધે જગતના ભયંકર વાતાવરણ નીચે ઢબાઈ જઈ સામે જળહળતા પરમ

સત્યને ભુક્તી જઈ અથડાય છે. માટે એ પરમ સત્ય જેમ અને તેમ જગતની સન્મુખ રહ્યા કરે, અને યોગ્ય પ્રાણીઓ તેના દિવ્ય પ્રભાવને બળે, લોભામણી, વિકરાળ અને માયાવી પડઢાઓમાં ન શુંચવાઈ જાય એ હેતુથી તથા દરેક પ્રસંગમાં એ પરમ સત્ય પ્રાણીઓની સામે ચમક્યા કરે, તેવું કરવા માટે એ દયાળુ પ્રભુશ્રીએ અત્યુત્તમ વ્યવસ્થા કરી છે.

ખરેખર જેમ વસ્તુ વધારે કિંમતી, તેમ તેની જોખદારી ભારે, સાચવવા તેનો પ્રબંધ પણ ઉચ્ચ વ્યવસ્થા પૂર્વક અને ખાસ ખાસ ગાંભીર્ય ભરેલા મુદ્દાવાળોજ હોય છે.

તીર્થ સ્થાપન.

પરમ સત્યનો વારસો જગતમાં ખરાખર કાયમ રહે, ઉત્તરોત્તર પ્રજાને-જગતને મળતો રહે, જ્યાંસુધી પ્રજામાં કે મનુષ્ય સમાજમાં તે સાચવી રાખવાની ખરી તાકાત હોય ત્યાંસુધી ખરાખર સચવાઈ રહે, તે ખાતર પ્રભુશ્રીએ જે ઉત્તમ વ્યવસ્થા કરી છે. “તીર્થ સ્થાપન કર્યું” એ શાસ્ત્ર વચનનો હું ઉપર પ્રમાણે સાદી ભાષામાં અર્થ સમજું છું.

પ્રજાઓ પોતાની વ્યવસ્થા માટે રાજ્યતંત્ર રચે છે, તે પ્રમાણે એ પરમ સત્યની રક્ષા નિમિત્તે પ્રભુશ્રીએ જે રાજ્યતંત્ર સ્થાપ્યું, તેનુંજ નામ “તીર્થ” કહો કે “જૈન શાસન” કહો. શાસન એટલે રાજ્યતંત્ર પણ કહી શકાય. આ રાજ્યતંત્રની ખુબી અને ગહનતાના અભ્યાસીઓ અત્યારે કેટલા હશે? આ રાજ્યતંત્ર (જૈન શાસન) બહુજ અગમ્ય છે. કેમકે તે અમુક પ્રજા માટે ઉપયોગી રાજ્યતંત્રના જેટલું સંકોચિત નથી. પરંતુ તેમાં “સવિજીવ કર્” શાસન રસી, એસી ભાવ દયા મન ઉદ્વસી” એવી એવી પરમ વિશ્વખંધુતાનો ભાવનાઓ ભરેલી છે. નથી તેમાં કેવળ અમુક વ્યક્તિનાજ હિતની વાતો, નથી તેમાં કોઈ ખાસ મંડળ કે પ્રજાના હિતની વાતો, નથી કેવળ માનવ જીવનના હિતની કથા, પરંતુ તેમાં જગતના સમસ્ત જીવમાં જીવ કે મહાનમાં મહાન પ્રાણીઓના હિતની મહા કથા છે. મહાન સંદેશ છે. તમામ પ્રાણી વર્ગ ઉપર વ્યવસ્થિત શાસન તંત્ર ચલાવી શકે તેવું એ મહાતંત્ર છે, માટેજ તે ધર્મરાજ્યના નામથી પણ ઓળખાય, આ રાજ્યતંત્રના ઉત્પાદક કહો કે પ્રવર્તક કહો, તે જ્યારે ભૂપીક ઉપર વિચરતા હોય છે ત્યારે તેમની આગળ જે ચક્ર ચાલે છે તેનું નામ “ધર્મ ચક્ર” કહેવાય છે. આ ઉપરથીજ એ શાસન તંત્રની અગમ્યતા તમારા ખ્યાલમાં આવશે. ખસ એટલુંજ.

ગણધર ભગવાનની સત્તા.

એ તંત્રની અગમ્યતામાં ઉંડે ઉતરવા જતાં અગમ્ય વસ્તુનું માપ કરવા જતાં મારા જેવો જીવ પ્રાણી ખરેખર જાન ભૂલી જાય. અને ચાલુ દુનિયાની દ્રષ્ટિમાં

ઉન્મત્ત ગણાય. ભગવાન મહાવીર દેવે સત્યને જે સાક્ષાત્કાર કર્યો. તે સત્યને શ્રીગણધર મહારાજઓએ દ્વાદશાંગીરૂપે મૂર્તિમત સ્વરૂપ આપ્યું. જેઓએ એ પરમ સત્યને સાક્ષાત્ ઝીલ્યું—જીર્યું તેઓ ગણધર ભગવાન કહેવાયા.

આ સ્થળે વાચક બંધુઓને એક વાત સ્પષ્ટ સમજાવી દેવા ઇચ્છું છું—તે એકે પરમ સત્યને અનેક મહા—આત્માઓએ સાક્ષાત્ પ્રભુજી દ્વારા ઝીલ્યું છે, ઝીર્યું છે, છતાં તેઓ શાસનતંત્રના વ્યવસ્થાપક કોટીમાં ન ગણાય, એટલે લાલ લેનાર વર્ગ અને તંત્ર રક્ષક વર્ગ એ બે જુદા વિભાગ છે. તેથી ગણધર ભગવાન એ તંત્ર રક્ષક વર્ગમાંના ગણાય. અને બીજા મુમુક્ષુ વર્ગમાં ગણાય. પરંતુ આ લેખમાં શાસન તંત્રના રક્ષક વર્ગનીજ વાત કરવા ઇચ્છું છું. માટે વાચક મહાશયો! આ લેખ વાંચતાં આ બે મુદ્દા બરાબર ધ્યાનમાં રાખજો.

આચાર્ય મહારાજનું આધિપત્ય.

વિદિતસકલતત્ત્વ ભગવાન ગણધર પ્રભુથી આયુષ્યનું સાંતત્વ કેમ અવિદિત હોય ? એ શાસન તંત્રનો વારસો દીર્ઘ કાળ માટે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ વિગેરે સંજોગો વખતે કેમ વર્તવું એ વિગેરે સત્તાઓ સાથે આખા શાસન તંત્ર—તીર્થનું આધિપત્ય આચાર્ય મહારાજને મેળવ્યું.

આચાર્ય મહારાજ આખા શાસન તંત્રના સર્વોપરિ સત્તાધિશ હતા. છતાં શાસન તંત્રના મૂળ ચાર અંગ—૧ શ્રમણવર્ગ ૨ સાધ્વીવર્ગ ૩ શ્રમણોપાસક વર્ગ ૪ શ્રમણોપાસિકા વર્ગ. કોઈ ખાસ સંજોગો પ્રસંગે ઉપરોક્ત ચાર વર્ગના કે તેમના ખાસ ખાસ આગેવાનોની સંમતિથી જે બંધારણ નક્કી કર્યું હોય તે બંધારણ પ્રમાણે ભગવાન મહાવીર પ્રભુની વિદ્યમાનતા કાળે જે જે બંધારણો પ્રચલિત હોય, તથા ગણધર પ્રભુની વિદ્યમાનતામાં જે જે બંધારણો પ્રચલિત હોય, તેમજ પૂર્વના આચાર્યોએ સંજોગો પ્રમાણે સર્વ વર્ગની સંમતિથી જે જે બંધારણો ખાસ પ્રચલિત કર્યા હોય, કોઈ કોઈનું કડક રીતે પાલન થતું હોય, પરમ સત્યની દૃષ્ટિથી શ્રી આગમમાં તે પ્રમાણે વિદિત હોય—છતાં સંજોગો અનુસાર કંઈક કડકતા નરમ કરવી પડે, તેવાં બંધારણો હોય તે દરેક તરફ દૃષ્ટિ રાખી, શાસનતંત્ર, તીર્થ, ધર્મરાજ્ય આચાર્ય મહારાજ તે તે કાળમાં ચલાવતા હતા.

જૈન ગુરુકુળવાસ કે વિદ્યાપીઠ.

આચાર્ય મહારાજના હાથમાં મુખ્ય બે કામો રહેતા હતા. ૧ જૈન વિદ્યાપીઠ—ગુરુકુળવાસ—યુનીવર્સિટી જે કહે તે પણ જૈન કેળવણીને લગતું એક અત્યુત્તમ ખાતું હતું. તેમાં અભ્યાસી ખાસ ઉચ્ચ ચારિત્ર પાત્ર ત્યાગીઓ જ હતા. તે અધિકારની કુલ આંતર વ્યવસ્થા ઉપાધ્યાય મહારાજ સંભાળતા હતા. (બીજી બધી

શુરકુળની આંતર વ્યવસ્થા કેમ હતી, તે બાબત એક આખો જીવન લેખ લખીને સમજાવીશ) જૈન વિદ્યાપીઠની તમામ વ્યવસ્થા ઉપાધ્યાયજી મહારાજ સંભાળતા હતા, અને છેવટની જોખમદારી આચાર્ય મહારાજ ઉપર રહેતી. અર્થાત્ આખી જૈન યુનિવર્સિટી ઉપર-ગમે તેવા વિદ્વાન અધ્યાપક ઉપાધ્યાયો, વાદીઓ, શાસ્ત્રવેત્તાઓ દરેક ઉપર પોતાની વિદ્વત્તાની સારી અસર પાડી શકે, દરેક ઉપર પ્રભાવ પાડી શકે, તેવી શક્તિ આચાર્ય મહારાજ ધરાવતા હતા. આ રીતે છેવટનો કુલ-અધિકાર આચાર્ય મહારાજના હાથમાં રહેતો હતો.

શાસન વ્યવસ્થા.

૨ જી કામ જૈન શાસનતંત્ર સંભાળવાનું હતું. જેમાં કેટલા સ્થળોમાં જૈન બાવના વિસ્તરી છે ? ક્યાં ક્યાં વિસ્તરવા જેવી છે ? દરેક સ્થાનની જૈનપ્રજાનું તંત્ર-સંઘ વ્યવસ્થા કેમ ચાલે છે ? જૈન પ્રજામાં ધાર્મિકતાનો ઉત્તરોત્તર કેટલો વધારો થાય છે ? બહારના કોઇપણ આઘાતો વિચાર ભેદ કરાવી ધાર્મિક શ્રદ્ધામાં ફેરફાર કરે છે કે નહીં ? અંદર અંદરના સવાલો—બંધારણને (શાસન વ્યવસ્થા) ઢીલું પાડતાં નથીને ? બહારના કોઈ બીજા સમુદાયો તરફથી કે પ્રજા તંત્ર રાજ્ય તરફથી ઉપસ્થિત થતા મુશ્કેલી બરેલા પ્રસંગે કેમ વર્તવું ? આ બધી બાબતો ઉપર દેખ-રેખ સમજી, એવી દરેક બાબતોમાં માર્ગદર્શક બનવું, વિગેરે અધિકાર-સત્તા આચાર્ય મહારાજ ને જ હતી.

આ ઉપરથી સમજી શકાયું હશે. કે આચાર્ય મહારાજ ઉપર બમણો બોલો હતો, આત્મ કસ્યાણ કરવું અને શાસનતંત્ર ચલાવવું. તેમાં કોઈ આચાર્ય મહારાજ આત્મ કસ્યાણમાં વધારે મગ્ન રહેતા હતા ને શાસનતંત્રમાં જરૂર પુરતી કાળજી ધરાવતા હતા. (બીલકુલ બે કાળજી રાખે તો પ્રાયશ્ચિત કરવાનું શાસ્ત્રમાં હોય જોઈએ.) કેટલાક આચાર્યો પોતાનું આત્મ કસ્યાણ ગોણું રાખી મુખ્યપણે શાસન-તંત્રની પૂર્ણ વ્યવસ્થામાં જ લાગી ગયેલા. કેટલાકોએ જાનને પર બરાબર કાળજી ધરાવેલી.

પાછળથી શાસન તંત્રનો અધિકાર આચાર્ય મહારાજ તેવા જ કોઈ ઉત્તરોત્તરાધિકારી યોગ્ય આચાર્યને સોંપતા હતા. અને તે વખતે “ એ અધિકારને દરેક માન આપવું જોઈએ ” તેનો દાખલો બેસાડવા પોતે પ્રથમ વંદન કરતા હતા ને એ રીતે શાસન તંત્રના સંચાલકનું કદ-વજન પાડતા હતા.

સંઘ વ્યવસ્થા ને સંઘપતિ (સંઘવી)

જ્યાં જ્યાં ધર્મ પ્રાણનાશઓની સંખ્યા હોય ત્યાં દરેક સ્થળે, સમજી અને શાણા આગેવાનો, તેમાં પણ એક મુખ્ય વ્યક્તિ કે જે સંઘપતિ કહેવાય, એ દરેકનું મંડલ સ્થાનિક સંઘવ્યવસ્થા સંભાળતું હતું. અને તમામ આર્હતધર્મીઓના

સવાલોના નિર્ણયનો આધાર મોટે ભાગે સુખ્ય શહેરના આગેવાનો અને સંઘપતિ ઉપર રહેતો હતો. એટલે દરેક વખતે જે શહેર સાડું આબાદ હોય ત્યાંના આગેવાનો કુશળ હોય, ને આખા સંઘના સવાલોને પહોંચી વળે તેવા હોય તે સમસ્ત સંઘના આગેવાનો ગણાતા હતા, પરંતુ ઘણે ભાગે અમુકજ શહેરને ખાસ આગેવાન તરીકે ચુંટી કહાડવાનો ખાસ કાંઈ વિધિ થતો નહીં હોય. “ ગાય પાળે તે ગોવાળ ” એ ન્યાયે જે ભાર ઉઠાવે તે આગેવાન, અને તેઓ જે સંઘ સ્મસ્ત માટે અંધારણ કે-ઠરાવ કરે તેને સ્મસ્ત હિંદનો સંઘ કબુલ રાખતો હતો.

એ રીતેજ મારી સમજ પ્રમાણે રાજગૃહી, પાટલીપુત્ર (પટણા), મથુરા, વલ્લભીપુર, પાટણ, અંભાત, દીહી, અમદાવાદ વિગેરે વિગેરે શહેરમાંના સંઘ અનુક્રમે સમગ્ર સંઘનું આધિપત્ય સમયને બળે લોગવતો આવેલો હોવો જોઈએ. જે વખતે જે શહેર ઉત્તત હોય, અને જ્યાંના જૈન સત્તાધીશ, લાગવગવાળા, અને સંપન્ન હોય, તે તે શહેરના આગેવાનો સાર્વજનિક જૈન સંઘના સવાલોનો નિર્ણય તે તે કાળમાં કરતા હતા. આચાર્ય મહારાજની ખાસ સન્મતિ પૂછવામાં આવતી હતી. કારણ કે આખા શાસન તંત્રના તે નેતા છે, જોખમદાર છે.

સ્થાનિક સંધો.

આજ પ્રમાણે બીજાં દરેક શહેરમાં સંઘના આગેવાનો પોતાના શહેર કે ગામમાં યોગ્ય વ્યવસ્થા કરતા હતા. મારી સમજ પ્રમાણે હાલ કેટલોક સ્થળે હોય છે, તેમ-ન્યાતોના સવાલો સંઘના અંધારણ સાથે તે વખતે લેગવવામાં આવતા નહીં હોય.

વારસો.

આ પ્રમાણે જન્મથી જ સમાન સંસ્કારવાળી અને વડીલો જેવી ખડતલ સં-તતિના હાથમાં ઉત્તરોત્તર વારસો દરેકનો જતો હતો. અર્થાત્ આચાર્ય મહારાજ પડીના ઉત્તરાધિકારી આચાર્ય મહારાજને અધિકાર સોંપવામાં આવતો હતો. અને સંઘપતિઓ યોગ્ય સંતતિને કે યોગ્ય આગેવાનોને અધિકાર સોંપતા હતા. આ પ્રમાણે અવિચ્છિન્ન પરંપરાએ આજ સુધી શાસન તંત્ર વ્યવસ્થિત રીતે ચાલ્યું આવ્યું છે.

ચાલુ પરિસ્થિતિ

મને લાગે છે કે-ચાલુ કાળમાં જે સંતતિના હાથમાં વારસો છે, તેમાં અને જેઓના હાથમાં વારસો જવાનો છે, તેમાં એક જાતનો લેદ પડ્યો છે. જુના વિચારના, અને નવા વિચારના એમ પ્રથમનો લેદ પડ્યો છે. જુના વિચારના નવા વિચારનાઓને-ચાલુ જમાનાની કેળવણી દેનારોને શંકા દ્રષ્ટિથી જુએ છે, નવા જુનાઓને વળી જુદી જ દ્રષ્ટિથી જુએ છે. આ રીતે ગમે તે કારણે બન્નેની દ્રષ્ટિમાં લેદ પડ્યો છે. જુનાંઓ જેટલું નવાંઓમાં ખડતલપણું જોવામાં આવતું નથી. વળી નવા

સૂતતિ-એટલે હાલના બાળકો-કે જેઓ પચ્ચીસ વર્ષે મોટા થવાના છે અને આપણા સંઘના ભવિષ્યના સુકાની થવાના આપણે ધારીએ છીએ, પરંતુ તેના મોં ઉપર અને તની આબુબાબુ પથરાતી નાશની બાજી તરફ નેમ્મએ છીએ ત્યારે ઉઠા ને ઉબ્બ નિશ્વાસ નાંખવો પડે છે.

પ્રભુદાસ બેચરદાસ પારેખ.

જૈન સ્વયંસેવક મંડળો.

આપણો ભવિષ્યનો સંઘ.

આજથી ૨૫ વર્ષ પછી કંઈ જાતનો જમાનો આવશે, તે જાણી શકશો ? દેશમાં કેવા કેવા સંજોગો ઉભા થશે ? જગતમાં કેવા કેવા સંજોગો ઉભા થશે ? તમે જે શહેર કે ગામમાં રહો છો ત્યાં કેવાકેવા ફેરફાર થશે ? એ કંઈ જાણી શકાય છે ? ના, એ ભવિષ્યની વાત આપણાથી શી રીતે જાણી શકાય ?

તો પણ કંઈ ખ્યાલ કરી શકાય જ પાછલા ૨૫ વર્ષમાં જે જે બનાવો બન્યા, જે જે સંજોગો આવ્યા. તેને પરિણામે આપણે ચાલુ સ્થિતિ કેવી ભોગવીએ છીએ, તે જેમ જાણી શકીએ છીએ, તેવીજ રીતે હાલની આપણી સ્થિતિ ઉપરથી ભવિષ્યમાં આપણે કેવી સ્થિતિમાંથી પસાર થવું પડશે, તેનું સહેજ અનુમાન તો જરૂર કરી શકીએ. એક વિદ્યાર્થી પણ એટલી ધારણા રાખી શકે છે કે-જે હું મેટ્રીક સૂધી અભ્યાસ કરીશ તો અમૂક હલના કામો કરી શકીશ. અને જો એમ. એ. થઈશ તો જરૂર પ્રોફેસર થવાનો. અને જો વેપારી લાઇનની તાલીમ લીધી છે તેથી વેપારી થવાનો. આવું ધોરણ દરેક પોતાના ચાલુ સંજોગો ઉપરથી બાધી શકે છે. તેવીજ રીતે આપણે આપણા ભવિષ્યના સંઘનો ખ્યાલ લઈ શકીએ.

હાલના યુવકો ભવિષ્યમાં ૨૫ વર્ષ પછી વૃદ્ધો હશે. અને બાળકો યુવકો હશે. આ બે વર્ગના હાથમાં સંઘની નાતની, કે સમાજની લગામ જઈ પડશે, તેમાં કોઈ ના પાડી શકે તેમ છે ? કેમકે જગતની ઘટમાળજ એવી છે

હાલના આગેવાન બંધુઓ !

“ તમે જે જાતના સંજોગમાંથી પસાર થયા છો. તેવા સંજોગો ભવિષ્યના આગેવાનોને મળશે ? તમારા સંજોગો, તમારા વિચારો, તમારા સાદાં-પણ મક્કમ બંધારણો, પરસ્પરની આમનાય વિગેરે શું ઓછાં નથી થયાં ?

તમારા પછી જે આગેવાનો થવાના છે, તેને કંઈ પણ તાલીમ આપો છો ?

અથવા એ આગેવાનોને જે વર્ગ વચ્ચે કામ લેવું પડશે, તે વર્ગના અંધારણુનો, તે વર્ગની વર્તમાન રહેણી કરણીનો વિચાર કરો છો ? ”

અરે ! ભાઈ ! તાંત્રીમ કોને આપીએ ?

“ લે તેને આપીએ ને ? અમારા કરતાં વધારે બુદ્ધિશાળી, અને કાર્યદક્ષ હોવાનો દાવો કરનારાઓને અમે શી રીતે તાંત્રીમ આપી શકીએ ? અને તેઓ લઈ પણ શી રીતે શકે ? વળી સંઘના કે નાત જાતના અંદરના સવાલોનો વિચાર કરવાની કુરસદ કોને છે ? અમારાથી બનશે ત્યાં સુધી ચલાવીશું. પછી તો આજુઠ કદ્યાણી સંઘ છે ને ? વળી કોઈ જાગશે.

અને ભવિષ્યમાં જે વર્ગ વચ્ચે કામ લેવાનું છે. તેની રહેણી કરણીનો જ્યારે અમે વિચાર કરીએ છીએ, ત્યારે અમને લાગે છે કે—આ નાનકડા છોકરાં, નીચાં કદના, શરીરે પીકકાં, કોઈએ આપેલી નોકરી અથવા કોઈ મોટા વેપારીના આશ્રય તળે વેપાર કરવાનાં સંજોગોવાળાં, સુંબઈ જેવા ભયંકર વાતાવરણવાળાં શહેરમાં રહેનારાં, સાદાઈ અને જાતમેહનતને દેશવટો આપવાવાળાં, પાંચશેર ઝોળા માટે મનુરની જરૂરીઆતવાળા, પૌઝીશનના બાના નીચે અશક્તિ છુપાવવાનો પ્રયત્ન કરનારા, આખો દિવસ કામની ધમાલોમાં પડેલાં, અને સવારે મોડાં ઉઠનારાં, સગવડો શોધનારાં, શી રીતે ગાડું ગળડાવી શકશે ? વળી સલાઓ, સોસાયટીઓ, મંડળો, વિગેરે સ્થાપવાની ટીખળો કરશે, પરંતુ કાગળપર લાંબા લાંબા ચિત્રામણો કર્યા વિના જે મદ્દમ અંધારણુ અમારા વખતમાં હતા, જે કાબુ હતો. તે ઢીલો પડી ગયો છે અને હવે કોણ જાણે કેટલો ઢીલો પડશે ? તે કહી શકાતું નથી. વળી સ્ત્રીઓ, સ્ત્રીઓની તો વાતજ શી કરવી ?

ફેશન અને ટાપટીપે સત્યાનાશ વાળ્યું છે. નાનાં નાનુક અંગોથી કંઈપણ મહેનતનું કામ થઈ શકેજ નહીં. ઘાટી અને રસોઈઆની મદદથી ઘરનાં—કુટુંબ પુરતા કામો પણ સુશકેલીએ પતાવે, તે સ્ત્રીઓ પાસે બહાદુરી અને મજબુતાઈની શી આશા રખાય ? અને પછી તેના બાળકો પાસેથી વિશેષ શી આશા રાખી શકીએ ? જ્ઞાની જાણે શું થશે ? કંઈ કહી શકતા નથી. પરંતુ છેલ્લા ૨૫ વર્ષમાં એકાએક જે ફેરફાર થયો છે, તે એકંદર સારા ચીન્હો નથી. જેનું પરીણામ નમળાઈમાં, પરસ્પર જુદાં પડવામાં આવ્યું છે. આપણી સ્થાનીક સત્તાઓ તુટતી જાય છે. એમ તો અમારું હૃદય ચોક્કસ કબુલ કરે છે. જો કે હવે સુધી જેમ તેમ ટકાવી રહ્યા છીએ. પરંતુ ભવિષ્યમાં શું થશે ? તે વિચારવા જેવું છે. અમે જે કરીએ છીએ તે જીવાનીઆઓને હૃદયમાં ગમતું નથી. પરંતુ હવે અમે કયાં કોઈને ગણકારીએ તેમ છીએ ? પરંતુ અમારી પછી સેંકડો વર્ષોથી ચાલતા આવતા આના આ ચાલુ ધારા ધોરણો—અંધારણુ કાયમ રહેશે કે નવાં અંધારો ? અમે જે ધારણાથી કામો કરીએ

છીએ; તેજ ધારણાઓ કરી જશે કે કાયમ રહેશે ? એ કંઈ ચોક્કસ ધારી શકાતું નથી. તો 'પણ હાલના યુવકોના અરધા સંસ્કાર અમારા વિચારના છે. અને અરધા જુદા સંસ્કારો છે. પરંતુ હાલના યુવકોના હાથમાં ઉચ્છરેલા બાળકો-કે જેના અરધા સંસ્કાર યુવકોના છે. અને અરધા સંસ્કાર પરદેશી ધોરણ પર અપાતી કેળવણીના છે. તેઓ અમારાથી તદ્દન જુદાજ સંસ્કારવાળા માણસ પડે છે. એ ચોક્કસ છે. તેઓ વળી કોણ બધે કંઈ તરફ ખેંચાઈ જશે; તે કહી શકાતું નથી.' "

વળી જામને તો એમાં એ યુવકોનો પણ વાંક જણાતો નથી. તેઓ એવા કોઈ સંજોગોમાંથી પસાર થાય છે, કે જ્યારે અમે વિચાર કરીએ છીએ, ત્યારે તો કયા આવે છે. અમે પાંચશેરનું ઘી ખાધું છે. બાલ્યાવસ્થા પૂર્ણ આનંદમાંજ વીતાવી છે, ક્યાં અમારા શરીરની મજબુતાઈ અને ક્યાં હાલના તકલાદી શરીરો. આ બધા ફેરફારનું અમમ્ય કારણ હોવું જોઈએ. આમાં અમારો પણ શો વાંક ? શું અમારી ઇચ્છા હોય કે ભવિષ્યના યુવાનો નબળા પડે ? જરૂર માનજો. કે એવી અમારી ઇચ્છા જરા પણ ન હોય, પરંતુ એટલું જરૂર માની શકીએ કે-કોઈપણ અજાણતા થયેલી અમારી ગફલતોનું પરિણામ હાલના જુવાનીયાઓને લોગવવું પડે છે. અને ભવિષ્યના બાળકોને પણ લોગવવું પડશે. પરંતુ કંઈ વખતની, કંઈ ગફલતનું આ પરિણામ હશે, તે કળી શકાતું નથી.

જૈન યુવકોને ખાસ

આવી ભવિષ્યની આપણી સ્થિતિનો વિચાર કરી જુઓ, અને આપણા સિંચાય, બીજા દેશોની બીજી કોમોના જે વંશ વારસદાર થશે, અને આની આ રીતે ફેરકને નબળાઈના સંસ્કાર મળ્યે જશે, તે વખતે પણ જો આજથી ઉંઘમાં બાળીશું તો તેઓની સાથે આપણે ટકી શકીશું ? તેનો પણ સાથે જ વિચાર કરી લેશો. અત્યારે હજુ આપણે શહેરની વચ્ચે છીએ, ખાસ શહેરી મોલાદાર કામ કરનારા મજૂરોએ છીએ, પહેલાં રાજ કાજ, અને વેપારમાં આગળ પડતા હતા, તેમાં રાજ-કાજમાંથી તો ક્યારનોયે આપણે ખગ ખસી ગયો છે. વ્યાપારમાં પણ હવે નામનોજ ખગ રહ્યો છે. (સકાને હું વ્યાપાર ગણતો નથી) મારી ધારણા પ્રમાણે આપણી કોમનો હવે નવો થતા નવ જુવાનીયાઓને સ્વતંત્ર ધંધો મળવો ખડું મુશ્કેલ છે. આપણાં હાલના પણ ખાસ ધંધા પોતાના હાથમાં નથી રહ્યા. હશે તો અસ્થિર એવા-સંદો, શેર બજાર-કે હલાલી જેવાં હશે. તેને શું ધંધો કહી શકાય ? મહેનતના ધંધામાં અંગણી મોટું મહેનત બની શકતી નથી. ઉપર ઉપરથી સાડું સાડું ગમેતેમ

ગણીએ; પરંતુ અંદર ઉતરતા તેમજ વખત જતાં આ સ્થિતિ વિષમ આવશે, ત્યારે બધાની આંખ ખુલશે. સારાંશ કે—વ્યાપારો જીવ હાથમાં છે. હજી શરીરના બંધારણો કંઈક ઠીક છે. વધારે ૪૦-૫૦ વર્ષ જીવી શકાય એટલું હજી સુખાચે શરીર મજબુત છે. પરંતુ યુવક બંધુઓ ! તેમાં પણ તમે તમારી કમાઈ માન્યો નહીં. કારણ કે હજી જીવની મુડી પહોંચે છે, તેના ઉપર આપણે જીવીએ છીએ, કંઈક ઠીક બાંધાના શરીરવાળા માંબાપના શરીરની મજબુતીના અંશેનો વારસો લોગવીએ છીએ. આખરૂં, મોલાં, શહેરીપણું, ધન મિલકત વિગેરે બાબતમાં જીવની મુડી ઉપર આપણે જીવીએ છીએ, એ બરાબર યાદ રાખજો. જો હજી ઉંઘશો, તો આપણા બડા ખુરા હાલ થવાના છે. બીજી પ્રજાઓ જોર પર આવશે, હરિકાઈમાં આગળ વધશે; તે વખતે તમારે બહાદુરી સાથે પાછા ફરવું પડશે. બંધુઓ ! હું આ તમને શ્રાપ નથી આપતો. માડું હૃદય ભવિષ્યની સ્થિતિ પર રહે તેના હુસકાં છે. માડું અંતઃકરણ તો આપણા દરેક માટે એમજ ઈચ્છે છે કે—આપણે દરેક બાબતમાં આજસુધી રહ્યા છીએ, તેમ આગળ પડતી કોમ તરીકે ટકી રહીએ, અને અમુલ્ય ચિંતામણી તુલ્ય હાથે ચડેલ વિતરાગ પ્રભુનો ધર્મ જગતમાં ટકાવી રાખીએ, ને તેનું બળ વધારીએ એવી આશીષ આપે છે. પરંતુ જો આપણે જાગીએ તો તે સફળ થાય, ઉંઘીએ તો નિષ્ફળ જાય માટે તમને રૂચે તે કરજો.

આ સ્થિતિ આપણા વડીલ આગેવાનો સમજી શકતા નથી. આપણે આજ સુધીના કામોથી તેઓનો વિશ્વાસ ગુમાવ્યો છે. જીવો હવે આપણી કેવી ભયંકર સ્થિતિ છે ?

૧. ભવિષ્ય ભયંકર છે.

૨. તે કેટલાકને સમજાયું ને કેટલાકને નથી સમજાયું. તેની અડચણ નહીં. પરંતુ કેટલાક યુવાનો જ આ વાતની સામે છે. તે વિશેષ ભયંકર છે.

૩. વડિલ આગેવાનો સમજ્યા નથી, કે સમજવવામાં આવ્યું નથી, તેથી તેઓ પણ મદદગાર નથી. ઉલટાં ક્યાંક ક્યાંક વિરોધી છે.

૪. સમજવા છતાં આપણી નબળાઈનો પાર નથી, સુખશીખણાનો પાર નથી, વાતો બંધારણો—યોજનાઓ ઘડીએ છીએ, અમલ કરવા બેસીએ ત્યારે આરંભેશુરા બની છેવટે ઘંટના અવાજની માફક થોડું ગાજી વગાડી શાંત પડી જઈએ છીએ. આ ચાર સ્થિતિમાંથી બચવાનો હાલ માત્ર એકજ ઉપાય છે કે—ઘનછા પૂર્વક, ખાસ કરી સમજીને અનન્ય ભાવે સેવા કરવી. બીજી કોઈ બાબતમાં વચ્ચે ન પડવું.

જો અનન્ય ભાવે સાચા દીલથી સેવા કરીશું, તો વડિયોનો સાચો વિશ્વાસ ખેસશે આપણે કસાઈશું, કસોટીએ ચડીશું, સુખ શીળીયાપણું છોડી દઇ કર્તવ્ય પરાયણ બની જઈશું. આજસુધી ઇંગ્રેજ બધારણો અને તેની રીતભાતની દ્રષ્ટિવાળા થઈ ગયા હતા તેથી આપણી અને દેશી રીતભાતો બેહુદ્દી લાગતી હતી. પરંતુ આ રીતે સેવા કરવાથી, તેમાં સત્યાશે કેટલા છે ? જુનાઓ તેને વળગી રહેતા હતા, તેમાં શી મહત્તા હતી ? એ વિગેરે અનુભવો થશે.

આ પત્રિકાનો ભાવાર્થ જેઓ બરાબર સમજ્યા હોય તેઓએ અને આપણા મુનિ મહોરિજનોએ ઉચીત લાગે તો દરેક ગામઠીક સંઘની સેવા અનન્ય ભાવે કરે તેવા યુવકોના, ખાસમંડળો સ્થાપવા અને તે દ્વારા યુવકો બાળકો, -જેઓ આજ સુધી બહીરુખ-બહાર જોનારા હતા, ને છે, તેઓ અતર્મુખ બનશે અગાઉના વખતમાં દરેક શ્રાવક પુત્ર પોતાની દુરજ સમજતો હતો અને સંઘના કે નાતજાતના પ્રસંગોમાં હાથોહાથ સૌ પ્રમ પતાવી લેતા હતા સૌ પોતાનું જ સમજતા હતા, હાલના યુવકો પણ પારકું નથી સમજતા, પરંતુ હજી જોઈએ તેટલું પોતાનું સમજતા તેઓ શીજ્યા નથી, તેથી આવા મંડળો દ્વારા તેઓને પોતાની દુરજનું બરાબર જ્ઞાન થશે પરંતુ થોડો હોય છતાં મહત્ત્વ હોય તેટલા જ ભવે ચાર યાચ કે દર્શ હોય તેવાઓનું જ મંડળ સ્થાપવું, જે મહત્ત્વ વિચારના ન હોય કે સેવા ભાવના જેવી જોઈએ તેવી ન હોય તે મંડળ કરવાની ઉતાવળ ન કરવી આ ભલામણ દરેક સમજી ભાઈઓને ખાસ કરીને પુન્ય મુનિવરોને કરવાની તક જોઈ છે.

જુગી ખાસ હુખાળી વાત તો એ થઈ પડી છે કે-જે બાળતોમાં અભ્યાસના યુવકો રચીપચી રહેલા હતા, તેનો ભાગ કરવા તૈયાર થાય છે ત્યારે તેજ બાળતોમાં યુવકોના વડિયોની મમતા જાણાઈ છે બરેબર વિચિત્રે ઉત્થલ પાથલ વિષમ સંજોગો ઘડી શકે છે પરંતુ પ્રેમ અને વિનયથી ઘેરી પણ વશ થાય છે તો ખરી આતો આપણા વડીલો અને ભાઈઓ છે છેવટે મંગી શકશે.

આપો સહને સન્મતિ શાસન દેવ !

અબુદાસ બેચરદાસ પારેખ.